

AZ

EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAT KUTATÁSOK.

ÍRTA

BÖHM KÁROLY,

A BUDAPESTI ÁG. HÍTV. EVANG. FŐGIMNASIUM TÁXÁRA.

II. RÉSZ:
A SZELLEM ÉLETE.

Az egyén szabad:
Érvényre hozni mind, mi benne
van.
Csak egy parancs kötvén le:
szeretet.

Madách.

BUDAPEST, 1892.
KIADJA KÓKAI LAJOS.

A fordítás joga egészben s részletekben a szerzőé.

ELŐSZÓ.

A jelen kötet azon alapconceptionnak részletes kifejtébe, melyet az I-ső részben az „öntet” neve alatt foglaltam össze. Ezen szó (elismerem nyelvi szokatlanságát, de jobbat a gondolat kifejezésére nem találtam) mindenkor arra akarja az olvasót figyelmeztetni, hogy a valóság nem keletkezik, hanem van, s hogy annál fogva a mi philosophiánk szerint tudományos kérdés soha sem lehet az: miképen eredt a lét? hanem mindig csak az: mi az alkata? mit cselekszik? s mi a célja? Ezt pedig nem oly szempontból vizsgáljuk, mintha a tőlünk független valóságról volna szó, hanem mindig azon szempontból: milyennek jelentkezik nekünk a valóság? eltekintve attól, hogy a valóság ismeretünktől függetlenül micsoda. Álláspontom annál fogva itt is a subiectivizmus, célja az ismeret megértése, a gnosis, s így végső kérdésül a jelen kötetben is a magyarázat problémája áll előttünk. A tények, melyeket magyarázni kívánok, positiv tények, s annyiban akár positivista is lehetnék;” hanem a cél, melyet követek, nem az ismeretek egyszerű rendezése és hierarchiája, mint Comtenál, s azért, ha már vignette kell, inkább gnosztikusnak akarok neveztetni, mint positivistának, — jelezvén ezzel annyit, hogy tanom a positivizmus merev ténylegességén túl és felül áll, álláspontját illetőleg. A dolog igen könnyen érthető. A positivizmus számára pl. léteznek matematikai tételek, melyeket logikumuk alapján mindannyian elismerünk; ezeknek rendszeresítése positivistikus mivelet. A ki azt akarja megértetni: miért érvényesek a geometriai tételek, az a positivizmust befogadja ugyan tanába, hanem egy lépéssel túl is ment rajta; mert ezen kérdéssel a ténylegességből kilépett

s az ismerés alkatából értette meg azt, a mit, szükségképeni megvoltában, a geometria rendszeres összefüggésbe hozott¹).

Ezen szempontok vezéreltek a jelen kötet fejtegetéseinél is. A feladat az volt: azon valóságot („öntetet”) megérteni, melyet embernek nevezünk. Nem metaphysikai feltevésekből indultam ki, hanem a tényleges adatokból, melyek szerint az ember öntudatlan és öntudatos functiókat végez s e functiók által magát egységében fentartja. A monismus tehát az emberi öntetre nézve nem feltevés, hanem tagadhatatlan tény, s ezen tényt kellett a functiók természetéből megérteni. Első lépés volt erre a physiologiai (testi) és psychologiai (lelki) functiók szokásos merev ellentétbe helyezésének megszüntetése. Ezen célnak tüzetesen két monographiát szenteltem a „Magy. Philos. Szemle” 1889. és 1890-diki évfolyamában. Az egyik kimutatta, hogy ismeretileg (gnostice) test és lélek nem két valóság, hanem két különböző tartalmú képsorozat, miért is dualismust állítani közöttük — metaphysika. A másikban kimutattam, hogy az öntet két tagú; az egyik tag az én a másik a nemén, hanem összefüggésük szerves és legszorosabb. Ebből következett, hogy a gyomor ép oly szükséges alkatrésze az embernek, mint a feje; lába olyan, mint a keze; ivarszervei olyanok, mint érzelmei. A ki másként hiszi, — az legyen boldog a hitében; én azt hiszem, hogy egy ember, a ki még ezen dualismuson túl nincsen, soha sincsen otthon. Lakbért fizet annak, kinek házat ő építette, éhezik azért, kinek éhségét ő csillapítja, szenved azért, kinek szerelmi eszközeit ő növesztette; egy szóval: földönfutó kóborló (igazi „Lump”) az ezen világon, a kinek semmije sincsen, mert mindenét egy betolakodó idegen, a test, emészti és pazarolja el. Sokkal erősebb önérzetem van, semhogy azt imádjam, a ki az én alkotásom; már pedig testemet én alkottam, én tartom fen, én

¹) Nem sürgetném a dolgot, ha egy irodalomtörténészünk, jelélül annak, hogy művem első részének előszavát sem olvasta el, egyszerűen „positivistá”-nak nem bélyegezne. A ki munkámat ismeri, az szerző állítását el nem hiszi. Nehogy azonban ilyen hirtelenkedő chablonirozás a közönséget tévútra vezesse, a vignettet, mint tanomhoz nem illőt, ezennel tisztelettel visszautasítom. Sajátos egyéni vonásomat chabloneba szorítani nem engedem.

hizlalom, én szerzem neki szerelme tárgyait, — s azért nem is engedem őt sem zsarnokoskodni, sem elszakadni tőlem. Ha én teremtettem, én parancsolok; ha belőlem nőtt ki, el nem eresztem soha. Teremtényem és rabszolgám marad, a míg élek! Ámde, ha egyszer testemben az ϵ η tulajdonomat felismertem, az én parancsom lesz az ő törvénye; ő az én házi rendemhez és szabályaimhoz köteles alkalmazkodni. Ezzel a physiologiai funkciók az én egységes valóságom momentumaivá lettek s a lényeges különbözős helyét az általam megítélendő dignitás fokozata foglalta el. Valamint a nagy háztartásban a szolga is a család törvényei, de védelme alatt is áll, úgy a physiologiai funkciók is az én egységem törvényei alá kerültek s egységem részéről táplálásban és védelemben részesülnek.

Mihelyest így állott a kérdés, azonnal más arcza lett a szellemnek. Az a nyomorult lelkecske, mely a „nagy bivalylyal” össze volt láncolva, valóban sajnálatos teremtés képét mutatja az eddigi lélektanban. A test minden megrezdülését szenved. maga pedig, mint tehetetlen monarcha, ott ül az agyvelő kanyarulataiban valahol oly ibolya szerénységgel, hogy a legnagyobb mikroszkopumokkal sem tudunk nyomára jutni. S a leikecske azon szégyenletes helyzetben volt, hogy mindent megtalált, csak saját magát nem; mert eddig semmi anatómiai, sem physiologiai kutatás fel nem fedezte a szerencsétlent; halljuk ugyan jajszavát, de mivel nem tudjuk, hol van? segítségére csak úgy találomra indulhatunk a pszichiátriában. Az én tanomban a rejtőző félnék teremtés — úrrá lett, a láthatatlan — vaskos és izmos valósággá, a kiterjedés nélküli abstractio — életteljes hatalommá. Gúnyolódhatnak azzal, hogy a feltámadás napján csontjaimat össze nem szedhetem (ámbr Pál apostol más nézetten volt); én nevetem — mert csontjaim é n vagyok s azokat tőlem, mint örök valóságtól, soha senki el nem veheti. Mit bánom én, ha senki sem látja! én v a g y o k csont, v a g y o k izom, v a g y o k gyomor, v a g y o k szem és fül, — akár látja valaki, akár nem! Elég az nekem, hogy én látom és tudom. Ha pedig ez nem vagyok, akkor semmit sem gondolhatok, a mi én volnék. Tehát: vagy megengeded, hogy hus, csont, szem, fül, gyomor és agy vagyok, vagy nem

tudom, mit beszélsz, mikor engem valaminek mondasz. Mindez az enyém, mindez én vagyok!

Az öntudatlan és öntudatos funktiók szerves egysége, melyet embernek nevezünk, bizonyos törvények szerint tartja fen magát részeiben és egészében; egyik funktiója segíti a másikat s valamennyinek összehatása megőrzi az egységet. Ezen véd- és dacszövetség törvényeit a kapcsolás (associatio) törvényeiben találtam. Mit adsz, ha megmentlek? kérdi a gyomor és láb; s mit nyerek, ha botló lépteidet vezérem? kérdi az én és a gondolkodás. Ezen kölcsönös szerződés pontjait, ezen alku tételeit stipuláltuk a kapcsolás tanában. Mindenik magát akarja első sorban fentartani; hanem az én, mint az egység funktiója, közös munkára szorítja, hogy az öntet magát fentarthassa s így élvezhesse. Így lett a lelki tünetények központi törvényévé a hiány és kielégedése közti viszonynak törvénye, melyet, bevallom, sokszor kínos részletezéssel, az élet egész körében kellett feltüntetnem.

Nem könnyű, sokszor nem is kellemes munka volt e tömérdek vonatkozások kifürkészése; hanem elméleti fontossága a legtűrelmesebb munkára készítetett s így keletkezett nekem hatszoros (némely ponton többszörös) átdolgozás után azon részletes tanegész, melyet ezen kötet 2-dik szakasza tartalmaz. S e téren alig volt előmunkálat; mert a mit az eddigi associationismus e téren előhozott, az csak rengeteg anyag, igen sokszor zavarosan és idegen szempontokból összehordott, helyes kategóriák szerint soha nem rendezett, helyes elvekből soha meg nem magyarázott anyag. Az én igyekezetem tehát arra fordult, hogy az Aristoteles óta divó szabályoknak okát is feltárjam s ezt az öntet ösztöneinek életfentartásában, a hiány és kielégedés alapvonatkozásában találtam, mely formai kifejezést nyer ugyan az egyidejűség és egyterűség szabályaiban, — lényeges valósága azonban mélyen alább rejlik az öntet életküzdelseiben.

A képkapcsolásban rejlik az öntet életének dynamikája; öntudatlanul is működik ugyan, hanem az öntudatos ember számára teljes értéket csak akkor nyer, a mikor az én élvezi vagy szenved. A 3-dik szakasz az én funktióit fejtegette. Az öntudatot az őt megillető centralis helyre állítottam; logikai

okoskodással és lélektani tényekkel kimutattam, hogy az én nem eredmény, hanem forrás, nem üres kép, hanem valóság, melynek funkcióihoz nemcsak az ítézés és következtetés, szóval a gondolkodás, hanem épen úgy az érzés és az akarás is tartoznak. Mindezen funkcióknál szándékosan és a leg-határozottabban sürgettem önkényes és szabad voltukat, ellen-tétben azon mai nap szinte egyetemesen elterjedt irányzattal, mely a szellem ezen legmagasztosabb nyilvánulásait képek üres tolongásából véli megérthetni, — holott egyfelől a tényt meg nem magyarázza, másfelől pedig a szabad egyéniséget elhajtva, mindenben a formalistikus szempontot lépteti elő-térbe s puszta mechanizmust lát, egyoldalú köveikezetességgel. ott is, a hol az élet legmagasztosabb értékeit: a szabadságot és a szeretetet, kell keresnünk.

Az érzés fejtegetése átvezetett az indulatokra, melyekben conception! az én önfentartási tetteit ismerte fel. A mit e tannál, a szokástól eltérőleg, mint sajátomat igénybe veszek, az az indulatok levezetése az énből s azon fontos ténynek felderítése, a mire eddig csodálatosan senki sem ügyelt eléggé, melyet az affectusok rejectiójának neveztem. Csukis ennek megértése” képesít az ember egységének helyes felfogására: s a belőle eredő corollariumban, mely az öntetek merevségi fokozatára vezet, a karakterologia alapját s minden erkölcsi viselkedés magyarázatának egyedüli kulcsát bírjuk.

Ezen hosszas kutatások után, nagy örömemre, két olyan fogalmat nyertem eredményül, melyeket gyermekkorom óta mindig nagyra becsültem, rajongással üdvözöltem, a hol észlel-hettem, s melyeket nyomorult társadalmi viszonyaink és téves elméletek az emberek legnagyobb részével míjdnem végleg elfelejtettek: a s z a b a d s á g és a s z e r e t e t fogal-mait. Lehetetlen, hogy az öntudat, az egyetlen közvetlenül bizonyos tény, annyira tévedne, hogy magától eldobná, mint üres illúsiót, a s z a b a d v á l a s z t á s képességét; lehetünk d e t e r m i n á l v a, de nem vagyunk k é n y s z e r í t v e, s ha van különbség barom és ember között, akkor bizonyosan nincs egyebütt, mint ama képességében, melylyel az ember ösztönei fölé emelkedik s azok működését a s z e r e t e t céljai felé szabadon intézi, — míg a b;irmot falánksága s

bujasága hajtja s gondolkodása ezen „nagy körforgásnak” alacsony, a többitől nem különböző eszköze. Lehetetlen továbbá, hogy az emberiség a szeretetet mindenkor oly nagyra becsülte volna, hogy oly fenkölt elmék és nemes karakterek, mint Buddha es Jézus, ebben találhatták volna életünk legfőbb czélját, hogy annyi száz meg száz millió e tanhoz szegődött volna, ha benne nem rejlenek az emberi szellem legmagasabb ideálja. S azért megrendültem az örömtől, mikor egészen idegenszerű, sőt bizonyos fokban pessimistikus szempontból kiindult kutatásaim végén gyermekkorom ideáljait, az emberek legjobbainak hitét, az emberiség küzdelmének vezérszavát, nem mint idegen parancsot, hanem mint önfentartásunk egyenes következményét s lényünk elidegeníthetetlen sajátosságát szemtől szembe kiragyogni láttam. Vajha ezen levezetésem másoknak is oly tiszta örömet okoznának, a milyen gyönyörűséggel töltött el engem sokszor kétségbe vontam ideáljaim elméleti visszaszerzése.

Mert az emberiség tényleges viselkedése igazat látszik adni az egoismus orczátlan hirdetőinek s igaza van Schopenhauernek, mikor kétes dolognak állítja: vájjon az emberek butasága vagy gonoszsága nagyobb-e? Sebeket tépünk embertársaink lelkén-testén s a szeretet bálzsámcsappjeit vajmi ritkán alkalmazzuk a sajgó fájdalmak enyhítésére. Kijut ebből mindenkinek; hanem azért ápolnunk kell magunkban azon meggyőződést, hogy a gonoszság maga boldogtalanabb, mint vérező áldozata s hogy a butaság legjobban magamagát károsítja.

Budapest, 1892. szeptember 24-én.

Böhm Károly.

TARTALOM.

	Bevezetés.	Lap
1. §.	A kutatás álláspontja és célja	1
2. „	A szellemtan kettős összefüggése	2
3. „	A test és lélek dualismusa.....	4
4. „	A szellem egysége s tehetségeinek fejlődése	10
5. „	Módszeres fejtegetés	18
6. „	Feloztás	21
Első szakasz. Az emberi öntet ki fejlődése, alkotó részei és a fejlődés alaptörvénye.		
7. §.	Az emberi öntet mint pete	23
8. „	A szellem alapténye: megválás alany-tárgyra.....	27
9. „	Az öntet kifejlése szemléleti ágátéibe. A kerületi tárgy.....	32
10. „	A kivetítés mint a kifejlés elve. Az idegrendszer mint az öntet szemléleti alakja	34
11. „	A kerületi tárgy szerkezete; az idegrendszer mint vetítő rendszerek egysége	38
12. „	A kivetítő rendszerről részletesen. Tagoltsága jelentés tekintetében	43
13. „	Az öntet tagoltságának szemléleti kifejezése	46
14. „	Az ösztönök localisatiója.....	54
15. „	A reflexmozdulat, mint az öntet tevékenységének egyetemes formája.....	64
16. „	A vetületi sík fogalma s ösztönök szerinti fekvése	69
17. „	Az öntet végcélja; a kielégedés fogalma.....	73
18. „	Az ösztön részszerű nyilvánulása: a kép	77
19. „	Az ösztönök pusztá képei (éltető, mozgató, nemző, érzéki ösztönök)	81
20. „	A jelentő ösztön képei; szóképek	88
21. „	Az inger fogalma. Az öntudat és inger erőfoki viszonya. A psychophysika alaptörvénye	100
Második szakasz. Az ösztönök egymásra hatása.		
22. §.	A vonatkozások keresésének oka és módja	113
23. „	Az ösztönök szerves vonatkozásai	114
24. „	A vonatkozás értelme és végbemenése.....	118

	Lap
25. §. Az ösztönök vonatkozásának alaptörvénye; hiány és potlek. A kettős körforgás	121
26. „ A hiány és pótlása különböző módjai	129
27. „ A pótlás általános formái: egyszerű és foglalt segítők	132
28. „ A vesztes ösztön döntő irányadása a kapcsolatnál. Schneider	134
29. „ Az egyes ösztönök pótló járulékaik és hiányai összevetve	140
30. „ A kapcsolat főformáinak átnézete. Az ellenkép genesisé	141
31. „ Nehézségek a konkrét kapcsolatok magyarázatánál	148
32. „ A foglalt segítők tana. Éltető és nemző ösztön	153
33. „ A mozgató ösztön. Az érzéki ösztönök kapcsolatai	160
34. „ A jelentő ösztön kapcsolatai más ösztönökkel.....	172
35. „ A jelentő ösztön tagoltsága s immanens kapcsolatai	181
36. „ Az eddigi kapcsolatok értelme. A veszteség.....	191
37. „ A megváltás. Az álpótlékok értelme és részletezése.....	194
38. „ Összefoglaló visszapillantás	203
39. „ A kapcsolási fajok összeállítása a vetületi síkok viszonyai szerint	207
40. „ A kapcsolatok állandósítása (instinctus); az emlékezet.....	213
41. „ A kapcsolatok feléledésének alaptörvénye	220
42. „ A kapcsolódás elméleteinek bírálata; a kapcsolódás öntu- datos formái	223
Harmadik szakasz. Az öntudatos lelki műveletek.	
43. §. A teendők jelleme és a tárgyalandók köre.....	232
44. „ Az öntudat kettős lény, melynek tevékenységét az önkény- tesség jellemzi	238
45. „ Az én önkénytelensége mint megakasztás és figyelmezés.....	242
46. „ Az öntudat analitikai hatása az öntet ösztöneire.....	246
47. „ Az öntudat ítéle	251
48. „ Az ítéle szerepe az öntet fenállásában; a fogalom.....	257
49. „ A következtetés lényege és szerepe az öntet oekonomiájában	262
50. „ A gondolkodás	275
51. „ Az érzés alanyisága és viszonya a képpel.....	283
52. „ Az érzés, mint az önállóságának módosulata	288
53. „ Élve és kínjelentése az öntet nézve	292
54. „ Az indulatok természetének fő vonásai	298
55. „ Az alapindulatok természete a kín	303
56. „ Az őszindulatok elágazása	309
57. §. Az indulatok átalakulása (transfiguratio-commutatio)	313
58. „ Az őszindulatok specifikációja	316
59. „ A szeretet és hajtásai	326
60. „ A szeretet ingadozásai.....	336
61. „ A vágy	350
62. „ Az akarat	355

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

II. RÉSZ. A SZELLEM ÉLETE.

BEVEZETÉS.

1. Minden philosophiának kezdete és vége az ismeret problémája. Művünk I. részében¹⁾ kifejtettük, hogy a philosophiának methodice legfőbb problémája a magyarázat²⁾, egyetlen tárgya az ismeret, mely közvetlenül nem a külvilágra, hanem ennek alanyilag készült tárgyas képére vonatkozik.³⁾ A magyarázat problémáját úgy oldottuk meg, hogy közvetlenül ismeretes tényezőket követeltünk, melyeknek szövédéke a mi ismereti tárgyunk. E közvetlenül ismeretes tényezőket két csoportra osztottuk volt el, egyfelől a léti, másfelől az értelmi tényezők csoportjára, melyek ismereti világunknak mintegy alapját, gerincét képezik. A mi világunk ugyanis térben, időben s oki kapcsolatban lép fel előttünk; azt pedig, a mi ezen formákban fellép, szükségképen cselekvőnek kell felfognunk, mely cselekvés a tárgyak lényegét képezi, a melyet anyag és erő, szellem nevével illetünk, — míg e lényeg cselekvése mint változás, mozgás, célszerű élet észlelhető.

Hogy ezen fogalmak miként foghatók fel ellenmondás nélkül, azt a dialektika hivatva volt kimutatni. Vájjon elérte-e célját? azt azon mélységes hallgatásból, melyet művemre pazaroltak, meg nem ítélni; annyi azonban bizonyos, hogy a félreértést ott, a hol nyilatkoztak, kikerülnöm nem sikerült. Az én tanom nem a külső világról szól, — hiszen ez a természettudomány és a történelmi tudományok dolga;

¹⁾ „Az ember és világa.” Philos. kutatások. I. rész: Dialektika. 1883.

²⁾ i. mű 2. és 106. §.

³⁾ i. mű 8. és 106. §.

hanem szól azon ismereti képről, melyet az ember magának a világról megalkot, s keletkezésének s helyességének feltételeit kutatja. Az egyes tapasztalati tudományok az unalomig részletes pontossággal boncolják és állítják újra össze a szellem caput mortuumát, — de mindezek a philosophia küszöbén elhelyezett sphinxek, melyek jelentést csak a szentély belsejéből felhangzó mennyei szózatától nyernek. E jelentés kutatása, ez az én művem feladata.

E kutatásnál eddig elfoglalt álláspontomról most sem távozom. Nem ismerem el a philosophia számára más biztos alapot, mint öntudatunk közvetlen adatait; nem más tárgyat, mint szellemünk alanyi képeit. Most is, a mikor az abstract fogalmak hideg csúcsairól az élet melegébe készülünk leszállani, nem a völgyek milliányi részletein, hanem a magaslat csendes csúcsán csüng a szemünk; s bármilyenek legyenek is az alakzatok, melyek utunkba esnek, ránk nézve csak annyiban bírnak érdekl, a mennyiben a magányos csúcshoz lehúzódo folytatásai, mennyiben öntudatos lényünknek kifejlései. Csak-hogy a mit eddig mint világalkotmányunk gerincét, a világ-felfogó hálózat alapfonalait, megtisztult alakban kitüntetünk, azt most új szálakkal át fogjuk szöni, hogy egy szín sem hiányozzék ama tarka szőnyegből, melyet ámuló szemünk külvilágnak néz. Szükséges pedig ezen tova-fűzés nem a formai fogalmaknál (mert hiszen a tér és idő fejtegetéseihöz, a mint a dialektika adta, a matematikai tanok közvetlenül csatlakozhatnak), hanem az ismerési mechanismus tartalmi gépezeténél, melynek logikai alaptengelye a cselekvés fogalma. Hogy ezen jelentések forrása pusztán csak a mi egyéniségünk, azt a dialektika általában kimutatta; e gazdagság elemeinek s azok egymásra vonatkozásainak részletezése, tehát az egyedül ismeretes szellem tartalmának explicatioja, ez a jelen műnek feladata.

2. Ezen feladatánál fogva a szellemről szóló tanrészlet kétfelé kapcsolódik. A mennyiben ugyanis a dialektikából veszi alap gondolatát, annyiban ennek tanai rá nézve is döntő befolyásúak; a mennyiben azonban ez alap gondolatot a szellemi élet concret valóságába kíséri, annyiban a dialektika tovafejléséül tűnik fel s tárgyának concret

volta miatt a tapasztalati tudományok adataihoz simulni köteles.

A szellemtan ezen Janusfejétől nyeri sajátos jellemét, mely a psychologia alacsony színvonala fölé emeli. Egyfelől ugyanis a szellem lényét a valóság egységes conceptiója alá foglalja, másfelől pedig a szellem concret egyes viszonyait egy valamennyit átható, mert a valóság fogalmából származott törvénnyel egységbe szorítja s így lehetségessé teszi, hogy a szellemek közti életviszonyokat ép úgy megértsük, mint a hogy a concret szellemet az egyetemes világrend keretébe beillesztjük. A szellemtan ezen két karja, melylyel (a psychológiától élesen különbözve) a dialektika és a pneumatologia testéhez kapaszkodik s a kettőt összefűzi: az ö n t e t fogalma és a kielégedés világtörvénye. E két fogalom pedig egyik a másikra utal közvetlenül; az öntet élete csak a kielégedésből érthető s viszont a kielégedés csak öntetről állítva bír jelentéssel.

Az ismereti tárgy ugyanis jelentésében addig nincs megértve, a meddig azt a lényeg és módosulatai, az anyag és erő dualistikus formáival megragadni próbáljuk. Az ismereti tárgy, mint concret valóság, soha nem egyszerű, hanem logikai mozzanatok ideális egysége s éppen ezt értettük az ö n t é t neve alatt (I. r. 100. §.). Minthogy pedig közvetlenül ismeretes csak az én, a szellem, annál fogva a szellemtan feladata, ezen alapöntet logikai mozzanatait kifejteni, — mert ezeknek összeműködéséből ered a többi öntetek ismereti képe, — azaz a világ, mint ismereti tárgy.

Minthogy már most az öntet, mint a cselekvés szemléleti egysége, nem holt lét, hanem folytonos élet és tevékenység, ezen tevékenységnek pedig eredménye az önmegvalósítás (miáltal az öntet a cél kategóriája alá kerül), azért a szellem is, mint egyetlen, közvetlenül ismeretes öntet, folytonos tevékenység; ezen tevékenység pedig a célszerűség kinyomata, melylyel a szellem önmagát megvalósítani és fentartani igyekszik. A szellem ezen céljának elérése azonban a szellem öntudatos természete miatt a kielégedés érzetében jut közvetlenül tudomásunkra. Azért az összes szellemi tevékenység a célszerű kielégedésre vezet s így az összes

lélektani törvényeket a kielégedés főtörvénye szabályozza s teszi végleg megérthetőkké. Ezen egyetemes hatalom nélkül, mely a lelki élet ezerszeres apró változatait folyton ugyanazon cél szolgálatába hajtja, érthetetlen a testi s lelki funkciók kapcsolata, érthetetlen a szellem érzéki és értelmi élete, érthetetlenek azon küzdelmek, melyeket az öntudat az igazság, a jó és szép eléréseért állani kénytelen. Ekkép az öntet fogalma rávezet a kielégedés folyamatára, emez pedig, míg egyfelől az elszórt lelki nyilvánulásokat összefüggésbe hozza, másfelől a szellem műveinek s alkotásainak megértésére képesít. Ez a szellemtan kettős összefüggése a dialektikával s a pneumatologia egyes részeivel; a miből érthető, hogy ezen tanrészlet számára a pszichologia elnevezését használni vonatkoztunk. Mert a pszichologia egyes tudomány, a szellemtan pedig philosophiai ismeret.

3. Egész kutatásunk rendszeres álláspontjából következik, hogy a szellemi élet fejtegetésénél minden oly kérdés elől kitérjünk, a mely a metaphysikai bonyodalmakba visszасodorhatna, vagy a melyet positiv alapokon megfejtteni nem lehet. A szellemtan kettős sarktételehez: az öntet és a kielégedés fogalmához pedig több ilyen kérdés fűződik. Az egyik, az anyag és szellem dualismusa, a mely itt mint test és öntudatos lélek újra feléled, még az öntet dialektikai praemissáihoz tartozik (v. ö. I. Rész 90-98 §-ok). Ugyancsak az öntetből folyik a lélek egységének s tehetségei sokaságának problémája (I. 81. s k. §.). Ellenben a kielégedés problémája az öntet végcéljának kutatására vezet, mely a halhatatlanság gondolatába szakad, még pedig a parte ante ép úgy, mint a parte post. Minthogy ezen kérdések számára művünk jelenlegi összefüggésében hely nem marad, — azokkal azonban, akármilyen módon, de leszámolni kénytelenek vagyunk, azért e bevezető sorokban röviden összeállítjuk az indokokat, melyek e problémák alakulását előidéztek s azon gondolatokat, melyekből positiv értékük megítélhető.

Az öntudatos szellemmel, az emberiség első mivelődésének ideje óta, az öntudatlan testet szokás szembe állítani. Az indokok, melyek ezen ellentetésre rávezettek, több-félék voltak s tüzetesen megolvashatók az erre vonatkozó

művekben;³⁾ a legfőbb mindenkor a két tünemény sor lényeges különbözése volt, — a mennyiben az egyik, mint szemlélő alany, maga szemlélhetővé soha sem vált, a másik, mint tárgy, folyton közvetlen szemléleti tárgya volt az önmagát érző ének. Hosszú elvonas munkájával végre Gartesius ez ellentétet akkép fogalmazta, hogy a szellem az öntudatos gondolkodó alany, ellenben a test pusztán mozgások forrása és eszközlője (cogitatio-extensio, Spinoza). A kétféle lényeg ezen erőszakos összefűzéséből már most az érthetetlen s megfeythetetlen kérdéseknek egész sora állott elő. A testi elv ugyanis öntudatlan functióival anyagi elemekre és atomusokra bontott; s ezen, csak mozgást végző elemekkel a szellem egysége, mint öntudatos elv, lett szembe állítva. Minthogy azonban a test változásait a szellem tényleg megérzi s felfogja, azért a két teljesen különböző lényeg közt mégis a legszorosabb kapcsolatot kellett tanítani, mely szerint a kölcsönhatás a testről a lélekre s a lélekről a testre történik. Az összekényszerített kettős fogat ellentétes természetét már az isteni Platon festette művészi phantasiával (Phaidros 34. s k. f.); tudományos nehézségeit különösen a két lényeg teljes különbözőségében keresték. Pedig a dualismus nehézségei nem a két lényeg különbözőségében rejlenek, — hanem abban, hogy ilyen két lényegesen különböző valóságot csak egy közös harmadik bírna azon átható egységgé összefoglalni, a melyet az ember alakja mutat. Nincs ugyanis nagyobb logikai nehézség abban, hogy két minőségileg különböző valóság egymásra hasson, mint abban, hogy két valóság egyáltalában hathat egymásra; ez még azon esetben sem lehetetlen, ha az egyiket kiterjednek, a másikat kiterjedés nélkülinek tekintjük. Hanem lehetlenséggel határos az, hogy ilyen két ellentét mégis a legszebb egyetértéssé kibéküljön. Már pedig a való tapasztalat nem az, hogy van külön test és van külön lélek; hanem az, hogy van egységes ember, kinek testi s lelki functióit ismerjük. Ezen belátással a két

³⁾ *Lippert* Jul. *Culturgeschichte der Menschheit*. 1886. I. 106. s k. — *Spencer* H. *Principles of sociology*. 1874. VII. — *Tylor*. *Primitive Cultur. Animism*.

lényeg különböző természetének actualis fontossága megszűnik s ködös távolba hátrál vissza, a hol talán megfejtése nem lehetetlen. Az egységes lény conceptiója ugyanis logikai momentumokul minőségileg különböző functiókat is megtúr; látás és hallás ép oly gyökeresen különböznek egymástól, mint érzés és emésztés; a mennyiben egyik sem vezethető vissza a másikra. Hanem ellenkezésben nem állanak; sőt a közös cél, melynek megvalósítására szolgálnak, sokkal bensőbb és törhetetlenebb lánccal köti egymáshoz, mint a hogyan homogén anyagi atomusok összetarthatnak. Az ember minden tevékenysége ez egységnek kifejezése; a húr rezgése szakaszonként önálló s a másiktól relative független. Széttépni amazt a részek megbontása nélkül lehetetlen; emennek megszakítása az egyes részek önállóságát nem másítja meg. Ezen egységen belül a kölcsönhatás tisztán megérthető; az egység egyik alkotó tényezőjéről a másikra száll az ingerlés, a szívről az agyra, az agyról az izmokra stb, a mi teljesen megfelel a tapasztalatnak s nehézséget nem rejteget, ha oly közös egységről van szó, melynek momentumai egymást ekképen kölcsönösen módosítják. Ép oly megítélés alá kerül a külső világ ráhatása az egyéni szellemre; ha a valóságot tagolt egységnek tekintjük, akkor egyes alkotó tényezői közt a kölcsönhatás nem jelent egyebet, mint az ingerlés tovaterjedését.

Az emberi alak felfogásánál tehát mindenkor az egységre esik a súly, melyet semminemű aggályok miatt megbontani nem szabad. Lehet ez egység millió atomusok complexusa s számtalan képelem alkothatja annak szellemi valóját; e részek mellett és felett ott áll az egység, mint a tulajdonképeni valóság, mert hiszen az atomusokat s a képelemeket az öntudat csak megfeszített sőt gépekkel élesített figyelemmel képes észrevenni, az egységről ellenben közvetlen tudomása van. Mint ilyen egység az ember öntet, azaz igazán örök valóság, egységes valóság, melynek ingereltetése különböző reactiókban nyilvánul; s csakis mint ilyen egység illeszthető be egyfelől az összvalóság nagy képébe, másfelől az emberi egyesek erkölcsi világrendjébe. A philosophia, mely ezen egységet a részletek halmaza alá borítja, tehetetlen az ember erkölcsi lényegének megértésében.

Minthogy azonban az egység csak nyilvánulásainak egysége, ezek nélkül pedig pusztán üres szemléleti kép, azért a philosophia feladata, ez egységet alkotó tényezőiben is felkeresni (a mint már az 1. §-ban mondtuk). Az ember alkotó tényezői pedig azon alaptevékenységek, melyeket kifejti: táplálkozás, mozgás, nemzés, érzéki felfogás, gondolkodás, érzés és vágyból fakadó cselekvés; a szellemtanra nézve tehát első sorban ez a döntő kérdés: mit jelentenek eme tevékenységek az emberre, mint egységre, s alkotására, a világra, nézve? És csak ezen kutatásnál áll elő a testi alak anyagiséga s a tevékenység jelentése közti nehézség. A tényezők ugyanis, melyekben az ember egységes öntete nyilvánul, ugyanazon szemléelő előtt lépnek fel anyagi szervekül, a melyik a tevékenységüket egyes szellemi képek alakjában észreveszi. Az öntudat szeme előtt a test kiterjedtnek, de egyszersmind szellemi jelentésűnek tűnik fel. A ki már most azt hiszi, hogy a philosophia a tőlünk független valóságra vonatkozik, — az ezen tényállásnál az embert két összeférhetetlen lényegre fogja bomlani látni, melyeknek összekerülése örök titok, összeműködése pedig kölcsönhatáson alapulónak látszik. S ez a lélektani dualismus vagy spirituális musnak fent jelzett álláspontja. A testet 14 elemből alakultnak fogja találni, melyek organikus vegyületekbe összeállanak. Ezen elemek folytonos mozgása létrehoz: 1. folyton megújuló vegyületeket 2. megadja a test alakját és színét 3. okozza az állati meleget s a villanyos folyamokat 4. valamint mindazon tulajdonságokat, melyeket szag, íz, tapintat stb. útján az emberen felismerünk. Azonban be fogja vallani azt is, hogy ezen anyagi tulajdonságokon kívül a test egyes részeinek más tulajdonságaik is vannak; nevezetesen tesznek valamit, a mi az öntudat előtt mint önfentartása egyik eszköze kerül beszámítás alá. Épen ezen tevékenységek pedig azok, miket fentebb mint az öntet nyilvánulásait jeleztük. Az iránt semmi kétség nem forog többé fenn, hogy ezen nyilvánulások a testhez kötve vannak; a közvetlen megfigyelések, valamint a kóresetek tanulságai arra vezetnek, hogy az egyes testrészek a beléjük szolgáló idegállomány következtében speciálisan különböző jelentésű tevékenységeket végeznek, hogy

annálfogva mindaz, a mi az emberben rejlik, testében befoglalatik, még a szellemi tevékenységek forrása, az öntudat is. Mert ha nincs a testben, hol legyen? S a kérdés ama realistikus szemléelőre nézve nyilván így alakul: a test pusztán mozgást viszen-e véghez? értve a mozgás tüneményével az összes atomváltozásokat; vagy pedig az ő erőforrásából ered-e a szellemi, öntudatos tevékenység is? Első esetben nyilván a jelentések megértéséhez a testen belül új lakó keresendő, melynek a mozgástól különböző funkciói vannak, — s ez volt az animistikus kor óta a Spiritualismus alapdogmája. A második esetben pedig önkénytelenül kibővítjük az anyag fogalmát, mert tartalmába fel kell vennünk oly vonásokat, melyek a tőle állítólag teljesen különböző szellemet jellemzik.

Ámde ezen feltevések elseje mellett felbomlik az ember egysége; mert ha a testi elemek egész tevékenysége a helyváltoztatásra, egyszóval a mozgásra szorítkozik, úgy hogy a sokkal nevezetesebb szellemi képek számára új elvet kell felvennünk, akkor egy harmadik kell, a mi e kettőt egységbe foglalja. Pedig a tényleges tapasztalat azt mutatja, hogy az idegállomány az, a melyhez a szellemi tevékenység kötve van, olyannyira, hogy a nélkül szellemi tevékenységet nem észlelünk soha. A test változása ugyanaz, a mit az öntudat róla tapasztal; a kéz megégetése, a gyomor fájdalma, a nemi szervek ingerültsége nem más, mint maguknak az illető szerveknek állapota. Teljesen felesleges munkát végzünk, ha ezen testi változásokat újra a szellemi substantiába átvisszük; mert a mi a másik, szellemi elváltozást illeti, az semmi esetre sem lesz világosabbá azzal, hogy azt a testi változással párhuzamosan külön állítjuk, mint ha a testi változással azonosítjuk. Ha a gyomrom fáj, akkor ez csak azért fáj nekem, mert az a gyomor én magam vagyok; ha nem volna személyiségem egy része, hanem idegen anyag, akkor fájhatna az tőlem, a hogy kedve telik, én nem volnék az ő fájdalmánál érdekelve.

Tagadhatatlan tehát, hogy a testi élet nemcsak anyagi atomusok közönyös helyváltoztatása, hanem mélyen beleterjed egész valónkba s annyiban nem állítható a szellemmel szem-

ben, hanem annak alkotó részéül, momentumául kell felfogni. Az ő változásai, fájdalmak vagy örömök legyenek bár, a mi fájdalmaink és örömeink; s épen azért az emberi szellem fogalmi körét sokkal tágabbra kell megszabni, mint a hogy az rendesen történik. Sokaknál félszeg szégyenérzet dönt e kérdésben, nem bírván méltóságukkal összeegyeztetni, hogy ők is esznek, isznak, közösülnek s még alacsonyabb dolgokat is művelnek. De a prűderia itt semmit sem használ; a tény az, hogy mindezeket mi végezzük s azért felelősségre nem testünket, hanem öntudatunkat vonják.

A ki már most ennek megfejtésére feltenné, hogy az az anyagi atomusokat szellemi tényező lakja (mint tette Giordano Bruno, Leibniz, Herbart), az megrontaná az anyagi atomus correct fogalmát s célt még sem érne. Az anyagi atomus a kiterjedés minimuma, mely csak a térbeli helyeket változtathatja,; ha a szellemiség tagolt jelentését beléviszszük, megszűnt használhatósága s correctsége. Mert azt még csak meg lehet érteni, hogy a szellem kiterjedt; de hogy a merő kiterjedtség szellemi tartalmat fejtsen ki, azt, mivel logikai ellenmondás, gondolni nem lehet. Végre is tagadhatatlan tény, hogy közvetlenül csak a szellemet értjük; ha ennél fogva a kiterjedt valóságra rátérünk, akkor annak tartalmát másban kell keresnünk, mint a kiterjedésben. A kiterjedés csak tulajdonsága annak, a mi valamit tesz; maga a kiterjedés nem tesz semmit.

S így azt látjuk, hogy, a mennyiben a testi atomusok mellett külön erőt teszünk fel, mely a szellemi tüneményeket létesíti, a testnek ki kell szorulnia a szellemből s a mellett, hogy az ember tapasztalati egységét elveszítjük, még a tényekkel ellenkező felfogást is dédelgetünk, mert a testnek élete tényleg mélyen behatol az ember szellemi életébe is. Amennyiben pedig az atomusokat szellemi erőkkkel is felruházzuk, egyfelől az atomusba visszük az anyag és szellem duális-musát, melynek eltávolítására törekszünk, másfelől a tulajdonságot teszszük a való helyébe s azt állítjuk róla, meg nem engedhető módon, hogy ezen abstractum a concretumnak a forrása, a forma a tartalomé, a külső a magé. Mindezekkel pedig messzire távozunk a tapasztalat termékeny mezejétől.

Mert a tapasztalat csak az, hogy öntudatunknak kétféle képsor jelentkezik. Az egyik sornak jellemzője a kiterjedés és mozgás, a másiké a közvetlenül ismeretes tevékenységek jelentése. Amott a testi alak egysége, minden érzéki tulajdonságaival, melyet az elemző figyelem folyton apróbb részletekre bont fel, — a részletek folytonos mozgása, cseréje s így más meg más alakú érzéki tulajdonságok képei; emitt a részek jelentése, vonatkozása az egység fentartására, az öröm és fájdalom kíséretével. Ezen két sor pedig egymástól elválaszthatatlan; minden tevékenység érzéki vonásokkal kibővülve reális valósággá alakul ki. Ekkép lesz a látás a szemapparatussá, a hallás füllé, a beszéd gégefővé stb., melyeket egymástól elszakíthatunk ugyan, de azon felelősséggel, hogy a valósággal ellenmondásba helyezük magunkat. Ezen képsorok hypostasisai, azok egyfelől az anyagi test, másfelől a képező szellem. A valóság azonban csak e kettő egységében, az ember öntetében létezik; magukban sem az egyik, sem a másik nincsen, csak a szemlélőre nézve esnek szét, de úgy, hogy folyton összeolvadnak concret egységgé. A holt testet az idegen szemlélő tekinti anyagnak, az élőt a saját öntudatunk által vezérelt gondolkodás. De az ismeretelmélet igen jól tudja, hogy itt kétféle tudattény nyel, úgymint érzéki és értelmi ismeréssel van dolgunk s azon túl az ismerés sürgetését céltalannak találja. A hypostatikus anyag atomusainak önjelentése az ismeretre nézve ép oly megközelíthetetlen, mint a szellemé — ha attól eltekintünk, a mit mindketten az öntudatnak közvetlen tény gyanánt szolgáltatnak.¹⁾

4. Midőn a megelőzőkben az ember egységét a legfeltétlenebbül sürgettük, ezzel azt akartuk elérni, hogy a szellem és anyag képtelen dualismusa valahára elejtessék, azon belátás alapján, hogy a philosophia számára nincs két absolut létező, hanem két képsor, mint tudattény, adva, melyeket a valóságot lepő alakba kell összeszerkeszteni. Az alapfogalom tehát, mely az ember gondolatát kifejezi, nem a test vagy a szellem, hanem az öntet, mint logikai egység, melynek tartalma az

¹⁾ Tüzetesebb fejtegetését ezen bonyolult kérdéseknek a szíves olvasó a *M. Philos. Szemle* 1889-iki évfolyamában találja ezen cikkemben: „A lélektan ismeretelméleti alapjai.”

ember egyes funkciói, melyeknek ismét formája és alakja a kiterjedés. A test és lélek problémájának ezen g n o s t i k u s azaz ismeretelméleti megfejtése képezi véleményem szerint ama pozitív alapot, melyet a szellemtan részleteihez logikai kiindulásul vehetünk. Azonban az öntet egysége nem homogén üres egység, hanem logikai momentumok egysége. Ezen egység és momentumai képezik a lélektannak egyik régi nehézségét, melyet értékére le kell szállítanunk, mielőtt a részletekbe hatolnánk.

A múlt század végén a lelki életben 3 főirány lett elismerve: ismerés, érzés és akarás, melyek újra alsóbb sugarakra oszoltak. Ezen megállapodásnak egészen helyes megfigyelés szolgált alapul; a 3 fősugarat ugyanis oly minőségi különbözőség választja el egymástól, hogy azoknak reduktója egymásra lehetetlennek látszott. Ezen gondolatot, mely a tapasztalat tenyérére támaszkodik, a formalistika metaphysika megtámadta s még ma is vannak, a kik ezen támadásban a lélektan tudományos alakulásának kezdetét vélik találatni. Pedig éppen ezen támadás, melyet Herbart a tehetségek ellen intézett, a lélektant a metaphysika zsákmányává tette s oly terméketlen, hogy igazi lélektani törvényt Herbart nevéhez fűzni nem is lehetséges. Míg ugyanis a régi lélektan határozottan megkülönböztethető lelki tevékenységeket birt tényéül felhozni (mert a látást vagy okoskodást csak nem fogja senki az érzéssel vagy a vágygyal összetéveszteni), addig Herbart az egység-többség formalistikus feszegetésével kisütötte, hogy a léleknek semminemű tehetsége nincsen, még erőnek sem nevezhető, hanem vannak önfentartásai vagy képzetek, melyekből mechanice megalakul a szellemi élet minden gyönyörűsége és keserve. „Minálunk” úgymond Diogenes Polydeukeshez¹⁾ „nincsenek fekete vagy vörös szemek, nincs erős váll, sem feszült izom, hanem mind csak egy por” (*πάντα μία ἡμῖν γόνις*). Önkénytelenül ezen alvilági szürkesség jut az ember eszébe a herbarti „vívmányok” megfontolásánál.

Hogy a régi lélektan tehetségei a tapasztalat előtt meg nem állhatják helyüket, azt, úgy hiszem, Gall József elég behatóan és alaposan kimutatta. Olyan tehetség, milyen a

¹⁾ *Luganos*. Mortuorum dialogi. I. Diogenes et Polydeukes.

megismerés, csakugyan nem létezik; mert a megismerés csak jelző, — azaz azt a tevékenységet jellemzi, melynek eredménye a megismerés. Az emlékezet „tehetsége” ép oly alapos kifogás alá eshetik, mint az ítélet vagy az érzés, az erkölcsi „tehetség” stb. Abban egyezünk, hogy ezek formalitások, melyek valamelyik valósághoz tapadnak s ennyiben reális tehetségek nevét nem érdemlik. De ha ez így van, jogosult-e akkor az abstract jelzővel együtt a reális alapnak is elvetése? Nem-e sokkal abstractabb még annak állítása, hogy ezen jelzők egyforma minőségű képviszonyokra szólnak? Pedig Herbart szerint a tehetetlen, üres matematikai pont lépett a tehetős lélek helyébe a reale gondolatával, melynek szürke schemenei egybeolvadás, összeenyvezés s mindennemű hasonló mechanikus vonatkozás által a lelki élet complicáltabb alakzatait létesítik.

A herbarti reactio tehát nem hogy a szellem realitásának helyesebb megértését eszközölte volna, hanem ellenkezőleg az abstractumok szürke kódébe burkolta a tapasztalat való adatait. A polémia, mely a tehetségeket gyökeresen ki akarja irtani, csak üres metaphysikai vakhitből eredt. Ezen babonának alapdogmája, mely az absoluta positio méhéből elvetéltetett, az egyszerű reale, mely épen egyszerűségénél fogva nem enged tehetségeket, magában. Ámde épen erre nézve elegendő hivatkoznom művem I. részének 93. §-ára, mely az atomus tehetetlenségét bizonyítja, valamint a 99. §-ra, mely a valóságot végig tagolt egységnek kimutatta. A személyes tapasztalat az öntudat tényében kétségtelenül bizonyítja, hogy az ember összes tevékenysége egy középpont körül helyezkedik el, hogy egységes valóság. Ezen valóság momentumai épen maguk a tevékenységek. Az egység tehát a tevékenységek sokaságától nem realiter, hanem gnostice azaz ismeretileg különbözik. Az egység a nemtudatosba kihelyezett többség; a hol részeire fel nem bontja, ott egyforma, a hol pedig tartalmát átgondoljuk, ott sok tevékenység szövedékül lép fel. A ki az egységet egyszerűnek követeli s a tevékenységeket ezen egyszerűnek bármilyen viselkedésből eredőknek véli kimutathatni, az metaphysikát üz s a formalismusba belefulad.

Ámde a ki az egység-többség gnostikus jelentőségét átértve a többség terjedelmes mezejére veti a lábát, az más irányban fogja a tényeket keresni, mint a metaphysikus. Ha Herbart pusztá képeket látott, akkor mi a képeket is, de azok jelentését is fogjuk keresni; mi nekünk a szellem nem tükör, mint Leibniznak, hanem önmagában alapját és célját bíró valóság, személyiség; élete annál fogva nem a külsőnek visszatükrözésében, hanem a belsőnek megélésében, élvezésében s kialakításában fog állani. A képek, melyek az öntudat előtt megjelennek, mint Platon barlangi mythosában, az ember egységében rejlő, azt alkotó tényezőkre fognak vezetni s a mi közvetlenül feltép az öntudatban, azt a szellem körébe tartozónak fogjuk elismerni. Így fognak a szellem funkcióihoz kerülni a physiologiai funkciók is; mert ezek nélkül az emberi öhtét, mint egység, fenn nem állhat; már pedig csak az egységes embert ismerjük a valóság egyik alakjául. Milyen viszony van azután az egyes tényezők között, az a részletezés dolga; egyet azonban előzetesen is megemlíthetünk, azt t. i., hogy ezen tényezők egyike sem öntudatos, mind csak a központi funkció előtt válnak azzá. S minthogy nem öntudatosak, azért szellemi természetükre nézve nem is különbözők; a minőségi különbséget köztük csak az egésznek fentartására fordított munkarészletük adja meg, mert épen abban, a mit tesznek, rejlik tartalmuk. A szellemiség annál fogva nem tudatos is lehet, — sőt természeténél fogva nem tudatos s öntudatos csak a központi funkció előtt válik. Mint ilyen azonban megismerésünk tárgya soha sem lehet; azért az ember szellemi élete alatt mindenkor az öntudatos, személyes életet kell érteni, a nem tudatos csak ennek logikai előzménye, melyről tehát csak reconstructive lehet valamit állítani.

Mellőzve egyébként a nem tudatos szellemiségnek kétség-telenül szükséges határfogalmát, forduljunk egy utolsó kérdés-hez, melylyel szemben a lélektan állást foglalnia kell: vajjon a szellemi tehetségek megértéséhez kell-e azokat közös elvből kifejeletkül felfogni?

A Lamarck-Darwin által kifejtett fejlődési elméletet a lélektanban legbehatóbban Herbert Spencer alkal-

máza¹⁾ s annyira elterjedt ezen inkább phylogenetikus kutatás, hogy a mi szempontunkról néhány szóval érinteni szükségesnek látszik. Az elmélet támaszpontját kivált az érzéki végkészülékek hasonlóságában találja (1. ezen rész 13. §.) s kiindulva a protoplasma homogén alkotából, az egyes szervek forrását a közérzéki és tapintási adatokban vélik található. „Die anatomische Vergleichung der äussern Sinnesapparate lässt keinen Zweifel daran zu (!), dass die Empfindungen der höheren Organismen aus einer Differenzirung ursprünglich gleichförmiger Sinneserregungen hervorgehen. Die Functionen des Gefühlsinnes, die Tast-, Temperatur- und Gemeinempfindungen erscheinen hierbei als der gemeinsame Ausgangspunkt der Entwicklung.”²⁾ Wundt ezen állítása szerint, mely már Demokritosnál található s újabb időben a physiologusok nagy részénél (Todd és Bowman) el van terjedve, a protoplasmában az érzetek igen egyformák s ingerül a protozoáknál kivált a nyomás és temperatura szolgál. A szaglás és ízlelés első törmelékeit alkalmasint a környező folyadék vegyi hatása okozhatta s ép úgy a fényt már az infusoriumok némely fajánál pigmentfoltok absorbeálják. Az első adatok tehát a közérzéki adatok voltak, melyektől a fejlődés úgy haladt tovább, hogy először a tapintó szervek tökéletesbültek, azután pedig a különleges érzéki szervek és készülékek fejlődtek ki (v. ö. 14. §.).

Ezen tan ellen tapasztalati adatokkal küzdeni bajos, mert maga a tan a tapasztalat kiegészítője akar lenni s így a közvetlen tapasztalat körébe nem esik. Felhozhatnók ugyan, hogy ezen állítólagos biztosságot („kein Zweifel”) a functiók átalakulásában directe sehol sem figyelték meg, — hogy tehát a kérdés a lehetőség logikai fejtegetése alá tartozik. Nem egészen világos azon állítás sem, hogy a külső ingerek (melyeket nagyrészt reconstruálni nem is bírunk) a homogén állományban 1. a tapintást tökéletesbítették és 2. új különleges érzékeket is fakasztottak belőle, mert következetesebb minden esetre azon felfogás, hogy a különleges érzékek a tapintásból fejlettek ki. Mindezek a nehézségek azonban csak

¹⁾ Herbert Spencer. Principles of Psychology.

²⁾ Wundt Vilm. Phys. Psych. I. 279. (2. kiadás.)

egy es érvek értékével bírnak s az elméletet, ha egyébként magában összefüggő és a gondolkodás alapjaival nem ellenkezik, cáfolni nem bírják. Az evolutio tanának a lélektanba való behozatalát jogosítottnak vagy jogosulatlannak csak magának az evulciónak fogalma mutathatja ki.

Spécifíeé más tevékenység csak más forrásból eredhet. Ha a külső körülmények a protoplasmából egyfelől tapintási, másfelől látási, hallási s egyéb tevékenységeket fejlesztettek, akkor ezt logikailag csak két alakban lehet fentartani. Ugyanis 1. vagy új tehetség keletkezett vagy pedig 2. a protoplasmában magában rejlett az arra való, hogy különböző ingerekre különbözőképen reagáljon. Mindkét eset azonban ellenmondásokba keveri a fejlődés elméletét. Mert

1. ha a környezet új tehetséget képes létesíteni, akkor nem levőt létezővé változtat. Ezt azonban az oktvény fejtegetésénél lehetetlennek bizonyítottuk meg (I. Rész. 33. §.). A teremtés fogalma, akár az egész világra akár a részeire vonatkozik, elgondolhatatlan; az új elem, mely sehol sem volt, nem kerülhet valamibe a semmiből, az indító ok pedig (milyenek a környező folyadék vegyi alkotrészei) soha egyebet a protoplasmából nem csalhat ki azon egyen kívül, a mi benne rejlett. Már pedig, ha a protoplasma eredetileg csak közérzéki adatokra volt alkalmas, abból tapintási, látási s egyéb adatokat kihozni lehetetlen volt. Különb en is a környezet és a protoplasma közti viszony annyira abstract, hogy annak alkalmazása magyarázó elvül csak azon esetre volna megengedhető, ha logikailag egyetlen elvül, és ellenmondásoktól mentnek bizonyodnék. Mert a meddig a folyadék chemiai alkotrészeinek hatását a protoplasmára (melyből az egész mysteriosus fejlés előállott) részletenként kimutatni nem bírjuk, addig két szót kapcsoltunk össze önkényesen, — de ennek jogosultsága a gondolkodás alapjaiból vezethető le egyedül. Ennyire pedig még a jelenben lefolyó párhuzamos tüneményekre nézve sem jutottunk, s annyival kevésbé van kedvünk a phantasia röptét a világteremtés 3-dik napjába követni.

2. A fejlődési elmélet logikailag helyes tehát csak azon egy esetre, ha a protoplasma homogen állományát a szerves

lények összes tulajdonságaival telítve képzeljük. Ámde ha Hegel „Sémájától épen ezen monstrositása miatt a természettudományok elfordultak, milyen joggal kívánják újabban, hogy ezen „lét” physiologiai mását jobbnak, okosabbnak tekintsük? Nem egyszerűbb lenne-e akkor, az anorganikus létet is egy egyszerű pontból levezetni, mely olyan „világ-protoplasmakép”, a mesés tojás módjára, az egész világot bocsátaná ki magából? És végre is, miért ez a nagy erőlködés a gondolkodás lényegének ellenére? Hiszen azzal, hogy a protoplasmára visszatérünk, semmivel sem értjük meg jobban sem az Organismus titkait, sem a szellem erkölcsi feladatait. Miért nem elégszünk meg azzal, a mi van, s kutatjuk minduntalan azt, a mit megérteni soha sem bírunk, a változást és a keletkezést (I. Rész. II. könyv. I. szakasz)?

Nem lévén tehát sem logikai, sem tapasztalati indok, mely a lelki tehetségeknek spécifiée különböző tünetényeit valami közös ősforrásból magyarázni kényszerítene, — ellenkezőleg pedig 'a fejlődés fogalma ezen előadott alakjában ellenkezvén a dialektikailag megállapított létfogalommal, mely a változhatatlan örökkévalósággal azonos, — a fejlődési elméletnek, ilyen teremtszerű értelemben alkalmazását a lélektanban céltalannak és zavarónak tekintjük. Megvilágosíthatjuk a mi lelkünk életét alsóbb rokonaink szellemi életével (a melybe utóvégre is a mi szellemünk viszi bele a világító értelmi szövétneket); de azért semmi sem kényszerít arra, hogy magunkat bármi tekintetben a vér kötelékei által hozzájuk fűzötteknek tekintsük. Mert a tények, a miket felkutattak, nem a származás közösségére, hanem, a terv egységére utalnak, melynek megfelelőleg alsóbb állatok szellemi élete úgy van berendezve, mint a miénk, csak kevesebb fejlettséggel s alacsonyabb fokon.

A fejlődési elmélettel párhuzamosan halad csekély értékű torzképe a lelki tevékenységek magyarázatánál. Míg amaz az atomconfiguratio elvével az érzékek fejlődését az állatok sorában velünk megértetni óhajtja, addig emez a lelki élet atomjaiból, a képelemekből, kívánja az ismeretes tevékenységek előállítását kimagyarázni. Ezen irány az érzetből indul ki, s hívó szemmel pihenve Herbart „realejának” csodálatos

vergődésén, még physiologiai képviselőinél is a legképtelenebb és legkalandosabb vállalatoktól sem riad vissza. Egy absurd gondolatból, melynek jelentése nincs, kiindulva, tompa érzéketlenséggel túlteszi magát az érzékek qualitativ különbözőségein s ezen homogen „képből” kívánja a szellem legnevezetesebb formáit megérteni, lemondván egyébként az egységes ember valóságáról egy egyszerű pont rémképe kedvéért. Az anyagi atomusoknál végre is érthető vonzási s tasztítási tünetnyek élettelen és érdektelen közönyösségükben a szellemre vitetnek át s e brutális abstractio pöffeszkedő tehetetlenségét úgy állítják még ma is oda, mint mély metaphysikát, s követelik fennhájzóan a tapasztalatot (kivált a természettantit) arculütő üres szöbuborékoknak kincsekként való megőrzését.

Ámde ilyen ócskaságok nem igényelhetnek többé elismerést, hanem egyszerű nevetést és félrelökést. Nem egyebet tesz fel rólunk ezen ócska Sensualismus, mint hogy az öntudatról, mint valóságról, lemondjunk s helyét egy tola-kodó képcsoportnak engedjük át; „felfogadó képcsoportok” (appercipirende Vorstellungsgruppen) schemenjei foglalják el a figyelem lelket átjáró hatalmát; hűtelen emlékezet foglalja el a phantasia trónusát; képek mechanikai kapcsolata helyettesíti a gtmoldokadás szabad személyes actusát; szorítóba került képek adnák az érzést és e szorításból kiszabadultak lépnek az akarat helyébe; megcsontosodott képkapcsolatokat kellene jellemül imádnunk. Szóval: a tulajdonképeni szellemi élet helyébe a mechanikai változások sora lépne, a melyek, legalább időbeli discretiójukban, az egységes szellemet ezer szellemi atomusra bontanák fel. De míg a mechanika megfigyelt adatokból szükségképen halad következményeire s ezen munkában a matematika részéről hathatós támogatásban részesül, addig ezen lélektan, bár nagyfenhangon „metaphysikára, tapasztalatra és matematikára” épültnek hirdette magát, — ezen egész munkával néhány algebrai képletnek nyúzott bőrén kívül életrevalót létesíteni semmit sem tudott.

A lelki életet, egy szóval, ilyen elemi képekből meg-szerkesztteni nem lehet; a szellem nem minimális részecsek gépezete, hanem komoly jelentések organismusa. Ezen jelen-tések vonatkozása az Organismus egységére, — a lélektan

legfőbb problémája, melyet pedig a mai lélektanok egyike sem tart fejtorésre méltónak. Ellenkezőleg a részletek kutatása annyira lábra kapott, hogy az egyes lelki tevékenységek pillanatnyi nyilvánulásai felett az egészet átfogó egységet s összetevékenységének alaptörvényét felkeresni teljesen elmulasztották. A kísérleti lélektanok aprólékos pizmogásai s a magát tévesen „positív”-nak nevező lélektan azon evolutionismusa mellett, melynek végbölcsésége abban lyukad ki, hogy az öntudatot az emlékezet folyton újra alkotja, — ilyen félszogségek mellett idején valónak látszik azon nyomatékos figyelmeztetés, hogy a részeknek csak az egységben van értelmük, hogy az öntudat a szellem centruma s funkciója, mely nélkül az emlékezet értéktelen, mert legfeljebb hizási processus, sőt az emlékezet azonossága csak az öntudat azonossága mellett lehetséges.¹⁾ Egyébiránt ezen lélektan tehetetlenségét művem jelen részében oly számos helyen fogom feltüntetni, hogy most további fejtegetéseket bátran mellőzhetünk.

5. A halhatatlanság kérdését, mennyiben ismeretelméleti feltételekhez fűzhető, az I. R. 33. §-ában elegendőleg jeleztük; mennyiben pedig az erkölcsi világrend conceptiója újra előtérbe állítja, az erkölcsi problémák között fogjuk megvilágítani. Hátra van a tárgyalás módszerének s a pozitív problémák körének, valamint a mű beosztásának kérdése.

Álláspontunk sajátos volta egyfelől a módszer, másfelől a felölelt anyag tekintetében különös jelleget kölcsönöz művünk ezen részének. Minthogy mi a való embert akarjuk megérteni, nem pedig az abstractio által ketté hasított feleit, — azért az ember testi szervezetét s funkcióit ép úgy figyelemmel kell átvizsgálni, mint szellemi tevékenységét. Az anatómia és physiologia az egyiknek, a psychologia a másiknak abstract, ép azért félszeg és egyoldalú fejtegetése. A mi tanunk, melyet azért szellemtannak (pneumatologia) nevezhetünk, e kettőnek concret egységét igyekszik elérni; mert maga az ember e két félnek elválaszthatatlanul összeolvadt egysége (miért is ezen

¹⁾ V. ö. erre nézve cikkemet a Magy. Philos. Szemle 1890-iki évfolyamában „Az öntudat”.

tant anthropológiának is mondhatnók, ha a terminus más tanfejemény részére nem volna lefoglalva). Mert a valóság, melyre vonatkozik, az öntudat tényleges adatai szerint két sort tüntet fel: az érzéki (mozgási, szemléleti) s a jelentő (gondolkodási) képek sorát. E kettőnek egysége a való ember; a mi tanunk ennél fogva minden ponton e kettős sort feltüntetni s egyeztetni van hivatva. A rendes physiologiai lélektantól azonban, melynek főképviselőiül Wundt,¹⁾ Ladd²⁾ és Sergi³⁾ műveit fogom említeni, — épen célja és módszere különbözteti meg. Célja: a lélektani részletekben azon positiv törvényt kimutatni, melyből a képelemek összes tüneményei, tehát az egész szellemi élet függ s melyből azok tulajdonképeni értelmüket nyerik. A részletek ennél fogva e műben csak azon terjedelemben és határig fordulnak elő, a melyet a törvény érvényességének felmutatása igényel.

A kettős elem viszonya is nálunk másféle. Az anatómiai külső nálunk csak a való lét megbizonyítására szolgál; a törvény a belső megfigyelés alapján lett nyerve s az anatómiai és physiologiai részletek ezen törvény lelki kialakulásához alkalmazkodtak. Én sehol sem indultam ki az anatómiai és physiologiai adatokból, — mert azokat ily kiindulásra alkalmatlannak találom. Művem egész álláspontja, mint egyedül biztos alapra, az öntudat előtt fellépő képekre utalt; ezen képek jelentése, ez az egyedüli közvetlenül ismeretes és érthető, melyhez a szemléleti megjelenés formája csak külső s az egészre nézve magában érthetetlen. A belső megfigyelés tehát azon forrás, melyre rendszeres álláspontom ép úgy, mint az egyszerű eszmélés utalt. Mert hiszen már az érzékek munkáját is csak közvetlen önmegfigyelésből értjük (pl. látás, hallás); az érzékek szerkezeti finomságait csak e célra szolgáló alkatuk conceptiójából lehet érteni s valamint visszás dolog lenne már csak pl. a fül szerkezetét megérteni akarni

¹⁾ Wundt. Grundzüge der Phys. Psych. 2. köt. 2. kiadás. 1890. Leipzig.

²⁾ Ladd George. Elements of Physiological Psychology. London 1887.

³⁾ G. Sergi. La psychol. physiologique. Olaszból francziára M. Mouton. Paris 1888.

a hallás közvetlen ismerete nélkül, ép oly visszás volna, csak nagyobb mérvben, az ember egészét külső szerkezetéből megérteni akarni. Csak belső megélésünk garantírozza a tényt, csak ez bírja megérteni s azért minden lélektani kutatásnak alapja, összes magyarázataink egyetlen forrása a belső megfigyelés vagy az öntudat közvetlen adatai, melyekhez csak második sorban csatlakozhatnak a szemléleti képek vagyis a tevékenység anatómiai székhelye. A physiológiának manap igen kedvelt azon magyarázatait azonban, melyeket az elemek (legyenek azok sejtek vagy valóban atomok) konfigurációjából produkálni szoktak, legfeljebb szemléltető segédeszközül ismerem el, — ha azonban valaki végleges magyarázatul elfogadja, tudományos ízlését sajnálom. Azzal ugyanis tisztába kell lennie mindenkinek, ki szellemi problémákba ereszkedik, hogy az anyagi atomok és a szellem közti kölcsönhatás csak helytelen ismereti felvétel, magyarázat céljából; de sem nem magyaráz, sem valóságban fel nem tüntethető.

A belső megfigyelés ezen feltétlen elismerésében meg nem ingathat minket sem Comtenak komolysága,¹⁾ sem Wundtnak²⁾ élcelődése. Ha ez utóbbi az önmegfigyelést Münchhausenhez hasonlítja, ki saját magát huzza ki a mocsárból, — akkor ez csak Comte megjegyzéseinek szellemes kifestése. De ha tőle, az experimenterok fejtől, kérdezzük, honnan magyarázza experimentumainak jelentőségét? végső elemzésben bizonyára e Münchhausen szavára kellene hivatkoznia. Mert regisztráló gépeiről csak nem vakarta le a magyarázatot. A meglehetősen spiritualistikus zománcú Wundtnál sokkal nyíltabban látnak még a materialisták is, kiknek egyikétől hadd álljon itt sok helyett e higgadt nyilatkozat: „il faut bien convenir que les physiologistes auraient beau étudier objectivement, pendant les siècles, les nerfs et le cerveau, ils n'arriveraient pas à se faire la plus petite idée de ce qu'est une sensation, une pensée, une volition, si eux mêmes n'éprouvaient subjectivement ces états de conscience.”³⁾

¹⁾ *Comte. Système de philos. positive. I. 31. s k. (éd. Littré).*

²⁾ *Wundt. Essays. 1885. 136 l.*

³⁾ *Alex. Herzen. Le cerveau et l'activité cérébrale. 34 l. 1887. Ép úgy nyilatkozik Ch. Richet. Essai de psychol. générale. Introd. XII.*

Ezen megfontolásból eredt azon nagy terjedelem, melyben a belső, tisztán szellemi tüneményeket tárgyaltuk, míg a physiologiai lélektan minden képviselője anatómiai és physiologiai adatok halmaza alá temeti a lélektani belátás egyes aranszemeit.

Az előadás módszerét illetőleg a constructiót ezen kötetben is tartottam célravezetőbbnek. Nem azt volt célom, hogy olvasóim előtt azon utat jelezzem, melyen eredményeimhez jutottam; mert az igen hosszadalmas, s az ingadozás s tétovázás, mely vele jár, oly kellemetlen, mint az ingatag hajónak lebbenése. Hanem akartam az eredményeket befejezett formájukban összeállítani, hol az alapgondolat egyensúlyban tartja a részletes fejtegetések tovahaladó hajóját, úgy hogy olvasóm mindenütt biztos vezetés mellett és rövid idő alatt, bár épen nem fáradság nélkül, maga vázolhatja s kifestheti magának a képet, melyet saját egyéniségéről öntudata elébe vetít.

6. Ezen út pedig a következő problémákon át s a következő rendben vezet.

Egész művem nem egyéb, mint az emberi öntetnek explicatiója; a dialektika, melyet az előző kötet tartalmaz, csak azon negatív élőmunka, mely a helyes útra igazított, s a melynek eredményekép a szellem alapformáinak ellenmondás nélküli fogalmazása gondolható. Az ott nyert alapfogalmat, az öntet fogalmát, a valóságba kell átvinni. Ez ezentúl a műnek célja. Önkényt két részre oszlik tehát egész hátralevő teendők. Az egyik részben (melyet a jelen kötet nyújt) a szellem vagy az emberi öntet magában vizsgáltatik; a másikban az öntet alkotásait vesszük fontolóra tulajdonságaik s keletkezésük tekintetében.

Ezen nagy kereten belül az egyes kérdések fontosságuk arányában lelik helyüket. Még pedig ezen első könyvben általában szó lesz az emberi öntet szervezetéről; továbbá azon alaptörvényről, mely valamennyi tevékenységében kifejezésre jut s végre tüzetesen az öntudat közbejötté folytán előálló szellemi munkáról. A jelen kötet ennélfogva 3 szakaszra oszlik, úgymint

1-ső s z a k a s z. Az emberi öntet kifejlése és alkotó részei. Ezen szakasz, támaszkodva az anatómiai adatokra, az

egyes szervezetben működő tényezők jelentését s részszerű változásait fogja kifejteni.

2-dik szakasz. Az ösztönök egymásra hatása. Mint-hogy az öntet a sok tényezőbe szétvetett egység, azért ezen tényezők között állandó vonatkozások léteznek. Ezeknek felderítése s azon törvénynek, melynek uralma alatt amaz egység önmegtartása sikeresen végbemehet, felmutatása ezen szakasz teendője.

3-dik szakasz. Az öntudatos szellemi műveletek. Míg a 2-dik szakasz azon törvényt kutatja, mely minden tényezőt az öntet szolgálatába kényszerít, tehát az öntudatot is, addig ezen szakasz az öntudatot, mint az öntet egyik felét, vizsgálja természete s tevékenysége szerint s megállapítja azon tevékenységeket, melyek (mint pl. figyelem, érzés, akarás) egyenesen az én forrásából fakadnak.

Ezen áttekintésből láthatni, hogy a jelen kötet az általános lélektani fejtegetéseket tartalmazza (körülbelül azt, a mit Richet „psychologie générale”-nak nevezett el). Azonban ezen könyvnek kettős szándéka van: megállapítani, igenis, a szellemi élet általános törvényeit, — de egyúttal azon fejtegetéseket is előterjeszteni, melyek a szellemtan 2-dik főrészének, a szellemi művek tanának alapul s előzményekül szolgálnak. Ezen harmadik kötetnek tartalmát most jelezni is felesleges s azért megelégszem azzal, hogy az I. Rész 29. §-ára utaljak, a hol a hátralevő tanok tartalma főcikkeiben jelezve van.

ELSŐ SZAKASZ.

Az emberi öntet kifejlése, alkotó részei s a kifejlés alaptörvénye.

7. Hogy az emberi öntet tartalmát helyesen kifejthessük, szükséges egyfelől újra a dialektika eredményéhez visszafordulnunk, másfelől pedig azon reális létezőt megjelölnünk, mélynek alakjában az embert úgy találjuk, a mint az öntet fogalma követeli.

A dialektika a valóságot az öntet fogalmával tanított megközelíteni. Az öntet fogalmát pedig (I. 99. §.) ekképen fejtettük ki: „A valóság csak egy ilyen jelentéses egység képében valóság; ez egység a maga jelentését más létezőkkel szemben sokféle vonásban nyilváníthatja, de mindezen vonások nem egyebek, mint egyes részjelentései az egységnek. S épen azért, mert eme részjelentések benne rejlenek az egységben, mert, bármennyire egyszerűnek látszassék valami, mégis különböző nyilatkozatokat tüntet fel, — ezen egység nem térbeli egymásmellettség, hanem jelentéses, egymást áthatás alakjában áll előttünk. Ezen egység, melyben a többség mint valóság rejlik épen azért ideális vagyis szellemi egység.” A dialektika ezen egységet összetételnek, részjelentéseit ágtéteknek nevezte s a kettő közötti viszonyt közelebből vizsgálva, ezen eredményre jutott (I. 100. §.). „Minthogy a többség ezen egységnek valósága, azért az egyes ágtétek egymással nem lehetnek összekötve idegenszerű harmadik hatalom által, hanem belsőleg kell összetartaniuk, egyiknek a másíkba, értelmük, jelentésük alapján kell átterjedni; valamint a sokfonalú szőnyegben külső hatalom folytán összekerültek a különböző színű

fonalak, úgy itt belsőleg kell azoknak egymással összetartaniuk. Ezen viszony csak a jelentés folytán állhat elő köztük s azért ez összetartozás logikai szükségképenisége nem s z e m l é l h e t ő, hanem csak gondolható”. S így a jelen esetben: az emberi öntet mindazokat a tevékenységeket idealiter magában bírja, melyeket az ember életében kifejtteni bír. Miképen? azt szemléletileg nem lehet elképzelni sem; de gondolni nagyon is lehet. Mert logikai összefüggésük a cselekvésben nyilvánul, ezen cselekvés pedig észlelhető, okilag megindokolható és mással összekapcsolható; s ezen tevékenységek értelmi összehatása adja a logikai egységet, melyet az egyes tevékenységek fentartani vannak hivatva. A törvény, melynek az egész hódol, a valóság ismeréi lényege, az egyes tevékenységek azon részjelentések, a melyek a lényegét alkotják.

Hogy pedig az ágtétek kifejlése az ösztétből miként értendő, azt a dialektika az egyetemes lét fejtegetésénél ekkép mutatta ki. A mi a világon előáll, annak léti alappal kell birnia; a mi még nincs, az soha nem fejlődhetik ki, hacsak a teremtéshez folyamodni nem akarunk. Ezen dialektikailag bebizonyított tételt máig senki sem cáfolta meg s logikailag cáfolni nem is lehet; mert senki sem tud számot adni arról, hogy a még nem volt tehát új vonás a létezőbe honnan kerül? „Az okozat maga nem lehet egyéb, mint a megváltozott ok” (I. 63. 1.), — ezen tételtől itt sem szabad elállani s azért az öntetben, mint csirában, mindazon tevékenységek szunyadozóknak gondolandók, melyek idővel belőle kifejlenek. Az okozatnak, azaz az egyes részjelentéseknek fellépése tehát nem jelent egyebet, mint a szülő oknak kifejlését.

A szülő ok összes elváltozása ennél fogva csak formai, azaz öntudatunk formáira vonatkozó lehet. Már pedig az öntudat változásánál úgy találtuk, hogy változása a szemlélése megakadásában vagy szabad folyásában áll. „Amazt térszerzésnek látjuk s kötésnek fogjuk nevezni, emezt térszerzés képében észleljük s oldásnak nevezük (vagy teremtésnek, ter-em-ből)” (I. R. 129 1.).

Az ösztét ágtétei ezek után oldás által valósulnak meg, melyet valamely inger megindít: ez oldás által térbeli, szem-

léleti (azaz anyagi) alakot öltenek S minthogy az öntetet cselekvőnek kell gondolni, azért „ezen egység (az öntet) mindenkor „feszített íj” képében áll előttünk, mely csak indokra vár, hogy nyilatkozzék. Mint ilyen törekvő egységet nevezük a valóságot ösztöninek” (der Trieb), (I. 225. 1.) Maguk az ágtétek ennél fogva szintén ösztöni természetűek; az ösztön alatt pedig értünk egy létezőt, mely sajátos tartalommal bír (a melyet nyilatkozataiból tanulunk megismerni) s mely kifejtésre törekszik” (u. o. 225. 1.).

A dialektika abstract fogalmát megvalósulva a petében találjuk, mely azért az emberi öntet fejtegetésére nézve a legalkalmasabb kiindulási pont, minthogy benne, mint szemléleti valóságban a természettudományi szempont, fejlődésében a szellem alaptörvénye, egészében pedig az öntet fogalma észlelhető. Maga a természettudomány a protoplasmában organisait anyagot ismer el, azaz az anyag általánosságán kívül még egy ezen fokig nem észlelt elvet. Az emberi öntet első reális alakját tehát a petében találjuk. Mint ilyen a tevékenységek sokaságát zárja magában, minden közbejövő kapocs nélkül, pusztán tényleges egybeszővöttségükben. Természeténél fogva az ingerlést követve térbeli alakká fejlődik, melynek alkotó részei tevékenységnek induló tényezők vagyis ösztönök. A pete ennél fogva ideális egység, ösztönök rendszere. Ez ösztönök mindazon tevékenységek forrásai, melyeket az ember élete folyamán kifejt. Céltalan ennél fogva (a test és lélek dualismusának elejtése után) ez ösztönöknek testi és szellemi, physiologiai s psychologiai ösztönökre való felosztása. A metaphysikusok előtt az egységnek ezen szétszaggatása igen kedves foglalkozás (v. ö. a herbarti lélektanok bármelyikét); a ki a valóságra szegzi figyelmét, az csak különböző jeleket és tevékenységeket fog látni, de sehol ellenkező lényegű erőket. Álláspontunk tüzetesebb megindokolása az egész kötetten végighúzódik. Most csak a következő általános megjegyzést tesszük.

Tagadhatatlan tény 1. hogy a physiologiai functiók az öntudat elé képek alakjában kerülnek s a n n a k, valamint a többi jelentő ösztönöknek életét befolyásolják. Csak azok, a kik gondolkodásukat mesterséges

érdekgépezettel a régi időbe visszacsavarják, bírnak ezen tény elől elzárkózni. Jelent pedig ezen tény annyit, hogy a physiologiai functiók, melyek képek alakjában (pl. éhség, szomjúság, nemi gerjedelem) jelentkeznek, ugyanoly ideális tényezők, mint a szintén képekben jelentkező látás és hallás. Mind ezen érzéki adatokat a „lélekből” lezármaztatni, ignoratio, mert kényelmes tudatlanság forrása, — egyúttal pedig elmaradott, hamis metaphysikai berzenkedés. A test, ha már valaki nem akar tőle tágítani, a szellemnek egyik alkotó része vagyis az öntet egységére nézve a physiologiai és psychologiai functiók egyformán szükségesek, s azért merev szétválasztásuk indokolatlan. Tagadhatatlan azonban 2. az is, hogy a szellemi életnek nagy része öntudatlan. Bizonyos, hogy látási, hallási képek, fogalmak s indulatok emlékei megvannak akkor is, mikor az öntudat rajok nem világít. Magyarázó elvül ugyan, mint a reclamnemtudatost, ezen tényt soha sem engedjük használni; azt sem vitatjuk, hogy ezen nemtudatos szellemisséget miképen kelljen képzelni? A kinek könnyebb ezen nemtudatosat anyagváltozás képében gondolni, mint Dühring teszi, az ekkép boldoguljon, bár semmit sem nyer vele. A tényt azonban tagadni nem lehet s logikai következménye e z. Ha egyfelől a physiologiai functiók öntudatunkba határozott minőségű képek alakjában juthatnak s ott befolyásukat gyakorolhatják; ha másfelől a tüzetesen szellemi functiók is öntudatlanul fenmaradhatnak, — akkor mind a kétféle functió ugyanazon jellemző vonásokat mutatja (t. i. nemtudatosak és öntudatosak) s ezen oknál fogva 1. köztük csak jelentési, de nem lényeg szerinti különbség forog fenn, 2. mindkettő egyformán segíti alkotni az öntet egységét.¹⁾ Míg ebből a kettőből azt az okulást merítjük, hogy a szellemtan tényezőin tágítani kell s hogy a physiologiai és psychologiai functiók megkülönböztetése érthetetlen (legalább ilyen dualismusban),

¹⁾ Ezen tényállást *Sergi* is igen fontosnak találta a azért külön hivatkozik arra, hogy „minden functio egyformán néha tudatos, néha nemtudatos” (Physiol, psychol. 9. 1.). Ő azonban ebből azt következteti, hogy a psychikai tünemény physiologiai is (92. 1.), a mit ugyan nem tagadok; de duálismusnak (realiter) el nem fogadom.

valamint hogy az emberi öntet egysége ezen különbözőség daczára is egységnek marad, — addig másfelől alkalmasnak találok a helyet, arra figyelmeztetni, hogy ha e kétféle functio ép úgy öntudatos, mint nemtudatos alakban felléphet, velük szemben az öntetben oly tényezőnek kell állania, a mely ezen sajátságos vonást létesíti, — az öntudat, mint az öntet egyik fele.

8. Meg lévén ezek után határozva: egyfelől az öntet dialektikai jelentése s kifejlési módja, másfelől azon reális alak, melyben az öntetet találjuk, — további teendőnk az öntet mozzanatainak kifejtése s így szervezetének felmutatása. Mikor azonban ezen munkához fogni készülünk, teljes fontosságában lép fel a belső megfigyelés szerepe a szellemi kérdések fejtegetésénél. A pete szemléleti alak, — fejlődésének lépései is szemléleti anyagi mozgások; ezeknek értelmét azonban csak a kifejlett szellemi élet tényeiből lehet méríteni. Mert közvetlen önismeret nélkül az embryologia a pete homogen protoplasmájának megoszlását, művészi szabatsággal haladó formaváltozásait nem bírná jelentéstelt életnyilvánulásul felfogni, hanem csupán iuxtapositiót találna az egész haladásban. E szerint a pete fejlődésének megérthetése céljából az emberi szellem közvetlen fényeihez kell fordulnunk.

Az emberi szellem alapténye pedig az, hogy magát, mint ilyet, megragadva, mást is állít magával szemben: azaz a szellem alapténye az alany-tárgyra való megválás. Ezen lényben kettő rejlik: 1. közvetlenül tudunk saját magunkról, azaz én tudom, hogy én vagyok. Ennek a ténynek kifejezője az öntudat vagyis az én; 2. közvetlenül tudom, hogy valami más is áll velem szemben, s ezen másra azt mondom, hogy ez nem én, de mégis az enyém. Ennek a ténynek kifejezője a tudat, mely tárgyra, másra vonatkozik. Amaz elsőnek összes tartalma az én=én, azaz a közvetlen önmegragadás; ezen másiké az, hogy ezen énnel szemben állanak látási, hallási, emésztési, nemzési, művészi, gondolkodási tevékenységeim, azaz hogy az énnel szemben az én azonosságától különböző, tehát más tevékenységek lépnek fel.

Ezen kétségtelen tapasztalati adatokat tényekül kell elfogadnunk, mielőtt magyarázatukba fognánk s csodálatos, hogy sokan épen ezen tények elismerésétől vonakodnak; pedig minden egyes öntudatos tényben benne rejlik mind a két felemlített körülmény. Az okoskodás ezen tényből tovább haladva, azt állapítja meg, hogy a fundamentális tétel, melytől minden egyéb függ, az: én=én azonossága. Csak ezen azonosság feltétele mellett (a melyet magyarázni nem lehet, csak felmutatni) bír értelemmel a más; mert a más épen azért más, mivel nem = én s azért Fichte neménnek nevezte el. A tárgyról értesülő tudat tehát az öntudat specialis esete vagy kifelé való tevékenysége. Miért is egész kutatásunknak alapjává nem ezen tárgytudatot, hanem a tiszta és merő öntudatot teszszük.

Azonban ugyanazon okoskodás, mely a tárgyi tudat feltételül az öntudatot mutatja ki, arra is vezet, hogy az énnel jelentkező tárgyat (mely nyilván más nem lehet, mint a tárgyas kép) szintén az énnel tartozóul elismerjük. A látás, hallás actusában az én és a nemén oly szorosan összeolvadt alakban lépnek fel, hogy maguk a nevek: „látás”, „járás”, „hallás” stb. merő abstractumok, elszakítva azon egyedüli realitástól, melyhez tartoznak, az éntől. Mert mindenütt az én az alap; én járok, én látok, én hallok s nélkülem sem az egyik, sem a másik, sem általában semmi tevékenység meg nem esik. Ezen belátás azonban azon továbbival függ össze, hogy azért ezek a tevékenységek még sem azonosak az énnel, — bár övéi.

Az okoskodás előtt tehát világosan áll ezen tény: 1., az én=én önmagában zárkózott egységes tevékenység, — az öntudat; 2. az énnel szemben minőségileg különböző tevékenységek, melyek az (én=én) tárgyai; 3. ezen tevékenységek közvetlen összefüggése az énnel, természetüknek minőségi különbözőése dacára. Ezen tényállásban rejlik az én problémája, mint egykor nevezték s talán épen a kérdés helytelen felállítására tette megfejtését oly nehézé. Kantnál még az én szépen megfér a többi tevékenységekkel, bár ismeretelméletileg helyesen lön valamennyihez előfeltételül tanítva. Fichténél

lett az énből metaphysikai valóság¹⁾ s a kérdés ekkép élese-
dett ki: ha az én, mint egyszerű azonosság, csak magát
állítja, honnan eredhet a nemén, mely tőle elválaszthatatlan?
így állítva a kérdést, megfejtését azért tették maguknak lehe-
tetlenné, mert a lét concepciója az egyszerűből változatos és
hozzá állandó tényezők eredetét meg nem engedi; Fichte az
én pusztá tevékenységével ugyanoly metaphysikai lehetetlen-
séget állított, mint Herbart a realéjával. Épen azért amaz
az én reflexibilitásával folyton maga körüi forog, mint a
tűre szúrt pille; emez pedig a képelemek sokasága mellett
elveszti lába alól magát az ént, a melyet épen valóságá-
ban akart megmagyarázni.

A metaphysikai nehézségek azonban más, enyhébb ala-
kot öltenek, ha a kérdést nem ilyen kiélesedett formában
állítjuk fel, hanem úgy, a hogy a valóság a tényeket szolgál-
tatja. Hiszen a közvetlen öntapasztalat ép úgy, mint a
figyelő okoskodás nem azt tanítja, hogy a szellem
sokféle tényezői, az énnel azonosak vagy belőle erednek.
Ellenkezőleg, minél biztosabb és világosabb az önismeret,
annál határozottabban és élesebben válik el az öntudat
azonossága a concret szellemi tevékenységek tarka változa-
tosságától s annál élénkebbé lesz annak érzete, hogy ezen
különbözők mégis egy közös egységben összetartoznak. Ezen
közös egység pedig épen az öntet concepciója. Nem az tehát
a probléma, hogy miként eredhet az énből a más? vagy
mint lehet az én egyúttal nemén is? hanem az a kérdés:
m i k é n t lehet az én és a n e m é n (vagy első sor-
ban csak a más) egy és u g y a n a z o n v a l ó s á g b a n
e g y ü t t ?

Erre azonban a dialektika már megadta a feleletet. Az
egység a nemtudatosba kihelyezett sokaság, az csak az egybe-
tartozásnak képe; a valóság azonban a többségben találatik.
A metaphysikai összefüggést pedig mely a noumenalis öntet-
ben egyes résztényezői között fenáll, ismeretelméletileg elej-

¹⁾ Fichte tételének ezen metaphysikai vonását kezdők számára
igen ajánlatos módon fejtegette *Rieh. Falkenberg: Geschichte der
neueren Philosophie von Nicol. von Kues bis auf die Gegenwart.*
334 I. 1886.

tettük. Így tehát positiv kérdésül ajánlkozik: az én természetének, a más minőségének, s a kettő közti kölcsönhatás törvényeinek meghatározása s bizonyítása. A valóság által adott tényeken túl a mi kutatásunk nem terjed; megelégszünk annak constatalásával, hogy az én és a más egy és ugyanazon valóság alkotó mozzanatai; — de az egységet azért nem bolygatjuk, mert az öntudatnak nem jelentkezik, mivel tapasztalati kifejezését épen az öntudat tényében: én=én találja. Tapasztalatilag ezen vinculum az egység számára elegendő, — mert az én functionális tekintetben annyira behatol a többi tényezőbe, hogy egyforma azonosága mellett is elszakíthatatlan bilincsekkel fűzi magához s így az öntet noumenalis mélységeihez.¹⁾

Ezen fejtegetéseknek célja volt: azon tény kidomborítása, hogy az én és a más ugyanazon valóságnak koordinált tagjai. E tagok egyike, az én, természeténél fogva kettős lény, a mennyiben, mint alany, magát, mint tárgyat, megragadja; ezen önmegragadás, bármilyen nehéz a megértése s elképzelése, ténynek marad minden támadás dacára s tényekkel szemben nem correctio, hanem megadás és hódolat illet meg. Részletesebben természetének ezen mysteriumát jelen, kötet 44. §-ában fejtegetjük. Itt még csak azon kérdést szükséges tisztába hoznunk: vajjon minek kell az én ezen önmegváltását képzelnünk? Kétségtelen dolog ugyanis, hogy, ha a pete kifejléséről analóg képet akarunk nyerni, nem a másnak természetéből fogjuk annak ismeretét méríteni; mert a más már csak az énré más, tehát nem első, hanem második, nem direct, hanem indirect ismeret. Az egyetlen közvetlenül világos és biztos ismeret csak az én önmegragadásából nyerhető, mert közvetlenül csakis ezt éljük. Tekintve már most az én ezen önmegváltását, valamit ingerül kell elfogadnunk, — s ezt egyelőre a realistikus tudattal a külső való-

¹⁾ Annak kimutatását, hogy az én önálló functio a többi lelki tényezők mellett, — hogy az én feltétele minden más tevékenységünknek, — hogy nehézségeinek megfelejtése csak az öntet fogalmával, gnosztikus álláspontunkon, lehetséges, — az öntudat problémájának főbb történelmi alakjaival együtt megadtam a *Magy. Philos. Szemle* IX. évi. 1890-ben „Az öntudat” cikkemben.

ságban keressük. Az inger hatása alatt már most az öntetben először is az én és a más szétválnak; de ezen szétválást csak az én önmegválásából érthetjük meg. Már pedig, a mikor az én magát megragadja, szükségképen 1. magát szembesítette magával, 2. magát mint szembesítettet visszragadta magába; mert ezen megválásban is én=én, azaz kettős egységnek maradt. Erről mondtuk (I. 71. 1.): „Az alanynak (itt az öntudat) ezen cselekvése, melylyel tárgyát magával szembesíti s létéről öntudatosan tudomást szerez, szemlélésnek (Anschauung) neveztetik. Ezen sajátosságos viszony a tárgy és az alany között legegyszerűbben feszülés alakjában képzelhető; szemlélés annyi, mint az alanynak öntudatos feszülése tárgyával szemben.”

Ugyanilyen módon kell az (én=én) viszonyát a mással felfogni. Minthogy eredetileg az öntet kettős egység, t. i. az öntudat és a más egysége, azért az inger itt is e kettőnek megválását fogja okozni s az én, ha magát bírja is folyton, ezen megválás után igen alaposan elválik a mástól. Minthogy azonban az én, mint az öntet tapasztalati egységének funkciója, a mással egyet képez, azért én és más az öntet egységéből kilépett mozzanatok. Ezen kilépést, miután az inger elleni önfentartásul, kell tekintenünk, k i v e t í t é s n e k nevezzük (v. ö. I. 28. L).

Ennek tapasztalati bizonyítását nehéz az egyes életéből meríteni, mert a folyamat oly időbe esik, mikor az ember még nincs rendezett világképeinek birtokában s így nem emlékezik a lefolyásra. A gyermeki lélek azonban. sejteni engedi, hogy már a legelső hónapokban, mikor az agyvelő elég kifejlett, az öntudat a mástól elvált, ha e mást formáiba még nem is rendezte. Bemard Perez, a gyermeki lélek ezen gondos és szeretetteljes megfigyelője, már a születés előtt véli beállottnak ezen directiót. „Longtemps avant de naître, l'enfant a fait connaissance avec le bien-être et la douleur, autant que ses organes de plus en plus développés ont permis passage aux impressions qui normalement les produisent”.¹⁾

*) Bernard Perez. Les trois premières années de l'enfant pag. 7. 4-ième éd. Paris, 1888.

Hogy az újszülöttben biztosan megvan, azt Perez azon mozdulatokból véli következtethetni, miket kellemes vagy kellemetlen ingerekre végeznek,¹⁾ milyen pl. a tüsszenés, az arczfintorítás orvosság szedésénél stb. Csak lassan válik meg öntudatosan az alany a tárgytól s akkor (a 2-ik év végén) Jebben el aránylag nagyon későn ajkairól az „én” rejtelmes szava.²⁾

A dialektikai fejtegetéseket összefoglalva eredményül a következőket nyerjük. Ha a valóságot az öntet alakjában kell felfogni, akkor az embert is öntetül kell tekintenünk. Az emberi öntet egysége két főmozzanatot zár magában: az öntudatot és az egyéb tevékenységeket, miket mind ösztöni természetűeknek kell gondolni. Az öntetnek, reális alakban, első változása tehát az én és más megválása, melyet kivétítésnek az öntetre nézve s feszülésnek az én és más között kell gondolni. Elsőben a más túlnyomó ereje és tömege miatt az én felett teljesen uralkodik; később azonban az én ismételt szegzés által a más terében elrendezi s ha végleg nem is uralkodik felette, de határozott befolyást gyakorol a más életére is. Ezen befolyás épen annak bizonyítéka, hogy az én való tényező s nem pusztán abstractio; mert abstractumok nem bírják az ösztönöket megkötni: az öntudat pedig ezt teszi. Ennyit egyelőre Serginek azon tételére: hogy az öntudat önállósítása oly tévedés, mint ha valaki a mozgást entitásul akarná tekinteni.³⁾

9. Az emberi öntet reális alakjául a petét ismertük fel, melynek fej lésében ezek után az emberi öntet fejlődését kénytelenek vagyunk keresni. A pete 0.18-0.2 mm. átmérőjű gömböcske. Külső buroka átlátszó hártya (a „fénylő öv”, zona pellucida), melyben a szemcsés protoplasma s ebben, többnyire excentrice, a csirahólyag sötét csirafoltjával foglalnak helyet. A megtermékenyítés folytán a kötött egység megoldódik s előáll az én-nemén két tagja, való reális alakban.

¹⁾ U. o. 12. s k. 1.

²⁾ János fiam 18 hónapos korában mindig használta az „én” szót, pl. „csics én” = nem vagyok; mint harmadik személyről soha sem szólt magáról (pl. „János tette”).

³⁾ *Sergi* i. mű 15.

A pete formaváltozásaiban egyebet nem láthatni, mint ezen egység praeformált részjelentéseinek kifejlését s óvakodni kell annak feltevésétől, mintha a megtermékenyítés a petébe oly tevékenységeket vihetne át, melyek benne az öntet ideája szerint nincsenek szükségképen. Mert valóban csodálatos bölcseséggel kellene az anyagnak bírnia, ha a kifejlés bámulatos sorrendjét magától bírná esetenként megállapítani; e csoda azonban felfoghatóvá lesz, ha e fejlődésben egy készen levő terv megvalósulását, nem pedig külső anyagi atomusok terv nélküli összerakódását látjuk.

A pete a megtermékenyítés után (emlősöknél már néhány órával) barázdákat kezd kapni, melyekből az emlős típusa folytatólagos különödés által kifejlik (embernél ennek tartama ismeretlen, kutyaéknél 8 napnál tovább tart). A barázdásodás által elkülönödött sejtek nagy része a zona pellucidán mint csirahólyag (Keimblase) rakodik le, melynek egyik pontján az ébrényfolt, az embryo közvetlen eredetetője, áll elő. Az ez által keletkezett daganat külön lemezekbe oszlik szét, melyeket hármat különböztetnek meg (Remak).¹⁾ A legfelső csiralemez az érző (sensorielles oder Sinnesblatt, exoderm, epiblaste), melyből a bőrsejteny, valamint (a lemez közép-rétegéből, Medullarplatte) az agy- és hátgerincidegrendszer kifejlenek. A középső lemezből, melyet mozgatónak neveznek (motorisch-germinatives Blatt, mesoderm, mesoblaste), az Organismus főtömege (a kötőszövet, izomzat, véredények, ivarszervek) ered. Az alsó vagy belső lemezből (Darmdrüsenblatt, entoderm, hypoblaste) a bélrendszer s a bélcsatornába nyíló mirigyek fejlődnek.

E három lemezből további különödés által idővel a teljes szervezet alakul ki. Még pedig

I. a felső csiralemezben először is a középső réteg (Medullarplatte) hosszbarázdát kap, mi által két

!) A régiebb elméletek (Pauder, v. Baer, Bischoff) csak két csiralemezt fogadnak el, a külső állatit („animales”) és a belső tengéletit („vegetatives”); kettejük között külön lemezből az edényrendszer fejlik ki. Hasonló módon tanítja újabban *His* is, a miről v. ö. *Wundt* V. System der physiol. Psychol. I. 26. 1. *Ladd* Phys. Psychol. 201. s k. 1.

szimmetrikus félre oszlik, melyek közepen egymás felé domborodnak. Ez által csőalakot nyernek, mely a hátgerincívet, elől pedig a fejet képezi (velőcső, Medullarrohr);

2. a középső lemezből az izmok és a csigolyák képződnek, melyeknek középpontja egy, igen korán észrevehető esik, a gerinezhúr (chorda dorsalis), melyből az őscsigolyák erednek. Ugyanitt megy végbe az ivarszervek alakulása, valamint a véredényrendszer eddig meg nem állapított módon szintén itt képződik.

3. Az alsó csiralemez fejlődése legkésőbb indul meg s eredménye a tüdő, máj, pankreas és a vesék.

A további alakulások ezen alapterv kifejlései. Még pedig

1. a velőcső (Medullarrohre), melynek átmérője vastagodása folytán mindinkább csökken, a hólyagos agyvégén két keresztbarázdát mutat, melyekből a 3 agyhólyag keletkezik. Mindegyik kétfelől egy hólyagos, később nyeles kinövést hajt, melyek egyike (elől) az olfactorius, másika az opticus, harmadika az acustikus törzsévé s a megfelelő érzékekké változik át. Az első hólyagból mindkét oldalon még egy új hólyag képződik, melynek falazata az agyfélgömböket jelzi. A ganglionok a hólyagfalak vastagodása folytán keletkeznek;

2. a bélcsatornából idővel a gyomor,

3. a vérpályából a szív alakul ki. Végre

4. a végtagok a törzs oldalain szemölcsalaku kidomborodásokban jelentkeznek, melyek csak később nőnek hosszabb nyúlványokká¹⁾

10. E rövid vázlatból, melynek részleteit sokkal szebben és bővebben lehet bármely embryologiai könyvben találni, álláspontunk kiválóan nyomós igazolását nyerjük. A szigorú következetes tervszerűség, melylyel az egyes részletek egymásután fellépnek, még pedig nemcsak az embernél, hanem minden élő lény embryonalis életében (a típus által követelt módosításokkal) az öntet fogalmát, a mint dialektikánk kifejtette, fényesen igazolják. Mert hiszen ezen elv alkalmazása nélkül az egész vázolt fejlődés érthetetlen geometriai vagy legjobb

¹⁾ Ezen vázlat *Hermann*: Physiologie des Menschen 451. s k. 1. után készült. Magyarban v. ö. *Klug Nándor*: Az emberélettan tan-
könyve. 1888. II. k. 517-591. 1.

esetben jegecedési játék lenne. Mit jelentsen már csak a pete barázdásodása? mi a különböző kidudorodások, miket a dagadó pete testén oly változatosságban szemlélünk? milyen összefüggés legyen az egyes lemezek között? mit jelentsenek maguknak e lemezeknek további átalakulásai? Valóban az emberi öntet egységes dialektikai fogalma nélkül érthetetlen tüneményekkel állanánk szemben! Ha azonban az egyes momentumokat jelentéstelt logikumukban összekapcsoljuk, — akkor a legnagyobb csodálatra ragadó, oszthatatlan s mégis tagolt valóság képe ragyog előttünk. Mindenekelőtt az összefüző kapocs maga a kifejlés formája; azután pedig a momentumok tisztán logikai függése egymástól ragadja meg figyelmünket s majdnem érthetlenné teszi előttünk, hogy ezen nagyszerű Organismus helyébe egy pontnyi lelket akartak s szerettek is tényleg századokon és évezredekén keresztül mint valami fenséges valóságot állítani!

A mi 1. a kifejlés f o r m á j á t illeti, különbség teendő az indok és a szülő ok között. Az indok a megtermékenyített petének további fejtésében az anyaszervezet élete, nevezetesen vérkeringése. Innen hullámozik át folyton azon állandó inger, mely a gyengéd öntetet éltetve, folytonos fejlődését ismeretlen módon eszközzi; valamint a nagy artéria, mely az agyba vezet (és pl. a beszéd 4 centrumát hajcsodényeivel áztatja), azon forrás, melyből az élet küzdelmeiben kifáradt agyvelő állandó pótlékot merít. Az anyaorganismus tehát szolgáltatja a tovafejlés állandó ingerét.

Ezen kifejlés pedig mindenütt tagadhatatlanul egyformán, haladás a középpontból a kerület felé. Külsőleg sejtek iuxtaposíciója alakjában ismerjük; de hogy a megoszló sejtek 1. különböző irányban rakódnak le, 2. különböző alakokká képződnek, 3. mint ilyenek különböző tevékenységet végeznek s mindezek mellett is 4. csodálatos egységgé, nemcsak külsőleg, hanem belsőleg, azaz dynamicice is alakulnak, — ezt a iuxtaposíció velünk meg nem értetné.

Mert nem külső véletlen, hanem egy belül lüktető punctum saliens hozza napvilágra mindezeket s az egész tervszerűség megértésére állandó pont kívántatik, mely ezen egész folyamatot szabályozza, a kifejlés irányát és alakját

előre meghatározza s az egymásutánissággal az egység önfenntartását lehetővé teszi. Ezen állandó pont az öntet egysége,, mely kezdetben az én és nemén diremtióját nem láttatja^ hanem azért mégis már az első fellépő tagozatban sejteti. A primitív egyneműségből, melyet a peténél tapasztalunk,, kiválik az idegzet s ezzel egyben az alany-tárgy két tagja. Minden haladás e két tag határozottabb elválását jelenti, míg végre az öntudat középponti helyét és szerepét foglalja el s a kerületen megfelelő irányban és távolban helyezkedik el az öntet azon része, melyet másnak nevezünk. Ezen más első sorban tehát az idegrendszer, mint az öntet ösztöneinek szemléleti alapja s ily értelemben az idegrendszer kerületi tárgyának nevezhetjük.

így állván azonban a dolog, az egész kifejlés öntudatlan reakcióul tűnik fel az öntet részéről az inger ellen, Az inger ráhatása önmegtartásra készíti az öntetet s ez önmegtartás épen tartalmának kifejlése. A mennyiben ezen egység ingerek ellenében tartja fenn magát, annyiban az egész munka reflexmozdulat s azért már e helyen is azt mondhatjuk, hogy az öntet kifejlésének alapformája (mennyiben kivetítés a lényege) a reflexmozdulat. Valóban másként nem is bírjuk megérteni az egészet, mint egy örökkévaló ideális egységnek önkénytelen, reflexmozdulati önkivetítését.

2. E tagoltság középpontját tudatosságul leginkább azon tapasztalat tünteti fel, melyet az idegrendszerre vonatkozólag kétségbevonhatatlanul megállapítottak. Az öntet egységét ugyanis az idegrendszer képezi, ez létesíti is. Habár a kifejlés első lépéséi a pete barázdásodása semmi illet nem is mutat, és ámbár a kifejlett 3 csiralemez látszólag független egymástól, a kifejlettség korában az idegrendszer a mindent átfogó hatalom kifejezője, s benne rejlik az öntetnek legközelebbi, azaz idealitásának leginkább megfelelő szemléleti alakja. Az idegrendszerben van az alany és a tárgy egyben s mind az, a mivé a tárgy azon felül, testi határozottságában, változik, ő belőle származik. Ennek félreismerhetetlen szemléleti bizonyossága az, hogy a kifejlett emberi test minden legapróbb részletében idegrostok vannak elterjedve, melyek nemcsak az anyagi functiók vezérlésére vannak hivatva, hanem az

öntet egységének fentartására is egyedül képesek. Az idegrendszer elromlásával, ha részleges, részleges funkciók, ha teljes vagy középponti, az összes testi és lelki funkciók megszűnnek.¹⁾

És ezt a szerepet az idegzet már az embryonal is játszsza. Minthogy az alany-tárgy megválása, mikor a szervezet fővonalában már teljesen kifejlett, ő benne nyilvánul, azért befolyása már az embryonal is döntő lesz. Ezt bizonyítja a tapasztalat. „Die Entwicklungsgeschichte”, úgymond Wundt²⁾ „lehrt, dass bei der Ausbildung der Organe das Nervensystem gleichsam den Krystallisationskern abgibt, von welchem aus die Sonderung der Bildungsmassen beginnt”. Vajjon részletekig fentartható-e az állítás, azt Wundtra kell bízunk; mi szívesen elfogadjuk «zen emlékezetes tételét, mert csakugyan teljesen megfelel azon feltevésnek, a melyet dialektice az öntet fejlődéséről felállítottunk. És így tapasztalatilag és dialektikailag bizonyosnak látszik azon tétel, hogy az ö n t u d a t t a l szemben nemcsak a kifejlett emberi szervezetben, hanem az embrióban is a kerületi tárgy vagy az alany-tárgy diremtiójának egyik oldala az idegrendszer.

Ezen tétel fontossága két irányban hat, egyfelől az öntet felé, másfelől a testi szervezet felfogása irányában. Ha ugyanis a fenti tétel igaz (s azt hiszem, a dialektika és Wundt tapasztalatai eléggé biztatnak ennek feltevésére), akkor ebből az következik, hogy 1. az idegzet nem egyéb, mint az öntet szemléleti alakja, az idegek pedig a vetítés irányai; 2. pedig, hogy a testnek minden egyéb alakzata és adnexuma az idegzethez kapcsolt készülékek, melyek ennél fogva csak az idegzet tevékenységének kifejezésére szolgálnak s a beléjük szolgáló idegtevékenység értelmét külsőleg is kifejezik.

¹⁾ Ezen tapasztalatot Richet másként magyarázza (Psychol. gén. 27. s k. 1.); de ha 41. 1. azt mondja „les vertèbres à sang chaud, périsent par la mort du système nerveux” — akkor eltalálta az igazat. Minden életnek alapja az idegzet, — mint az öntet legelső kifejezése. V. ö. az idegrendszer összefoglaló tevékenységét illetőleg Ladd egészséges és józan megjegyzéseit Physiol. Psych. 18. s k. 1.

a) Wundt. Phys. Psychol. I. 22. 1. Ugyanerre nézve v. ö. Kölliker Entwicklungsgesetz des Menschen und der höheren Thiere. Leipzig, 1861. p. 47., 226. s k. 1.

Vagyis: ha az öntet ideális tagoltsága a főgon-
dolat, akkor az idegzet annak szemléleti kife-
jezése, az idegcentrumok az ágtétek székhelyei,
az idegfonalak a vetítés irányai, a test minden
egyéb része pedig a vetítés végkészülékei
(v.o. 13. §.).¹⁾

Ezen tételre vezet a dialektikai alap és az embryologiai tapasztalat. Minthogy ugyanis az öntet tagoltságát az idegrendszer tükrözteti vissza, mely az egész testnek minden irányában elterjed, azért mindaz, a mi az idegzettől külön-
válnak, mint nem idegállomány, az idegzetnek csak végső kinövését, végkészülékét, mutathatja. Így az izmok a mozgató idegeknek, a belek az éltető (sympathikus) rendszernek, a szem, fül stb. az érzéki idegeknek kiágazásai és végkészülékei.²⁾

Az embryologiai tapasztalat pedig, a mennyiben 3 illetve 2 csiralemezt állít, realitásnak bizonyítja ezen feltevésünket. Lehet, hogy a kutatók szeme előtt elérhetetlen alakban (ott, hol még csak kezdődik a sejteloszlás) az idegrendszeré a legelső lemez, melyből aztán a belső s legvégül a mesodermában fekvő mozgató lemez kiválnak. Ezen képes lehetőség mellett azonban annyi mégis tény, hogy a fejlődés legelői a felső vagy érző lemezben indul meg, mely az idegrendszer forrása, és ezzel párhuzamosan és egy idej ű l e g az izomzat és véredények fejlődnek, tehát a testnek azon részei, melyek kerületi főtömegét képezik. A vérrendszer tisztaságára vonatkozó funkciók, mint a melyekre az embryonak még szüksége nincs, aránylag később fejlenek s tényleg is a vérképzés legszél-
sőbb és legkülsőbb készülékei.

11. A kerületi tárgy ezek után az öntet önmegtartásának a szüleménye. Lényege az idegrendszer, mely az egészei

¹⁾ Ezért ioggal mondja *Sergi* (i. m. 103. 1.): „Le cerveau est plus qu'un organe, c'est un complexus d'organes correspondant à la multiplicité des fonctions de la vie animale.”

²⁾ Hogy ennek a felfogásnak a szellem műveinek felfogásánál milyen nagy hordereje van, azt a műben részletesen fogjuk látni. Egyelőre figyelemztetek *Kapp Ernő* nevezetes könyvére: „Grundlinien einer Philos. der Technik.« 1877. Az emberi műveket bizonyára csak az embernek magának ismeretéből lehet alaposan megérteni, mint foly-
tatólagos projectiókat.

áthatja, átható egységének kifejezője a kivetítés, mely a legelső nyilatkozatában is reflexmozdulatul tekinthető. Hogy ezen complicált egységnek további bonyodalmas nyilvánulásait megértsük, magát a kerületi tárgyat kell legelői átértenünk szerkezetében. Nagyon tanulságos erre nézve az idegrendszer fejlődése az állatok egész sorában, miről rövidebben szól Bastian Gh. „Az agyvelő” című művében;¹⁾ még tanulságosabb ránk nézve az emberi egyénnél megfigyelt fejlődési egymásután, melyben az egyes szervek teljes alakjuk felé haladnak. Ezen részletek azonban célunkra feleslegesek s azért az idegrendszer szerkezetét már csak azon alakban vesszük fel, a melyben megérett gyermeknél észlelhetjük.

A kifejlett idegrendszer kétféle jelentéssel bír. Egyfelől ugyanis maga az öntet vetülete (Projection), másfelől kifejltségében azon állandó eszköz, melyen át az öntet bármely ágat^{te} fejlődik vagyis tartalmát részletesen kivetíti. Az idegrendszer mindkét tekintetben kivetítő rendszer. A kivetítés fogalma szerint pedig két alkatrészt találunk benne, úgymint *a*) a vetítő centrumot, honnan a vetítés kezdetét veszi, vagyis a központi (centralis) a l a k z a t o t és *b*) a vetítés irányát s így a különöds útját jelölő kerületi alakzatot vagy vezető pályát. Amazt az idegsejtekben találjuk megvalósulva, melyek átmérője 0.08-0.008 mm., emezt az idegrostban, melynek átmérője 0.004-0.00025 mm. közt ingadozik.²⁾

Minél inkább különöds az öntet, annál inkább gyarapodik, az idegsejtek és rostok számával, az idegállomány s alakulnak az idegsejtből dúcok (ganglion), az idegrostokból idegszálak és idegtörzsök (nervus). Ezen gyarapodást külsőleg a sejtek megoszlásaként észleljük, melyet külső ingerek okoznak vagyis indítanak meg; belső jelentését azonban az öntet kifejlödsében vagyis különödsében leljük, mely külső, térbeli alakot a sejtzaporodásban nyer A physiologia által régen kimutatott azon tény, hogy a gyakorlat a szöveteket (ideg, izom) erősbiti, az itt felhozott magyarázatból könnyen

¹⁾ Ch. Bastian. Das Gehirn als Organ des Geistes. 1882. (Intern. Bibliothek.)

²⁾ Bastian Ch.

érthető. A mi itt erősödik, az az öntet, mely a gyakorlat folytán különödik és kifejlik.

Ezen elemek, mint egységes öntetnek kifejezői, nyilván folytonos (continuum) kapcsolatot fognak mutatni, — amit az anatómia csakugyan fel is tüntetett. Ezen kapcsolat kétféle. Egyfelől az idegsejtek egymás között állanak kapcsolatban; másfelől pedig az idegsejtek kapcsolatban állanak újra a kerületi tárgy szélső alakzataival is, az izmokkal, csontokkal s egyéb sejtiszövedékekkel. Ezen tényleges állapot alapján az idegrendszer lehet 1. központi és 2. kerületi vetítő rendszerre osztani, megjegyezvén mindig, hogy az öntet székhelye a sejt, minden idegtevékenység forrása és gyújtója. Vetítő mindkettő; mert a központi rendszerben egyik centrumból a másikba terjed a hatás, akár érzeti, akár mozgási inger legyen, — a kerületiben pedig az izgalom a központból a kerületre vetítettik (vagy még annak határain túl is) és megfordítva.

A physiologia számos egyéb tapasztalat alapján maga is tesz ily megkülönböztetést, a mióta Meynert Tivadar 1865-ben az idegrendszerben egy kapcsoló és egy kivetítő rendszert vél megkülönböztethetni (Associationssysteme und Projectionssysteme).¹⁾ Meynert ugyanis az előagy ivszálait a képek kapcsolására szolgálóknak tekintette, s kapcsoló rendszernek nevezte (Associationssystem), míg azon idegnyalábokat, melyek az érzéki felületek szerveibe szolgálnak, kivetítő rendszernek (Projectionssystem) nevezte, mivel ezeken át történik a kivetítés egyfelől a végkészülékbe és azután azon túl is, másfelől pedig a centripetális idegszálak izgalmai ezen belső „vetületi mezőbe” (Projectionfeld) gyűjtetnek s ott helyezkednek el. Ezen szempontot megtartva, az elnevezés jelentését kissé tágítani kell. Az idegrendszernek ugyanis egyetemes tevékenysége a vetítés (projectio), akár a kerületről a középpont felé halad, akár megfordítva. Öntudatunk pedig minden idegváltozást magából a kerület felé vetít ki s így az egész idegrendszert projectio-rendszernek (vagy rendszerek egységének)

¹⁾ Wundt. Grundz. der physiol. Psychol. I. 151. .l. — Lásd.: Physiol. Psych. 99. 1.

tekintjük, melynek egyik része a kapcsoló rendszer, mivel a kapcsolás, a mint látni fogjuk, ugyanezen alapelv szerint, a vetítés formájában történik.

A vetítés szemléleti formája pedig a mozgás, mely egyfelől a centrumokban, másfelől az izmokban s egyéb végkészülékekben folyik le. Ily értelemben az é r ζ ö és m o ζ g a t ó szájak merev elválasztását, mint egyfelől a tényekkel, másfelől a dialektikával ellenkezőt, nem tartjuk indokoltnak. Minden ideg érző ideg is, mert mindeniknek változásait az öntudat megérzi és pedig közvetlenül; másfelől azonban egy sem nevezhető, magában, érzőnek, mert az érzéshez öntudat kell, ez pedig az idegek tevékenységétől különböző tényező.

A sympathikustól kezdve, melynek adatai homályosak ugyan, de mégis észlelhetők, egészen a látó idegig, melynek a külvilág teljes színpompáját köszönjük, minden ideg érzeteket szolgáltat, de csak az öntudatnak, s maga a mozgó idegzet is közvetlenül képes mozgási érzeteket létesíteni. ^{x)} Hasonlóképen a vezetés iránya sincs ilyen mereven elválasztva az idegszálak szerint, a mint azt az érző és mozgó idegek egyforma kémiai alkotásból is sejtetni, mely mindkettőben egyformán vízből, phosphortartalmú zsirokból s proteinyeületekből áll. A vezetésre nézve régen el van ismervé az idegek „kettős vezető képessége” („doppelsinniges [seifiges] Leitungsvermögen”) s Vulpian és Philippeaux a n. hypoglossus es a n. lingualis-nak mesterséges összenövesztése által kísérletileg is bebizonyították.²⁾

Mintthogy tehát minden ideg az öntudatnak érzetet szolgáltathat s mintthogy továbbá minden ideg mindkét irányban vezethet, — azért elosztásuk érző és mozgó idegekre nem lehet fundamentális. Így nézve a dolgot azonban a megkülönböztetés érző és mozgó szálakra nem is kimentő. Magok az „éző” szálak is igen lényeges különbséget tüntetnek fel egymás között; a Sympathikus szájai sem az egyik, sem a

¹⁾ Az izoinézeteknél vita alatt vau még mindig azon kérdés, vajjon nem maga a motor viszi-e az ézetet is az agycentrumba.

²⁾ A kettős vezetőképeség melletti érveket I. *Hermann* Grundriss der Physiologie des Menschen. 304. 1.

másik kategória alá nem foghatók; a mirigyekbe vezető s azok tevékenységét szabályozó idegek szintén többet jelentenek, mint pusztán mozgást. S azért az idegek felosztása nem ezen formai szempontból eszközlendő, mikor is a valóságtól elmarad, hanem az idegtevékenység minőségéből kell kiindulni, mikor is az öntet teljes logikai rendezettségében ki fog tűnni.

Az „érző” idegek vetítő képességét mindezekon kívül az érzéki észrevét természete követeli. Érzékeink ugyanis külső tárgyakat jeleznek; ezen jelzés azonban tisztán belső, öntudati állapot s a külsőség vonása rajta csak a vetítés által [állhat elő. Így történik ez a szaglás, ízlelés, tapintás, így fokozott mérvben a hallás és látás érzékeinél, mely utóbbiak azt is mutatják, hogy a kivetítés távolba hatás (actio in distans), bármilyen érthetetlennek látszik is maga ezen conceptio. Mert ha még azt is feltennők, hogy a kivetítést érzékeinknél az öntudat eszközli, — a mint végső elemzésben csakugyan erre jövünk, mint ősforrásra, — maga az öntudat a kihelyezés iránya és célpontja iránt eleve teljesen tájékozatlan, azt csak a meglevő vetítő készülék tudatja vele utólagosan. Szellemi életünknek pedig van egy rendkívül fontos tüneménye, a hallucinatio, mely e nélkül magyarázatát nem lelheti. Korunknak egyik legnagyobb pszichiátrája R. v. Krafft-Ebing egyenesen a projectióból származtatja lelki betegeknél ezen meglepő jelenséget¹⁾, mire nézve ekképen nyilatkozik: „Halten wir an der Thatsache fest, dass all unser sinnliches Vorstellen die Perceptionszerüen adaequater Sinnesnerven in mehr oder weniger lebhaftete Miterregung versetzt, dass der Intensität der sinnlichen Vorstellung die Intensität der sinnlichen Miterregung proportional ist, dass jede Erregung eines Sinnesapparates, dem Gesetze der excentrischen Projection gemäss, an die Peripherie verlegt wird und dass die Nerven doppelseitiges Leitungsvermögen besitzen, so ist der Weg geebnet, um den Vorgang der Hallucination zu erklären”. Ily értelemben nevezte Taine Hipp. a világot „une hallucination vraie „-nek,²⁾ s ily értelemben magyaráztuk mi

¹⁾ R. v. Krafft-Ebing. Lehrbuch der Psychiatrie. 2. kiad. I. 110. 1.

²⁾ Taine H. De l'intelligence. I. 408. 1.

is azon körülményt, hogy bizonyos képek ránk nézve valószínűséget jelentenek (Az ember és világa I. 18. l.)

12. Miután az előbbiekben arról meggyőződünk, hogy az öntet szemléleti kifejezése az idegrendszer s hogy ez vetítő rendszerek egysége, — további teendők a vetítő rendszert részletesebben feltüntetni. Már a 11. §. különbséget tett központi és kerületi kivetítő rendszer között s ennek részletesebb anatómiai elhelyezése adandó e helyen.

A kerületi vetítő készülék az agycentrumok és a kerületi tárgy egyes végrészei közti összeköttetést hozza létre. Tartoznak tehát ide mindazon idegfonalak, melyek az agyból kilépve a test bármilyennemű részébe haladnak. — azaz a szembe vezető ép úgy mint az izmokba, mirigyekbe stb. Kezdetét veszi ezen rendszer a hátgerinc idegfonalaiban, melyek a nyúlt velőn át egyfelől a kisebbik agyvelőbe lépnek, másfelől annak középső szárait áthatva s más fonalakkal meg bővülve a két agykocsányt (Grosshirnschenkel) képezik.” E két kocsány mindinkább távolodik egymástól s rézsútosan fölfelé és kifelé haladva végül két nagyobb fehér állományú idegrost-nyalábbá terjeszkedik szét, melyek a széleiken lekanyarodnak, olyan formán, mint a gomba kalapja a maga tönkjén; és ily módon keletkezik belőlük a két agyfélteke, melyeknek felszínét az ugynevez. szürke állomány rétege vonja be”.¹⁾ Mielőtt az agy két féltekéjébe mennének át, útjukba ejtik a látó telepet (thalami optici), és csíkoltt testet (corp. striata), honnan aztán mint sugarak a féltekébe lövellenek szét (corona radiata). A végső elágazások, melyekbe már a látó telep és csíkoltt testek szárai is vegyülnek, az agykéreg különböző pontjaiba tűnnek el. — Ugyancsak az agyba vezetnek az érzékekbe szolgáló idegek: az opticus, acusticus, n. glossopharyngeus, a trigeminus, az olfactorius, továbbá a mozgató idegfonalak, és az edényekbe vezetők. Mindezeknek agybéli centrumai a kerületi vetítő rendszerhez tartoznak; mert onnan terjed ki a tevékenység, melyet az egyes idegek végezni hivatva vannak.

Míg a kerületi vetítő rendszer a sejtek változásait (bármilyen legyen is azok jelentése vagyis tartalma) egyformán

¹⁾ Topinard. Anthropol. 127. 1. magyar ford.

a terület felé s azon túl is vetítik, addig a központi vetítő rendszer az egyes sejtek és centrumok közt vezet tovább az izgalmat. Ezen rendszer több idegpályát foglal magában, melyeknek egy részét commissuráknak nevezik. Ezek 1. harántosak (Quercommissuren), melynek az agygerenda, a mellső, középső és hátsó commissurák. Feladatuk az agynak szimmetrikus részeit egymással kapcsolni, mint pl. a halántékkarélyokat — a mellső commissura; a látó telep halmait — a középső commissura stb. 2. A másik csoport ugyanazon agyféltekének hasonlóan részeit köti össze s mivel az agy hosszában terjed, hosszcommissuráknak nevezik. Végre vannak 3. csoportok, melyek szomszédos kanyarulatokat egymással kapcsolnak.*)

Egyforma szerkezete nem akadályozza annak, hogy az idegrendszer egymástól, jelentés tekintetében, egészen különböző tevékenységeket kifejtjen; mert az idegrendszer, mint vetítő készülék, mindenütt egyforma szerkezetet mutat; mint az öntet szemléleti kifejlése azonban ez öntet jelentésének részletes kialakulása s annyiban az egység célja szerint tagolt egység. Ezen különböző tevékenységek székhelye az idegsejt, mint a kivetítés szemléleti centruma. Mikroszkopikus szálaktól sűrűn átszövött szerkezete a kivetítés pályáit forrásukban mutatja s az idegrostnak tőle való függése abban nyilvánul, hogy a sejttől elszakadva vezető képességét elveszíti és elhal.²⁾ Miképpen vannak már most az öntet különböző tevékenységei az idegsejtekben elhelyezve, arról máig szemléletileg megbízható képet magunknak nem alkothatunk. A régi physiologia a „specifica energia” tanával elismerte ezen tény, bár magyarázatát ezzel nem adta; de minden tekintetben közelebb állott a hamisítatlan valósághoz, mint újabban a specifica energia ellenesei, kik minden minőségi differenciát tagadva a különbözőség okát a végkészülékek különbözőségében keresik.³⁾ Mert ez utóbbi nem egyéb, mint hysteronproteron. Ha ugyanis

¹⁾ Az idegpályák ezen összeállítása *Charlton Bastian* művéből van átvéve s *Broadbent* véleményét tartalmazza. V. ö. egyébiránt *Wundt Phys. Psych.* I. 161. 1., *Sergi* i. mű 103. s k. 1.

²⁾ *Wundt* I. 264. 1.

³⁾ *Wundt* I. 275., 318 s k. 1.

a végkészülék annyira volna különböző, a mint Wundt állítja (bár, mint látni fogjuk, a különbözőzés mellett van egyezés is), akkor ennek okát csakis azon alakzatban kellene keresni, melyből a végkészülék eredt; ez pedig az idegrendszer maga, nevezetesen a sejt. Ennek alapján mi a különödöttség forrását már a sejtekben keressük, s onnan kívánjuk meg is érteni az egyes érzékek structuráját, melyet (mint pl. szem, fülnél) alakulásában másképen felfogni nem is tudunk. És ezen különödöttség rávezet önkényt a tevékenységek ágybéli localisatiójára; mert ha a végkészülék különbözőségének forrása az idegsejt, — emez pedig összes pályáival az agyban fut össze, — akkor, ha valahol, az agyban kell minden külön tevékenység forrását keresni. Ezen elvet nem lehet azzal elvitatni, hogy a végletekig analysálva, nevetségessé tenni igyekszünk, mint teszi Wundt,¹⁾ mikor a beszéd localisatióját azzal akarja lehetetlennek kimutatni, hogy minden szó számára külön sejtet követel. Mert oly homálynál, mint a milyen az agysejtek physiologiai tevékenységét borítja, sem azt nem állíthatni, hogy minden sejtben van egy szónak székhelye, — sem pedig ennek tagadása nem jogosult. Ha a beszéd az agy bizonyos részéhez kötve van (s ez tény), akkor kötve van a sejtekhez is; mert valahol csak kell lennie. Hogy miként, azt nem tudjuk; de hogy van, az olyan bizonyos, mint hogy a szellem az idegzet lakója.

Mielőtt már most az idegrendszer tevékenységeinek, anatómiai elhelyezését keresnők, szükséges lesz, hogy azon alaptevékenységeket megállapítsuk, melyeket az öntet kifejteni kénytelen, hogy magát megtartsa s a melyeket tényleg ki is fejt. Sergi az élő lények szervezetében 3 rendszert különböztet meg: 1. a táplálkozás rendszerét (system de nutrition ou végétatif); 2. a viszonyító (system de relation ou animal), melynek részei az ideg- és izomrendszer és 3. a szaporodási rendszert (system de réproduction).²⁾ Elismerve azon nagy szerepet, melyet a külvilág s az Organismus közti viszonynál a relatio rendszere játszik, mi 4 rendszert fogunk külön említeni, a következő, az öntet fogalmából

¹⁾ Essays. 111. s k. 1.

²⁾ Sergi. Psychol. Physiol. 2. 1.

eredő, megfontolás alapján. Az öntet, aránylagos függetlensége céljából, kénytelen saját magában az állandó ingerlőt oly rendszer alakjában bírni, mely a külvilág legyőzésére s hasonítására képesíti. Szükséges továbbá, hogy a térteremtés eszköze szolgálatára álljon, a melylyel magát a térbe kihelyezheti. Szükséges továbbá, hogy minden funkcióját az egyedi jóllét ösztönzése indítsa meg célszerűen. S végre, hogy necsak részletenként fejtse ki magát, hanem hogy egyéni egységét is állandósítsa, a reproductiv rendszerre van szükség.

Ennek folytán az emberi öntet tagoltságában található: 1. az étető ösztön 2. a mozgató 3. a képező 4. a nemző ösztön. Eme 4 ösztön külön rendszerek szemléleti alakjában lép fel, melyeknek lényege a megfelelő idegzet, végkészüléke pedig az idegrendszer által vezérelt különféle testi szervek. Ezen négy rendszer, mint az egységes öntet megannyi nyilvánulása, éppen ezen egységességük miatt a legszorosabb egymásmellettségi, de egyúttal célszerűségi viszonyban is áll egymással. Azért az idegzetben is fellép az étető ösztön, a mozgás, viszont az étető ösztön az idegzetnek egy része, ép úgy mint a mozgató, a képező és nemző ösztönök. S ezen egymáshoz köztöttség lehetetlenné teszi az embernek dualistikus felfogását, valamint megszünteti azon tant, mely a lelki tünetények alatt csak az öntudatosakat érti. Itt érvényes Richet mondása¹): „il ne faut confondre la conscience avec les autres phénomènes intellectuels. C'est une fonction tout à fait spéciale, une complication surajoutée au mécanisme psychique; ce n'est pas la psychologie tout entière.”

13. Az eddigieket összefoglalva tehát ekképen állunk most. Az emberi öntet a pete alakjából kifejlődve négy rendszert bocsát ki magából, melyeknek összehatása folytán egységes voltában magát fentartja. A 4 rendszer azonban különböző funkciói miatt különböző végkészüléket mutat s mégis az egységes szervezetnek elmaradhatatlan alkotó részei. Ezen különbséget megokoltuk a funkciók különbségével; egyezőségüket pedig abban látjuk alapulnak, hogy valamennyinek

¹) Richet. Psychol. générale. 129. 1.

lényege a megfelelő idegpálya s annak centrumai. Az egységet tehát az idegrendszer, a különbözőséget annak kialakulása képviseli. Ez utóbbinak részletezése a további teendőnk.

A különbség az elemekben még nem igen nyilvánul. Sem chemiai, sem histologiai különbség eddig nem lett észlelve, hacsak a sejtek nagyságát s a (sympath.) ganglionok vereses színét, az idegfonal vastagságát s a szálaknál a Schwann-féle hüvely némelykori hiányzását ide számítani nem akarjuk. Mindamellett az idegtörzsekben és ganglionokban különböző functiók eredetét találjuk. Magok az agycentrumok alakra és nagyságra, de szerkezetre nézve is különbséget tüntetnek ugyan fel, de az egyezés még itt is túlnyomó, sejt és rost levén alkotó részük közösen. Az első átható különbség ott lép fel, a hol az öntet végkifejléséhez érkeünk. Az idegek ugyanis a legkülönbélebb physiologiai szervekbe szolgálnak; hol a szembe, fülbe, orrba, nyelvbe, hol meg kézbe, lábba, hol végre belekbe, szívbe, májba s nemi szervekbe terjednek el finom rostjaik. Ha valahol, ezen kerületi vógszervek különbözőségében észlelhető a vetítő rendszer egyes centrumainak különböző jelleme. Mert hiszen az idegnek különböző functiója az idegsejtek különbözőségére utal vissza (12. §.) Mikép értendő az összefüggés az idegcentrum és ezen szervek között, — azt nem tudjuk. Az embryologia tanítja ugyan, hogy a pete részletes fejlése az idegzet uralma alatt megy végbe, — de tovább a tapasztalattal nem mehetünk. Annál nehezebb itt a részletekben összefüggést találni, mivel a kérdésben levő szervek látszólag más csiralemezből fejlődnek (9. §.). De ha a részletekben hiányzik a tényleges tapasztalat, — azért talán dialektikailag szabad lesz egy aprioristikus feltevéssel összefüggést létesíteni a széteső részletek között.

Ezen feltevést az öntet fogalma és alaptevékenységének, a projectionnak, kétségbevonhatlan ismerete nyújtja. Az öntet egységes voltánál fogva az ember egyes részeit egymástól elszakítani, egyiket a másik rovására előtérbe tolni nem szabad; mert valamennyi alkatrésze az egész fenállására szükséges s egyik a másik nélkül nem lehetséges. Minthogy malmost az öntet, mint többször említettük, ezen momentumoknak ideális egysége, azért az, a mivé fejlődött, mind benne

idealiter foglaltatott és a fejlődés folytán csak térbeli alakot nyert. Idegenszerű annál fogva benne nincs s a mi van, az a körülvevő idegen öntetek hatása rajta. Az ideális egység mozzanatait már most a 7. §-ban az I. Rész 225. 1. szerint ösztöninek találtuk s tevékenységét a térszerzésben, fejlődésben láttuk, melynek alapgondolata a projectio. Ezeket szemmel tartva mondhatjuk, hogy az öntet inger folytán belső mozzanatait külsőkké teszi, vagyis magát a térbe kivetíti. A hányféle mozzanatot találunk, annyiféle rendszert fogunk az ember egységes szemléleti alakjában észlelhetni.

Ebből pedig következik magának a rendszernek is tagoltsági elve. A mennyiben az öntet az egyes rendszerek középpontja, annyiban ő belőle fejlődik bizonyos irányban és bizonyos határig minden mozzanata vagy ösztöne. Ezen fejlődési forma, úgy látszik, végig húzódik az öntet életén át mindaddig, míg az öntet teljes fejlettségét el nem érte; azután pedig önalkotta utakul használja fel a pályákat, melyeken fejlődése haladt. Mindenütt ezen 3 mozzanat: 1. vetítő centrum 2. vetítő pálya és 3. a vetítés határa lép fel szerkezetében. Ezen határ felé pedig jelentkeznek azon eltérő alakzatok, melyeket az egyes rendszereknél észlelünk.

Az elvi megegyezés az egyes rendszerek szerkezetében azonban még tovább is halad a részletekben. A végalakzatok különbözősége az ösztönök jelentési különbözőségének kifejezése; hanem azért a végkészülék szerkezete va l ameny nyiben újra elvileg megegyező. Mikroszkopikus alakzatok képezik azon végső pontot, melyen a külvilág hatása az öntet különödtött ösztöneit éri s tevékenységre ösztönzi; s bármilyen eltérés legyen egyébként az egyes szervek alakjában, ez eltérés nem az ösztön ideális jelentéséből, hanem abból értendő meg, milyen módon kell az ingert felfogni. Ezen felfogás legcélszerűbb eszközésére szolgálnak a kialakult rendszerek; magának a felfogásnak végzésére a mikroszkopikus végelemek, mindenütt hasonló alakzatok, szolgálnak. Minthogy azonban az idegzet projiciáló rendszer, azért ugyanezen alakzatok a projiciáló centrum különböző jelentésének is kifejezői, a mi újra azon tételünk megerősítésére szolgál, hogy az ember a maga világát maga készíti.

Ezen tételeket a közvetlen anatómiai és physiologiai észlelések kivétel nélkül bizonyítják. A 12. §-ban felsorolt rendszerek lényegök szerint ösztöni természetűek levén (a mit ugyanott kifejtettünk), azoknak külső székhelye, a megfelelő testi rendszer, morphologiailag a jelzett, elvnek megfelelőleg van alkotva. Részletesen pedig ekkép.

1. Az éltető ösztön (vegetativer Trieb) testileg a) az emésztő 5) vérképző rendszerben fejlik ki. Célja: állandó ösztönzőül s táplálólul szolgálni az öntet összes funkcióinak, maga magának is (v. ö. 12. §.). E célt

a) Az emésztő rendszer valósítja meg, mely a szájjal kezdődik, a nyelő csővel és gyomorral folytatódik s a bélrendszerrel végződik. Tisztán emésztő céljának szolgálnak: 1. a száj nyálmirigyei, 2. a gyomor mirigyei, 3. a vékonybélnek szőlő- és tömlőalakú (Brunner- és Lieberkühn-féle) mirigyei és (talán) a kehelysejtek is, 4. a májsejtek, 5. a pankreas szőlőforma lebenyei (Läppchen). Ezen, a tápanyagnak emberi célhoz való idomítására (assimilatio) és a felesleg kiválasztására (secretio) szolgáló, mindenütt egyforma, külsőleg hasonló alakzatokhoz még mozgató elemek is sorakoznak, milyenek: 1. a fogak, a száj izmaival és 2. az izmok gyomorban és belekben, melyekben az ösztön külső térbeli elterjedését nyeri.

Ezen végalakzatok majdnem egyforma képződésűek. Valamennyien apró sejtképződmények, melyek a nyákhártya kidomborodásai gyanánt lépnek fel, áthatva haj csöves edényektől s ellátva szabályozó idegekkel (melyeknek centrumai a gyomor mirigyeire nézve magában a gyomor oldaliban található). Sajátságos nedvük mindenesetre az idegenergia által van feltételezve, úgy hogy valamennyinél magyarázóul az idegsejt ösztöni természete tekintendő. Közös funkciójuk külsőleg is jelezve van azzal, hogy közös kijáráttal bírnak, milyen pl. a máj epejárata, a vese kelyhei és medencéje, a tüdőnél a bronchusok, a Brunner-féle mirigyeknél a szőlősejtek közös torkolata stb. Mindezen alakzatok az emésztésnek vagyis a külvilág az emberhez való hasonlításának egyes különös stádiumait jelzik s részletes jelentőségük a physiologia által állapíttatik meg; valamennyi részfunctio azonban

az ösztön egységes ideális jelentését alkotja, mely annak az öntethez való viszonyában, vagyis azon célban rejlik, melylyel az öntet alapcéljának, az önmegettartásnak, szolgál. Ekkép fejlik ki az öntet ideális mozzanata részletes rendszerré, mihelyest az öntet az indító ok folytán valósággá alakult.

1.) Ugyanilyen szerkezetet találunk az éltető ösztön vérképző részében. Célja szerint végkészüléke is kétféle, az egyik a felszívó, a másik a kiválasztó. Amazt bolyhok, emezt végsejtek képezik. A bolyhok (a vékonybélben) a nyákhártyának kúp-, levél- s másforma kidomborodásai, melyekbe szíóerek vezetnek, melyek a már némileg áthasosult táplálékot a vérbe s a tejjáratba viszik, honnan tisztítás céljából a tüdőbe hajtatik. A tüdősejtek ugyanolyan végső alakzatok, mint a secretio orgánumaiban előfordulnak s a feles szénsav kiválasztására s oxygen felvételére szolgálnak. Ezen tisztán vérképző ösztöni részletet is a mozgató rendszer kíséri, a mely nemcsak a véredények falazatát képezi, hanem egy központi szívatyúgépezetté is alakul, melynek feladata a vért minden irányban szétlökni s így a többi ösztönöket, maga magát is, táplálva, folytonos ingerlőt szolgáltatni. E központi gépezet a szív, melyből ered 1. a vér nagy körpályája, mely a bal szívből az aortán át a hajcsőerekbe végződik s így a többi szervekbe szolgál, 2. a kis körpálya, mely az elhasznált szénsavas vért a vénákba felveszi s a jobb szívbe viszi, a honnan a tüdőéren át a tüdő hajcsőveibe hatol s a 4 tüdőéren át megtisztulva a bal szívbe hajtatik, hogy a nagy körpályán át a testbe terjedjen.

A vérképző rendszer az éltető ösztön betetőzője. Itt nyeri a külvilág azon alakot, mely az öntet által való felhasználásra alkalmassá teszi, s ezzel az öntet relatíve függetlenné válik a külvilágtól. Benne ugyanis azon állandó forrásra tett szert, mely egyéb részeit folytonos kifejlésre s tevékenységre ösztönzi.

2. A mozgató ösztön külső kifejezését az izomrendszerben bírja; roppant fontossága nagy elterjedtségéből és így nagy tömegéből észlelhető. Célja: a mozgás vagyis belső állapotok kihelyezése a külsőbe, legyen ez a külső

akár testünk, akár az azon túl fekvő külvilág. Ily értelemben minden mozgató ideg, mely akár a mirigyekbe, akár az izmokba szolgál, a mozgató rendszerhez lenne számítandó s minden külső alak a mozgató rendszer végkészülékéül tekintendő. Minthogy azonban az izmok és mirigyek tevékenysége különböző, azért a mozgató rendszert, mint külön ösztönt, egyetemes és közös eszközül tekintjük, melylyel az öntet nemcsak öntudatos, hanem öntudatlan funkciót is megindítja s kifelé vetíti. És így végkészüléke az izomban és a csontokban leszen keresendő; minden más kifelé vezető ideg s végkészüléke (pl. mirigyek stb.) a functio szerint külön ösztönhez sorozandó.

Az izmok pedig öntudatos és öntudatlan mozgásaik szerint kétfélék: 1. sima izmok, melyek a test belsejében indítanak s végeznek mozdulatokat és 2. harántcsíkos izmok, melyek a test csontállványának segítségével a külső térbe vetítik a belsejében megindított mozgást. Mindkettőben a végkészülék rendkívül finom izomrostok alakjában lép fel, melyek $\frac{1}{32}$ — $\frac{1}{100}$ szálsejteknek (Faserzellen) mutatkoznak, megtöltve a tulajdonképeni izomállományal, egy folyékony fehérjeféle anyaggal, s melyeknek összehúzódása és kifeszülése („az-ingerlékenység”), az izom összes tevékenysége, a belső ingerlést külsőleg észlelhetővé teszi. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a mozgató ösztönnek végkészüléke az izom és a csont, melyeknek sejtyszerű elemei úgy viszonylanak a mozgató idegekhez, mint a mirigyek, bolyhok s egyebek az éltető ösztön idegzetéhez vagy a fül, szem külső alakja, mikroszkopikus elemeivel együtt, az akustikushoz vagy az optikushoz.

3. A képező ösztönök közös nevéen az öntet azon ágtéteit értjük, melyeknek functiója a külvilág utánképzése, mindennemű alakban.¹⁾ Szembeötlőleg három csoportra vál-

¹⁾ Annyiban, mennyiben a test külseje szinte külvilág, ezen ösztönök a testet is utánképezik, azaz sajátos alakban tüntetik fel. A test egyéb részei azonban közvetlenül is érintkeznek az öntudattal (a közérzék adatai) s annyiban egészen fictiv az „érzék” (sensus) korlátolása az érzéki ösztönökre. Különbségük csak az, hogy a „közérzék” közvetlenül szolgál az öntudatba, az érzékek pedig más formában adják a külső világot.

nak szét, úgymint *a)* az érzéki, *b)* értelmi és *c)* az öntudat ösztönére. Elhagyván ezen felosztás megindokolását, mely a 2-ik szakasz teendője, ezen §. teendőjét arra kívánjuk szorítani, hogy ez ösztönöknél is a végkészülék közös elvét felütesse.

a) A mi legelőször az érzéki ösztönöket illeti, melyeknek funkciója a külvilág nyugodt létének utánképzése, azoknak szerkezete nagyon világos. Ezen egyforma szerkezet csak azt bizonyítja, hogy valamennyi érzéki szerv vetítő készülék (úgy mint az éltető és mozgató ösztönnél láttuk) s épen nem azt jelenti, hogy valami közös őszervből fejlődtek volna ki (v. ö. II. Rész 4. §. *d*). Valamennyi ugyanis ciliákkal ellátott sejtek alakját mutatja, melyekről lassan a ciliák eltűnnek, a mennyiben más célnak szolgáló alakzatok felváltják. A ciliák már az infusoriumoknál nemcsak a mozgásnak, hanem a tapintásnak is szolgálnak; átalakulásukból (Wundt szerint) a polypusok, medusák és echinodermaták fogó szálai és szívó lábai, és az arthropodák csápjai keletkeznek. A rovaroknál és arthropodáknál még a szaglást is ciliás tapintó sejtek vagy szőrök eszközlik. A teljes különöds csak a gerinceseknél áll be, hol a ciliás sejtek minden érzéklet eszközésére alkalmasoknak bizonyulnak. Az embernél az egyes érzékek a következő végkészüléket mutatják: 1. a szaglásnál az epithelsejtek közt elszórt Schultze-féle szaglősejtek, mikbe az olfactorius rostjai betérjednek. 2. az ízi élésnél az ízlelő sejtek, fedősejtektől fedve, *i z l e l ő k e l y h e k e t* (Schmeckbecher) képeznek. 3. a tapintásnál a végkészülék a bélbolyhokhoz hasonló testecskeket mutat. Ezek, míg alsóbb állatoknál (pl. a kacsá) góyalakúak, az embernél gumóformát öltönek, mely gumókból a Vater- vagy Pacini-féle (2 mm. hosszú) test fejlődik ki. 4. A hallásnál az ampullákban az idegrostok orsóalaku sejtekbe lépnek, melyek mindegyike vékony sertével van kapcsolatban, a csigában pedig a Gorti-féle ivékbe, melyekből a n. acust.-ra száll át az ingerlés. Végre 5. a látásnál a csapok és pálcikák képezik a végkészüléket. Minden elem két félből áll, melyek egy vonal által szemlátomást vannak elválasztva. A pálcikák külső tagjai a látási bíborral (Sehpurpur) vannak ellátva.

Ekképen a közös elv az érzéki ösztön elágazásaiban ép úgy észlelhető, mint a többiekben. S ezen végkészülékek is előørsöket állítanak ki: a szaglás az orrt, az ízlelés a nyelvet (mely egyébként más ösztönnek is szolgál, a beszédnek), a tapintás a bőrt, a hallás a fület, a látás a szemet, — melyek az érzékekre nézve ugyanazt jelentik, a mit az emésztésre a belek, a vérképzésre a tüdő, a mozgatóra az izmok és a csontok. Ha végül meggondoljuk, hogy mindezen készülékekben az éltető ösztön véredények által, a mozgató pedig izmok által van képviselve, akkor kézzelfogható szemléleti alakot nyer az öntet egységének ideális tagoltsága annak szemei előtt, a ki azokat erőszakkal hunyni nem akarja (v. ö. különben később 23. §.).

b) Bajosabb a végkészüléket az értelmi vagy jelentő ösztönök számára megállapítani. Minthogy az értelmi ösztönök nem határolt, hanem általános jelentést tartalmaznak, a mely csak érzéki alakban nyer határozottságot, azért számukra csak az agy ganglionaiiban lehet végkészüléket keresni, a honnan az érzékekbe és a mozgató idegekbe sugárik ki izgalmuk. És mivel a jelenlés magában sok momentumot foglal, melyek megvalósítása külső tettek által történik, azért a jelentések számára a vetítő készülék a mozgató rendszer maga, mely a jelentésben foglalt mozzanatokot külső egységes teltben megvalósítja. Onnan művészet az, a mi a jelentő ösztön eredménye s innen érthető a beszéd ösztönének külső külön készüléke a gégefőben, míg a többiek csak a közös izompályát használják fel eszközü.

c) Ugyanez áll az öntudat ösztönéről is, mely elvont természeténél fogva külön végkészülékkel nem bír, hanem mint középponti functio minden egyes ösztönben bírja végkészülékét, melylyel az egésztest s magát fentartja.

A képező vagy voltaképen szellemi ösztönök hármasságuk dacára folytonos sorozatot képeznek, melynek jelentőségét később fogjuk felmutatni. Ezen sorozat az általánosból a különös felé halad. Az öntudat az öntetnek abstract kifejezése: én = én; ez abstractio részletesebb kifejtése a jelentő ösztönökben észlelhető, melyek újra határozottságot

az érzéki ösztönökben nyernek (v. ö. 34. §. 1.). A determinatio logikai művelete tehát már a képező ösztönök fokozatában leli kifejezését s onnan átható fontossága a szellemi életben.

4. A nemi ösztön, az egyéni korlátoltságon túl terjedő jelentése daczára, ugyanazon végkészüléki elvet mutatja, csakhogy természeténél fogva két egyéniségre megosztva.

Hímnél a végkészülék a hímvessző, mely azonban az ondókészítő mirigyekkel együtt az idegzetnek külső kifejlése, úgy hogy az ösztön tulajdonképeni kifejezőjét az idegtörzsben kell találnunk, míg a végkészülék csak az ösztön célja szerint kialakult adnexum. A hím nemző szerveinek megfelelőleg a nősténynél a végkészülék a petefészkek és a hüvely, melyeknek organikus functiója a nemi ösztön céljainak elérésére szolgál.

14. Miután az idegrendszer általános jelentését, mint kivetítő rendszerét, megértettük s a kivetítő pályák szerkezetét átvizsgáltuk, — szükséges, hogy az egyes ösztönök jelentésére visszatérjünk s azoknak ágybéli elhelyezését megállapítsuk.

Fejtegetéseinkben a 13. §. eredményéből indulunk ki. Az öntet ideális mozzanatait térbe vetíti s ezen tevékenységét a következő három stádiumban végzi: 1. kell egy kivetítő centrum, melyet a ganglionsejtek képeznek, 2. vezető pálya, az idegszalakban, 3. végkészülék, mely egyforma elv szerint alakul minden ösztönnél. Ennélfogva az, a mit „az érzék” neve alatt a képező ösztönöknél észlelünk (v. ö. 19. §.), csak egyik alakja azon általános formának, melyben az öntet összes functióit végzi; mert ugyanazon elv, melyet az érzéki szerveknél oly alaposan ismerünk, a többi ösztönöknél is uralkodik. Ámde ha az ösztönök végkészülékei és pályái elkülönödött térbeli léttel bírnak (a mit a leiró anatómia pontosan kimutat), csak következetesen járunk el, a mikor az ösztönök centralis részeire nézve is ezen elkülönödöttséget felteszszük. Tény ugyanis, hogy az idegrendszer különböző részei különböző functiókat végeznek; s ezen ténynyel szemben csak m a g y a r á z a t kérdése lehet az: vajjon specifica energia hozza-e létre a specifica functiót? (a mi mellesleg mondvá ugyanaz); vagy pedig: az egyes sejteknek eddig megérthet-

len összehatása hozza-e létre a különböző functiót? (a mi végtére ugyanazon gondolatra vezet, melyet a modern chemia magyarázóul hisz). A mi álláspontunkon ezen vitalistikus és atomistikus (Wundt) vitának értelme nincsen. Sem az atomus, sem a specifica energia nem tény (v. ö. I. Rész 94. §.); tény azonban a functio, melyet végez s ennek számára helyet kell keresni; mert minden, a mi van, térben van. A functionak értelmét pedig közvetlenül ismerjük; ahhoz nem szorulunk az atomus vagy specifica energia tanára. A functio az öntet önfentartási nyilatkozata; ez tény.

Ezeknek előrebocsátása után nézzük a localisatio terén nyert eredményeket. Absolut biztosságot ez eredményeknek senki sem tulajdonít; egy-két centiméterrel errébb vagy arrébb, nem határoz, mikor elvről van szó. Az elv pedig egyhangúlag el van ismerve mindazok által, a kik ezen nehéz járású téren mozognak. „War schon durch Broca's Fund einer Localisation des Sprachvermögens die jede Forschung hintanhaltende Annahme einer gleichwerthigen Function der Regionen der Hirnrinde erschüttert, so waren es wesentlich Hitzig's, Fritsch's, Ferrier's Nachweise sogenannter motorischer Rindenfelder, ganz besonders aber Munk's sichere Ermittlungen sensorischer Centra, zunächst für Opticus und Acusticus, welche den Fortschritt begründeten.”¹⁾ És Sergi²⁾ így foglalja össze tapasztalatait: „La localisation cérébrale semble être d'une conception facile et je dirai même naturelle, parce qu'on ne peut supposer que le cerveau remplisse en une seule fois toutes ces fonctions ensemble, et une partie de ces fonctions, ou qu'il doire être excité tout entier pour une seule fonction „ (v. ö. e műben II. 12. §.). A tény tehát, melyet az empiria, ha nem is elegendő szabotossággal, megállapított, értéket és fontosságot nyer az által, hogy az öntet fogalma által követelt külön functiókat térbeli különödöttségben is kimutatja.

¹⁾ R. v Krafft-Ebing i. mii 11. 1., a honnan a localisatióra vonatkozó adatokat, ha más szerző nincs megjegyezve, átvettem. Különb Wundt, Sergi és Ladd is szolgáltak forrásul.

²⁾ Sergi. Psych. Physiol. 134. 1.

Az egyes ösztönök localisatiójánál a legnehezebb s eddig a legkevesebb eredménnyel dicsekedő az öntudat székhelyének megállapítása. Ilyen alakban lép fel ugyanis nálunk az, a mi egykor mint a lélek székhelye utáni kérdés szerepeit.¹⁾ Az öntudat sajátos természete ugyanis abban áll, hogy (eltekintve az én=én tartalmától) minden ösztön I k i s é r h e t, a nélkül, h o g y a η η a k m i η ő s é g é η (azaz tartalmán s így lényegén) v á l t o z t a t h a t n a. Ily indifferens tevékenységet az agy tagoltságában, elhelyezni s neki körülirt székét kijelölni, ellenmondásnak látszik; mert az agynak eddig megismert részei nem tanúsítanak ilyen minőségi indifferenciát s így azokba az öntudatot elhelyezni bajosan sikerülhet. ⁷annak írók, kik az „öntudat szervét” (Organ des Bewusstseins) mégis külön helyen látszanak feltenni, pl. Krafft-Ebing,²⁾ ki az amnesia, a személyiség kettéoszlása, a hallucinatiók, az anaesthesia különböző formáinak tünetényeit a „tudatszerv” romlásából kívánja magyarázni.

A tények azonban ily körülirt centrumot nem igazolnak s az öntet fogalma ilyen szoros székhelyet az öntudat számára diaiektikailag nem követel. Mert az öntet természetében csak az van kifejezve, hogy tagolt egység, mely magáról tud, azaz az én és a nemén diremtiója. De semmi sem követeli e két funkciónak térbeli különváltságát; sőt azon átható szoros összefüggés, mely az öntet egyes ösztönei között ienáll (mire már a 12. és 13. §-ban ráutaltunk s a 2-ik szakaszban tüzetesen visszatérünk), azt támogatja inkább, hogy a diremtio, mint nem anyagi tünetény, minden idegtevékenységnél előállhat, a hol a kellő előzmények és feltételek előtálaltatnak. Ezen feltételek kutatása a positiv teendő, melynél csak azon egy dolog tartandó szemmel, hogy az én nem származhatik

¹⁾ A lélek székhelyének kérdését lásd *Fechner*. Elemente der Psychophysik II. 381-426. 1. (1860).

²⁾ *Krafft-Ehing*. Lehrbuch der Psychiatrie I. 90. „Die Ursache dieser Störung liegt in krankhaften Aenderungen im Organ des Bewusstseins, die bis zu einer Aufhebung der demselben zukommenden Functionen (Aufmerksamkeits, Reflexion, willkürliche Eeproduktion etc.) sich erstrecken können.” Az anaesthesia ered „durch Aufhebung der Apperception im psychischen Organ”. (I. 125. 1.)

soha a neméből, hanem azzal egyrangú s így apiori feltételezendő alkotó része.

Az öntudat ennél fogva minden ösztöni tevékenységhez természetileg kapcsolt functio; de nem minden esetben lép fel. A positiv kutatások azt látszanak bizonyítani, hogy öntudatos functiók csak az agyvelő ganglionainak, azaz a centrumoknak tevékenységét kísérik, míg a vezető pályák és azoknak alsó centrumai vagy egyáltalában öntudatlanok, vagy az öntudatnak csak oly csekély fokát mutatják, mely az én-nemén diremtiójára elegendő ugyan, de az én és nemén két tagjának pontosabb szétválasztására s az utóbbi tagoltságának fixírozására nem elegendő. Ily módon az öntudat csak a sejtek tevékenységében állhatna elő, míg az idegrostokat, vezető jellemükön kívül, csak a minőségi határozottság illetné meg.

Ezen, dialektikáikig nem kifogásolható, felfogással a tények szépen egyeztethetők össze. A 21. §. ezen feltételeket kivált az inger s így az érzéklet erő fokában fogja megállapítani; itt csak röviden jelezzük, hogy ezen felfogás által az én önállósága biztosíttatik s így nem esünk levezetésénél elbírhatatlan ellenmondásokba, mint minden leszámaztatás.¹⁾ Nem nehézség ránk nézve az, hogy minimalis öntudatot kell feltennünk; mert a minimalis öntudat is még öntudat s a hol nem észlelhető, ott a teljes nemtudatosságot állítjuk. Ebből a nemtudatosságból pedig azért nem kell az öntudatot lehozunk (minden logika ellenére), mert az öntudat az egyéb functiókat csak kis éri, velük functiói viszonyban áll, de nem s z á r m a z i k, se nem létesíttetik általuk.²⁾

Ezen felfogás alapján nem fogunk hátgerinci lelket keresni, hogy a hátgerincz csodálatos reflexmozdulatait megértsük. Lewis, Auerbach, Herzen tanait³⁾ a hátgerincz tudatára vonatkozólag (melyek Pflüger békakisérleteire támaszkodnak), el fogjuk kerülhetni. Arra nézve, hogy a hátgerincz magában öntudatosságra képtelen, Goltz és Forster physio-

¹⁾ Ilyen Ribot Th. Les maladies de la personnalité. Paris. 1885.

²⁾ V. ö. Böhm K. Tapasztalati lélektan 24. 1.

³⁾ L. cikkemet a Philos. Szemle-ben IX. évf.

giai kísérletei, valamint kivált Tiegel tapasztalata, véleményünk szerint, döntő érveket szolgáltatnak.¹⁾ Ellenben minden nehézség nélkül megérthetjük, hogy az agy alján levő ganglionok (mésencéphale) az érzékenységek s az érzékeknek székhelyei (mint Lussana, Luys, Schiff s mások tanítják), de akkor nem fogadjuk el Carpenter nézetét,²⁾ mely szerint a nagy agyvelő csak az „idéomotori” reflexek apparátusa; mert ezen apparátusban van az öntudat funkciójának lehetősége ép úgy, mint az alsó ganglionokban.

Az öntudatnak ennél fogva külön székhelyet egyáltalában nem jelölünk ki, hanem olyan funkcióul tekintjük, mely minden mást kísér s a direktiót az idegcentrumokban végig képes megvalósítani. Tapasztalatilag a kellő feltételek csak a nagy agyvelő dúcaiban vannak meg s azért azokat az öntudatos tevékenységre nézve nélkülözhetetleneknek tekintjük (v. ö. a 21. §. fejtegetéseit). De ha a tapasztalat a hátgerinchen is képes lenne érzékeket kimutatni, akkor az öntudatnak kiszélesítését ezen területre is megengedhetőknek véljük; mert nem a geometriai localisatio tartozik az öntudathoz, hanem az organikus összefüggés a többi ösztönökkel.

Epen olyan bajos a többi alsóbb ösztönök centrumait kimutatni. Ezeknek adatai az öntudatnak mint élet é r z e t e k (közérzéki adatok) jelentkeznek.

2. Csak az eddigi álláspont ferdesége indokolja, hogy ezen „organic feelings” alatt a legkülönbözőbb minőségű adatokat foglalták össze: úgymint éhség-szomjúság, a fáradtság és erő, az idegerély és kimerültség, a bőrállapotok érzeteit. A mi álláspontunk ezen adatok elválasztására kényszerít. Vannak ugyanis adatok 1. melyeket az éltető ösztön szolgáltat s ezek a tulajdonképeni „organicus érzetek”; 2. adatok, melyeket az izomrendszer szolgáltat s ezek már más kategória alá tartoznak. A bőradatok pedig nyilván a tapintás körébe tartoznak. Ekképen a közérzéki adatait kizá-

¹⁾ *Mosso*. La peur 28. és 29. l. E szerint a lefejezett béka nem érzi a víz forralását; Tiegel szerint (Japánban) lefejezett kigyó izzó vas körül csavarodott.

²⁾ *Sergi*. 119. l.

rólág az éltető ösztönre szorítjuk meg s ilyenekül *a*) a specificus éltető adatokat (éhség, szomjúság, fuldoklás stb.), ft.) az általános éltető érzeteket különböztetjük meg. Ezeknek közvetetten centrumát valószínűleg a Sympathikus idegrendszer ganglionaiban kereshetjük; az öntudatosság azonban a hátgerinci idegszálak közvetítésével az agyvelőre utal. Ezeknek ágybéli középpontja eddigelé nem bizonyos; valószínű azonban, hogy a fejhát karélyaiban (a lobus occipitalisban, Hinterhauptslappen) keresendő,¹⁾ mert nemcsak a közérzéki szálak, hanem a képző ösztönök szálai is az agyvelő fejháti kérgének részeibe húzódnak s ott találták a képző ösztönök székhelyeit (lásd alább). Egy ilyen alsó centrumul különben a med. oblongata is ajánlkozik, mely a lélekezésnek, tehát az éltető ösztön egyik nagy ágának szabályozó középpontja. Az eddigi tapasztalatok egyébként a felső centrumra nézve bizonytalanságban hagynak.

3. Részleteiben legjobban ismeretes a mozgató ösztön anatómiai elhelyezése. A mozgató ösztön, mint a mozgásnak, tehát a cselekvés általános szemléleti formájának eszközlője, ép úgy beleterjed minden más ösztön hatáskörébe, mint az éltető (a belekbe, szívbe, tüdőbe, — a képző idegekkel is kapcsolatos); s alsó centrumai messzire elágazó hálózatot képeznek, melynek öntudatossága már a basalis ganglionokban veszi kezdetét, hogy teljes önösséget s önkényességet az agykéreg centralis dúcaiban nyerjen. Hogy öntudatos legyen, ahhoz elegendők a saját centrumai;²⁾ a hol érző ganglionokkal áll kapcsolatban, ott ezen ganglionokat vagy az éltető vagy a képző ösztönök centrumaiul kell tekinteni. Ilyen tisztán mozgató centrumok: a hátgerinc ganglionai, a nyúlt agy, a kisebbik agyvelő (Ferrier szerint mozgási centrumok complexusa), a carolius hídja (az egyensúly szabályozására), a csikóit testek (corp. striata). Mindezen központokból az önkénytelen mozdulatok erednek, sokszor, mint pl. a lobi opticiban a tapintás által,

¹⁾ V. ö. *Sergi* i. mii 128. 1.

³⁾ *Lussana* még a pedunculi cerebri és cerebelliben is talál középpontokat, még pedig mozgatókat s így kiveszi a pusztán vezető pályák sorából. *Sergi* i. m. 112. 1.

a corp. quadrigeminában a látás által, tehát érzetek által megindítva, tehát az öntudatosság bélyegével. Az önkényből fakadó, szándékos, énes mozdulatok azonban az agykéreg mozgató területében keletkeznek. Ezen terület (Hitzig, Fritsch, Ferrier, Münk) a Rolando-féle barázda körül (a gyrus centr. ant. post, és a lobus paracentralisban) van elhelyezve s a kísérletek azt mutatják, hogy nem általában minden mozdulatot, hanem tüzetesen az egyes végtagok mozdulatait indítják meg ezen területnek egyes centrumai (v. ö. az ábrát Bastian II. 247.1.). Ezen tény magyarázatában van ugyan eltérés, a mennyiben az említett és más tudósok ezen kanyarulatokat mozgató centrumokul tekintik, míg Munk¹⁾ ezen területet is érzőnek állítja s benne mozgási képek centrumát véli találni, melyeknek eltűntével az önkényes mozdulatok is megszűnnek, — ámbár azon körülmény, hogy ezen centrumok ingerlése, mit Hitzig, Fritsch és Ferrier próbáltak, minden körülmények között határozott testrészek feltartóztathatatlan mozdulatát eszközli, nem a mozgási képek, hanem egyenesen mozgató telepek mellett látszik szólani. Bizonyos azonban az, hogy azon hely, a hol mozgási képek keletkeznek, nem igen lesz más, mint az, a hol a mozdulatok öntudatosakká válnak, vagyis, a mint később látni fogjuk, nem egyéb mint maga a mozgató ösztön felső középpontja. Ily értelemben pedig ezen területet mindenesetre specificus sajátssággal bírónak, vagyis külön értelmű centralis tűzhelynek kell tekinteni a mozdulatok számára s így csak a „képnek” szűk meghatározása volt a dissensusnak eredetítője (v. ö. a kép fogalmát a 19. §-ban).

4. A képező ösztönök vetítő centrumait ugyanazon időben derítették fel, mikor a mozgató centrumokat. Flourens (és újabban Goltz is) még az egész agyvelőt tevékenységben gondolták lenni a szellemi munka bármely nyilvánulásánál; de már Ferrier is részletes kutatások alapján helyi centrumokra jutott s utána sokaknak, kivált Munknak, kísérletei ez eredményt biztosítják. Ezen eredmény, a részletekben észlelhető ingadozás mellett is, abban áll, hogy az érzéki

¹⁾ Munk. Über die Functionen der Gehirnrinde. Berlin, 1881.

ösztönök alsó centrumokban is lesznek öntudatosakká; de jelentésüket csak a felső centrumok tevékenysége folytán bírjuk megérteni. S így alsó centrumokul α) a látás számára a négyes telep (Lussana szerint a látótelep is hozzájárul), β) a hallás számára a med. oblongatában, γ) a tapintásnak a thai, opt., δ) az ízlésnek a sinus rhomboidalis, ϵ) a szaglásnak a lobi olfactorii van felismerve. Ellenben felső centrumokul Ferrier és Münk α) a látás centrumát a L. occipitalisban, β) a hallását a halántéklebenyben találták. Ezen centrumok elvesztével az állatok láttak és hallottak ugyan, de nem volt értelm kapcsolva a látási és hallási adatokhoz, vagyis értelmes látásra és hallásra képtelenek voltak. Egyoldalú sérüléseknél csak az ellentett, látási vagy hallási, érzéki szerv nem functionált megfelelően. Továbbá γ) a tapintás számára Münk az úgynevezett mozgó területet akarta lefoglalni, míg Ferrier a halántéklebeny belsejében vélte a centrumot találni. Tény, hogy a tapintási reflexek a thai. opticiból indulnak (Wundt). δ) A szaglás centrumát Münk a gyrus hippocampiba (Ferrier a gyrus uncinatusba) és ϵ) az ízlését a gyrus uncinatusban (a halántéklebeny hegyében) helyezték el. Ezen területek erős szaglású állatoknál (mint pl. a kutya és a macska) nagyon ki vannak fejlődve s egy kutyánál, melynél mindkét gyrus hippoc. elromlott, a szaglási képesség teljesen elveszett.

A nélkül, hogy ezen helyen további indokolásba bocsátkoznánk, azt állítjuk, hogy az érzéki adatok és azok jelentése egymástól teljesen különböző lelki tevékenységnek eredménye s hogy ennél fogva a képező ösztönöknek egy másik ágát is kell elismerni, melyet jelentő ösztönnek (rendesen „értelm”-nek mondják) fogunk nevezni. Miután már Flourens kimutatta, hogy a voltaképeni értelmesség (intelligentia) az agykéreghez van kötve s Longet a perception és a sensations brutes közti különbséget tanította, újabban Lussana kétségtelen megfigyelésekkel bebizonyította az érzéletek és a jelentés közti különbséget s eredményeit így foglalja össze: „perdre le cerveau et dormir profondément, c'est la même chose.” (Sergi 113. 1.) A madarak, melyeknek nagy agyvele-

jét leszedték, nem esznek, nem isznak, bármennyire ki is vannak merülve éhség és szomjúság által. Ellenben érzik, hogy a szájukba magot teszünk, nagy zajra felnyitják szemüket, emelik s mozgatják fejüket; sötét szobában egy körben mozgó tárgyat fejük mozgásával kísérik s nagy fényben a tárgy árnyéka előtt behunyják szemüket s pislognak. Az állatoknak tehát van bőrzetük, hallanak és látnak; — de semmi önkényes mozdulatot nem végeznek s védelmi ösztönük teljesen megszűnt. Lussana ebből azt következteti, hogy a sensibilité az alsó centrumokban is megvan; ellenben a felső centrumok, tehát az agykéreg, pusztán az értelemnek, ösztönöknek s akaratnak székhelyei, az érzéletekre s általában az érzékenységre fogékonytalanok, a mit azzal is vél támogathatni, hogy az agykéreg sérülései semmi fájdalommal nem járnak („il n'est pas organe de sensations”). Az agykéreg tehát csak a már megalakult érzéleteket gondolatokká alakítja át (transforme en idées les sensations déjà faites).¹⁾ Ily értelemben mások a tant nem fogadják el. „Umschriebene Laesionen der Hirnrinde setzen nur Ausfallserscheinungen der -betreffenden Erinnerungsbilder (Seelenblindheit, -Taubheit, -Lähmung). Die Intelligenz ist der Inbegriff und die Resultierende aller aus den Sinneswahrnehmungen stammenden Vorstellungen” (Münk). Hanem ezen állítással szemben szükséges emlékezetbe hozni mindig azon körülményt, hogy az érzéki adatok természete teljesen különbözik a jelentés természetétől, annyira, hogy az érzéki adatokból a jelentést megérteni teljesen lehetetlen. Épen azért nemcsak nem feltűnő, hanem a dolog természete által egyenesen követeltetik azon felfogás, hogy az agykéreg centrumai a basalis ganglionoktól különböző tevékenységet fejtenek ki, azaz olyat, melynek folytán a látott, hallott, tapintott s egyéb tárgyak érzéki adataihoz azoknak jelentése is csatlakozik; sőt az ezen jelentések közt fenálló viszonyok formai képei vagyis az általános fogalmak (idées) forrása is ezen területben keresendő. Ennek alapján Munktól eltérőleg az agyféltekéket az értelmi tevékenység székhelyéül tekintjük, mint

^{*)} Lussana tanát l. *Sergi Psych. Phys.* 112-118. 1.

Lussana, — de ez utóbbtól eltérőleg az agykéregnek öntudatosságot és így érzékenységet is tulajdonítunk (mint Luys¹) a ki benne a sensorium commune-t találja). Miként legyen már most elhelyezve az értelmiség ezen kéregsejteken s miként képzelhető szemléleti könnyúséggel a perceptio és „ideation” folyamata, arról jelenleg korai volna beszélni. Előbb a lélektani analysisnek biztosnak kell lenni, ki kell mutatni a jelentés szellemi természetét s csak azután foghatni hozzá biztosabb kézzel a tevékenység székhelyének kitűzéséhez. Egy lépés ez irányban máris megtörtént, azon örvendetes haladás t. i., melyet a physiologia a beszéd ösztönére nézve egy pár évtized lefolyása alatt felmutatni képes. Tény ugyanis, hogy a beszéd ösztöne, mint nyilván értelmi tevékenység, az insula Reilii és annak legközelebbi környezetében (gyr. frontalis inf. és gyr. tempor. sup.) bírja székhelyét. A kutatások ugyan a beszéd teljességéhez 4 centrumot mutatnak szükségesnek: 1. a látási 2. a hallási 3. kiejtési és 4. íráscentrumait. Nyilvánvaló azonban, hogy mindezeket megelőzőleg kell egy centrumnak lenni, melyben a gondolat szóképpé alakul, melyet azután a szó hallott vagy látott alakjával kapcsolunk és mozgató idegek segítségével a külsőbe vetítünk. Ezen szóképző centrumnak pedig a homlok- és halántékkanyarulatokban van helye (Broca-féle kanyarulat). Ennélfogva, valamint a beszéd ösztönének, úgy egyéb jelentő ösztönöknek is lesz külön székhelyük, ha nem is lenne tovább tagolva, mint az illető ösztön általános jelentéséig. Mert a jelentések száma nem végtelen; annyi jelentésünk van, a hány tevékenységünk s ezeken kívül semmit sem ismerünk. Mindenesetre azonban térben és időben kell a megismerésnek vagy a jelentés felfogásának végbe mennie s ha nem lenne más hely, akkor az ösztönök centralis pontjaiban és az öntudatban kell ezen helyet keresni, a hol meg is találjuk bizonyosan. Erről különben szó lesz részletesen a jelentő képekről szóló szakaszban.²)

¹) Luys. Le cerveau et ses fonctions. Paris, 1876. Félix Alcan. — V. ö. ezen mii IL 16. §. 4. jegyz.

²) V. ö. egyelőre Böhm K. Logika a középisk. számára. 1889. 6-12. §.

5. A nemi ösztön, eredményeiben az egyéniséget túlhaladó természetével, némelyektől az éltető ösztönhöz számtatják, a hová azonban természetének lényege szerint nem tartozhatik. Mert míg amaz az egyén önfentartását szolgálja s így egészen határozott feladattal s logikai szerkezettel bír, addig emez az egyént csak közvetve szolgálja, ezen szolgáltatnak végcélja azonban az egyénen túl fekszik, a nemnek fentartásában. Agycentruma bizonytalan; Ferrier a szaglási centrum közelében keresi, a mi mellett, Krafft-Ebing tanúsága szerint¹⁾, számos physiologiai és pathologiai ok látszik szólani, kivált pedig a szaglásnak nagy befolyása ezen ösztön izgatására. Lu s s an a a régibb phrenologiai nézetet fogadja el számos új tapasztalás pathologiai megfigyelés alapján s a nemi ösztönt (sens erotique) a kisebbik agyvelővel hozza ismét kapcsolatba. Ha ezen megfigyelések biztosak, akkor mindenesetre csak alsó érzéki centrummal bírnak az agyacsban ezen ösztön számára, mely azonban szoros kapcsolatban áll az öntudatos jelentések megfelelő centrumaival, melyek a mozdulatokat megindító képeknek székhelyei.

15. Az ember, mint én és nemén egysége, szemléleti alakját, ezen fejtegetések tanúsága szerint, az idegrendszerben bírja. Még pedig az egyes alkotó ösztönök mindegyike ágybéli centrummal, vezető pályával és végkészülékkel rendelkezik, melyek azonban teljes különbözőségüket csak a végkészülékben mutatják, míg egyébként egyfelől az öntudattal, másfelől egymás között igen szoros és állandó kapcsolatot mutatnak. Ezen kapcsolat kétféle: 1. magukban a végkészülékekben mindenütt ott található az éltető ösztön ép úgy, mint az összes pályákban és központi alakzatokban, s így ott az érintkezés és kölcsönhatás közvetlen; 2. a központok pedig egymással úgy állanak összefüggésben, hogy kölcsönösen ingerelhetik egymást, tehát a látás a hallást s valamennyien ez izomrendszert vagyis a mozgató ösztönt tevékenységre serkentik. Ennek a részletezése a következő szakasznak dolga: jelenleg csak annak felderítésére szorítkozunk, hogy az egyes

¹⁾ Lehrb. der Psychiatrie I. 13.1.

ösztönök milyen általános formában fejtik ki eme tevékenységüket. Ezen fejtegetésnek ép úgy az öntet dialektikai fogalmával, mint szemléleti külsejével kell egyeznie s azért a tüzetesebb taglalás mindkét tekintetben szükséges

a) Dialektikai tekintetben az öntet tevékenységét kivétítésnek minősítettük (II. 8. §.). Az ösztönök, a Leibniz-féle képet a feszült újról megtartva, minden ingerlésre, tért szerezni azaz kifejlteni törekednek. Ezen kifejlés vagy kivétítés, az oktörvény szerint felfogva, nem lehet egyéb, mint az ösztön visszahatása a rátörtént (bármily oldalról eredő) ráhatás ellenében. A visszahatás minősége mindenkor az ösztön természetétől azaz tartalmától függ s az öntetben oly valóságot tételez fel, mely a támadással szemben megállhat, azaz ellenállásra képes, — különben pusztán átjárásról volna szó, a mi az öntet tagolt egysége mellett értelemmel nem bír (v. ö. 25. §.). A tevékenység tehát ráhatás és visszahatás formájában folyik le, s eredménye az ösztön kifejlése vagyis tartalmának kivétítése a merev valóság központjából. Az öntet minden tevékenysége ennél fogva visszatérő, reflextevékenység: s ez alól az öntudat tevékenysége sincs kivéve, amennyiben inger alapján veti ki az öntudat »is az ént, hogy spontán erővel magába visszatérjen s így magáról tudomást szerezzen.

δ) Szemléletileg ezen visszatérő tevékenység formája a reflexmozdulat. Az emberi alak minden tevékenysége ingerek elleni visszahatás s annyiban végig reflexív természetű. A physiologia ezen fogalomnak körét oly mozdulatokra szorítja meg, melyek egy érző ideg által az öntudat közvetítése nélkül keletkeznek s Richet a reflexmozdulatban egy önkénytelen mozdulatot lát, mely egy kerületi ingerlést közvetlenül követ.¹⁾ Ezen tünemény mechanizmusa egészen jól ismeretes, hanem végbemenése t. i. az érző szálak ingerlésének átmenése a mozgó idegekre, épen nem tartozik a könnyen érthető tünemények közé, mennyiben épen az ingerlet ezen átcsapása más (mozgó) pályára kellő ok nélkül szűkölködik. Mi ezen átmenet megértésére

¹⁾ Ch. Richet, Essai de psych. gen. 61. 1. - Y. ö. *Hermxnn L. Crrundriss der Physiologie.* 417. .

épen a centralis alakzatokban székelő ösztönök önfentartását tekintjük átvezető és áthidaló gondolatnak. Egyébiránt a reflexek felosztásából világos, hogy fogalmuk körének kibővítése a szükséges teendők közé tartozik. A reflexek ugyanis lehetnek külső vagy belső inger által előidézve: s a szerint, a mint az ingerlés az izmokra vagy az éltető ösztön készülékeire áterjed, Richet szerint 4 csoportot kapunk.¹⁾ Még pedig 1. a külső inger izmokra hat át pl. a láb érintése visszavonását okozza; 2. a külső inger a éltető ösztönre terjed át pl. a retina ingerlése fény 'által a pupilla összehúzódását okozza; 3. belső férgek egyetemes görcsöket okoznak; 4. az étel a gyomorban a gyomornedv kiválasztását eszközli. Mind a négy esetben tehát az inger egyik centrumból a a másikba terjed át s ott megfelelő (azaz az ingerelt ösztön természetéből folyó) tevékenységet fejt ki. Ámde ha csak ez a reflexnek jellemzője, akkor nincsen ok arra, hogy csak a mozdulatokra azaz az érző és mozgató ösztönök kapcsolatára korlátozzuk. A mennyiben tényleg a látás és hallás, a szaglás és ízlés egymással, mindezek pedig az éltető ösztön adataival kapcsolatban állanak, annyiban az egyik ösztönnek a másikra való hatása azon általános formában folyik le, melyet szemléletileg a reflexmozdulat képében látunk megvalósulva. Ezen forma, mint fentebb máris megjegyeztük, az ösztönöknek az. öntudatra való hatásánál is érvényesül.

Felesleges volna e helyen a reflexmozdulatok részletezésébe bocsátkoznunk, miután a physiologusok nagyjai Marshal Hall felfedezését azonnal részletekbe követték s kitűnő írók, a physiológiára támaszkodva, a reflexmozdulatok fontosságát kétségtelenül kimutatták, talán túlságos súlyt is fektetve reá lélektani tekintetben, mint pl. Spencer Herbert, Richet, Levves, Darwin s a többi. Mégis rá kell ezen helyen arra mutatnunk, a mi ezen mozdulatokat jellemzi t. i. célszerűségükre s elkerülhetlen kényszerűségükre.²⁾ Az elsőt illetőleg elég rámutatni arra, hogy az éltető ösztön reflexei a táplálkozásnak szolgálnak (a véredények összehúzódása, a

¹⁾ Richet i. mű 61. S k. 1.

²⁾ Ch. Richet. i. mű 74. 1. „fatalité et finalité, voilà les deux caractères essentiels de tout mouvement réflexe.”

belek mozdulatai, a kiválasztó izmok a mirigyekben stb.); a nemi ösztön reflexmozdulatainak célszerűsége szembeötlő; a mozgató ösztönnek reflexei szemlátomást a védelem és önmegtartás céljainak szolgálnak (ha pl. egy ráknak ollóját külső oldalán érintjük, szétnyúújtja, belső érintésnél becsukja; innen az állatok védő eszközeinek használata s a menekülés feltartóztathatatlan mozdulata). S ugyanilyen célszerűséget találunk az embernél. Darwin, mikor egy Cobra üvegtáblás háza előtt megállott, a kígyó hirtelen rohama elől több lépésnyire hátraugrott, bár tudta, hogy az üveg megvédi a marás ellen ¹⁾; és Plinius említi, hogy 20 gladiator közül alig volt kettő, a kik váratlan támadásnál szemüket be nem hunynák. A reflexmozdulatok ezen célszerűsége annyira meglepte az első kutatókat (Pflüger békakísérletei, melyeket mások követtek pl. Lewes a tritonokkal), hogy a hátgerincnek tudatosságot és önkényességet tulajdonítani akartak. Mi azonban ezen tényből mást vélünk kiérthetni. Maguk ezen mozdulatok semmi egyebet nem tartalmaznak, mint mozgást, észszerűség vagy értelmesség bennök nincsen; hanem értelmet és észszerű jelentőséget nyernek az által, hogy az egységes öntetre vonatkoztatjuk. Ezen céljukban bírják a mozdulatok intelligens jelentésüket²⁾ s így a reflexek egyenesen az öntet ideális egységére utalnak, melynek céljait előmozdítják s melynek önfentartási módját képezik. Az öntet reflexmozdulatok formájában tartja fenn magát.

A célszerűségeen kívül (és talán ebből folyólag a reflexmozdulatokat a kénytelenség is jellemzi. Már a fenti példákban is látható ezen jellemvonás s oly tapasztalatok, melyeket lefejezett állatokon szereztünk, kétségtelenné teszik a reflexek mechanikus voltát. A lefejezett békák s az agyvelőtől megfosztott galambok célszerű mozdulatokra kényszeríthetők, ha a kellő érző ingert alkalmazzuk; Caligula strucai, melyeknek a circusbans futás közben fejüket leütötték, a futást tovább folytatták; a szív verése, a tüdő köhögése, a gyomor

¹⁾ *Ch. Darwin.* Der Ausdruck der Gemüthsbewegungen. 39. 1. Ném. Carua. 1872.

²⁾ így mondja *Richet* is (Psych. gén. 64. 1.) „l'intelligence n'existe pas dans les phénomènes mêmes. . . mai« dans leur but”.

emésztése, a pupilla összehúzódása s tágulása, az accomodate szemnél és fülnél sokkal ismeretesebbek, semhogy magyarázatukkal e helyen foglalkoznunk kellene. Ezen kénytelenség pedig a célszerűség szolgálatában áll; hogy az öntet magát fentarthassa, épen azért kellett csalhatatlan s feltartóztathatatlan gépezet módjára tevékenységének végbemennie.

A reflexmozdulatok megakasztása pedig csak lát-szólagos eltérés. A reflexmegakasztás tüneténye hosszabb ideje ismeretes s az egész idegzetre szól. Az agy elvágása után a hátgerinci reflexek sokkal szabályosabban és erősebben lépnek fel; békáknál Setschenow az agyban oly centrumokat képes volt kimutatni, melyeknek hatása alatt a hátgerinc reflexmozdulatai megakadnak (pl. a lobi optici), és Simonoff hasonló centrumokat emlősöknél is talált. Az embernél a nervus pneumogastricus ingerlése a szívverést, a n. laryngeus sup. a lélekzést, a pons Varolii az agy összes tevékenységét, egy érző ideg ingerlése a sphincter feszességét szünteti meg. Ezeknek alapján Brown-Séquard a megakasztást (inhibition) ekkép határozza meg: „L'inhibition est un acte, qui suspend temporairement ou anéantit définitivement une fonction, une activité.”¹⁾ Van pedig háromféle módja az inhibiciónak a) a Setschenovv-féle centrumok b) az érző centrumok c) az öntudat általi megakasztás.²⁾

Maga már most a megakasztás processusa nem egyéb mint reflexmozdulat. A megakasztó központ kihat (azaz vetít) az alsó azaz megakasztandó centrumba s hatása eme centrumnak tevékenységét paralysálja vagy legalább gyengíti. Physiologiai magyarázatába nem bocsátkozunk; minden kétségen felül áll azonban maga a tény, hogy az egyes központok egymásra hatnak s kölcsönhatásuk a kölcsönös tevékenységet nemcsak erősítheti, hanem gyengítheti is. Ezen tény pedig a kivetítés (projectio) egy alakja s mint ilyen az öntet célszerűségével összeegyeztethető. A megakasztás kénytelensége nyilvánvaló; célszerűsége pedig azon szabályozó hatásban rejlik, melyet az ösztönnek a közcél alá való hajtásában

¹⁾ V. ö. A. Cullerre. Magnétisme et hypnotisme. 250. 1. 1887.

²⁾ Hermann, Grundriss der Physiol. des Menschen. 423. 1. 1870.

kifejt. Épen azért a megakasztás tüneménye sokkal messzebbre hat ki, mint eleinte gondolták; sőt állíthatni, hogy a megakasztás minden reflextevékenységnek kísérője, s szellemi téren hatása, nevezetes tüneményekben nyilvánul, mikről a 3-ik szakaszban tüzetesen lesz szó.¹⁾

16. Az öntet reflextevékenysége magában foglalja azon határ gondolatát, a meddig ezen tevékenysége kihat. Mint-hogy ugyanis az egyes ösztönöknek önálló centrumuk és vezető pályájuk van, melynek végén a szervi készülék az ösztön szemléleti alakjának befejezett voltát jelzi, azért a reflextevékenység nyilván a centrum és ezen végkészülék között halad el. Vájjon ott megállapodik-e? ez más kérdés.

Azon határt, melyben az ösztön tevékenysége megállapodik, az ösztön vetületi síkjának fogjuk nevezni. E síkban véget ér az ösztön központjából kiinduló tevékenység s a mennyiben az öntudat közbejárt, az ösztön tevékenysége ezen síkban szegeztetik. Az ösztön kettős vonatkozásánál pedig a tevékenység kettős határát kell megállapítanunk. Az ösztön ugyanis egyfelől saját magát fejt ki a reflextevékenység által s ezen kifejlés határsíkját a tulajdonképeni vetületi síknak vagyis fő síknak nevezzük. E síkban szegeztetik az ösztön reflextevékenysége, a melylyel saját tartalmát a ráhatás ellenében kifejti. Minthogy azonban kivált az éltető és mozgató ösztön a többi ösztönökkel is folytonos összefüggésben áll, a mi azt jelzi, hogy feladatuk egy közös egység fentartása, azért minden ösztön a vele kapcsolatban álló ösztönre is hathat reflexive s az ösztön ezen kihatását, melylyel nem nyugszik meg ugyan, hanem az izgalmat tovább adja, hogy az összességben megnyugvás s megállapodás jöjjön létre, — az ösztön ezen kihatását át sugárzásnak sa relatív megállapodás határát (azon gátat mintegy, a melyen az ösztön hullámai fenakadnak) átsugárzású síknak nevezzük. A fősíkok tehát, melyekben az ösztön csakis a maga valóságát fentartani azaz specificus tartalmát kifejteni iparkodik, a következők.

¹⁾ Az inhibition tüneményeit a képek viszonyaiban részletesen tárgyalja *Paulhan*. *L'activité mentale et les éléments de l'esprit*. 221-311 l. Paris, 1889. Félix Alcan.

1. Az éltető ösztön fősíkja azon szervekben keresendő, melyekben az egész szervezet állandó ingere, a vér, készül; tehát egyfelől a bélrendszerben (gyomor, belek, niélékmirigyek), másfelől a tüdőben s a szívben. Amott a tápanyag hasonítása, emitt a vér tökéletesítése (a piros szín elnyerése) a feladat. A vérkeringés pályája csak vezető szerepet játszik s így a véredényekben az átsugárzási síkokat fogjuk találni, melyekből az ingerlés a többi ösztönökbe átlép, úgymint *a*) az izmokba és csontokba *b*) az érzéki ösztönök formatióiba *c*) a jelentő ösztönbe az agykéreg sejtjeiben. Tekintve ezen síkok fekvését, azokat az önteten belül találjuk (bár a kerületi tárgyban) s annyiban az éltető ösztön minden síkját belső síknak nevezhetjük.

2. A mozgató ösztön fősíkját céljához képest, mely közvetítés a külső vagy végleti (excentrikus) tárgy s az öntet között, az izmokban és csontokban kell találnunk, melyeknek mozgása által külső mozdulataink s így külső terünk keletkezik. A mozgató ösztön folytán az öntet a külső tárgyakkal szemben, mint egységes egész, helyét változtatja, azaz a külső térben mozog, s annyiban a fősíkot rajta kívül, tehát a külsőben kell találnunk, melyben annyira elhat, a mennyire az ösztön ereje képesíti. A mozgató ösztön azonban nemcsak az egységnek, hanem a részeknek is szolgál e célra: s azért mindenütt, a hol a külső tér létesítéséről van szó, található. Ott van *a*) az éltetőben, mint a bélrendszernek, a szívnek és a véredényeknek izomfalazata; ott van *b*) az érzéki ösztönben, mint a végkészülék beállításának eszköze (nyelv-, orr-, szemizmok, fülizmok); *c*) ott a jelentő ösztönnel szoros kapcsolatban az arc izmaiban s mindenütt, a hol öntudatos állapotokat kell kifejezni. Az átsugárzási síkok ennél fogva belső, a mennyiben tevékenységük az öntet fentartására fordul.

3. Az érzéki ösztönök vetületi síkja csak egy van s ez mindeniknél a végkészüléken kívül fekszik, az ösztön azon céljához képest, hogy a külsőt megvalósítsa. Ezen vetületi sík legtisztábban észlelhető a látásnál, a hallásnál és (kivált eszközök közbeléptével) a tapintásnál: kevésbé az ízelelésnél és a szaglásnál, bár mindkettő valóságot létesít

s bár a szaglás a hypnotikus állapotok túlérzékenységében nagy távolságra is projiciál.¹⁾ Az érzéki ösztönök át-sugárzási síkjai *a*) a jelentő ösztön, melylyel direct kapcsolatban állanak az agyganglionokból felszálló idegfonalak által *b*) egymás között pl. a látás a hallással, a szag a látással és Ízléssel *c*) a mozgató ösztönrel, mely kapcsolat ennél-fogva kölcsönös (v. ö. 2-ik pont). Az éltető ösztönre visszahatásuk is kétségtelenül bizonyíttatik az érzékek kimerülésének ténye által.

4. A jelentő ösztön fősíkja az agykéreg sejtjeiben keresendő (v. ö. 14. §. 4.).²⁾ Minden gondolat ezen belső műhelyben szembesítettik az öntudattal s halovány elvontságát mintha annak köszönné, hogy bizonyos átszűrésen esett keresztül. Ezen tétel ép úgy áll a logikai tevékenységről, mint a beszéd ösztönéről, melynek legbelsőbb műhelye a jelentő ösztön területébe esik. Az átsugárzás síkjai azonban itt sem hiányoznak. A gondolat átsugárzik *a*) az érzéki ösztönökre, a melyektől érzéki frisseséget s a valónak megfelelő öltönyt nyer; átsugárzik (többnyire az öntudat közvetítésével) *b*) a mozgató ösztönbe is s visszahat *c*) kimerültségével az éltetőre. A mozgató ösztönre való átsugárzás kivált a beszédnél észlelhető, a melynél a szóképek *a*) a látó *β*) a halló *γ*) a kiejtő (szóló és író) centrumokba vetít, hogy megfelelő külső alakot nyerjen.

5. A nemi ösztön vetületi síkja természetes célja szerint külső, az asszony. Minthogy ugyanis a cél: az öntet mását megvalósítani, a mi az ösztönnek pusztán in do ki természeténél fogva lehetetlen (v. ö. I. 33. §.), — azért szerkezete egyenesen másra s így külsőre utal. Átsugárzási síkjai: az éltető és mozgató ösztön; de kapcsolata van a jelentő és érzéki ösztönökkel is (többnyire a jelentő közvetítésével; de maga a tapintás és a temperatura adatai, sőt szagok is izgalomba hozzák).

¹⁾ V. ö. *Culhrre*. Magnétisme et hypnotisme. 171. I. Paris, 1887.

²⁾ *Cullerre* i. mű 144. I. „les expériences de Ferrier' surtout, et quelques faits anatomo-pathologiques tendent à prouver que les régions postérieures sont dévolues à la sensibilité et les régions antérieures à l'intelligence proprement dite”.

Ha már most az ösztönöket síkjaik szerint tekintjük, akkor azt találjuk, hogy háromnak fősíkja a külsőben fekszik, úgymint a mozgató, az érzéki és a nemző ösztöné; kettőé egészen belső: az éltető és a jelentő ösztöné. Az öntet ennél fogva természeténél fogva arra van utalva, hogy magánkívülre is hasson, vagyis, hogy magának világot teremtsen, a mely az ő szemléleti határain túl terjed alkotásaiban. Kizárólag belső csak az éltető ösztön, melynek minden tevékenysége az ösztönök közti viszonyokra szorítkozik. A fősíkok és átsugárzási síkok pedig azt mutatják, hogy az átsugárzási síkok mind belsők s így az öntet egységének fentartására szolgálnak; külső síkok csak egyes oly ösztönöknél fordulnak elő, melyeknek természete: a való világ kialakítása. Az átsugárzási síkok azért igazán reflexsíkok physiologiai értelemben is; míg a fősíkok csak annyiban reflexsíkok, a mennyiben az öntet összes tevékenysége kivetítés, a kivetítés pedig az önfentartás módja, külső vagy az ösztönre nézve idegen ingerekkel szemben.

Az egységes öntetnek másik fele, az öntudat, ugyanilyen természetű. Míg az említett ösztönök saját természetű tartalmuk kialakítását fősíkjaikban eszközlik s egymással az átsugárzási síkok útján állandó reflexhatásban állanak, — addig az öntudat a maga természetét megőrizve, az öntet másik felével egészben s részben folytonos viszonyban áll. Az öntudat fősíkja ő maga; a kialakítás csak az öntudat azonosságában, ennek megvalósításában áll. Az én kivetíti magát s, visszazárkózva, magát egységében helyreállítja; mindez az énben, tehát a fősíkban történik. Az én azonban csak az öntet fele; hozzátartozását az egészhez abban nyilvánítja, hogy átsugárzási síkjai minden ösztönbe terjednek. Ennek módját és végbe menését megmagyarázni, e helyen még idő előtti lenne. A tényt azonban már itt is ki kell tüntetnünk s ez abban áll, hogy az öntudat közvetlenül értesül minden változásról, mely az egyes ösztönökben előáll. Az öntudat értesül az éhség-szomjúságról, értesül az érzéki képekről, a jelentésekről, a szavakról, mondatokról, — mindezt pedig teszi közvettemül, s ezen körülmény, tekintve az idegrendszer terjedtségét, régen azon gondolatra bírta a megfigyelőket, hogy az öntudatnak, kivált a figyelemnek „vándorlásáról”, a szó térbeli jelentésében

beszéljenek (Herbart). Mindezen helyekre az öntudatot az illető ösztönből eredő inger csalja ki s a mikor saját tevékenységét megfigyeli, ez csakugyan a vándorlás képe alatt jelenik meg előtte. Az öntudat ezen módon az öntet egységét reális funkciójával csakugyan megvalósítja s puszta önigenlése által az öntetre nézve az önállítást s így öntudatos megélést teszi lehetségessé.

17. Az eddigi fejtegetések mind egy pont felé vezetnek, azon kérdésre t. i. mi az öntet mindeme tevékenységének eredménye? Ezen kérdést úgy is lehet felállítani: mi az öntet végcélja? Mert, habár a cél csak az ok megfordított alakja (I. 104 §. 250 l.), s így „az önfentartás nem cél, hanem eredmény” (u. o. 234 l.), — mégis, mivel az emberi öntet öntudatos s így saját maga tevékenységeit szabályozhatja, — ezen helyen célról a szó teljes értelmében lehet és szabad szólni. Tehát: mi az öntet tevékenységeinek eredménye és végcélja?

Nyilván az első az eredmény megállapítása, mert a cél csak ezen eredményhez képest tűzhető ki. Ezen eredményt az öntet fogalmából vezethetjük le egyenesen. Az öntet, mint tagolt valóság, minden ingerre csak a maga természete szerint felelhet; zárt valóságába sehonnan sem kerülhet semmi s azért változásai csak formaváltozások, olyanok, miket tartalmilag a külső inger nem módosíthat. Az öntet tevékenységének eredménye tehát csak önmaga lehet, változott alakban. Az olyan tevékenységet azonban, melynek eredménye csak ő maga, önfentartásnak nevezzük. Az öntet tevékenységének összes eredménye az önfentartás, öntudatos célja is csak az önfentartás lehet.

Ezen önfentartás ép úgy az egész öntetre vonatkozik, mint egyes alkotó mozzanataira; mert hiszen az egész csak ezen részekben tartja fenn magát. Már pedig tudjuk, hogy az öntet két egyrangú félnek szerves egysége: az én és nemén, az öntudat és a kerületi tárgy egysége. Az önfentartás mindkettőre szól egyaránt; kezdjük azonban a fejtegetést az utóbbinál, mely relative önálló valóság.

Az öntet első önfentartási ténye az én-nemén szétválása; további ténye a nemén különödése, melyet reflexív munkának

ismertünk fel. Ezen reflexiv munka azt jelenti s eredményezi, hogy az ösztön folyton bőségesebb tagosodást ölt magára mi által lényeges tartalma rá nézve valósággá válik (holott azelőtt csak *ὄνναμις*, lehetőség, vala). Ezen tagosodás folytonos projectio az inger ellenében, azaz reflexiv természetű; a reflex munka által az ösztön térbeli alakot nyer azaz valósággá lesz szemléletileg is. A projectio ennél fogva evolutio, fejlődés e kifejlés az ösztön megvalósulása. Már pedig ezen fejlődésnek kiindulása a centrum, határa a vetületi sík; az ösztön tevékenységének eredménye tehát a tartalomnak a vetületi síkba való kihelyezése. E kihelyezés megakasztása az öntet tevékenységének megakasztása (betegségben, halálban,); azonban az öntet minden megakasztás ellenében önerővel maga lényegét kifejtetni törekszik. A megakasztással szemben annál fogva az ösztön ereje mindig projectióban nyilvánul, mely projectio a megakasztás megszüntetését s így az ösztönnek valóban helyreállítását (restitutióját) célozza. Az ösztön ezen restitutiója, a mely annak projectiv kifejlésével azonos, az ösztön obiectiv kielégedésének nevezhető.

További lépéseinket megelőzőleg két pontot kell tisztába hoznunk. Az első az inger és ezen reactio közti viszonyra vonatkozik s kérdésünk ez: van-e a kettő között arányosság, ha az ösztön kielégedni óhajt? Ezen kérdést már az I. r. 33. §-ában fejtegettük s itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az inger a reactióhoz nem egyenlőségi viszonyban áll, csekély inger is idézhet elő erős ösztöni reactiót; hanem az is bizonyos, hogy, normális viszonyok között, minél nagyobb az inger, annál nagyobb a reactio ereje is. Ennek a viszonynak öntudatos alakját később fogjuk megállapítani; most csak annak feltüntetésére szorítokozunk, hogy az ösztön egészsége ezen reactio arányosságától függ. Az éltető ösztön csak addig egészséges, míg az ingert (ételt) céljaira átidomítja; a falánság ép oly betegség, mint a gyenge emésztés, s a mozgás, mely csak a mozgási képek felléptetéseig halad, anélkül, hogy külsővé válnék, az ösztön egészségét ép oly kétesnek mutatja, mint ama nyugtalan izgás-mozgás, mely a túlérzékeny izomzat állapotát képezi.

A másik kérdés továbbra vezet, mikor azt akarja meg tudni: vajjon a restitutio igazán nyereség-e az ösztönre és az öntetre nézve? Ezen kérdés később bővebben fog foglalkoztatni; egyelőre megjegyezzük, hogy az ösztön az inger által megszorítást szenved, melyet a belső reactio megszüntet. Ezen egyensúlyozás által ennél fogva úgy látszik az ösztön semmit sem nyer. S tartalmi tekintetben az öntet sem mint egység, sem részeiben se nem nyerhet, se nem veszíthet, még az elgyengülés sem tekinthető tartalmi, hanem csak formai veszteségnek. Formailag azonban minden ösztöni reactio, a mely sikerül, nyereség. Az öntet ugyanis ezen projectiói által első időben térbeli alakot nyer, kifejlik, s így ezen (anyagilag is észlelhető) gyarapodása rá nézve nyereség. A gyermek testi szerveinek fejlődését az idegpályák gyakorlottsága követi, sőt többnyire az egész szemléleti alak erősödése (elhízás) is; ezt követi az öntudatos tevékenységek kifejlése, melylyel párhuzamosan az agyvelő súlyának emelkedése halad. Ezen növekedés tart az 1-50. évig s 331 gr.-tól 1374 gr.-ig halad (1-20 évig); következik csekély csökkenés 1357 gr. (20-30 év), újra emelkedés 1366 gr.-ig (30-40 év), mely időtől kezdve a csökkenés 1284 gr.-ig terjed (40-90 év).¹⁾ Ezen szemléleti növekedéssel halad a szellemi vagy jelentő gyarapodás, mely az öntudat uralmában s a Karakter plastikus kidomborodásában ér véget. Az egész öntetre nézve azonban ezen reactio mindenestre nyereséget jelent; mert a mi eredetileg az öntet nemtudatos tartalmát képezte, az ezen küzdelmek között öntudatos birtokává válik; s ugyan mi nagyobbat nyerhet az ember, mint maga magát? (értem ide a nemi ösztön sikeres functiójának eredményeit is).

Visszatérve kiindulásunkhoz tehát azt állítjuk, hogy az öntet egyes alkotó tényezőinek, az ösztönöknek, tevékenysége a kielégedésben, azaz a sikeres projectióban bírja célját. Ámde ha valamennyi ösztönnek egyenként ez a célja, akkor azoknak egységében is ez lesz a természetes eredmény. A mennyiben pedig az egyes ösztönök összehatása az egység fenállását okozza, annyiban az egyik ösztön a másikat támo-

¹⁾ Boyd mérései szerint v. ö. *Sergi Psychol. Phys.* 123. 1.

gátja s az átsugárzási síkokban kölcsönös segélyezésben részesíti. Ezen összefüggés folytán keletkezik az ösztönök között az actio körfolyamata, a melynek eredménye az ingerelt ösztönnek a többiek általi elősegítése s így az öntet végleges egyensúlyba kerülése vagyis az öntet objectiv kielégedése.

Az öntetnek azonban van egy másik fele is, az öntudat, melynek functiója, mint ismételten láttuk (v. ö. 8. 14. §§.), az öntetet való egységbe foglalja össze. Egyetemes kapcsoltságánál fogva az öntudat minden ösztöni nyilvánulást kísér s szerepe az, hogy mindenüvé betervedő hatásával az öntet egyes ösztöneinek állapotáról értesülve, azoknak egyensúlyát megindítsa. Magában ugyanis tartalom nem lévén, egész tevékenysége az önállításban s így mindannak elhárításában áll, a mi ez önáltatásnak útját elállhatná. Ekkép az öntudat szerepe kizárólag az igazgatás és megindítás functiójában áll s épen ez által igen nagyfontosságú az öntet objectiv kielégedésére nézve is. Ezen folyamat megérdemli és megköveteli, hogy lebonyolódását lépésenként kísérvük.

Az öntudat, mint a 14. §-ban láttuk, csak bizonyos körülmények beálltával nyilvánul. Feltéve, hogy ezen körülmények csakugyan beállottak, az ösztön minden változása az öntudatra bizonyos, később kifejtendő, hatással van. Ha az ösztön tevékenysége megakad, akkor az öntudat ezen megakasztást, mint saját állapotát, megérzi s természete szerint tőle szabadulni óhajt. Ezen szabadulás két lépéshez van kötve: 1. az öntudat, mint az (én=én) egysége, mindenek előtt a maga azonosságát őrzi meg, azért, hogy a megakasztó ösztönt magából kihelyezi. Ez az öntudatnak, mint önálló tényezőnek, az önfentartási tette, melyet a kivetítés, szegzés és figyelmezés tünetnyeiben ismerünk s később tüzetesen fejtegetünk. Ezen önállitás azonban csak formailag restituija az öntudatot; az ösztönök sikertelen vergődése vagy diadalmas kifejlése az öntudatnak is megadja a színezetet (öröm és fájdalom, élv és kín alakjában), s az öntudat ezen színezete amaz önállítással nincs elhárítva. Épen azért szükséges a 2-dik lépés, mely abban áll, hogy az ösztön egyensúlyozását megindítja. Mi módon történik ez, azt a 2-dik szakasz részle-

tekben fogja felmutatni; most csak annyit lehet biztosan állítani, hogy az öntudat ezen színezetes állapota meg nem szűnik, a meddig az ösztön, melynek állapota (akár kéjes, akár kínos) előhozta, az illető állapotban leledzik. Az öntudat tehát kielégszik az ösztönök Melegedésével, — a mi az öntet kielégését s az öntudatnak functionalis egybetartozását jelzi, — önállítása merően formai dolog, melylyel az ösztönök egysége egyensúlyozását még el nem éri.

Összefoglalva ezen §. fejtegetéseit, a következő nevezetes eredményt nyerjük. Az öntet, mint ösztönök egysége, természeténél fogva önmagát tartja fenn; ezen önfentartás csakis a saját tartalmának kifejtésében, tehát projectióban áll. Fentartja pedig magát az egyes ösztön, az ösztönök öntudatlan egysége vagyis a kerületi tárgy és végre fentartja magát az öntet, mint az én és nemének egysége. Az önfentartás a két előbbinél az ösztön restitúciója, mely egész öntudatlanul is mehet végbe. Az énnel önfentartásával az öntet teljes öntudatos kifejlése vagyis lényeges és való restitúciója áll be; az ösztönök szorultságát az én az által távolítja el, hogy más velők kapcsolatos ösztönök tevékenységét indítja meg. Ekképen az öntet egész tevékenységének eredménye az önfentartás s a mennyiben az öntudat is hozzájárul, az öntet végczielja a kiteljesedés. A kielégedés pedig nem egyéb, mint az öntet kifejlése, s öntudatos alakká változása annak, a mi az ösztönök természeti tartalmát képezi öntudatlanul. Teendők már most, ennek részletekben kimutatni a törvényét.

18. Valamint az öntet magában, mielőtt egyes ösztönökben fellépne, csak szükségképeni gondolat, melynek azonban valósága maga az ösztön, — ép úgy viszont az ösztön magában abstract vonás, melynek tartalma az, a mit tesz, nevezetesen az öntudat előtt tesz. Az ösztön ezen nyilvánulását, mely az öntudatnak megjelenik, képek (Vorstellung) nevezük. Ezen nyilvánuláshoz a következő határoló gondolatok fűzendők. Mindenekelőtt, a mennyiben cselekvés, indító okára vagyunk utalva, melyet ingernek (Reiz) nevezünk; továbbá az ösztön, kép gyanánt, már az öntudat korlátoltsága miatt sem jelentkezhetik abstract egészében, hanem concret részszerű alakban s így a kép az ösztön részszerű nyilvánulása;

vége figyelmen kívül nem hagyandó, hogy a kép csak az öntudatra nézve kép, s ezen vonatkozás nélkül egyáltalában nem ismerhető. Az öntudat az, mely az ösztön változását megérti vagyis melynek az ösztön nyilvánul. A kép tehát az ösztönnek részszerű nyilvánulása az öntudat előtt.

Ezen felfogás, míg egyfelől a physiologiai és spiritualistikus nézetektől eltér, másfelől magában foglalja azon elemeket is, melyek mind a kettőt alkalmazhatni erigedik. Mert az ösztön maga szellemi természetű, azaz jelentéssel bíró mozzanata az öntetnek; másfelől pedig az ösztön szemléleti alakját az idegrendszerben ismertük fel. S így jelentése és szemléleti képe egyformán érvényre jut ezen, a physiologiai magyarázattól nem sokban eltérő, conceptionkban. A physiologiai irány ugyanis a képben az idegállomány eredeti elváltozását érti, mely körülmények között öntudatunkba is eljut, a nélkül, hogy ez rá nézve szükséges volna.¹⁾ Mi ezen tant csak szemléleti segédgondolatul ismerjük el, melyre a lelki tünetmények emlékezeti megmaradása rávezet; magában véve azonban e nemtudatos elváltozást képnek nem nevezzük, nehogy más tényekből látszassunk kiindulni, mint az öntudat közvetlen adataiból. A spiritualistikus tan viszont a kép jelentését sürgeti helyesen; hanem a lélek egyszerűsége mellett a képek tartalmának vagy jelentésének sokféleségét magyarázni nem bírja. Minthogy azonban tényleg az egyes képek egymásra vissza nem vezethető természetűek, — azért, nehogy abstractiókat valóságul állítsunk, a képnek alapját sem a homogen idegállományban, sem az egyszerű lélekben, hanem önálló jelentésű ösztönben keressük.

Milyenek kell már most az ösztön eme részszerű nyilvánulását gondolnunk? Minthogy az ösztön jelentése nem változhatik, azért az egész elváltozás csak formai lehet. Változik pedig formailag úgy, hogy térbeli alakja változik. Minthogy pedig az ösztön csak úgy foglalhat tért, hogy abba kifejlik, azért formai elváltozása csak e térből való kiszorításban, azaz

¹⁾ Ez a materialismus és sensualismusnak alaptana, melyen a „nemtudatod” kép fogalma is alapul (pl. Wundtnál).

térvesztésben nyilvánulhat. Ha tehát az inger az ösztönre hat, akkor az ösztön e hatás folytán szabad kifejelettségében megzavartatik, megkötetik s tért veszít.

Az ösztönnek ezen vesztesége azonban nem egy részé, hanem az egészé s azért az ösztön egész hosszában (lényegében ismeretlen) változást hoz elő. Ezen elváltozás tehát legelőször is az ösztön centrumáig hat el. Minthogy azonban e centrumot merev önállitásnak kell gondolni (v. ö. II. 15. §. a.), azért e centrum a támadás ellen visszahat s eredeti helyét visszaszerzeni vagyis a változást kivetíteni s a veszteséget pótolni törekszik. Minden inger annál fogva az ösztön elváltozását okozva, annak reakcióját idézi elő, melylyel a centralis, rejlő erőt a kerületi veszteség helyébe projiciálja. Ilyen reakcióval van dolgunk a természet gyógyító erejében. A lehámlott bőrsejteket újjakkal pótolja, a kigyuladt szerveket új sejtek képződésével gyógyítja, csontok repedését és törését újra beforasztja, sebhelyeket behegeszt; a hol valami testrészt munkát kifejt, ott a felhasznált erőt új vér affluxiójával pótolja: sőt alsóbb állatoknál (pl. rák, salamandra) csontokat egészben vagy egyes mozgató szerveket újra növeszt (a rák ollói). Mindezek nem, egyebek, mint az ösztön centrumának projectiói, melyekkel az öntet maga épségét megőrzi.

Mindezek máris a képet jelzik, de csak tartalmilag. Tartalmilag ugyanis ezentúl a képbe semmi se kerül többé, — s még sem nevezhetjük ezt képnek, mert a képnek jelentése csak az alanyval szemben van, mely azt felfogja. Ezen szükséges relatióba az ösztön elváltozása az által kerül, hogy az öntudatig vagy az éniig elhatol. Ez pedig az öntet két felének szoros összetartozása folytán minden erősebb ingernél bekövetkezik. Az ösztön térvesztése ugyanis csak látszólag helyi érdekű; minthogy azonban az ösztönnek csak az öntet egységében van jelentősége, ennél fogva a térvesztés az egész öntetre s így az öntudatra is kiterjed. Az öntudat már most a maga részéről először a saját azonosságát őrzi meg, azután magától eltaszítja az ingerlő ösztönt s a támadás pontjáig kivetíti. A mint ez megtörtént, a pusztá ösztönkötés az öntudatra jelentőséggel vonatkozik, — s az egyszerű elváltozásból lesz természetében megértett ösztöni állapot vagyis

kép. A kép ennél fogva már az alany és tárgy egysége; a képben az öntudat és az ösztöni centrum reactiói egyesülnek s az ingert a vetületi síkban lepik. Ezen projectio reflexmozdulatilag áll be s az ösztöni centrum és az öntudat felszabadulásával jár; kezdete a képnek a kötés, vége az öntudat és az ösztön kioldása s így önállítása vagy kifejtése.

A kép ezen magyarázata lényegileg az Aristotelesi felfogáshoz csatlakozik, mely szerint az érzéklet változás (*ὀλλοίωσις*), mozgás az érzékben. Különbözik tőle abban, hogy e változáshoz annak tudatosságát is követeli s így a neoplatonikusok tanával megtoldja (Plotinos, kinek tanát Nemesios így adja: „*αἰσθησις οdy. ἀλλοασις* [nemcsak], *ἀλλὰ οἰογνισις ἀλλοιωσεως, ἀλλοιοῖται* *υὲν γαρ τα αισθητήρια*”). A physiologiai magyarázat és Spiritualismus sem jutottak ezen túl; s azonfelül megbíráhatlan bonyodalmakba merülnek. Mert ha már magát az idegváltozást képnek akarnók nevezni, akkor eltekintve ezen magában ellenmondó conceptiótól, kérdeznünk kell: mi történik az idegben elváltozása esetén? Voltaképen ezt senki sem tudja: de az idegmechanika szerint¹⁾ a változás sejtről sejtre halad (vagy atomusról atomusra) egészen a centrumig, a honnan nincs haladás többé. Ezen elváltozás az idegatomusok „rejlő energiájának” élő erővé való elváltozása. Azután lesz belőle szellemi állapot s ez az alanyra nézve kép. Úgy hiszem, az idegmechanika nehézkes apparátusa semmivel sem hozott ki többet, mint a mi deductiónk. Az idegállomány tevékenysége a centrum felé vettetik, — azaz az ideg ereje a végkészülékben tért vesz: az idegcentrumban felhalmozott energia élő erővé lesz, — azaz az ösztön continuuma kioldódik s erőként működik. Azután az idegmechanika átugrik a szellemre, mire nekünk nincs szükségünk, mivel az idegrendszerben az öntet szemléleti alakját ismertük fel; s végre beáll az öntudat szembesítő actusa, miáltal a változást az öntudattól különbözőnek, másnak bélyegzi s ezen más rá nézve a kép. A különbség köztünk

¹⁾ V. ö. *Ladd G. Elements of Physiol. Psych. Part. I. ch. 7.* és *Wundt Vilm. Phys. Psych. I. 229. s. k. 1. „Physiolog. Mechanik der Nervensubstanz.”*

csak az, hogy mi meg bírjuk érteni, miért érezzük a keménységet az ujj hegyén, — ellenben az idegmechanika kénytelen komplikált értelmi munkához folyamodni, hogy a localisatiót megmagyarázhassa.

Nyilván való tehát, hogy a kép egyetlen felfogása az, hogy ösztönkötésből eredő ösztönrestitutio, mely a centralis ösztön és az öntudat izgalmát szükségképen követeli. A meddig a kötés az idegpályában halad, ezt az állapotot csak azon fel-tétel mellett szabad képek nevezni, hogy egy alanyt gondolunk hozzá, mely ezen állapotban szemléli. Ez azonban csak fiitio; s ha mi ezentúl az idegváltozást egyszerűen képek fogjuk nevezni, akkor mindig hozzá gondoljuk az alanyt s tudni fogjuk, hogy ezen kép csak azért kép, mert azzá lehet, a mennyiben az ösztönnek szellemi jelentése az öntudat előtt megjelenik.

19. Szem előtt tartván a képek fent adott jelentését, külön-külön kell az egyes ösztönök változásait megvizsgál-nunk, hogy azok pusztá képeit megismerjük. Pusztá vagy egyszerű képek nevezzük pedig az ösztön azon változását, mely az öntudatban közvetlenül fellép; ettől az átvitt vagy reflectált ösztöni képet jól kell megkülönböztetni, mely az ösztönt úgy állítja az öntudat elé, a mint más ösztön képeiben tükröződik. Pl. pusztá kép az éhség; átvitt kép az ennek megfelelő gyomorállapot. Ezen alkalommal a compli-catióktól eltekintünk s csak az egyes ösztönök pusztá képeit fogjuk felsorolni.

1. Az éltető ösztön két ágánál a következő pusztá képek állanak elő.

a) Az emésztő ösztön megkötése az éhség és szom-júság képeit szolgáltatja, valamint az ezekkel rokon jóllakott-ság, undor és a megrongált ösztönből fakadó betegségi érzet adatai. A centrum ezen végkötés által ingereltetvén, az éhség-gel járó physiologiai tünetekben jelenti együttlészenvedését, — mely az öntudatba terjedve s onnan az éltető ösztön síkjába vetítve az éhség és szomjúság képében jelentkezik. Az éltető ösztön képei tömegesek, még elhelyezésük is bizonytalan, mivel az éltető ösztön megkötése nem helyi, hanem elterjedt természetű.

b) Ugyanezen tünetenyeket tapasztaljuk a vérképző ösztönnél, melynek megkötése a nehéz lélekezéstől a fuldoklásig fokozódik s általános hiányánál fogva csak az egész szervbe (tüdőbe, szívbe stb.) vetítettik, a helynek pontos megjelölése nélkül.

2. A mozgató ösztön pusztá képei 3 alakban ismeretesek; az egyik a fáradtság, a második az izomérzet, a harmadik csoport az innervatio érzeteit mutatja.

A fáradtság érzete a mozgató ösztön kötöttségét jelzi általában; a részletes elhelyezésre pedig közvetlen útbaigazítónk a mozgató idegpálya és a látó ösztön. Amaz a kettős vezetőképesség alapján a fáradt testrészbe vetíti a kötést s így a képet; emez a saját rendezett térviszonyaiba illeszti bele a fáradtság érzetét.

Az izomérzet eredete a mozgató ösztön reakciójában keresendő. Legyen ezen érzet akár „passiv”, akár „activ” jellemű, mindenkor annak a reakciónak jelzője, melyet a mozgató centrum a kötés ellen kifejlett. A nyomást az ellenállásból, az erő kifejtést a spontan munka érzetéből, azaz mindakét esetben a reakcióból Ítéljük meg. A kivetítés útja a kötés haladási útjával néha ugyanaz, máskor tőle különböző vagyis néha a motor maga az érzéklet s így a kép közvetítője (s ezt Bain is így tanítja), máskor érző szálak által más viszonyok közé vezetetik (erre szolgálnak a Sachs által az izmokban felfedezett sensitiv szálak) Leyden és Bernhardt azon tapasztalata, mely szerint a bőr érzéketlensége mellett a súlyok emelése iránti érzékenység változatlanul megmarad, — a mozgató ideg érzékenységét azaz képalkotásra való képességét bizonyítja. Ezen gondolon alapul E. IL Weber „erőérzéke”, Ch. Bell „izomérzéke” (miben Arnold W. és Bemard Cl. a lefejezett békákon tett kísérleteik alapján egyeznek), míg Joh. Müller az innervatióra hivatkozva, ezen tünetenyek centralis okára utalt.

A mozgató ösztön ezen különállóságát legvilágosabban mutatja a beidegzés érzete (innervatio). Az innervatio érzetere vonatkozó szemléleti constructiókat (pl. Wundt Physiol Psych. I. 240-270. 1.) hálásan elismerve, az innervatio két forrását találjuk: az a u t o m a t i k u s innervatiót,

a mint azt az alsóbb centrumok végzik, a minék specialis esete a reflexmozdulat, mint mozdulat; és a spontán innervatiót, melynek forrása az öntudat és a mozgató terület agykéregben' sejtjei. Az innervatio nyilván a mozgató ösztön tevékenysége, még pedig reactiója, legyen annak ingeré akár tudatos, akár nemtudatos. Eredménye a térteremtés mozgás által, vagyis a belső térnek kialakítása külső szemléleti térré. A mozgásba hozott vétagok ugyanis, a látó ösztön által fel-fogva, az ebben magában is meglevő térszemléletet concret alakká kidomborítja, a reális térnek képét alkotják meg.

A mozgató ösztön képei ennél fogva kötésből erednek, reactióban állanak s jelentésük épen a mozgás. Ezen mozgás közvetlenül erőérzet, mely izom- és beidegzési érzet alakjában jut tudatunkba s az öntudat által a kötés helyére kihelyezve a végkészülék térváltoztatását eszközli. A kötés és pótlása (realiter is) ugyanaz.

3. A nemző ösztön nagy alakzatánál, különös bonyolultsága *folytán*. még könnyebben történik összetévesztés pusztá és rávitt képek között. Minden kísérő tüneteménytől eltekintve, a nemző ösztön pusztá képadata *a)* a nem i g e r j e d e l e m, mely tömeges kép, mivel a nemző ösztön csekély különödöttséget mutat s mindig teljes continuumával lép fel. Az egyéniséget minden ízében átható és megrendítő ezen gerjedelem kivált az ivarpár láttára keletkezik s minden egyéb tevékenységet háttérbe szorító lángként emésztí a többi ösztönöket. A nemi gerjedelemtől lényegesen különbözik *b)* a kéj é r z e t, mely az ösztön kielégedését jelzi, s a gerjedelem utóalakja *c)* a n e m i l a n k a d t s á g, mely specifi.ee más természetű, mint akármely egyéb ideg- vagy izomfáradtság. Minden egyéb, a mit még a nemi ösztönnek tulajdonítanak, csak complicatiójából ered. Ezen általános képek is csak akkor származnak, mikor az ösztön térbeli fejlettségét elérte s akkor organikus kötöttsége folytán vettetik az öntudatra, mely az állapotot mindaddig nem érti, míg az ösztön a coitus által kielégedését meg nem nyerte.

Azon indokolatlan korlátoltság, melyben az érzék (*αι-σθησις*, *sensus*) fogalmát rendesen veszik, nehézségeket okoz abban, hogy ezen három, most taglalt ösztönt é r z é k n e k

nevezzük. Szükségét ugyan sokszor érezték s azért találtak fel egy „közérzék” (Vitalsinn), mely mind arról értesítene, a mit szorosán vett érzékek be nem fogadnak (az organic feelings, Bain-nél) s ugyanezen szükségnek kifejezője az „izomérzék” (Muskelsinn) követelése. Az érzék fogalma eredetileg sokkal tágabb volt; *sensus* (Cicero, Livius, Lucretiusnál) nemcsak az érzést, hanem az érző erőt is jelentette s ugyanez rejlik az eredeti *αἴσθησις*-ben, melyet még Aristoteles is épen így használt. Az egész zavarnak azt hiszem a német „Sinn” okozója, mely a mi terminológiánkra azért volt rász hatással, mivel ezen német terminus nem a lélektan, hanem az ismeretelmélet körébe tartozó kategória. A „Sinn” eredetileg nem érzék, hanem értelem (Bedeutung), tehát gondolkodási kategória; oly értelemben véve az érzéket, mintha a tárgyak jelentőségét, tehát csak a külsőre vonatkozó adatokat szolgáltatná, — a *sensus* fogalma egészen megváltozott és elromlott. Mert a *sensus* nem mond semmit arról, vajjon külső-e valami adatnak megfelelője (a mennyiben ez már gondolkodási eredmény s meggyőződés). Ha tehát az *αἴσθησις* eredeti jelentésére visszatérünk, akkor érzék alatt oly tevékenységei kell értenünk, mely az öntudatnak határozott minőségű képeket szolgáltat; az öntudatnak, mert hiszen magában véve egy érzék sem felfogó, hanem pusztán csak befogadó, lévén a felfogás az öntudat mivelete. Azon értelemben pedig, melyben mi az érzék fogalmát a 14. §-ban vettük, ezen név az eddigi ösztöni alakzatokat ép úgy megilleti, mint a képző ösztönöket. Szabad annál fogva egész jogosan beszélünk emésztő, valamint vérérzékről és izomérzékről, miután a 13. §. mindezek számára külön végkészüléket, a 14. §-ban azok elhelyezését s külön pályáját, ezen §-ban pedig minőségileg különböző adataikat kimutattuk. A képező ösztönök az előbbniektől csak abban különböznek, hogy amazok az érzéki alakzatokat nem tükröztetik vissza, míg emezek arra is képesek s annyiban az öntet egészen sajátos oldalát tüntetik fel. E sajátos vonás okozza, hogy az öntet oekonomiájában ama külső és a belső ösztönök közt középhelyet foglalnak, s így rajtok halad át amaz előbbi ösztönök megvalósulása, azaz áltatok keletkezik amazoknak tárgyi képe, melyhez pusztá

képeiket fűzzük. Minthogy azonban a nyelv más terminust ezen tevékenységek számára nem teremtelt, azért (a fenti clausulát megtartva) az érzéki ösztönök neve alatt a szokásos 5 érzék erejét fogjuk érteni.

4. Az érzéki ösztönök neve alatt tehát a rendes 5 érzéket foglaljuk össze. Tekintve pusztá képeik természetét, a reductio lehetetlensége közöttük azonnal világos. Mi ugyan meg bírjuk érteni, milyen hangtani törvények szerint változhatik egy alapgyök az egyes nyelvekben külön jelentésű szavakká (pl. pat, *πατ*, cad); de arra nincs semmi törvényünk, mely az egyszerű pusztá tapintási adatból fényadatok eredetét magyarázhatná. Ezen visszavezethetlenség alapján jogunk van többféle érzéket megkülönböztetni.

a) A tapintás által nyújtott adatok nagyrészt a mozgató ösztön adataival vannak kapcsolva s azért tisztán tapintási természetük nehezen feltüntethető. Le kell ezen adatok sommájából vonni az izomérzeteket, melyek tisztán mozgási képek; le a nyomás érzeteit, melyek szintén az izomérzetekből erednek. Ellenben tapintási adatok a temperatura érzetei és a tapintási helyadatok. Az újabb kutatások¹⁾ a tapintási és mozgási ösztön számára ugyanazon területben jelöltek ki helyeket, a mi a kétféle adat rokonságát külsőleg is jelezné. Vájjon azonban a temperatura adatai nem-e egyetemes adatok, melyeket az éltető ösztön vérképző része, minden szervbe betervedő általánosságánál fogva, minden szervnek idegével közöl, — e helyen adatok hiányában kutatni nem akarjuk. Pusztá tapintási adatokul tehát csak a Weber E. H. kutatásaiból ismeretes helyadatokat akarjuk tekinteni. Ez adatokat határozottan meg lehet különböztetni az éltető és mozgató ösztön adataitól, a mennyiben belőlük az éltető ösztön képeinél előforduló vonatkozás az érzésre és az erőkifejtés vonása hiányzik, mely a mozgató ösztön képeit jellemzi. A tapintási adat pusztán az érintkezés tényének kifejezése. Az érintés a n. trigeminus szálaira gyakorolt hatás és kötés, mely vagy a mozgató szálakra átterjed (a mi a két terület összeeső fekvésénél fogva egyszerű reflex), vagy pedig

¹⁾ Ladd. Elem. of Physiol. Psych. 412. s k. 1.

az öntudat által a végkészülékbe kivetítették. A t a p i n t á s i kép azért csak az érintés azaz lét adatát jelenti, melyből általában a valónak ellenállására jutunk; a localisatio pedig épen az öntudat kivetítése folytán kapcsolódik a puszta képpel. Minden egyéb adat más ösztönök járuléka a tapintáshoz.

b) A szaglás már határozottabb tartalmú képeket alkot; a jó és rossz szagok disiunctiója már az öntudat Ítélete a szagok felett, melyek magukban véve nem egyebek, mint a n. olfactorius részszerű nyilvánulásai. Miben bírja tulajdonképeni alapját a szagok skálája, megmondani nem bírjuk; mert nem tudjuk, vajjon az ösztön maga tagolt-e vagy pedig, a mi valószínűbb, ugyanazon egységes ösztön érzeti módosulataival van-e dolgunk. Az illatok Linné-féle felosztása csak az ingerekben helyezi el a különbséget, — ámbár épen a különféleség arra látszik utalni, hogy az ösztönben különböző módosulatokat vegyünk fel. Linné ugyanis az illatokat 7 főcsoportra osztja: 1. aromatikus illatok pl. szekfü, babér; 2. jó illatok (fragrant) pl. liliom, sáfrán, jaszmine; 3. ambrosiakus pl. moschus és ambra; 4. hagymások pl. assa foetida; 5. bűdösök pl. orchis hircina; 6. mérgesek pl. a Solanum fajtái; 7. émelyítő pl. tök és ugorka (Longet után Bain. The Senses and the Intellect 3d. ed. 153). Adatai annál fogva „ismeretlen berendezésű discret változatosságot” mutatnak (Wundt), melynek egyes fokai között átmenetek lehetségesek. Akármiképp fogjuk fel az ösztönt magában, a kép itt is a continuumnak megköthetése s így centralis kioldása, mely az orrnak szagló részébe kivetítették.

c) Ugyanígy természetű az ízlelő ösztön. Képei az előbbienektől határozott minőségük által különböznek s 6 alakban léphetnek fel, úgymint: savanyu, édes, keserű, sós, alkalikus és fémcs ízekként (Wundt I. 382). Ezen sorozat különben általánosan elfogadva nincsen; Vintschgau M. említi, hogy Bravo és Willis 9, Linné 10, Haller 5, Luchtmanns 11, Horn 5, Glericus 3 (dulcis, amarus, acidus — 1722-ben), Zenneck és Valentin 2 ízt (édes és keserű), mások 4 et: édes, savanyu, sós, keserű (mint ő maga is) fogadnak el. Az adatok skálájának megértésére némelyek (Vintschgau) az ízlelő idegek

különböző specif. energiájához folyamodnak, melynek kiegészítőjéül magában az ösztönben differenciát kellene állítani. A mennyiben egyik íz a másikból nem volna levezethető, az ízlelő ösztön continuumát ilyen tagolt valóságul kellene felfogni. A kép az öntudat által a kötés pontjára vetíttetik s minden tárgyi magyarázat (pl. cukor v. más, mint ok) más ösztön járuléka.

d) A hallás ösztönének pusztá képei a „hangok, melyeket magasságuk és színezetük szerint különböztetünk meg. A kép az acusticus végére vetíttetik; a tárgyi magyarázat más ösztön járuléka.

e) A látás ösztönének pusztá képe a fény és a szín. Minőségileg a fekete ép oly szín, mint a fehér. A különböző színek közül, a mint a spectrum mutatja, fő színek a piros, zöld, kék, — p ó t s z í n e k azok, melyek egymást fehér színné kiegészítik. A fényadatokon kívül a szemideg egyebeket pusztá képekként nem nyújt; minden látási kép ösztönök complexusa. A kép az öntudat által a fény forrásáig vetíttetik ki.

Mielőtt már most haladnánk, jó lesz az érzéki ösztönök közös tulajdonságairól, valamint eltéréseik minőségéről magunknak számot adni. Közös bennük mindenk előtt az, hogy egy értelmű képeket szolgáltatnak, úgy, hogy az illatok minden alakja a szaglás természetének kifejezője; különbözőségük az, hogy az 5 érzéki ösztön adatai egymással összmérhetlenek, azaz teljesen kizárok. Közös valamennyiükben az, hogy a kép az ösztön végkötéséből ered s így a centralis reactió jellemével bír; különböző az, hogy némelyiknél a vetítés a végkészülékig terjed (pl. íz, szag, tapintás), másoknál azon túl halad (hallás, látás). Közös valamennyiben, hogy az éntől különbözőt jelentenek; különböző, hogy mindenik más alakban állítja elő ezen mást vagy tárgyat. Végül fundamentális különbséget tapasztalunk a látás és a többi ösztönök között. Ezen jellemző abban áll, hogy a látás ösztönét minden más ösztön megkötheti, a mennyiben t. i. térbeli valóságot nyert, — a mely tulajdonság a tapintásnál is megvan ugyan, de csekélyebb mértékben. Ellenben a többi érzékek egymás által le nem köthetők pl. az ízlelés nem hat a hallásra, sem

a hallás a szaglásra. De igenis az ízlelés külső alakja visszautkröződik a látásban, úgy mint minden egyéb érzék. Az érzékek tevékenysége vagyis a pusztá kép mindig szemléleti alakhoz köthető; ellenben nem köthető egyik sem hallási vagy ízlelési vagy szaglási alakhoz. A látás ennél fogva az egyetemes képképző ösztön, s ezen működésében a tapintó ösztön és a mozgató segítik.

Mindenütt azonban a kép eredetét kötéshez látjuk kötve, mely a centrumból az ösztön vetületi síkjába vetítetik, mi által az ösztön kötése pótolatik. A kép által tehát az ösztön helyreáll s annyiban kerületileg restituálódik.

20. A képező ösztönök további fajtát 5. a jelentő vagy értelmi vagy köznéven gondolkodási ösztönben találjuk. Ezen ösztön számára Lussana nyomán már a közép-pontot is megállapítottuk az agykéregben vagyis a felső centrumokban (14. §.) s most szükség kimutatni, hogy ezen centrumok tevékenysége csakugyan különböző az érzékekétől s miben rejlik ezen különbség? Ennek kimutatásánál azonban igen nagy nehézségekkel kell megküzdenünk. Mert a jelentés mindig öntudatos kép s igen gyakran érzéki vonásokkal van vegyítve. Ha tehát a jelentő ösztönt önálló erőnek akarjuk kimutatni, akkor oly adatokat kell felhozni, melyek sem az öntudatból, sem az érzékekből nem nyerhetők; különben a jelentést minden elvontsága mellett is vagy az öntudat vagy az érzéki ösztönök productumául kellene felfognunk.

Két utón lehet a kérdéshez közeledni, az egyik lehetetlennek mutatja ki a jelentés eredetét akár az öntudat, akár az érzéki ösztönök természetéből; a másik positive fejt ki a jelentés természetét s e természetéből igyekszik előhozó okaira ehetni.

A közönségesen elterjedt felfogás szerint a jelentés, vagy, mint rendesen nevezik, a fogalom az érzéki adatok átalakulása vagy transzfiguratiója. Két magyarázati mód ismeretes előttem: az egyik a herbarti vagy a közönséges Sensualismus, a másik az evolutionismus magyarázata. Amaz szerint a fogalom az érzéki adatokból úgy keletkeznék, hogy az érzéki képekben a közös vonások egymást erősítik, míg a különbözők egymást megkötik vagy elhomályosítják és eltűnnek. Ama

közös vonásban, mely fenmarad, rejlenek ennél fogva a fogalom vagy a jelentés. Így pl. a veres, kék, sárga különbözőségei elhanyagolhatván, a színnek közös vonása fogalomként csapódik le, vagyis amazokból egyszerű mechanizmus útján leülepszik. Ámde a fallacia vastagsága kézzel fogható. A veres és kék színekből a „szín” fogalma le nem csapódhatik, ha nincs bennök; mert ha a különbözőségek egymást lekötik s ezeken kívül bennök semmi sem volt, akkor a megkötés után nem a fogalom, hanem a semmi, a gondolkodás hiánya marad hátra. Ha pedig benne volt az egyesben, — akkor éppen azt kérjük: honnan került oda? S tényleg ama lélektani fejtegetés bona fide az érzéki képekben már felteszi a jelentést; mert csak ezen subreptio mellett van az egész lecsapódásnak értelme. Ha pl. mindenféle kés képében benne van az, hogy: vágó eszköz, akkor igen egyszerű ebből a közös vonást kiemelni. De mi éppen azt kérjük: honnan eredt ezen közös vonás beléje? mi az az „eszköz”? mi az a „vágás”? A látási adatokon túl keressük a jelentést s erre a tanból nem kapunk feleletet.

Az evolutionismus tanában, melyet pl. Sergi könyvében¹⁾ találunk, a fogalmak az érzékekből átalakulás útján keletkeznek. „La sensibilité, en se développant, se différencie et se transforme” — ime Sergi varázsvesszeje, melylyel a probléma zárait felpattantja (155 l.). Carpenter ezt a transformatiót mysteriosusnak nevezi s az úgynevezett sensoriumban, az érzékek forrásától különböző helyen eredőnek véli; Lussana a transformatiót a szürke állomány művének tekinti, de miként történik, arról hallgat. S véleményünk szerint igen okosan teszi mind a két férfm; legalább nem követ el oly szembeötlő subreptiót, mint Sergi. Sergi szerint ugyanis az egyed (individuum) képében benne van két vonás: az általános (l'universel) és a részleges (particulier); e kettőnek *egysége* (forme syncrétique) a kép (image). Mi is hisszük s tanítjuk ekképen; hanem a mi kérdésünk tovább terjed ennél: honnan kerül az egyes képbe az általános vonás? az is érzéki-e vagy más természetű? Az érzéki kép átalakulása csak szó, mely alatt semmit sem érthetünk; formai változást érthetünk,

¹⁾ Sergi. Psych. Physiol, (franciául Mouton) 145 s k. 1.

de hogyan lesz pusztá fényadatokból pl. az üveg jelentő képe? vagy a ló vagy tölgyfa fogalma stb.? Erre vagyunk mi kíváncsiak; a többi csak utólagos magyarázata annak a l é l e k t a n i processusnak: miként jutnak tudomásunkra az egyes érzéki adat és az általános jelentés? Ezzel az utóbbi kérdéssel azonban az, a mit mi keresünk, semmi viszonyban nem áll.

Arról tehát végleg le kell mondani, hogy a jelentést az érzéki képek csapadékául lehessen valaha kimutatni; mert a Sensualismus hibája éppen abban rejlik, hogy azt magától értetődőnek veszi, a mit magyaráznia kellene. Közelebb jár a másik nézet, melynek képviselőjéül nem igen tudnék valakit említeni:¹⁾ hogy a fogalmak az öntudat művei. Mert tagadhatatlan, hogy vannak fogalmak, melyek az öntudat állapotainak jelzői s azért azok eredete ott keresendő pl. az érzelmek, akarat phasisai; kimutatható továbbá, hogy az abstract kategóriák az öntudatnak szavakba nem foglalható állapotait jelentik pl. azonosság. Ép úgy bizonyos, hogy az öntudat a fogalom formai megalakulásánál igen nevezetes szerepet játszik. Daczára mindezeknek még sem állíthatni általánosan, hogy az öntudat m i n d e n fogalomnak és jelentésnek végső forrása. Az öntudatnak ugyanis az (én-én) azonosságán kívül tartalma nincsen; honnan tudná a cselekvés különböző jelentésű formáit megalkotni, ha azok mint készek neki nem ajánlkoznának?

Ha tehát a fogalmakat sem az érzéki képek csapadékául nem lehet felfogni, sem az öntudatból, ennek egyszerű tartalma miatt, a jelentést ki nem hozhatjuk, — akkor okvetlenül más forráshoz kell folyamodnunk. E célból állapítsuk meg legelői a „jelentés”¹ határozott értelmét; tegyük pedig egy aránylag egyszerű fogalommal, pl. a látással. A látás a valóságban határozott kiterjedésű, színű, alakú adatokban észlelhető: látunk síkokat, melyek valami térviszonyban álla-

¹⁾ *Fichte* levezetései csak a legáltalánosabb abstractiókra vonatkoznak. Ilyen kiindulási pontja van *Günther*-nek is, kinél a kategóriák mind az énből, az „idé”-ből, mint relatiokategoriából erednek. V. ö. erre nézve *Martin Klein* „Die Genesis der Kategorien in Prozesse des Selbstbewusstwerdens”. (Inaugural-Dissertation). Breslau 1887.

nak egymással, ezek hol fényes, hol árnyas felületűek, hol kék, zöld, piros stb. nuanceaiban jelennek meg. Mindezekben a minőségük tekintetében egészen különböző, adatokban jelentkezik a látás. Ezen adatok nyilván az öntudat előtt zöld, piros, fény, árny, széles és vékony síkok képében állanak elő. Hol van ezekben a „látás” fogalma? Pedig nyilván benne van minden egyesben az, hogy látási adat. Ezen közös vonás nem eredhet az érzéki centrumból, mert ott a határozott minőség eredetét keressük, ha még eddig a metsző kés nem is bírta a területeket kihalítani; az öntudatban nem kereshetjük, mert az öntudat csak magát állítja, s a más magától elhárítja, — de már ebben is benne rejlik, hogy az a más határozott minőségben lépjen fel, mely az öntudattól különbözik. Okvetetlenül kellett az érzékektől az öntudatig vezető úton az érzékekkel valaminek történnie, hogy ilyen általános vonás képében felléphessenek.

Próbáljuk ezt oly módon megérteni, hogy az alsó centrumoknak minőségileg különböző adatai egy felsőbb centrum reakcióját felélesztik. Ezen reakció egyforma minőségűnek gondolható, s valahányszor valami reális szín- vagy tényadat előfordul, ezen centrumból mindig ugyanazon reakció kövesse az érzéki adatot. Ezen központi reakció az öntudatra hatva, azt mindig valami határozott módon ingerelje; s az öntudat, ezen ingereltetését megérezve, mindannyiszor ezen centralis dúcba vetítsen. Milyen eredményt adna az ilyen előzetes constructio?

Mindenekelőtt a piros, mint piros, megmaradna, mert az illető centrum izgalma tovább tart akkor is, ha onnan magasabbra vezettedik. A centralis izgalom most az illető piros színt restitálja a maga reakciójával, mely azt jelentené, hogy látási adat. Ámde mire nézve jelenti? Az öntudatra nézve. És honnan bírja ezt az öntudat? Magából nem bírja, hanem átveszi az általános (látási) reakcióból. De honnan veszi ez általánosnak a minőségét? Vonatkozással az öntudat egyéb tevékenységeire, melyektől ezen általános jelentés különbözve, az öntudat céljára nézve határozott járulékot szolgáltat. A jelentésben ezek után van bizonyos állandóság vonatkozás az egész öntudatra és öntudatoságra.

Ugyanezen eredményre jutunk, ha pl. a hangok, szagok, ízek, mozdulatok jelentésének eredetét kutatjuk. Valamennyiben a discretio a minőségekben érzéki (s így csak tapasztalati utón megállapítható) skalafokozatban észlelhető; a közös eredmény azonban az: hogy hang, íz, szag, mozdulat, bár benne van minden egyes concret formában, nem belőlük, hanem máshonnan ered. Mi azután hegedű- vagy trombitahangnak, ibolya- vagy más szagnak stb.-nek minősíthetjük, — de mindez nem az acusticus stb. duccentrumból, hanem máshonnan ered. Tökéletesen ily módon állapítjuk meg az emésztés és lélekzés stb. processusamak az értelmét vagy jelentését.

Mindezen itt jelzett lehetőségek számára pedig megvan az anatómiai substratum is. Bizonyos, hogy a fény az alsóbb centrumokban merő ingerként lép fel, mely az állat szemizmaira reflexive hat s a szemnek és fejnek irányítását eszközli. Itt jelentésről nincs szó. Ha azonban öntudatunk ébren van, akkor gondolhatunk látást, azaz van valami általános képünk róla, a nélkül, hogy a pirosat, zöldet stb. vagy a látás momentumait (a mint a lélektan és a physiologia kifejti) magunk elé állítsuk. Ebből világos, hogy, ha a „látást”, mint látást, elvonatkozva a színektől gondolhatjuk, a látás jelentése más, mint a zöld, kék, ibolya, fény, árny stb., — s így forrását is másban kell keresnünk. Ezt az öntudatban nem helyezhetjük el; mert az öntudatra nézve már a látás, hallás, lélekzés, emésztés stb. minőségileg önálló tartalommal lépnek fel, melyen az öntudat változtatni nem képes. Kell annál fogva oly ösztönnek lenni, mely az érzéki adatokat (értve itt az érzéket tágabb értelmében) mintegy leszűri s ilyen tisztult alakban az öntudat elé állítja. Ez ösztön mindenesetre mélyebben fekszik az öntet structurájában, rétegei vékonyabban, de eredetiek s úgy kell tekinteni az állati lélekkel szemben, mint az érzékiséghez hozzájáruló (meglehet, hogy evolutio által átöröklő vagy az absolut lét fejlődésének magasabb fokán fellépő) ösztönt. De kell lennie az öntudat és az érzékek között; mert az érzékek a dispersiónak, ez pedig az egyesítésnek, forrásai s functiói. És ha az érzéki ösztönök számára az alsó centrumokat fogadtuk el forrásul,

akkor a jelentő ösztön számára az agykéreg sejtjeit fogjuk olyanul tekinteni. Itt lesz ugyanis öntudatosá az egész szellemi tevékenység s itt kell ennél fogva azon végső stádiumot is keresni, melyen át az érzéki adatoknak ezen csodálatos transfigurációja halad.

Nem szeretném, ha ezen tant valaki úgy fogná fel, mintha az érzékiség elváltozását tartalmazná. Az érzékiség marad az ő külön centrumaiban; de az érzékiséghez hozzá járul egy új tevékenység, új székhelylyel — s a nélkül, hogy ködös fejlesztésekbe bocsátkoznánk, positiv álláspontunknak elég van téve, ha a jelentő ösztön specificus másvoltát sikerült kimutatnunk. De ha az előbbeniben sikerült volna ez önállóságot a jelentő ösztönre nézve kimutatnunk, a jelentő ösztön természete ezzel tisztába még sem volna hozva. Mert csak a jelentés sajáttságos tulajdonságai képesek világot vetni ez ösztön szükséges önállósítására s szerepére a szellemi Organismus életében. Ezen tulajdonságok közül az egyiket már érintettük: az általánosságot; most hozzá kell vennünk: közvetlen érthetőségét, kizárólagosságát s az öntudattal való viszonyát. Ezeknek kifejtésével új fényt vélünk deríthetni a gondolkodás ösztönének eddig oly felületesen ismert természetére.

A jelentés, mint centralis reactio valamely érzéki kép ellen, mindenekelőtt általános kép; azaz: mind azon érzéki alakokban fordul elő, melyek ezen közös jelentés alá tartoznak. Tehát a szín általános jelentése a veres, zöld, kék stb. érzéki képeknek, a látás általános jelentése a szín, fény, árny stb., érzéki concret adatokból lecsapódott általános képeknek. Ezen járulék öntudatunkat megelőzőleg kerül az érzéki képhez, hanem csak öntudatunk elemző hatása, ezen concret egységre, okozza, hogy a kétféle elem egymástól határozottan elválják. S ezen ponton rejlik véleményünk szerint a jelentés problémájának igazi csomója. Mert a jelentés („látás”) általánosságát onnan magyarázhatjuk, hogy közös centrumnak egyforma reactiója gyanánt felfogjuk. Azonban ez csak az „általánosság”; miben rejlik a „jelentés”? kire nézve áll fenn? Az érzéki adat jelentést nyer a centralis reactióból, — de ez nem tudatos jelentés; ki adja meg e reakciónak a

jelentését? Végső instantiában senki más, mint csak az én. Ámde az én nem ismerés, hanem pusztán csak az ének önállítása; a reactio megértése tehát nem eredhet ezen énből, mint a nemén ellenlábásából, hanem pusztán csak az egész öntetből, mint az én és nemén egységéből.

Ezen fejtegetésből egyelőre csak annyi világos, hogy a jelentés felismerése igen complicált és mély processus, mely a jelentés keletkezésével még nincsen kimerítve. A dolog ugyanis ekképen áll. A jelentés nemtudatos reactio; ezen jelentést fel kell még fogni, hogy öntudatos jelentéssé váljék. Ámde ki fogja fel? Ha a nemtudatosban vagy a neménben újra feltennénk egy felfogót, akkor újra csak öntudatlan reactióval volna dolgunk; — ha pedig az énbe, az öntudatba, helyeznők el a megértést, akkor az ént meghamisítanók, mert az én pusztá önállitás és nem ismerés. Szükségképen oda kell a megismerés végső kivillanását elhelyezni, a hol az én és a nemén egységben találkoznak, — az öntetbe, annak ideális gyökerébe. Az öntet ezen reactiója azért többé nem reflexiv, hanem közvetlen, érthetetlen intuitio, szemlélet; az öntet megérti magát közvetlenül, minden reflexió és combinatio nélkül. A jelentés ennél fogva a felső centrumok reactiója, hanem megértése az öntet gyökereinek megrendülése, mely megrendülés az elvont jelentésen keresztül az érzéki centrumokig elhat s az ingerlésnek az öntetre való vonatkozását, szerepét az öntet organismusában jelzi. Ezen önmagát állító végső megrendülés actusában, melyhez megfigyeléseink el nem hatolnak, van a megismerés, — melyet ennél fogva intuitiónak, tisztalátásnak s akármi más néven nevezhetünk, de csak közvetlenségét bírjuk állítani, minden további magyarázat nélkül. Azt kapjuk tehát, hogy a jelentés megismerése a jelentő tényező önmegragadása, közvetlen önállítása. Ez azonban mysterium, titok, melyet folyton újra állítunk, megélünk, hanem tovább más gondolatból magyarázni nem bírunk. Lehet, hogy az öntet mélyeiben az, a mi születésünkkel két felé szétvetődik én-neménné, osztatlan egységben öntudatos és nemtudatos vagy hogy amaz egység teljes öntudatosság, — hanem ezek álmok, melyeknek fejtegetése célhoz nem vezet, mivel magunkat túl” nem szárnyalhatjuk (v. ö. különben 50. §. 3.)

Két tulajdonságát a jelentésnek tehát ismerjük: az általánosságot, mely centralis reactióból ered s a közvetetlenséget, melyet magyarázni nem lehet. Fordítsuk már most figyelmünket ismét az érzéki adat és a jelentés közti viszonyra. Elvész-e az érzéki adat határozottsága a jelentés általánosságában? vagy egymás mellett megmaradnak-e? Úgy látszik, hogy ez utóbbi az igaz. Az érzéki egyes adatok az érzéki ösztön különödt formáinak részszerű változásai s mint ilyenekre rajok fordulhat az én figyelmezése. A piros, zöld, édes, puha mint ilyen szegezhető az én által, tehát érzékeink közvetlenül érintkezhetnek az öntudattal. Hanem ha az öntudat erősebben veti rajok sugarait, az érzéklet concret egységnek tűnik elő, melyet, mint Sergi is tanítja, a jelentés általánossága s az érzéki adat specialitása alkotnak. Az édes-édes, a zöld—zöld, ez az érzékiség adata; az édes — íz, a zöld — szín^ ez a jelentés mondása. Az érzékletek tehát jelentésüket abból nyerik, a mit az öntet nézve, annak céljait elősegítve, t e s z n e k ; ezt az öntet, végső megrendülésének actusában, ragadja meg. Ebből világos 1. hogy az ismerés sokkal mélyebb tevékenység, mint az érzékelés, — az ismerés az öntet legfelsőbb alkatának a functiója; 2. világos, hogy a jelentés egészen más, mint az érzéklet. S ebből következik, hogy Taine H. tana, mely szerint a jelentés az érzéki adatok substitutumuma, helyettese, ^x) a tényállásnak meg nem felel. Mert az érzékinek csak érzéki helyettese lehet pl. különböző piros színeknek akármelyik piros nuance; ellenben ha azt mondom: a zöld — szín, akkor a „szín” nem helyettese a „zöld”-nek, hanem m a g y a r á z a t a. Ezt a magyarázatot pedig a zöld érzéklete magából nem merítheti.

Ekkép tehát az érzéki ösztön az öntet oekonomiájában egészen más szerep eljátszására van hivatva, mint a jelentés ösztöne, — se hivatásukban rejlik különbözőségük és önállóságuk. Ámde valamint az érzéki ösztönben egymásra vissza nem vezethető tevékenységeket találtunk, ép úgy találunk a jelentések között is alapjelentéseket, melyeket egymásból meg nem érthetünk. Mindenik az öntet egy specifikus meg-

¹) H. Taine. De l'intelligence.

rendülésének köszöni eredetét. Ezen jelentések az öntet alkotó tényezőinek kifejezései. A látás, hallás, ízlelés, szaglás, tapintás a közös czélban, melyet az öntet életében megvalósítanak, birják jelentésüket, mint érzéki ösztönök; ugyanilyen önmegragadás által ismeri meg az öntet a mozgató, az éltető és a nemző ösztön természetét vagyis jelentését. De ha így egyenként lépnek fel kizárólagosságukban a jelentések, — mi marad akkor a jelentő ösztönnek, mint egységnek? létezik-e az külön az egyes jelentéseken kívül is s mily viszony van akkor közte és az öntudat között?

Bizonyára nehéz kérdések ezek, ha hozzá még azt is tesszük, hogy a jelentő ösztönnek jelentését is kell valakinek megértenie. Azért a legnagyobb figyelemmel kell az egyes szálakat felbontanunk, ha a hálózat szerkezetét megérteni kívánjuk. Szükséges-e tehát először is a jelentő ösztön, mint külön tényező? és ki az, a ki az ő jelentését megállapítja?

Az, a mit mi valóban értünk, igen csekély számú alaptényezőtől áll. Ezen alaptényezők egyfelől az egyes érzékek adatai, másfelől az általános jelentések, melyeket mint a nemén vagy a kerületi tárgy alkotó részeit ismerünk. Nincs semmi nehézség abban, hogy a jelentő ösztönt ezen jelentések tagolt egységül felfogjuk. Minden ilyen jelentés magamagát fogja fel az által, hogy a maga reactióját újra felfogadja, miáltal tárgy és alany összeesik. Ily módon a jelentő ösztön ép oly tagoltságot mutat, mint pl. az érzéki, melynek egységét tulajdonképen a közös cél képezi, míg valósága egymásra vissza nem vihető tevékenységekbe fejlett ki. A jelentő ösztönben az egyes tevékenység általános jelentését az öntetre nézve nyeri. E szerint a jelentő ösztön azon háttér, melyre az egész nemén támaszkodik, mert benne lesz az öntetre nézve világossá az egyes tevékenység értelme, vagyis teendője az öntet életében.

S ily módon az öntet jelentő ösztönében a nemén egész kivonatát találjuk, mely az egységet képezi, melytől a concret képek tömérdek változatossága függ. A jelentő ösztön tehát a nemén quintessentiája, melyből a többi részszerű ösztönök határozott adataikkal kiemelkednek; a j e l e n t é s

az öntet idealitása, melyben a reális ösztönök vázlatosan lényegök szerint letükröződnek.

Ha azonban a jelentő ösztön valamennyinek megadja az értelmét, — ki az, a ki η e k i vindikálja az övét? Tartalmilag senki sem ismeri jobban a jelentő ösztönt, mint ő maga. Az ő jelentését azonban csak az adja meg, a ki viszonyát az öntet egységével és a többi részletekkel szemléli. Ez pedig senki más, mint az öntudat. Az öntudat szemléli a jelentés alkatát, — szemléli a többi részletek alkatát is. Ez által megállapítja egyiknek is, másiknak is jellemzőit s beilleszti amaz egységbe, melyet formájával, a térrel, átölel. Megállapítja pedig a jelentés és a többi ösztönök lényegét, mint cselekvést. Ezen cselekvés értelme azonban közvetlenül ismeretes, mert az öntudat egész élete nem egyéb, mint cselekvés. S a mint az én ezen alap-gondolatot megragadta, hatalmába kerítette maga egységét; mert a cselekvés fogalmával átöleli a jelentő és a többi ösztönöket s a maga változásainak módosulásaihoz kötve a neménnek vele szembesített s az öntet által közvetlenül megragadott, tényeit, különbözőséget fixíroz a közös cselekvésben s rávive magát és a nemént egy közös forrásra, alakul előtte az öntet képe, melyben az egyes ösztönök mint megannyi fonalak tűnnek fel az öntudatos világ szövedékében.

S így az öntet először kéttagúnak nyilvánul: az öntudat és a nemtudatos tagjaiban; amaz az (én = én), emez a nemén. Ezen nemén már most lényegét a jelentő ösztönben bírja, melynek áttetsző structurája az én számára legközelebb megismerhetővé teszi. A jelentő ösztön tagoltsága tovább felszakaszolja magát az érzéki ösztönök különböző alakjaiba, valamint a mozgató, éltető és az öntetet összefoglaló s ismétlő nemi ösztönbe. Ezeknek további felszakaszolását az ingerre vezetjük vissza, mely a képet, mint az ösztön részserű nyilvánulását hozza létre.

Ezen fejtegetésekből kiderült, hogy a jelentés és annak megértése két különböző, bár egymással karöltve járó processus; a jelentést végleg csak az öntudat érti meg, bár mint jelentés nem az öntudatból, hanem külön ösztönből veszi eredetét.

Maga az ösztön fogalma is már csak az öntudat közvetlen önismeréséből érthető meg; az ösztönben a mi érthető, az épen az öntudat cselekvése, míg a tartalmat, mint az öntudattól független erő, magában bírja s qua tartalom az öntudattól le nem vezethető, hanem egyszerűen adott tény. Ámde azon organikus összefüggés folytán, mely az én és nemén között fennáll, az összes ösztöni változások bizonyos körülmények között az öntudatba hatolnak, annak azonosságát megzavarják, de egyszerű természete miatt kivetítetnek. Az öntudat ezen megszorításai leírhatatlan momentan megvillanások, melyek azonban a jelentés egyformasága miatt nem nagy számúak. Ekkép történik, hogy az öntudattal szemben két sora a jelentéseknek fejlődik ki: az öntet neméni részének megrendülései, mint tárgyi alapjelentések s az öntudat tevékenységeinek képei vagyis az öntudat saját változásai, mint alanyi alapfogalmak. Ha amazok közül a látás, hallás, a táplálkozás, lélekezés funkcióit, emezek közül a cselekvést, mozgást, az azonosságot, különbséget, számot stb. felemlítem, akkor, úgy vélem, eléggé jeleztem azon utat, melyen tovább haladva a fogalmak rendszerét megszerkeszteni s azok értelmének megértését eszközölni lehet. A jelentések közvetlenül ismeretes tényezők, de egyik csoportjuk az én, a másik a nemén szervezetéből fakad.

S e helyen már módunkban van a beszéd természetének is megmagyarázása. Az alkatrészek physiologiai tekintetben ide nem tartoznak; e helyen csak a gyökér és a vonatkozó (syntaktikai) formák megértése adható. Minden gyökér valami általános jelentésnek kifejezése s annyiban a helyi és idői korlátoltságot a szóval kifejezni nem lehet, ezt csak a térteremtő mozdulat teheti (a rámutatás). Meg kell már most a szónál különböztetni: 1. azt, a mit jelent; 2. a hallási képet; 3. a látásilag fixírozott alakot. Nyilvánvaló, hogy a jelentés és a szó nem azonos; mert ugyanazt a jelentést különböző nyelvekben különböző szavak fejezhetik ki. A hallott szó, már ezen determináltsága miatt is, más mint a „szó” magában; a látott pedig a hallottnak átalakítása, tehát az írás a hallás után vagy vele együtt áll be. Ezen megfontolásból önkényt következik, hogy a szó, mint

a kiejtéstől és írástól ment alakzat, a jelentés és a hallhatóvá meg láthatóvá válás processusa közé esik. De épen ebből következik, hogy a szó, mielőtt kiejtették, a jelentéstől ép úgy mint a kiejtés mozdulatától különböző functio vagyis ezen tényben rejlik a szó- vagy a beszéd ösztön önállósága. Ezen önálló létében a szóról nincsen semmi tudomásunk; tökéletes olyan az állapot itt, mint a hogy a színről jelentő ismeretünk nincsen, mielőtt színt látnánk. Abból a lelki állapotból azonban, mely a jelentéshez szükséges szó keresésében ismeretes, világos, hogy ezen közép-tagnak a jelentés és kiejtés között lennie kell s e közép-tagot szóképnek nevezzük. A szókép tehát a jelentés által a beszéd ösztönében előhozott változás, tehát a szóösztön rész-szerű nyilvánulása. A jelentés pedig lehetővé az öntudat változása vagy a jelentő ösztöné, a szó is vagy az öntudat változásainak vagy a nemén kötéseinek hatása alatt keletkezik. A jelentés állandósága a gyököszók állandóságában, a jelentés egyéni és faji különbözősége a gyököszók nyelvek szerinti különbözőségében nyeri kifejezését. Rejlik pedig a szóösztön a Broca-féle kanyarulatban, honnan a kiejtési mozdulatok megindíthatnak. Ezen alapszavak kapcsolatában, mely az öntudat uralma alatt s annak formáiban megy végbe, rejlik a mondatban tárgya, mely azonban a mi kutatásunk körén kívül esik. A szavak kiejtése és a szavak írása párhuzamos műveletek; a kiejtés egyformasága mellett az írásjegyek különbözők lehetnek. Mindezek azonban, bár az újabb kutatások igen érdekes részleteket szolgáltatnak (Kussmaul, Charcot), a szóképek természetére fényt nem igen vetnek s így e helyen mellőzendők.

6. Csak teljesség céljából említjük e helyen még az öntudat ösztönének pusztá képeit. Az öntudat egész tartalma az én állításában s megragadásában rejlik; ezen egyszerű actus három stádiumban megy végbe: *a)* az én állításában (Objectum); *b)* az én visszarágadásában (Subjectum) és *c)* az alany és tárgy együttes összefoglalásában (én-én, Subjects-Object). Az én ezen életjelenségei alapját képezik: a cselekvés fogalmának, az azonosság, különbözőség, egységkettősség s egyéb formai fogalmaknak, hova az alany és

tárgy, a tér és idő fogalmai is tartoznak. Mindezek az én állapotai, melyek a beszéd ösztönére hatnak s ott a megfelelő szavakat hozzák elő. Az öntudat ezen formái s erőfoki változásainak végtelen változatossága miatt a nyelvnek nem áll rendelkezésére elegendő jel vagy szó s épen ezen körülmény teszi oly nehézé az öntudatos kapcsolatok magyarázatát is, a hol az öntudat állapota egy szóképből kivétítve a hallási adatok skálájába ragadja az ingerlést, mi által oly képek állanak elő az öntudat tevékenysége folytán, melyeknek eredeti kapcsoltsága az énnel egyáltalában megérthetőnek nem látszik, Erre azonban a 2-ik szakaszban tüzetesen fogunk visszatérni.

21. Ezen helyen már az egyes ösztönök jelentését az öntet életére nézve tüzetesebben lehetne fejtegetni; azonban, minthogy ez az öntet életének rajzolásánál sokkal könnyebben lesz megérthető, e helyen megelégszünk azzal, hogy az eddigi fejtegetések alapján, melyek már az öntet structuráját fő vonásaiban kimerítették, a legáltalánosabb vonásokat fejtsük ki, melyekben ezen élet le fog bonyolódni.

Az öntet, mint analysise mutatja, minőségileg különböző tevékenységekben nyilvánítja tartalmát. Jelentkezik pedig mint két tag egysége: az öntudat (én=én) az egyik, a nemén vagy kerületi tárgy a másik fele. A nemén újra egyes ösztönök szövődéke, melyek egyfelől az éltető és nemző, másfelől mozgató, érzéki és jelentő ösztönök tényeiben nyilvánulnak. Természetükénél fogva ezen ösztönök csak részszerű alakban lépnek az öntudat elé, mely részszerűséget az ösztönök kötöttségében találtuk realizálva. A képek annál fogva az öntet életnyilvánulásai; mindezen nyilvánulásoknak pedig egyetlen egy céljuk van: az öntet megtartása, azaz kifejtése, vagyis az öntetnek oly módon való elváltozása, hogy a mi benne nem tudatosan rejlik, az rá nézve, mint öntudatra nézve is, megvalósuljon. Ennek eszközlése a reflexmozdulatokban megy végbe, melyek nem egyebek, mint az öntet reakciói az ösztönök részszerű megkötései ellen.

Az ösztönök ezen megkötései azonban az öntet, egysége miatt, mindkét felére terjednek ki; azaz: az egyes képek (mert ily alakban ismerjük az ösztönök életnyilvánulásait) az öntu-

datra hatnak. Az öntudat ezen ráhatás ellenében legelőször is a maga tisztaságát őrzi meg az által, hogy reakciójával a támadó ösztönt annak vetületi síkjába kihelyezi. Ezen viszony az én és a támadó között az okviszony; a támadó az ok, az én változása az okozat. Ilyen szoros értelemben az okot ingernek nevezzük, úgyhogy első sorban az öntudatra nézve minden kép inger, a mennyiben az öntudatban bizonyos változást idéz elő. Azonban az ingerlés és inger közti viszony tovább is kiterjeszhető; a mennyiben az inger az ösztön tevékenysége, még pedig kötöttsége, annyiban az inger (= kép) számára okot vagy más ingert a kerületi végkészüléken túl is keresünk. Ezen külső ingert az ösztön kötöttségére nézve újra okul fogjuk fel s nyerjük a következő sorozatot:

Öntudat változása v kép ~ külső inger azaz: én ingerlése az ösztöni inger ~ külső inger. Ezen külső ingert az öntudat külső világnak jelzi s nevezi. Ámde mi az a külső világ, ha tartalmát tekintjük? Nem egyéb, mint az, a mit az öntudat előtt közvetlenül ismeretes tényezők tartalmaznak. E szerint a külső tárgy ugyanaz, a mi annak az öntudat előtti képe. — de e képre nézve okul felfogva vagyis az öntet projectiója az érzéki ösztönök vetületi síkjába, a melyeknek tehát a külvilág előállításában vagy az öntet megvalósításában (realitas) kiváló szerep jutott (v. ö. 34. §.). Minden változás ezen külső képekben újra további ingerre utal azaz a külső inger változásának további megindokolása által keletkezik a képeknek láncolata, melyek egyike a másik változásait magyarázza s melyek mindenkor azon centralis vonással vannak ellátva, a mit az öntudat magában cselekvésnek jelez, így pl. az öntudatban fellép az éhség adata, melyet az én az éltető ösztön változásaként oda kivetít. Ámde ez éhség előidézője az éltető ösztön hiánya, melyet valami mozgás hozott elő. Kapjuk tehát ezen sorozatot:

én ~ éhség ~ mozgás ~ χ oka ezen mozgásnak. Az éhség az én változását, a mozgás az éhséget, az χ a mozgást indítja meg s magyarázza. A mozgás azonban már a látási ösztön változása s így okát újra egy látható (anyagi) változásban fogjuk keresni. Az én változása ennél fogva abban leli

magyarázatát, hogy valamely más ösztön változására hárítja, mint okra, melynek változását azaz cselekvését újra egy más ösztönnek (pl. a látásnak) változásából magyarázza. S így az én az okláncolat egyik végpontján, az érzéki ösztönök változásai a másikon állanak s a kettő között terjed el az ének vagy az embernek világa. De ha a külső változásokra akár milyen mértéket alkalmazunk is, ennek értelme mégis mindenkor az öntudatban keresendő s nincs módunkban, hogy a végső megértést más forrásból meríthessük.

Ezen szempontnak kidomborítása szükséges volt ahhoz, hogy az inger és a kép közötti erőfoki viszonyt kellő értéke szerint megállapíthassuk.

Nem lehet ezen műben, céljánál és általános jelleménél fogva, a psychophysika kérdéseit még átnézetileg sem felölelni; de alapvető természeténél fogva szükséges mégis azon alpnézeteket kifejteni, melyekre a psychophysikai módszerek és az általuk elért eredmények felépülnek. A mi fejtegetéseink szerint az öntudat a másnak központi vonatkozási helye, vagyis az öntudat központi functio. A másnak nincs általában jelentése, ha az én nincsen; s minthogy ezen más az öntudat elé részszerű alakban lép fel, azért a képet máris öntudatosan kivetített ösztönkötésnek kellett felfognunk. ¹⁾ A kép ennél fogva mint kép csak az öntudat számára létezik, bármint ösztöni

¹⁾ A nemtudatos kép fogalma ellen és mellett lehet szólni, a szerint, a mint gondoljuk. Ha minden ösztön változás, mennyiben az öntudat kivetíti, kép, akkor ezen változás, ha megőrizük, képek maradhat (t. i. mint részszerű ösztönváltozás); de csak akkor, ha már az öntudat előtt létezett. Ilyen képeket anyagi „dispositiók” képében felfogni (Wundt), tisztán tautológia, ha igaz, — értelmetlen, ha nem igaz. Cesca G., Kosmini, Hamilton, Maudsley, Carpenter és Morell tanaival egyetértve, azt vitatja, hogy nemtudatos kép nincsen, de van nemtudatos gondolkodás (pl. a Helmholtz-féle nemtudatos következtetés), mi által az egybetartozó gondolatokat erőszakosan szétszakítják. A gondolkodás nem létezik, csak a képek viszonyításában vagyis a képek vonatkozásainak megállapításában; külön gondolkodás, mint forma, csak üres scholasticismusra vezet. Ha pedig van nemtudatos gondolkodás, akkor van nemtudatos kép is. Ha Cesca a nemtudatos következtetést elfogadja, akkor könnyű analysisseel rájöhet, hogy a következtetés elfogadásával annak 3 terminusát is el kell fogadni vagy pedig a nemtudatos képet elismerni.

állapot, a melyről azonban semmit sem tudunk, tovább is maradhat. Minden kép feltűnésénél ezek után van 1. a rész-szerű ösztönkötés 2. az ennek centralis kivetítését eszközölő öntudat és csak 3-dik helyen áll az inger, mint ez ösztönkötés oka, melyet az öntudat más ösztönök pusztá képeiben állít oda, a mivel az egyszerű képhez értelmi pótléket kapcsol, így pl. először van a nyomás pusztá képe, melyet az öntudat a vetületi síkba kihelyez, és azután jön a nyomó tárgy, mint azon nyomásnak értelmi magyarázója vagy oka (pl. egy látott súly alakjában).

Így állván a dolog, a mi a lelki lefolyást illeti, a mennyiségi szempont vagyis a képek erőfokának kutatása épen nem olyan egyszerű, milyennek a psychophysika realismusa feltűnteti. A psychophysika ugyanis az inger alatt bizonyos reális tárgy hatását érti, a melyre a realitas (érzéki valóság) viszonylagos mértékeit (legyenek azok súlyok vagy hangok vagy egyebek) alkalmazhatja. E tekintetben az ismeretelmélet az eljárást csak helyeselheti; mert, habár az inger csak értelmi pótlék, mégis, mivel más alakban, az érzéken vagy subiectiv alakon kívül, nem ismerjük, a reális kép mérése ugyanannyi, mint a valóság mérése, melyhez egyébként hozzá nem férünk.

A többi mozzanatokra nézve azonban komoly kételyeink vannak. A kép, a mint a psychophysika veszi, nem egyszerű tényező, hanem több tényezőnek complexusa, nevezetesen kétségen kívül 1. a végkészüléknek 2. az öntudat reakciójának az egysége, melyhez azonban a mi elméletünk értelmében 3. az ösztön illető centrumának visszahatását is kell venni. Megengedve már most, hogy az inger által okozott kötés és a centralis visszahatás egységbe foglaltassék, — mert hiszen nincs módunkban ez összeolvadt tényezőket egymástól elkülöníteni—, az öntudat reakcióját a képtől, minden belső tapasztalat tanúsága szerint, határozottan el kell különítenünk. Mert tény, hogy ugyanazon kép felfogásával néha erősebb, néha gyengébb megfeszítés érzete is jár, a mely nyilván nem az ösztön (ideg), hanem az öntudat számlájára jegyzendő. A mikor tehát a psychophysika a „kép” erejéről beszél, akkor egy complexum erejét kell érteni, s épen azért azon tétel, mely az inger ereje

s a kép ereje közötti viszonyt kifejezi, nem lehet elemi, fundamentális tétel, hanem csak kezdő fogalmazás, melyen túl a psychophysikát a belső tapasztalat mindenesetre, előbb vagy utóbb, fogja hajtani.

Mert a belső tapasztalat előtt, az ingert beszámítva, 3 momentum világos: 1. az inger mérhető ereje 2. a képnek önereje 3. az öntudat szegző visszahatása. Az arányba hozható tényezők tehát: az inger, a kép önereje, az öntudat ereje s a kivetített kép erőfoka; miből egyenként, csak az erőfokot tartván szem előtt, a következő arányok állanak elő:

1. inger: kép önereje.
2. kép: öntudat reakciója.
3. inger: kivetített kép ereje.
4. inger: öntudat; ezen viszonynak, megközelíthetetlen volta miatt, mely a szellemi élet közvetített természetéből folyik, abban kell maradnia.

A psychophysika jelenleg a két első arányt nem ismeri; csak a 3-dik képezi kutatásának s kitartó buzgalmú kísérletezésének tárgyát. Megméri az ingert s keresi a viszonyt, melyben áll az inger ereje a kép erejével. Azonban itt is még csak az első lépésnél áll; mert voltaképen nem is a kép erejét méri az ingeren, hanem csak az arányt keresi, melyben a két erőfok viszonylik egymáshoz. A mérés eredménye ennél fogva mindenkor csak egy arányszám, egy kitevő, melynél két egészen heterogen dolog van viszonyba hozva. Mert lehet-e valami különmeműebb, mint egy gramm és azon nyomás érzete, melyet bőrünkre gyakorol? így tehát csak funkciói viszony áll fenn az inger reális értéke és a kép ideális értéke között, mely viszony pusztán az számokra szól, melyeket a reális tényezők helyébe teszünk; de a reális tényezők egyikének legalább, a képnek, önerejét meg nem közelíti. Mert azt tudjuk ugyan megmondani, milyen súlyú a nyomó test, mivel erre egységünk van; de azt nem bírjuk megmondani, milyen erejű (absolute) a kép, mert erre közvetlenül ismeretes mértékegységünk nincs s az egyetlen, melyet erre alkalmazhatnánk (mivel közvetlenül ismeretes), az öntudat erőfeszítése, a psychophysikai számítás körét s a kísérletek hatalmát kikerüli.

A mit ennek folytán a psychophysika nyújt, az pusztán két szám viszonylagos növekedését kifejező viszonyszám; semmi egyéb. Ha pl. a súlyt megkétszerezem, akkor a súlyérzet is emelkedik; ama növekedés s ezen növekedés között van határozott összefüggés, de egyéb nincsen. A súlyérzet növekedését újra elemi súlyérzettel kellene mérnünk, de elemi mértékegységünk ezen mérés számára nincsen. Ezen mértékegységet csak akkor nyerhetnők, ha az öntudat minimalis erőfeszítését, ha csak érzésileg is, meg bírnók mérni; mert nyilván ez az egyetlen közvetlen értékű egység, melynek többszörösét a szintén szellemi súlyérzetben találhatnók. Ekkor azt mondhatnók: a súlyérzet ennyi énegységet tartalmaz s értenők, hogy mit akar a súlyérzet erőfoka jelenteni; most csak az ingert ismerjük teljesen, a képnek ereje azonban teljesen ismeretlen. Azért itt egy mérhető valóság és egy fictiv érték állanak egymással szemben s a viszonyszám megértése teljes lehetetlenség azért, mert a kép mértékegysége egészen ismeretlen. Amott tudom, hány gramm s ezt értem, mert látható alakban áll előttem a nyomás oka; emitt azt mondhatom pl. hogy a súlyérzet kétszer akkora, de azt nem értem, mert nem tudom, melyik az egyszeri súlyérzet s mit jelent azaz mennyi lelki tevékeny erő fogy el az által.

A kérdéses pont rendkívüli subtilitása miatt nehezen világosítható fel; s mégis tisztán kell látnunk, ha a psychophysika valódi érdemei helyett olyanokat nem akarunk képzelni, melyekre a jelenlegi viszonyok között nem képes, bár meg vagyok győződve, hogy a leleményes elme számára a mértékegység feltalálása nem lehetetlen s így csak idő kérdése. A psychophysika a külső ingerek számára külön-külön mértékegységgel bír pl. a ritkítás foka, a súly, a hang ereje (ámbar itt is a mérték ingadozik, vájjon a hang ereje — mA -val vagy $m\sqrt{h}$), a fény ereje (legalább az árnyak viszonyában) stb. Mindezek reális mérésre alkalmasak. Ennek megfelelőleg a képek erőfokát kellene megállapítanunk; és itt, úgy hiszem, hiányzik a mértékünk. Mert ha azt mondom: „épen érezhető súly” — akkor bele van értve, hogy ennél csekélyebb ösztönkötés is lehetséges s így az „épen érezhető”

már complexum, nem pedig elem. De ha valaki azt találná felelni, hogy épen ezen legcsekélyebb kép a lelki elem, melyet mértékül használunk, akkor már ugyanazon egy érzékre nézve is homályban tapogatózunk. Mennyi lelki tevékenységet fejtünk ki egy ilyen minimalis kép előállításánál? ezt akarnók tudni; s e helyett egy önkényes, egyének szerint változó minimumot nyerünk, a melynek valódi értékét nem is sejtjük.

A dolog annál bonyodalmasabbá válik, ha az egyes ösztönök minimalis kötéseit egymással egybevetjük; akkor a mértékegység hiánya még érezhetőbbé lesz s annál világosabbá az általunk követelt mértéknek értelme. Mert ha a legcsekélyebb szagot, a legcsekélyebb ízet, a legcsekélyebb súlyt vagy hőfokot, a legcsekélyebb hangot, fényt — egymással összehasonlítjuk, akkor összmérhetetlenségük kézzelfogható. Mert ha már egyes képnél nem bizonyos, mennyit kell érteni kétszeres ereje alatt, akkor vegyes képeknél e kérdésnek már alig van értelme. Mennyiben állíthatom pl. hogy a legcsekélyebb súly egyenlő vagy nagyobb vagy kisebb-e a legcsekélyebb hangnál, félynél stb.? A képek erőfoka annál fogva egymásra vonatkoztatva semmi viszonyba nem hozható, mivel erre nézve mértékegységünk nincsen.

Kiindulva azon gondolatból, hogy a legcsekélyebb kép épen azért, mivel épen érezhető, minden alkalommal legcsekélyebb, — könnyen arra a gondolatra jöhetnénk, hogy ezen épen érezhető növedék (Δ) minden érzéknél állandó vagy azonos.¹⁾ Azonban a tapasztalat is, a szigorúbb gondolkodás is ellenkezik ezen felvétellel. Mert ha a szerv ki van merülve, akkor érzékenysége is csekélyebb vagy a tudat küszöbe magasabban fekszik. Ha tehát K kép ereje K_x -ve emelkedik, akkor a $\Delta = (K_x - K)$ nagyobb lesz, mint ha a szerv érzékenysége élénkebb s a tudatküszöb mélyebben fekszik. Ugyanezen körülményre találunk, ha a Δ értékét különböző egyéneknél keressük; a növedék, mely a K képet épen észrevehetőleg megváltoztatja ($K + \Delta$) s így belőle

¹⁾ V. ö. *Wundt Phys. Psychol. I. 352. s. k. 1.* Azonkívül *Ladd El. of Phys. Psychol. 362. 1.*

K_1 -et csinál, egyéenként különböző. Ha pedig ugyanazon szervnél kétes a A állandósága, annál kétesebb lesz a különböző szerveknél. Hozzá értelmét is kezdi elveszíteni. Mert ha azt mondom: a legcsekélyebb súlyérték ugyanakkora, mint a legcsekélyebb hangérintés, — akkor e tétel kimutatásához közös mértékegység kellene, melynek sokszorosai ezen képek, — a mi nincsen; vagy pedig magában a minimumban kellene bírunk ezen egységgel, a mi az egyes képek összmérhetlensége folytán teljesen lehetetlen.

Azt hiszem, hogy ezen nehézségekből kivergődni azzal épen nem lehet, ha a Weber-féle törvényt „nem a képekre, hanem az apperceptiofolyamatra” vonatkoztatjuk, mint Wundt mondja (I. 351 1.). Először a törvénynek alapul szolgáló tények nem erre vonatkoznak; mert mindig kép és inger állítanak egymással szemben, az apperceptiót külön tényezőként a psychophysika mérései nem veszik tekintetbe. Másodszor pedig maga az apperceptio kép nélkül nem fordul elő; hiszen épen ezt apperceptiálja. A psychophysika egyszerűen, a mint már mondtuk, a kezdet stádiumában van s azért formulája is csak ilyen előzetes értékű. Egységről különben az inger mérésénél ép oly kevésbé lehet eddig szó, mint a hogy nincs szó erről a „képek terén. Valamint nem bírunk mértékegységgel a képek összehasonlítására, úgy nem bírunk ilyennel az ingerek összehasonlításánál; amott összmérhetetlen ösztönkötéseket találunk, emitt a ritkítás arányát, a súlyokat, a hang rezgési számát, hanghullámok hosszát, a fény rezgési számát, a hullámhosszat, esetleg a látott tárgy kiterjedtségét. Vájjon lehet-e ezeket valaha közös mértékre (pl. kifejtett munkaegységre) visszavezetni, — nem tudjuk. Így tehát közös és érthető gondolat a psychophysikában ez ideig nem igen található.

A mit e téren ez ideig meg lehetett állapítani, azt több részre kell felbontani, hogy érthető legyen. Az első az inger és kép erejének viszonyára vonatkozik, a másik az idő mérésére, mely alatt az elemi és complicált lelki folyamatok elhaladnak.

1. Az első viszony kifejezése a Weber- vagy Fechner-féle alaptörvényben van megadva. Ennek értelmében a kép az inger logaritmusaival arányosan növekszik:

$E=C \cdot \log. \text{ nat. } R$ vagy $E=\log R$ (ill. $K-\log I$); vagy: az ingernek geometriai sorban kell növekednie, hogy a kép aritmetikaiban növekedjék. Hogy tehát a kép épen észrevehető növekedést mutasson, azaz: $(k+x)$ legyen, ahhoz kell hogy az inger bizonyos sokszorososa legyen az eredetinek (ix) . Ezen képlet azonban megközelítő pontossággal csak a közép erejű ingerekre érvényes, míg az alsó és felső határ irányában mindinkább kétséssé lesz értéke. A kifejezés maga sem áll minden kétségen felül; némelyek (de alaptalanul, mint Hering) épenséggel tagadják, mások különböző hányadossal bíró geometriai haladványban vélik kifejezhetni a kép és inger növekedési viszonyát.¹⁾ Annyi bizonyos, hogy ilyen viszony tényleg meg van; — de bizonyos, megjegyzéseink után, az is, hogy ezen viszony csak az öntudat által kivetített kép és ingere közt forog fen; meri, mint Wundt is bevallotta, az inger és a centralis idegváltozás közti viszony egészen ismeretlen. Az egyes érzékeknél eddig megállapított értékek ismeretelméletileg fontossággal nem bírnak s az illető szak-könyvekben keresendők, hol a szíves olvasó bőségesen fogja találni.

2. Sokkal nevezetesebb fényt fog idővel az öntudat és a képek közti viszonyra azon kísérletek sora hinteni, melyek az idő mérésére vonatkoznak. E mérések kiindulási pontja a visszahatás ideje (Vh. i.), azaz azon idő, mely egy egyszerű, ismeretes hatás és az általa megindított önkénytes mozdulat között lefolyik. Ezen idő átlag: $^1J_5-1/5$ mp. Ezen idő azonban az érzékek szerint különböző középértéket mutat, még pedig

	Wundt, szerint	Exner szerint
a hang	0.167 mp.	0.136 mp.
a fény	0.2522 „	0.1506 „
elektromos bőringer.....	0.201 „	0.1337 „
tapintási inger	0.213 „	„

Az érzékek közti ezen különbség küszöbértékeknél a a reactio tekintetében megszűnik. Olyankor ugyanis: hallás

¹⁾ *Delboeuf v. ö. Fechner Th. In Sachen der Psychophysik. Leipzig, 1877.*

0337, látás 0331, tapintás 0-327. Minél nagyobb az inger ereje, annál kisebb a reactio ideje. Ezen adatok azonban világosan mutatják, hogy az egyszerű idegingerlésen (ösztönkötésen) felül még egy más folyamatnak is kell beállania; mert reflexátvitel számára pl. békáknál 0-008—0-015 mp. kell, embernél 0-03—004 mp. (Exner a szem hunyorításra 00.47—0.05 mp.). Azaz a reflexmozdulaton túl kell még valaminek történnie s ez éppen az öntudat reactiója, a mivel annak önállóság a az idegzettel szemben tapasztalatilag is támogatatik.

Ezen reactio nehezítették az által, hogy az öntudat a) előbb az ingereket megkülönböztetni és b) különböző mozgulatok között választani kényszerül. A kísérletek a megkülönböztetés idejét (K. i.) 0 078 (egyszerű) és 0*109 (többszörös) mp.re mutatták ki, a mit Wundt az által, nyert, hogy az egész időből (I) az egyszerű visszahatás idejét kivonta (I-V. i.) = K. i. Ha pedig a mozgulatok között is kellett választani, akkor az egész időből levonták az (V. i. + K. i.) = *Vál. i.*, mely 0.188 és 0.133 közt ingadozik.

Ezen, egyszerű képekkel vagy pusztá képekkel eszközölt mérésekhez csatlakoztak azután bonyodalmasabb folyamatok mérései. Többjegyű számok felfogása (levonva az egész időből az egyszerű Vh. időt) különböző időkhöz van kötve pl. 2-jegyű 0-339, 6-jegyű 0.082 mp. A reproductionál a legrövidebb idő 0.445 mp., a leghosszabb 1.132 mp. Ezen mérési eredményeket Wundt azon feltevés alapján számította ki, hogy az egyes idők (egyszerű Vh. i., K. i., V. i.) egymást követő idők, melyeknek kivonása által az egyes idők nyerhetők. Ha azonban ezen idők oly processusokra vonatkoznak, melyek nem egymásután, hanem egymás mellett haladnak, úgy hogy „időbelileg részben fedik egymást s egymás fölébe tolódnak”, mint azt Münsterberg kísérletek alapján igyekszik kimutatni,¹⁾ akkor nyilván az eredményeknek másoknak kellend lenniök.

¹⁾ Münsterberg- Hugó. Beiträge zur exper. Psych. I. füz. 117. 1. (1889).

Legyenek azonban a mérési eredmények még oly ingadozó, a szellemtanra nézve csak az elvi oldal jön tekintetbe s ez a következő. Tagadhatatlan, hogy az inger növekedése arányos a kép növekedésével; mennyi esik itt az egyes ösztönre, mennyi az öntudatra, — a mérésekből nem világos. Tagadhatatlan azonban az időmérésekből az, hogy a bonyolultabb processusok hosszabb időt igényelnek; hogy az öntudatos választás és megkülönböztetés meghosszabbítja a lefolyt időközöt; hogy annál fogva az öntudat tevékenysége, mely a képek közt ezen analysist végrehajtja, maguktól a képektől különböző tevékenység. Nem lesz-e valamikor módunk arra, hogy ezen időmérésekből magának az öntudati tevékenységnek erőfokára is rájussunk, egyelőre eldönteni nem lehet. Reményünk lehet azonban egy más oldalról is, azon mérésekből t. i., melyeket a „tudat terjedelmét” illetőleg a Wundt-féle iskolában eszközöltek. Mert ha az öntudat csakugyan 16—38 hallási képet bír egyszerre befogadni, akkor ezen képek átfogására az öntudat bizonyos erőfeszítést fejt ki, melynek minimumára (tehát a *proiectio* egységére) idővel rájöhethet, nem valószínűtlen.

Épen oly érdekes, de eddig csekély eredményt mutató, kutatás az is, mely az egyes ösztönök élénkségére és viszonylagos erejére vonatkozik. Bizonyos, hogy az egyes ösztönökéi a *reactio* ideje különböző, a mint azt Moldenhauer már 1883-ban említette s Kries és Auerbach a zörejek és zengek számára kimutatták -,¹⁾ az említett író szerint a szaglás ingerei nemcsak az egyes anyagokra nézve különbözők, hanem az egyes személyek számára is. Fény továbbá az, hogy az egyes állatokban s emberekben is az egyes ösztönök kiváló élénkséggel lépnek fel. Ez élénkség fokának átlagos megállapítása az egyes lelki organismusok megítélésére, karakterologiai szempontból, igen nevezetes volna. Egyelőre azonban a kérdés itt is csak a jövő problémája; mert nem tudni, vajjon az élénkség az ösztönnek pusztán vagy az öntudatnak rovására is jegyzendő-e fel, — a mi mindkettő valószínű. Lehet, hogy

¹⁾ V. ö. *Wundt*. *Philos. Studien*. I. 612 1. (Moldenhauer W. „Über die einf. Reactionsz. einer Geruchsempfindung”).

az én az egyes emberekben különböző ingerlékenységgel bír, a mikor az ösztönök élénksége ennek csak további kifejtéséül szolgálna.

Ezek után az öntudat és a képek közti viszony a következő. Az öntudatot önálló erőül felfogva, melynek egyetlen tette az én megragadása és igenlése, minden hatás, mely reá gyakoroltatik, okvetlenül visszahatást vonz maga után. Ezen visszahatás mindig csak az öntudat azonosságát kívánja és czélozza; az öntudatban ennél fogva semmiféle képnek állandó helye nincsen. Épen azért minden kép a megfelelő vetületi síkba vetítettik, mi által az öntudat azonossága helyreáll. Lehet már most ezen viszonyt kétféleképen felfogni: 1. úgy, hogy az öntudat, változatlanul egy helyhez van kötve vagy pedig 2. hogy az öntudat síkról-síkra vándorol. Az első felfogás az öntudat külön természetének látszik megfelelni; támogatja az idegrendszer anatómiája is, mely világosan arra mutat, hogy az idegpályák centralis húzódása csak ilyen központi functióból nyeri magyarázatát. Hanem épen ezen szervezet azt is mutatja, hogy az öntudat valamennyi idegpályával kapcsolatban áll; mert ha minden idegpálya feléje vezet, akkor viszont neki minden idegpályába van belépése. Ezen belépést több esetben világosan tapasztaljuk; ilyen kivált a pálya innervatioja és a képeknek vetületi síkjaikban való szegzése. Az innervatio, ha öntudatos, a feszült várakozás és érdeklődés képeben ismeretes, a mely az idegpályát az inger gyorsabb vezetésére képesíti. A másik pedig a fegyelmezésben áll előttünk. A figyelmezés az öntudat vetítése valamelyik pályába és az ösztön vetületi síkjába, mely által a kép térbeli helyet s a processus időbeli lefolyást nyer. Hanem ezen két lehetőségen kívül van még egy 3-ik is, melynek a 14. §.-ban adtunk kifejezést s ez az, hogy az öntudat minden ösztönrel elválhatatlanul kapcsolatos, hanem csak bizonyos körülmények között lép actióba. Ezen körülmények abban állanak, hogy az ösztönök centralis vetítése bekövetkezzék; az öntudat tehát csak az ösztönök jelentési centrumaiban (vagy az alsó centrumokban is) válik ki az ösztön működéséből, a mikor az (én=én) tudatával az ösztön pályájába való egyidejű kivetítés is bekövetkezik. Ezen kettéválása az öntudatnak, mely kép és öntudat vagy nemén és

én között előáll, kötve van a Weber-féle törvényhez vagyis azon tételhez, hogy az öntudat csak egy bizonyos erőfoknál lép viszonyba a képekkel.

Az öntudat ezek után centralis functio, mely a képet magától elkülöníti, de magával kapcsolatban is tartja, — minek kifejezése a tér, melybe a képet kihelyezi, vagyis a vetületi sík. A meddig az öntudat ide vetít, addig a kép szegezve van. Azonban az öntudat visszahúzódhatik az ösztön pályájából és síkjából, miáltal az ösztön az öntudat számára megszűnik ugyan kép alakjában létezni, — a nélkül azonban, hogy ezzel az öntetre is hatni megszűnnék. Ez utóbbi kérdés részletezése a következő szakasznak feladata.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az ösztönök egymásra hatása.

22. Az ember, mint öntet, sok részétre oszlik, melyek fogalmában logikai momentumokul, valóságában különödött ösztönökül lépnek fel. Milyen összefüggés van ezek között az abszolút énben, arról fogalmat sem alkothatunk magunknak, minthogy amaz abszolút én, vagyis az öntet maga, előttünk csak mint önmagát tudó alany és tudott tárgy lép fel; egész képünk, melyet róla rajzolhatunk, ismereti kép levén, a legmagasabb, mit róla állíthatunk, az, hogy logikai fogalom concret egységeként felfogjuk. De már ezen, a dialektika által igazolt, conceptióban is benne rejlik azon szükségképeni gondolat, hogy az öntet minden részétben benne van, hogy annál fogva valamennyi részét az egységnek alkotó momentuma s így minden változás, mely a részleteket éri, az öntetnek is változása, vagyis mivel az öntet a részletekben foglaltatik, minden ösztöni változás a többi ösztönökre is vonatkozással van. Az öntet épen ezen oknál fogva a cél fogalma alá esik s azért mondhatjuk, hogy az egység és részétei között, valamint az egyes részletek között is külön, célszerű vonatkozás forog fen. Az egység a részekben van, a részek pedig az egységet alkotják; egyik rész épen azért folytonos célszerűségi vonatkozásban a másakra mutat. Az ösztönök ezen vonatkozásában, egymásra hatásában fejlik ki az öntetnek élete.

Ezen általános gondolatnak részletesebb kifejtését már a 13. §-ban adtuk. Ott fejtettük ki az ágtétek jelentését s általános vonásokban az ösztönök vonatkozását is egymásra; kimutattuk ugyanott a 15. §-ban e vonatkozás főformáját is a reflexüneményekben, melyeknek egyedüli jelentése az, hogy

az ösztönök vonatkozását külsőleg kifejezik. A reflexmozdulat önkényt vezetett kezdő és végpontjára, a vetületi sík fogalmára (16. §.), melynek alapján az ösztönök között bizonyos külső csoportosítás lőn lehetségessé, mit a belső és külső vetületi síkkal bíró ösztönök megkülönböztetése által elértünk. Nem szabad csodálkozni, ha e tárgyat még további részleteibe követjük; mert hiszen élő alakzatban az élet részletes ismerete végtére is a legfőbb tudományos cél. Ezért kutatásunk újra ráfordul az ösztönök részletesebb vonatkozásaira s ezzel együtt a reflextünetemények és a tőlük függő síkviszonyok további vizsgálására.

A legfontosabb mindenek közül az ösztönök reális vonatkozásait egész terjedelmükben megállapítani. E vonatkozások felderítésében az anatómiai szerkezet az első, bár nem legbiztosabb vezérünk; a vonatkozások külső kifejezése, mint azt a 13. §. az idegpályákban találta (melyekhez a megfelelő végkészüléki alakzatokat is számítjuk), sok helyen még ismeretlen, a mi azonban az elvi vonatkozást meg nem zavarhatja. A második reális alap, melyre e vonatkozások megállapítása épül, a *physiologiai f u n c t i ó k v i s z o n y o s s á g a*, — melynek eddig fel nem derített részleteit a *physiologiai* kutatások alapintentiója és elve: a végig menő viszonyosság elve, számunkra eléggé pótolja. Végtére jönnek az *öntudatos vonatkozások* milliói, melyekről, miután bennök ugyanazon egy öntet céljai nyilvánulnak, eleve feltehető, hogy a vonatkozás elve náluk is érvényes, de a melyek szövevényes voltába a szemléletileg kifejezett alapelv van leginkább hivatva fényt vetni. E háromféle forrás alapján igyekeznünk kell az öntet mozzanatai közti összefüggést a szükséges részletességgel felkutatni.

23. Az ösztönök vonatkozásának külső jele és bizonyossága az, hogy minden relatív egység az ösztönök mindegyikét külsőleg is észlelhető módon tartalmazza. Az éltető ösztön, melynek sajátos külső nyilvánulása a tápanyagot készítő és tovavezető pályák, mindenhol mutatkozik. Specificus végkészülékét (a táplálékot átváltoztató és felszívó mirigyeket és bolyhokat) csak a bélrendszerben találjuk ugyan; de másik ága, a vérképző ösztön, hajszálnyi csövekben min-

denfelé önti lényegét, a vért (minden szívverésnél 180 cm^3 vér lép ki a mellkas üregéből), s így külsőleg a véredények megléteében bizonyítja mindenüttjelenvalóságát. Így találjuk az izmokban és csontokban, — ott van a nemi szervekben, — az érzéki ösztön minden alakjában (nyelv, orr, bőr, fül, szemben), ott az idegzetben mindenütt, az idegeket körülvevő sejtszövetben s kiváló nagy erővel az agyvelőben. Önállóságát azonban mindenütt megőrzi, a mennyiben határolt szemléleti alakokban, szemünk számára követhető fokig, belevegyül valamennyi ösztönbe, a hol észrevehetlen módon a külső iuxta-positió a belső intussusceptiónak enged tért. Nyilvánvaló tehát, hogy az éltető ösztön vetületi síkja minden egyéb ösztön mellett (sőt talán benne) van s hogy annál fogva valamennyi ösztönhez szükségképeni vonatkozásban áll. E vonatkozás másfelől az által még határozottabb kifejezést nyer, hogy külső kialakulását viszont más ösztönök segítik elő. Az éltető ösztön külsejét izmok képezik, úgy a bél- mint a vérrendszerben; saját maga biztos dualismust mutat, a mennyiben a véredények a lymphából merítenek, maga meg a véredények lényegéből táplálkozik; mint ösztön pedig saját pályáival és centrumával (a syst. n. symp.) bír s az öntet felsőbb alakzataiban külön centrumokkal rendelkezik (pl. a med. obi.). Egyedül a nemi ösztön nem hatol beléje, noha maga a nemi ösztönnek direct és állandó ingerlője. Az éltető ösztön annál fogva minden ösztönnel direct vonatkozásban áll, s e vonatkozás physiologiai kifejezése az, hogy táplálja azokat, azaz önfentartásra s így kifejtésre ösztönzi.

A mozgató ösztön nevezetes vonatkozásait az izmok elterjedtsége külsőleg is bizonyítja. Saját végkészülékét oda tolja az éltetőbe, hol az éltetőnek falazatát sima izmok végrostjai képezik. Az izmok oda tapadnak az érzéki ösztönkhöz, mint nyelv, orr, bőrsejteny, laxator és tensor tympani, szemizmok, musc. ciliaris, arcizmok, gégefő izmai. Az izmokban érintkezésbe lép a tapintás idegtörzsével s közvetve (az érző ganglionok útján) a többi idegszálakkal (látás, hallás, a vasomotor! nervusokkal). Viszont a többi ösztönök beléje hatolnak, síkjaikat feléje tolva, gyakran szemünk számára észre nem vehető közelbe. Így élteti a vér, megérez-

tetik az érzéki ösztönök, reflexmozdulatokra készítetve, vezérli az öntudat azon direct kapocs alapján, mely az öntudat és a mozgató agyterület között tagadhatatlanul fenáll. E vonatkozás physiologiai kifejezése a mozdulat, mely nem egyéb mint az ösztön kötésének a végkészülékig való kivetítése. A mozdulatok első sorban minden tevékenység egyszerű jelzői, onnan az izmok elterjedése az éltető ösztönben s valószínűleg az idegrendszerben is (a mennyiben a Schwann-féle hüvely, valamint a ganglionsejtek kerülete ide vonhatók?); az éltető ösztön külső tehetősége épen az izmokkal való kapcsolatában áll és alapul. De a mozdulatok továbbá az öntudat projectiójának is a módjai; s annyiban az egyes érzéki ösztönök is reflexive ingerelhetik s az öntudat és a jelentő ösztön a mozdulatokat használják nyilvánulási formául (pl. az indulatok diffusiójánál és a beszédben). Ily módon a mozgató ösztön mindig csak a maga természetét fejt ki ugyan; hanem ingereit nagyrészt a többi ösztönökből veszi (a külső világ közvetlenül ritkán hat reá) s annyiban határozottan eszközül szolgál minden más ösztönnek, a mikor a kerületi tárgyon túl akarja képeit kivetíteni. Ebből magyarázható a tisztán mozgató és érző idegek folytonos kapcsolata, a mint azt a reflexcentrumokban észleljük, melyekben az érzéki ösztönök síkjai ép úgy tolódnak a mozgatónak síkjához, valamint a mozgatónak síkja viszont az éltető és nemző ösztönbe toódik.

A képező ösztönöknél első sorban tekintetbe jönnek az érzéki ösztönök. Végkészülékeik az éltető és mozgató ösztönből alakulnak; sejtalakzataikban (milyeneket minden végkészülékben találunk) az éltető ösztön anyagával, izomrostjaikban s hozzájuk nőtt izmaikban a mozgatót találjuk, így fontosnak tekintjük azon körülményt, hogy a végkészülékekben mindenütt vannak véredények s mindenütt izmok (pl. orr, nyelv, bőr, a szem hártái s izmai, a gégefő porczai és izmoshártái). Az érzéki ösztönök hordozói ugyan itt is az idegtörzsök, úgy hogy az éltető és mozgató ösztönök csak az érzéki ösztönök síkjaiban járulnak hozzájuk. De ezen kapcsolat oly szoros, hogy az érzéki ösztönök hiányai egyenesen az éltetőre hatnak, képeik pedig a mozgató centrumok útján újforma kifejezést nyerhetnek, milyent magukban nekik nem adhatná-

nak. Így pl. védőmozdulatokban a maguk épségét őrzik meg (pl. ilyen a vérnek az agyba való tódulása a legcsekélyebb inger-nél is (Mosso), ide tartozik továbbá a pupilla összehúzódása, a kéz-lábmozdulatok, miket tapintás által idézünk elő stb.); másfelől a látási adatokat a kéz mozdulataival utánképezhetik s a gégefő útján hallható hangokkal utánozhatják. Hogy azonban az éltető és mozgató ösztönökkel nem állanak oly benső térbeli kapcsolatban, mint emezek magok között, — hogy tehát a szaglás, ízlelés stb. nincs egyformán elhelyezve a test összes részeiben, azt egészen sajátlagos hivatásuk magyarázza, mely által nem a kerületi, hanem a külső tárgyakra vannak utasítva, a miben objectiv természetük nyilvánul. Azért azonban az öntet közhatalmához épen az éltető és mozgató ösztönök betérédeje által hozzá vannak bilincselve; síkjaik, legalább egy irányban, t. i. az éltető és mozgató irányában, egymásba tolnak (átsugárzási alakban), bár fősíkjuk az ösztön természete szerint a kerületi tárgyon kívül esik s így objectiv funkciójának észlelhető külső kifejezőjévé válik.

A j e l e n t ő ö s z t ö n külön érzékkel nem bír, mennyiben t. i. külön végkészüléket nem alkotott ki. De azért a többi ösztönök beléje is terjednek. Az agyvelő féltekéit, a melyekben a gondolkodást elhelyeztük, a Carotis fejbéli elágazódásai (pl. a Sylviusi artéria, mely a beszéd centrumait körülhálózza) folyton vérrel öntözik s annyiban az éltető ösztön a jelentővel közvetlenül érintkezik. A mozgató ösztön a jelentővel csak centralis végén (az agykéregben) áll közvetlen kapcsolatban; minden egyéb ponton az érzéki ösztönök útján jut vele viszonyba. Az érzéki centrumok azonban folytonos és szerves kapcsolatban állanak a jelentővel, mely viszont az öntudatba toódik egyenesen (v. ö. 20. §-t).

Az öntudat ösztöne valamennyivel áll funkciói viszonyban és pedig hol közvetlenül, hol közvetve. Közvetlenül érzi az én az éhséget, a mozdulatokat, az érzéki adatokat, a jelentéseket; közvetve felfoghatja az éltetőt a látóval és jelentővel, a mozgatót ugyanígy stb.

Vége a nemi ösztön végkészülékében az éltetőt (véredények bőségben) és mozgatót (izom) magában foglalja, melyekkel annál fogva folytonos kapcsolatban áll; az érzéki

ösztönök körül leginkább a szaglással függ össze; a jelentő ösztönrel és az öntudattal állandó viszonyban áll.

24. Az eddigi adatokból azon gondolat domborodik ki, hogy minden ösztön minden mással kapcsolatban vagyis vonatkozásban áll, a minek külső anatómiai kifejezése azon tényben van adva, hogy az ösztön külső alakját alkotó elemek mindenütt egyformán vannak adva. Még pedig: *a)* az éltető ösztön benne van véredények alakjában minden más ösztönben (csak az öntudat ösztönéről eddig nem bírjuk kimutatni); *b)* a mozgató ösztön benne van az éltető végkészlékében, mint a véredények és belek izomfalazata, az érzékiben, mint hozzá nőtt izmok, a nemiben mint izom és porcz; a jelentőben csak közvetítve; a mozgató idegekkel kapcsolt izmokban; *c)* az érzéki ösztönök csak közvetítve függnék össze az éltetővel és mozgatóval, mennyiben hozzájuk vannak növe izmok, melyekben a mozgató és éltető benne rejlik; *d)* a jelentő ösztön minden mással a centralis végeken függ össze; *e)* az öntudat ösztöne közvetlenül viszonyban áll a többivel *f)* a nemi ösztönről hasonló megfigyelés tehető. Lehet ezen vonatkozás vagy közvetlen, mint pl. az éltetőé a többiekkel vagy közvetített pl. az éltetőé a jelentővel s így a nemié az érzékivel; tény az, hogy az ösztönök végigmenő vonatkozást mutatnak, melynek alapján egy egységes valóság fenállására közreműködnek.

Ezen vonatkozás értelmét és végbemenését már most tüzetesebben kell megállapítanunk. Két felfogás áll erre nézve egymással szemben: az egyik a (materialistikus alapon nyugvó) physiologiai, a másik a spiritualistikus nézet. Az előbbeni azt tanítja, hogy a test csak anyagi atomusokból áll, melyek folytonos restitúójukat a vérből merítik. A vér, úgy mondják, folytonosan végig fut az egész testen és minden szerv ezen áramból annyit vesz fel, a mennyi neki restitúójához szükséges; így redintegrálódik az agyvelő is, a melynek tevékenysége, erő kifejtése a szellemi munka, melynek folytonosságához az elemek folytonos restitúója szükséges. Eltekintve e helyen a materialismus metaphysikájától, ezen tannak szerkezetében azon egészséges gondolatot találjuk, hogy az egyes

szerveket önállóságukban elismeri s a vért csak közös éltető forrásukul hirdeti. Mert ha az egyes szervek azon elemeket s oly mennyiségben veszik át a vérből, a mennyi éppen nekik szükséges, akkor ezzel a szerveknek önállósága a vérrel s ennek a szervekkel szemben, valamint ismét a szerveknek önállósága egymással szemben is, van állítva. Nem egyebet kívántunk mi sem állítani, mikor az egyes ösztönöknek relatív önállóságát hirdettük, melynek velejét az önálló jelentésben találtuk. Van azonban még egy más gondolat is, melyet a physiologiai felfogásból nyíltan átveszünk, habár rendszeren végig nem szokták az előzményeket gondolni s azért a következmények elől is elzárkóznak. Ezen gondolat a következő. Ha a vér más, mint a szerv, melyet táplál, akkor a szerv táplálkozása nem lehet egyéb, mint a szerv önerejének kifejlése s a vér csak az inger szerepét játssza az egész folyamatban. Ha pl. a szem elgyengült s kipihenve újra erő kifejtésre képes, akkor ez azt jelenti, hogy a szem látó ereje restituálódott, azaz a vér a szemidegben megszűnt vérré lenni, — lett belőle látó erő. Ha az izom atrophia alá esik, hiába öntözi a vér, az többé nem lesz képes erő kifejtésre, így tehát a physiologiai feltevés szerint a táplálkozás a szervre nézve annyit jelent, hogy ez a maga erejét visszanyerte vagy jobban kifejtette.

A physiologiai felfogás ezen két egészséges alapelve mellett a Spiritualismus okvetlenül megszegyenül. Amannak tana csakugyan egységet enged látni az emberben; emez a testben csak gépezetet képes felfogni, mely a „léleknek” eszközül szolgál, maga az ember pedig két, sőt néha három részre is bomlik (test, lélek, szellem), melyeknek teljes különbözősége mellett még a kölcsönhatás gondolata is kétes (Descartes, Geulinx, Leibniz). Mi ennél fogva, kik az embert egységesnek hisszük, érezzük és tudjuk, a physiologiai tanhoz csatlakozunk, hanem valamivel tovább szeretnénk tekinteni, mint a mennyire a mikroszkopum ereje engedi. Kérdezzük tehát: miként értsük a szervek egymásra vonatkozását? s miként képzeljük annak végbemenését?

Az első kérdés megértéséhez szükséges szem előtt tartani, hogy az egyes ösztönök mennyiségileg és minőségileg

határozott, jelentésileg egymástól független erők. Ha tehát az egyik ösztön a másikra vonatkozik s azt (mint az éltető) táplálja, akkor ez csak annyiban lehetséges, a mennyiben az egyiknek componensei, mint a vér elemei, a másiban is előfordulnak, — vagy pedig a mennyiben az egyik a másikat önjereje kifejtésére ingerli. Az első eset a táplálkozás, a másik eset a kölcsönös segítség; amabban az éltető elemei átlépnek a másik ösztön hatáskörébe, tehát szemléleti kialakulásába; emennél ilyen átterjeszkedés realiter nem áll be, hanem beáll a tevékenység tovaterjedése egyik ösztönről a másikra, vagyis a kölcsönhatás. A táplálkozás nyilván csak az ösztön szemléleti kialakultságában, tehát külsőleg megy végbe; ellenben az ingerlés azt jelenti, hogy az egyik ösztön, mennyiben ugyanazon egységnek alkotó része, a másik ösztönnek tevékenységét megindítja, — azaz az ingerlő ösztön az indok, az ingerelt pedig a tünetények s z ü l ő o k a (v. ö. ezen mű I. Rész 83. §.). Az indok viszonya a szülő ok tevékenységével hatásnak (s így kölcsönhatásnak) neveztetik. Szorosan véve a hatás gondolata csak értelmi pótlék, melylyel az öntudat valamely változást a nyugodtan maradt képről egy más képre, mint ingerre átvet (v. ö. II. 35. §.). Azonban az öntudat azzal mégis megnyugszik; mihelyest az egyik változást egy másikra, mint okára, visszavezetni sikerült, a dolog gondolatilag meg van magyarázva, a mennyire positiv alapokon magyarázatot adhatunk. Ámde a gondolat csak a képek egyik fele; a szemlélet is kíván részletesebb kielégítést s követeli, hogy neki az egyik tünetény átterjedését a másikba szemléletileg is azaz a térben is felmutassuk. Erre azonban nem vagyunk képesek (a mint azt az I. R. 66. s k. §-ok kimutatták); az átmenet egyikről a másikra halad s mi a kettő között, épen azért mert kettő, mindig csak egy harmadikon át juthatunk el, a mi végtelenbe vezetne. Itt aztán kiegészítőül ajánlkozik azon gondolat, hogy hiszen voltaképen nincs is itt kettő, hanem egynek két momentuma s hogy annál fogva ezen átmenés voltaképen csak tovahaladás egy és ugyanazon egységben, melyet itt öntetnek, a külsőben pedig világnak nevezünk. Kiegészítőül talán elég ezen gondolat, bár az átmenés szemléleti lefolyását épen nem világosítja fel.

Ha tehát az ösztönök vonatkozásának értelmét keressük, akkor abban kell találnunk, hogy az egyik ösztön változása a másokban is megfelelő változást hoz elő vagyis hogy közöttük kölcsönhatás viszonya áll fen. Ezen kölcsönhatás értelme azonban nem az, hogy az egyik ösztön a másikba átmehetne, ez csak a táplálkozás tüneményénél áll elő, a hol az éltető az ösztön anyagi vesztségét azzal hozza helyre, hogy magát azon ösztön területi valóságában újra „helyre” állítja azaz elvesztett terét újra visszanyeri, a meddig az éltető ösztönnek ezen expansiv képessége sértetlenül fenáll. Minden egyéb esetben a vonatkozás csak az egyik ösztön izgalmának, ingereltségének áterjedése a másikra (még pedig az öntet nemtudatos egységén át, miről épen azért szemléleti képet soha sem alkothatunk magunknak). Ezen áterjedés eredménye az új ösztön erejének kifejtése, melynek közvetlen célja az ingert elhárítani, akár saját erejéből teheti ezt, akár pedig más ösztönök tőkéjét igénybe venni kénytelen. Mert az ingerlés addig terjed tovább, a meddig az első ingerlés (=kötés) meg nem szűnik, lévén az ingerlés nem egy teljesen önálló valóságnak ingerlése, hanem egy oly erőé, mely egy erőcomplexusban csak tényezőül szerepel. Azon határt, a hol az ingerlés egyik ösztönről a másikba átcsap, áttérjedési síknak nevezzük, melyet ugyan helyileg megjelölni még kifogástalanul nem bírunk, logikai szükségességét azonban az öntet structurája alapján követelhetjük.

25. A vonatkozások az ösztönök között ezek után tagadhatatlan tények, miknek külső anatómiai kifejezésük s belső physiologiai jelentőségük is van. E vonatkozás megértését a kölcsönhatás fogalmából merítettük, melyet reflexszerűen előállónak kell gondolnunk; végbemegy pedig ezen kölcsönhatás úgy, hogy az ingerlő ösztön az ingereltről az átsugárzási síkban hat, mi által emez a maga síkjából kiszorul, de a centralis reactio által előbbeni terének visszaszerzésére directe vagy indirecte képesítetik. Mi tehát ezen kölcsönhatásnak, mint az ösztön élettüneményének értelme és törvénye?

A physiologiai törvények, miket a biológia az anyagcserére vonatkozólag az emberi testben megállapított, ezen törvény mellett teljes épségükben megmaradnak. Mert bennök

a változásnak csak szemléleti oldala van kifejezve; a változás alapja azonban mélyebben fekszik azon ösztönök életében, melyek ezen anyagi formában kifejezést nyernek. Már pedig az ösztönök élete (a mint a 17. §-ban is kifejtettük) nem egyéb, mint önállitás, önfentartó tevékenység, melylyel saját lényegüket érvényesítik és kifejtik. Az ösztönök vonatkozásának alaptörvénye azért az önfentartás törvénye, mely épen úgy az egyes ösztön, mint az egész öntet életét igazgatja. A törvény érvényességét tehát 1. az egyes ösztönön, külön, 2. az ösztönök egységén vagy vonathozásán kell kimutatnunk.

1. Hogy az egyes ösztönnél is az önfentartás a cél, azt az ember életében, azon átfogó concentratióval fogva, mely az emberi öntetet másoktól megkülönbözteti, nehezebb megérteni; világosabb lesz a tétel, ha olyan alakzatokon tanulmányozzuk, melyeknek egész élete egy vagy két ösztönre szorítkozik. Az infusoriumok ily egyszerű organismusok. A volvox globator vagy az euglena viridis homogen anyagból való, egyszerű szerkezetű, minden szerv és köszövet nélküli állatok; összes életfunkcióik: a táplálkozás, ciliák vagy nyúlványok általi mozgás s a megoszlás általi szaporodás. Az érintő közeg a golyócskát behorpasztja, mire annak állományából a reactio következik be, mely abban áll, hogy az ingerlő testet a szó teljes értelmében bekeblezi, elnyeli s magával azonosítja. Az ingerlés tehát 1. mozgásra 2. emésztésre s végre 3. szaporodásra készíti. A legegyszerűbb reactio azonban a táplálék hasonítása, mely külsőleg is a táplálék körülfogásában, tehát a protoplasmának kifelé való tódulásában jelentkezik. Ugyanilyen reactiót a polypusoknál is veszünk észre, melyek már fényre is reagálnak, a mennyiben a fény-sugár arra készíti, hogy árnyas helyüket a verőfényessel felcseréljék. Ha ezen állatokban tudatosság van, akkor a leirt processus ekkép szakaszolható fel: 1. a protoplasma ingerlése, azaz megkötése 2. az öntudatos pontra való áttérés 3. az öntudat reactiója a mozgató ösztönre 4. a mozgás, melylyel az étel bevezetik, azaz: a felület eredeti nagyságát visszanyeri vagy azon túl is halad. Ugyanilyen módon történik az öntet fentartása akkor is, ha az állatból

az öntudatot elhagyjuk; akkor van: i. a protoplasma megkötése 2. annak reactiója, mint mozdulat. Ily értelemben azonban ezen centralis reactiót már ismerjük; nem egyél) ez, mint reflexmozdulat, melylyel a protoplasma egy való hiányt megszüntet, — vagyis objective kielégszik. Az ősfokon tehát az ősztönök élete a hiány és kielégedése formájában folyik le.

Az egyszerű szervezeteknél tehát az ingerlés és a visszahatás egyszerű reflex; a mennyire történt a hatás, annyira történik a visszahatás s ugyanazon protoplasma, a mely ingereltetett, végzi a visszahatást is, a mi nyilvánvalóvá teszi azon megjegyzésünk alaposágát, mely szerint az öntetnek bizonyos merevséget tulajdonítanak, mely az ingert nem engedi (mint jelen esetben a protoplasmán, úgy másokban) az önteten át tova kilépni (v. ö. 15. §. a.). Belehatolt és benne marad; a visszahatás is csak az öntet magvából eredhet; önfentartása egyszerű tett, mert maga az öntet, ezen' alsó fokon, is egyszerű.

2. Bonyodalmasabbá lesz ezen lefolyás ott, a hol az egység több mozzanatra különödött. A protozoákban minden functio még különödetlen formában lép fel; a protoplasma mint egész léleklázik, táplálkozik, mozog és szaporodik. Ugyanezen sommás formában él az infusorium is s így különödött szervekre nincs is szüksége; mert felületének bármily pontjára történjék is a hatás (melynek észrevételét tévesen a tapintással azonosítják), mindig egyforma természetű reflexmozdulat áll elő az egész állat részéről. Azonban igen korán áll elő a különödettség legalább annyira, hogy, bár a felület az érzékenységet egész kiterjedésében mutatja is, a reactio az egyes pontokon mégis más meg más jellemet mutat. Előállanak a mozgás külön szervei, miknek első törmelékei a protozoák (monerák, amoebák) állábai (pseudopodia), melyek már a féregnél a bőrrel összenőtt melléklábakká (parapodia) s aztán bőrizmökká (amphioxus), végre igazi izmökká és csontokká alakulnak ki (gerincesek). A typus ezzel, elváltozott: az ingert ugyan az egész felület veszi fel, de a reactio már külön szerv által valósul meg. E kettő közé esik még az öntudat is, az ennek bármily törmelékes alakja, mely azonban még csak

átmeneti pont és nem megakasztó hatalom. A bőrfelület ingere tehát tudatossá válik, de egyúttal a tőle különböző mozgási szervekben is nyer feltartóztathatatlant nyilvánulást. A schema tehát most: inger ~ tudat ~ mozdulat.

Ezen schemát további bővülésében ekképpen lehet ábrázolni. A felület különböző ingerek számára lesz fogékony: lesz belőle külön fényérzék (a szem), külön tapintó érzék, hallás és szaglás, legvégül jön az ízlelés. Egyes infusoriumok és az alsóbbrendű medusák felületében pigmentfoltok válnak ki, melyek a fényt felfogadják és az ingert a tudaton át a mozgatóra továbbítják; e pigmentfoltokból áll elő a különféle színű (veres, barna, fekete) szemfolt (radiatae és férgek), míg végre, az amphioxus kivételével, a gerinceseknél az emberéhez hasonló szemekkel találkozunk. A tapintást már a coelenteratáknál a gyomorral közlekedő tentaculumok végzik (a mi a tapintás és emésztés eredeti kapcsolatára mutat ez állatokban), a férgeknek a test első gyűrűje, a molluskáktól felfelé külön e célra szolgáló szervek. A hallási hólyagcsákból, melyeket a medusák, férgek, molluskák mutatnak, lesz a dobhártyával ellátott rovarfül (ha úgy szabad nevezni) és a gerincesek füle; a férgeknek sekély szaglási gödreiből fejlődik az orr, a molluskák és kephalopodák torok papillái már az emlősöknél sáncos szemölcsökké alakulnak ki.

Távol áll tőlünk, hogy ezen anatómiai részleteket bővebben feltaláljuk; mi csak a bennök fellépő elvet akarjuk kidomborítani. Összehasonlítva a homogen protoplasmával, ezen alakzatok az elvnek csak kibővülését, de nem változását, mutatják. Míg az amoebánál a schema ez volt:

inger - visszahatás

s már a férgeknek inger ~ tudat ~ mozdulat képét magára ölté, addig a további haladásban az inger oldalán van a különödés, a schema többi részei nem bővülnek. Van ugyanis:

tapintás	}	~ tudat ~ mozdulat.
látás		
hallás		
szaglás		
ízlelés		

E szerint az ösztön kötöttségét mozdulattal szünteti meg; a különödetlen egyes ösztön egyszerű reflexxel, a különödtött öntetek reflexátterjedessel, melynek végén azonban mindig mozdulattal találkozunk. Ezen eredeti mozdulatok ennél fogva mind az önfentartás nyilvánulásai s annyiban védő mozdulatok, melyekkel az ösztön kötöttségétől szabadulni törekszik.

Ámde eredetileg a felület megkötése annak térbeli vesztesége is volt, s így a táplálkozás megakasztása; a mozdulat, mely ebből eredt, a felület hiányát szüntette meg, azaz a táplálékot vitte bele az állat testébe. Az érzéki ösztönök megkötése tehát eleinte szinte a táplálkozás megkötésével összeesett, a mint azt a coelenterátáknak a gyomorba nyíló tentaculumai még világosan tanúsítják. Minden mozdulat ennél fogva a táplálkozásnak szolgált s ha itt már tudatos állapotokról szólhatunk, akkor igazat kell adnunk Schneider kiélesített mondásának, hogy az állatok életét mindenkor az éhség mozgatja;¹⁾ mert hiszen innen erednek az impulsiv mozdulatok.

A mikor azonban az egyes funkciók különböző szervekhez fűződnek, akkor az egyes szervek kettős munkára lesznek képesek. Még pedig 1. minthogy a felület minden pontjába az éltető ösztön is betérjed, azért a felület minden megkötése az éltetőnek is ingerlése s mint ilyen azon mozdulatokat idézi elő, melyekkel a homogen plasma az éhséget csillapítani szokta. Minthogy azonban a felület némely pontjai sajátos szervekké alakultak, azért 2. minden egyes szerv, mint különödtött ösztön, saját magát is kénytelen a direct kötés ellen fen tartani s ezen centrális reakciók a képek. A tagolt öntet kerületi kialakultságának ingerlése tehát 1. oly mozdulatokat idéz elő, melyekkel az éhség csillapítható 2. olyan reakciókat, melyekkel a specifikus ösztön kötöttsége elhárítható. Amaz a védelmi mozdulat, mely most külön lép fel; emez a kép, mely az öntudatnak az ösztön kötöttségét jelenti.

Ebből érthető már most, hogy az állat életében mindenkor az éltető ösztön játszsza a főszerepet; mert az állat

¹⁾ Schneider György. Der thierische Wille, p. 1.

felületének minden ingerlése az ösztön kialakultságának vesztesége s annyiban minden mozdulata végre is ezen veszteség pótlására fordul. Érthető az is, hogy az állat mindent, a mi reá hatott, a szájába visz, mert az ingerlés folytán minden alkalommal az éltető ösztön szenvedett hiányt, Az éltető ösztön kötöttsége és a pótló mozdulat képezik annál fogva ama két határpontot, melyen belül az állat minden egyéb ösztöni nyilvánulása elhelyezhető. Az ösztönök haladását ezen két határpont között a nagy körforgás nevével fogjuk jelölni.

Természetes, hogy az állatnál ennek folytán minden tárgy,' mely felületét érinti, az éltető ösztönrel vonatkozásba lép. Azonban a hiány és mozdulat közé most egy új momentum illeszkedik be, az ingerlő tárgynak a képe, mint az ingerelt ösztön önrestitutiója. Ezen kép rendes körülmények között a védő mozdulatokat hozza elő (pl. a tentaculumok érintését a szájbavitel mozdulata követi) s annyiban az érzéki adat és a mozdulat között reflexiv viszony keletkezik. Hanem ha az állat nem éhes, akkor ezen közvetlen mozdulat meg is akadhat s csak a specifikus ösztön kötöttsége lép tudatba. Ilyenkor a nagy körforgás két végpontja között az egybekapcsolódás megakad (azt mondhatnók: az éltető ösztön syllogismusa meg nem alakul v. ö. 49. §.); hanem megalakul a viszony öntudat és kép között, mely, körülmények között, ha az éltető vagy nemi ösztön (mint ennek kiduzzadása) meg vannak kötve, a nagy körforgásba beilleszkedik. Ezen új viszonyt kép és öntudat között a kisebb körforgás nevével illetjük. Az önteten belül ezzel kettészakadás áll be, mely ha az öntudat elég erős, a nagy körforgást kettészakítja, megakasztja és az én uralmának kiszolgáltatja.

Az érzékek ezen eredeti eszköziségét a felnőtt ember elszereheti felejteni; hanem állatoknál és kis gyermekeknél egészen világosan észlelhető. Csibék, melyek még a tojás héjával a hátukon szaladnak, az elébök szórt magot csőrükkel felszedik s a gyomorba szállítják. Galienus egy kecskegödölyét kivett az anyja méhéből s többféle ételt tett elébe: mézet, bort, vizet, tejet; a kecske eleinte ingadozott, azután a tejet itta meg. Némely madár, alig hogy a fészkeből kikerült, meglepő

biztossággal kapdossa a legyeket; pillék, alighogy a bábakból kifejlődtek, rögtön felszállanak s a virágokra repülnek. A kis gyermeket a tapintás szopásra ingerli; a mit lát, azt megfogja s szájába viszi; az ízeletet a rágás és a nyelés követi. Mindez végzetszerű szabatosággal megy végbe s arról tanúsodik; hogy az érzékek még mindig azon szerepet játszzák, melyet eredetileg a különödetlen plasmafelület mutatott. Ezen körforgás talán lealázónak látszik a homo sapiensre nézve; de nincs benne semmi megszégyenítő, mert hiszen ez csak a külső keret, melyen belül egész bölcseségét kifejtheti. Hanem a meddig az észszerű megfontolás nem lép uralomra:

Bewegt sich das Getriebe
Durch Hunger und durch Liebe.

Eredetileg tehát az önfentartás lényeges tettei a mozdulatok voltak, melyek az inger elhárítani, azaz hiányt pótolni voltak hivatva. Ezen mozdulatokat az éhség hozta elő, később a különödött érzékek is okozhatták, — de a teleológiai nexus megtartotta máig uralmát, mert mindenkor az éltető ösztön (azaz az öntet szemléleti kialakultsága) a fővesztes s azért minden ingerlés vagy evésben vagy futásban végződik. Így van ez mai nap is az állatoknál és embereknél egyformán. Mert nemcsak az ausztráliai és afrikai vad törzsekben uralkodik a nagy körforgás, nem kell oly messze fáradnunk, ha megszégyenítő harcait észlelni óhajtjuk.

Hanem az érzéki képekkel ezen vaskényszerűségbe új, felbontó, elem ékelődött. Az éltető ösztön periodikus kötésnek van alávetve; hála az égnek, senki sem éhezik folytonosan. Ilyenkor az öntudat ösztönmentes s előtérbe lép a kisebb körforgás, eleinte csak az érzéki képek körében. Azonban ezen érzéki képekhez hozzájárult lassanként a jelentés is s a kisebb körforgás kibővült. Az érzéki képeken ugyanis az öntudat korán észreveszi azon vonzalmat, melylyel a mozdulatok s így az éltető ösztön felé húzódnak; később azt, melylyel a nemi ösztönre vonatkoznak. Az érzéki képekben ezen vonatkozás az első jelentésük; az állat előtt ezen képek két csoportra oszlanak a praedomináló alapöztön szerint: ehető és nem ehető. Idővel az én ezen kötöttség alól is

felszabadult s így a nagy körforgástól elszakadt. Az érzéki képek nemcsak az éltető, hanem egyéb ösztönökre való vonatkozásuk szerint is lettek megfigyelve s az öntudat számára oly képek sora keletkezett, melyekben az ehetőségen kívül egyéb vonatkozásokat is észlelhetett. S ebben rejlik annak csirája, hogy az öntudat ösztönmentes állapotban pusztán a képek jelentésével foglalkozhatik vagyis a gondolkodásnak lehetősége. Hanem éppen azért, mivel ezen összes képekben az ehetőség vonása is található, a jelentés szintén beilleszkedett a nagy körforgásba s az én öntudatos megfontolással képes megválogatni azon mozdulatokat, melyek az eredeti hiány megszüntetésére, az éhség csillapítására, vezetnek. Fájdalom, ez utóbbi az emberi életben még mindig praedominál s onnan az emberek legnagyobb részének baromi törekvésekbe való elmerülése s állati külső viselkedése is.

Nagyon tévesen fogná fel ezen fejtegetést, a ki belőle azt olvasná ki, hogy az emberben észlelhető ösztöni vonatkozásokat alsóbb fokú állatok folytonos tökéletesedéséből akartam levezetni. Az evolutionismus metaphysika; mi nem vagyunk metaphysikusok. Nekünk a felhozott példák csak illusztrációk és typosok; ha én azt mondom, hogy az amoebánál a reactiót az egész protoplasma végzi, akkor ezzel csak egy typut akarok felhozni, melyben az ember nagy körforgása tisztán észlelhető. Ugyanilyen typosokul szolgálnak azon állatok, hol a táplálkozás és a mozdulat közé egyes érzékek ékelődtek; újra más felsőbb typos az, a hol az öntudathoz már a jelentés is járul. Ezen zoológiai példák annál fogva csak az alapschema megrajzolását elősegítő esetek és schemák, de azzal nincsen mondván, hogy az amoebából differenzirozás által a többi állatok s így az ember is keletkeztek volna. Csak annyi világos, hogy itt egy alapterv folytonosan kibővült alakban lép fel, s ez véleményem szerint positiv tény s minden metaphysikai magyarázattól független. A fejtegetés ezen alaptervet abban mutatta ki, hogy az önfentartás a hiány és kielégedése formájában lép fel s ezen formát egy nagyobb külső és egy kisebb belső körrel vélte szemléltethetni. A nagy körforgásnak kezdete az éhség, vége az emésztés; e körforgáson belül az öntudat suprematiája alatt keletkezik a kisebb kör:

az érzékek, jelentés és öntudat között, mely az én relativ önállósága mellett a nagy körforgástól, viszonylag, független életet ábrázol, hanem, az öntetet egységül felfogva, a nagy körforgás gépzetébe alkotó tényezőül beilleszkedik. Mindkét körforgásban azonban csak egy elv uralkodik: ingerlés és reactio, hiány és pótlék, éhség (bármilyen sublimis alakban) és kielégedése. Ekkép fogta fel már Aristoteles is a vágy fogalmát: „a természeti kívánság a hiány kitöltése”.¹⁾ A hiány és kielégedése arányosságáról I. e. mű II. 17. §.

26. Az öntet végcélja tehát, melyre az összes tevékenységek irányulnak, az önfentartás. Az első ingerlésnek, mely az öntetet éri és megköti, már azon eredménye van, hogy az öntet kifejlik, azaz reactiójával tért szerez, Minden további ingerléssel ugyan ezen cél valósul meg, hanem szövevényesebb formában. Első ugyanis az, hogy a maga kialakultságát megőrizni iparkodik; ennek eszközlése az éhség csillapítása, mely annál fogva minden törekvésünkben az alaphang. Hanem ezen csillapítás nem. eszközölhető pusztán az éltetőből; épen azért más ösztönök lépnek működésbe: az érzéki, a jelentő és mozgató, melyek ezen célra közrehatnak s azzal, hogy amazt elősegítik, maguk lényegét is kifejtik. Az éhség jó tanító; csak a ki saját erejével kénytelen magát fentartani, lesz okos és tapasztalt lényenyé. Az ösztönök tehát azzal, hogy az öntet kialakultságának fentartására hatnak, saját maguk is kialakulnak azaz fejlődnek s így az öntetet minden tekintetben fentartják.

A vonatkozást, melyben az ilyen tagolt valóság alkotó tényezői egymáshoz állanak, kapcsoltságnak s az ingerlés átterjedését egyik tényezőről a másikra kapcsolódásnak (associatio) nevezzük. Ezen kapcsolódás törvénye levén a hiány és kielégedése vagyis az, hogy az öntet minden kötés ellenében a maga valóságát kiállítja, minden kapcsolás két határpont között halad el, melynek egyike a kötés, hiány, — a másika az oldás, pótlék vagy segítő. Minthogy pedig az öntudat előtt a hiány ép úgy, mint a pótléka, kép alak-

¹⁾ Arist. *Eth. Nik.* III. 1118. b) 3. ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδείας ἢ φυσικὴ ἐπιθυμία.

jában jelenik meg, azért a kapcsolat formájában az öntudat előtt mindig képek fordulnak elő, melyeknek egyike a hiány képe, másika a pótlék, vagy se g it ő.¹⁾ A segítő mindig a vesztes ösztön restitúcióját célozza s így a kapcsoltág viszonyában mindig a vesztesés a segítő ösztön állanak egymással, — s minden öntudatos kapcsolásnak alapját az ösztönök eme sajátos dinamikai vonatkozása képezi. Mert az emberi elme képei nem céltalan villanások, melyek önkényünk által felidézhetők, minden befolyás nélküliek az öntél jólétére, hanem az öntet életének egyes nyilvánulásai, jólétére folytonos befolyást gyakorolnak, sőt mondhatni, jólétének egyenes eszközlői (v. ö. erről tüzetesen ezen kötet 35. §-ának végét). S azért, a ki a képek kapcsolódását érteni s magyarázni kívánja, annak ezen mélységbe kell hatolnia, a hol azon küzdelmek lefolynak, melyek az öntudat fényes felszínére felbukkanva, sokszor capriciosus módon bonyolult szövedéket képeznek.

Ezen küzdelem eredménye, melyet az én célul fog íel, az egész öntet kialakulása öntudatos alakzattá; épen azért tökéletesen igaz, hogy minden nyilvánulás az öntet céljára nézve egyformán szükséges s befolyásos. Azonban ép oly bizonyos az is, hogy az öntet fejlettségéhez képest az egyes nyilvánulásoknak sajátos becsértékük, dignitásuk van.²⁾ A legfontosabb az öntetre mindenesetre a táplálkozás és mozdulat; ezek képezik azért a nagy körforgásnak két határkövét, melyeken belül a többiek beilleszkednek. Ámde nem hiába éléldik a táplálkozás és a kenyérszerző mozdulat közé az érzékek sorozata és a jelentés nagy ösztöne az öntudattal együtt; a mint ezek fellépnek, az emésztés és mozdulat az eszközök szerepére szorulnak le s uralkodóvá

¹⁾ A *segítő* (Hilfe) fogalmát a herbarti lélektan hozta fel legelőször, de a miénktől egészen különböző értelemben Ott ugyanis segítő azon kép, mely egy más képet az öntudatba felsegít, tehát az, a mi nálunk a vesztes ösztön. A különbség oly fontos, hogy tüzetesen rámutatni szükséges volt.

²⁾ *Mosso* La peur. 126. »Il y a . . . une hiérarchie dans les parties, qui composent notre machine, car toutes les fonctions ne sont pas également importantes.« Talán a mi becslésünk kissé másforma, mint Mossoé, de azért a tényt változatlanul elismerjük.

lesz az öntudatos gondolkodás hatalma. Ezen gondolkodási miveletek azután eszközeivé válnak a nagy körforgásnak is (hisz fejével szerzi manap az emberiség nagy része táplálékát), de a nagy körforgás mozzanatai az öntudat elől mind jobban háttérbe szorulnak s döntő erővé küzdi fel magát a jelentés, a mennyiben ez az öntudatot foglalkoztatja s állandóbban ingerli, mint a periodikus lefolyáshoz kötött nagy ' körforgás tagjai. Ekkép a táplálkozás csak ama nagy kereket jelenti életünkben, melynek körforgása a szövőgyár kisebb kerekeit mind mozgatja; hanem az érdeklődést nem nyeli el maga: az öntudat kelégedése csak azon díszművek által érhető el, melyeket a kisebbik körforgás tényezői készítenek. Öntudatos életünk főharczai a gondolkodás terén zajlanak le; a jelentő ösztön tagoltságába a harmonikus ordo rerumot behozni s életünkkel megvalósítani — e körül forog az ösztönök egész küzdelme, a melyben az öntudat az aranymérleg tisztét végzi, kibillenve minden legcsekélyebb ingernél, mely jelentő ösztönünk tagoltságának harmonikus kifejlését megkötve vagy megakasztva állítja elébe. Ez által nyer életünk jelentőséget és értéket, s lesz e m b e r i léletté.

Az ösztön dignitása azonban egészen más dolog, mint tevékenységi formája; amaz az öntudat becslése s így ösztönök szerint különböző, emez az öntet életformája s így valamennyiben egyező. Mindenütt a hiány az indok és a segítő a végpont. Mielőtt azért tovább haladnánk, szükséges úgy a hiány eredetét, mint a pótlás módját megállapítani. A hiány az ösztön természetével ellenkező állapot. Minthogy pedig az ösztön formailag ^--törekvés, azért a hiány formailag e törekvés megakasztása. A megakasztó inger azonban ép úgy különbséget hoz be a hiányba, mint a pótlás a segítőbe. Még pedig a hiány az ösztönben keletkezhetik 1. direct külső támadás által, melyet az ösztöntől idegen inger hoz elő. Ilyen pl. az éltető ösztön fogyasztása a többi ösztönök s a külvilág oxygenje által, a szem és egyéb érzékek ingerlése és kimerülése; 2. az ösztön saját tétlensége is az öntudatban hiányt okozhat; így pl. sötétségben éhezünk a fényre, fogságban a mozgásra, coelibatusban az asszonyra (a köznép így fejezi ki:

„eszem a lelkedet”, „eszem azt a piros száját” stb.). Öntudatos állapotban minden hiány az öntudatnak megkötését jelzi, melynek épen a két említett eset felel meg az egyes ösztön életében.

Másfelől a pótlás is többféle formát mutat. A legegyszerűbb az *ένδειας ἀναπλήρωσις*; a hiány a pótlást directe nyeri. De lehet ezen segítő hosszú ösztönkötésnek is eredménye, a nagy és kis körforgás lefolyásában. Mind a két esetben pedig való, azaz az ösztön minőségének teljesen megfelelő, igaz pótlék lehet; vagy csak az ösztön kötöttségét, kivált az öntudat kötését elvezető (azaz átsugárzási) pótlék.

27. Az ösztönök dignitása, mint már fentebb megjegyeztük, azok életnyilvánulási formájára lényeges befolyással nincsen; egyformán hiány és pótléka az, a mi az éltető és a gondolkodó ösztönt mozgatja s csak ennek nyilvánulási formájában van különbség, az egyes ösztönök szerint. A nagy körforgásnál pedig azt láttuk, hogy éhség és emésztés képezik a keretet, melyen belül az ösztönök élete halad; ezen kereten belül fejlenek ki a többi életnyilvánulások, melyekből az egyéni tartalom különbözősége szerint alacsonyabb vagy magasabb alkotások erednek.

A hiány és pótléka összefüggése már most általában két módon eszközölhető. Az elsőben az ösztön saját tőkéből pótolja a hiányt, s ezt egyszerű vagy direct pótlásnak nevezhetjük; a másodikban az ösztön hiányát más ösztön pótolja s ezt a foglalt segítő körfolyamatának mondhatjuk. Ezen különbség a kapcsolat megértésére a legnagyobb fontosságú. Eredetileg csak az első pótlék észlelhető; de ezen egyszerű pótlékból az öntet tagosodása esetén önkénytelén átvitel útján származik a másik, melynek fölépéseit már a 25. §. jelezte s mely az emberben, mint egységes szervezetben, az első vagy egyszerű pótlék alapján épül fel.

Az egyszerű pótlék egyértelmű az egyszerű reflexszel; mikor a protozoon egyforma protoplasmája az inger ellen kinyújtódik, akkor ebben azon ősfórmát kell felismernünk, melyben a tagoltabb lények egyes ösztönei ezentúl magukat, mint önálló ösztönöket, fogják fentartani. Ezen schema

szerint pótolja az éltető ösztön a maga helyi hiányait (miről már a vérnek odaáramlása a sértett pont felé, a gyuladások stb. tanúskodnak); ily módon eszközlí a mozgás ösztöne a maga pótlékait, saját magán belül új, más pontról eredő mozdulattal; így áll elő az érzéki képek folytonossága (v. ö. 33. §. az érzéki képek kapcsolatai), a mint ezen reakcióra már a kép eredeténél is rámutattunk (v. ö. 18. §.); ugyanily pótlást nyújt a jelentő ösztön a zavarodó fogalmi soroknak s tipikus ezen egész önfentartásra az öntudatnak reakciója, a melylyel azonosságát megőrzi. Az öntudat ezen reakcióját tipikusnak nevezem azért, mert ez az egyedüli, közvetlenül ismeretes reactio, melynek mintájára, projectio útján, az oki viszonyban felfogott tárgyak reactio-képét alakítjuk.

Az egyszerű pótlás tehát az ösztön önerejéből ered s annyiban mind annak képezi alapját, a mit később az öntet, mint .egység, cselekszik, mikor az egyes ösztön a pótlás eszközlésére képtelen. Ezen önvédelem a közönséges ember előtt ismeretlen, mert szeme figyelmét rendszeren a foglalt segítők küzdelme vonja magára; pedig a segítők összefoglalása csak azon esetben lehetséges, ha az egyes ösztön ép és egészséges. ^ Képzeltető-e, hogy az épületkövek hasadozottságából erős épület keletkezzék? Azért a lélektan az ilyen egyszerű folyamatokat rend szerint csak curiosumokként szokta említeni; pedig ezen egyszerű elemek képezik azon tőkét, melyből minden további műremek megalakul s táplálkozik. Valamint az állatok sorában az önfertartás első lépése az őállat reflexmozdulata, ép úgy az embernél a foglalt segítők logikai feltétele az egyszerű pótlék fogalmában keresendő. Az alapschema, melyet az inger és mozdulat viszonyában találunk, mindenütt ismétlődik; az egyes ösztön reakciója ép úgy mozdulat, mint azon végső mozdulat, melylyel az öntet a távol eső hiány kezdő pontját egy bensőleg összefüggő körforogássá összefűzi (syillogismos). Az öntudat előtt, igaz, mind ezen viszonyok képek alakjában lépnek fel; a ki azonban szem előtt tartja, hogy a kép az ösztön részszerű nyilvánulása, az tisztán látja már most is, hogy a képkapcsolás mélyében az ösztönök életküzdelme folyik, melynek felszínre vetődő buborékai épen a kapcsolt képekben észlelhetők.

28. Így állván a dolog, önként következik, hogy a kapcsolat, mint hiány és pótlék összefüggése, illetőleg mint vesztes és segítő ösztönnek egymásra és az öntet egységére való vonatkozása, fogalmilag a veszteségben bírja indító rugóját, a mennyiben a lefolyás a vesztes ösztönben veszi kezdetét. A pótlék ennél fogva mindig a vesztes ösztöntől függ szükségképen, a mint azt fejtegetéseink a pótlék genesisét illetőleg bizonyítani fogják. Ezen tételt a concret kapcsolatok szeszélyessége annyira elhomályosíthatja, hogy szinte észrevehetetlenné válik, s azért az associatio magyarázatai ezen összefüggést rendesen egészen mellőzik.¹⁾ Mind a mellett épen ezen tényállás elismerése nélkül az associatio indokát és létalapját megérteni soha sem lesz lehetséges s azért a legsublimisabb formájában is erre kell a kapcsolatot visszavezetni, ha igazan átismerni kívánjuk. Mert a kapcsolatok szükségképenisége épen célszerűségükben rejlik s azért formájuk is a reflexmozdulatban nyilvánult, mely nem egyéb, mint kapcsolat, az öntudat megkerülésével (v. ö. 15. §). A hiány és pótlék ezen összefüggését az egyszerű pótléknál kétségre sem lehet vonni; homályosnak s így kétesnek csak ott kezd látszani, a hol már az öntudat lép fel tényezőül s a szükségképeni célszerűséggel lefolyó pótlások épen az ő ingerentiája folytán keletkeznek. A lélektanban ezen tünetmenyeket a szorosabb értelmű ösztön (Triebhandlung) neve alatt ismerik s ez 'alatt oly kapcsolatot kell érteni, mely ugyan az öntudat közvetítésével folyik le, de az öntudattól semmiféle megakasztást nem szenved. Az ilyen kapcsolat rendesen valami peripherikus inger, öntudat és mozdulat között áll fenn (hanem, mint látni fogjuk, ezen sor szükség szerint kibővíthet) s feltartóztatatlansága miatt hajtó jelleműnek (impulsiv természetűnek) nevezetik.

Ezen kapcsolatok a felnőtt ember életében közbeeső tagok rétegei által el vannak fedve (bár ott is a megszokás uralma alatt szinte megkövesült alakokat mutatnak pl. az agglagények különködései); s azért azokat a gyermek lelkében

¹⁾ Újabbban *Wähle R.* szól ilyen értelemben a *Vierteljahrschr. f. wiss. Philos.* 412. 1. 1885. igaz, csak az öntudatos kapcsolatokra nézve, síz ingerlés képének közönyösségét hirdetve a képkapcsolódásra nézve.

kellene kipuhatolni. Minthogy azonban a gyermek lélektana fájdalom! ilyen kapcsolatokra módszeresen még gondot nem fordított, azért ezen kérdésben az állatok lélektanához kell felvilágosításért foyamodnunk. Az állatok élete ugyanis majdnem kizárólag ily öntudatos ösztönök élete, s műveik többnyire impulsiv jelleműek. Ez ösztönöket Schneider¹⁾ a) érzéki, b) észrevéti, c) képzeti, d) gondolati ösztönökre csoportosítja s keletkezésüket és elterjedésüket igen elmésen és gondosan fejtegeti.

Tana értelmében az ösztönök az érzésekből fakadó indítások, melyek valamely tárgy elérését vagy eltávolítását célozzák. A szerint, a mint ezen érzés közvetlen érintkezés, vagy távolból való észrevét, vagy emlékezeti képek folytán keletkezik, az ösztönzések is különféle fajúak s általában a fent felsorolt négy fajra oszlanak. Nyilvánvaló, hogy itt mindig valamely érzéki kép az első lépés, mely azután az érzésre s innen a célszerű mozdulatokra vezet; az ösztön e szerint mindig az állat reakciója a kötés ellen s így célját e kötés megszüntetésében bírja, melylyel az állat magát és fajtát fenntartja. Így keletkeznek táplálkozási, védelmi, nemzési vagy szerelmi és fiakat ápoló ösztönök, — a mi nyilván az ösztön fogalmának, a mint mi vesszük, összezavarása az ösztönöknek impulsiv tettekben való nyilvánulásával. Azért a csoportosítás áttetszősége mellett az ösztöni életnek mechanikáját mélyeiben megérteni nem bírja, a mi pl. abból is látható, hogy a táplálkozási ösztönt akkor is ébredezőnek véli, ha az állat nem éhes, a mi ezen ösztön céljával szemben céltalan erőfecsérlés lenne. Mert az állat csak akkor vágyik táplálékra, a mikor éhes; a táplálék szerzésének szolgáló mozdulatoknak eredető s magyarázó oka tehát soha sem rejlik a pusztá érintkezésben vagy látásban, hanem mindig az éhségben. Hogy ezen ösztönzések azután ismétlés által az állatban szinte gépies állandósággal szervezkednek, a gyakorlat eredménye; de hogy az első alkalommal ilyen kapcsolat éhség és mozgási ösztön között létesülhetett, azt, ha csak az ösztönt saját magából megérteni nem akarjuk, mindig az állati öntet célszerűségéből kell levezetni s így a Schneider-

¹⁾ Georg Schneider. Der thierische Wille. Leipzig, 1880.

féle fejtegetés csak egy mélyen fekvő törvénynek empirikus igazolása lehet, melyet, az emberi lélek körében, épen most igyekszünk minden oldalról feltüntetni.

Ha tehát az állat éhes, akkor benne az étel képe keletkezik; ez a fundamentális viszony. A mint az étel képe támad, megindulnak a célszerű mozdulatok. Azaz az egyszerű kapcsolat tagja: 1. az éltető ösztön megkötése vagyis az éhség 2. ennek megérezése s a jelentő ösztönben a pótló kép keletkezése (a mi csak sok tétovázás után állhat elő, mint a 30. §. ki fogja fejteni) 3. a pótlókép által megindítatik a mozgató ösztön. Ezen kapcsolat állandó s onnan a protozoáktól kezdve az emberig található, mint az általunk jelzett nagy körforgás. A rhizopodák testüket hosszú szálakba kinyújtják, melyeket hegyükön ide-oda mozgatnak; ha ehető a test, akkor körülfolynak s saját testük belsejébe viszik egy mozdulattal. Ugyanezt teszik a korallok tentaculumaikkal, a syphonophorák; a holothuria tentaculumait egymásután szájába viszi s megnyalja, mi által a rátapadt apróbb állatokkal éhségét csillapítja. A cephalopodáktól kezdve a táplálkozásnak szolgáló mozdulatokat már a látás, szaglás és hallás irányítják; hanem az indító itt is az éhség, a pótló a látási kép, a mozdulat ennek átvitele az éltető ösztön síkjába. Ekkép voltaképen az éltető ösztön az öntudaton s jelentésen át az érzéket ingerli s innen történik a mozdulatok elintézése. Ennek világos bizonyossága az, hogy a cephalopodáktól kezdve a rákok, kétéltűek, gyíkok, kígyók, madarak, emlősök körében az étel keresése lép fel, valamint a zsákmány meglesése sőt csalogatása is, a mi az éhség és mozdulat közé eső pótképek felléptéről tanúskodik. Mert a keresés, meglesés, még inkább a csalogatások mind olyan mozdulatok, melyeket nem valami reális tárgy, hanem a zsákmány képe indít meg, — ezen képet pedig az éhség azaz az éltető ösztön megkötése idézi elő. A rhizopodáknál ezen különödség még elő nem állott, s azért az éhség egyenesen mozdulatokat indíthat meg, melyek azután egyszerűen az öntudat hiányérezetéből értendők (mit, legalább törmelékeny alakjában, az élő lények egyikénél sem lehet biztossággal tagadni).

Ép oly biztos kapcsolatot találunk a védelemre vonatkozó tevékenységnél is. Legelső fokon a védelem reflexív (bár nem reflex) tünetenyekben nyilvánul, melyek az állatok sajátossága szerint sajátosságok. Ilyen pl. a hydromedusáknál a csalántokok nyílása és a fényárasztás; a holothuria tubulosa érintésnél tapadó nedvet választ ki; a sepia off. sötét felhőket terjeszt maga körül; némely rovar bűzt terjeszt; a legyek, madarak, macskák tisztítkoznak, ha valami rajok tapad; a molluscatól kezdve fellépnek a meglapulás (halak, kigyók, madarak [szalonka] s feljebb), a takaródzás (dorippe, Maja), burkolódzás, befürödás s végre a lakok építése, a futás és szembeszállás.

Ezen esetek végtelenbe szaporíthatók; analysisök azonban azt mutatja, hogy a védő mozdulatok (mint már a 25. §-ban kimutattuk) pótlékai azon öszlönkötéseknek, melyek az állat felületét érték. Ezt legegyszerűbben láthatni a medusák csalántokjainál, a legyek és madarak tisztítkozásánál, — de félreismerhetetlen az elv a közbeeső tagok fellépte által elborított esetekben is (lakás építése), valamint a jelentés közbejöttével a futás és szembeszállás tetteiben is.

A nemi ösztön kapcsolataira nézve döntő azon általános állati szokás, hogy a belőle eredő tevékenységek csak a párosodás idején, azaz periodice lépnek fel (az ember s néhány más állat e szokás alól gondolatilag keletkezett szerencsétlen kivételt képeznek). Ilyenkor a nőstény állat észrevéte okozza a közösülés utáni vágyat. A formák rendkívül változatosak, az ösztöni schema végig egyforma. A pókok ivarfajai között rendszeren halálos ellenszenv uralkodik, a nőstény megtámadja s megeszi a hímet; ivás idején azonban hassal felfelé függ a nőstény, a mi a hímet arra ösztönzi, hogy oda sietve, csápjaival a nőstény vaginájára egy csepp magot kenjen. Ilyenkor keletkeznek a nemi gerjedelmet fokozó ölelkezések pilléknél, békáknál, melyek néha, mint a sepiánál és polypusoknál, napokig tartanak; az ephemeridák légtáncai, s mindazon, a halaktól kezdve az emberig, egyforma szokások, melyek a közösülést megelőzik, udvarlás, tánc (fajdkakas), éneklés, a testi szépségek kifejtése, széptevés, csók, ölelkezés stb. A nemi ösztön kötöttsége ennél fogva itt

is a jelentő ösztönbe terjed, onnan szerzi a pótképet, melyet a valóság érzéki síkjába kihajít, s célszerű mozdulatokkal a nemi ösztön vetületi síkjába átvisz. A gyermekek ápolása és nevelése sokkal komplikáltabb lelki processzus, semhogy még e helyen taglalásába bocsátkozhatnánk.

Mit tanítanak tehát az alsóbb állatokon észlelhető ösztöni tünetmények? Tanítják az ösztönök szerves összefüggését s azt, hogy a pótló kép mindig a kötés által s ennek természete szerint határozatják meg. Az éhes állat öntudata elé az étel képe varázsoltatik; az éhes állatnak semmi más kép nem lép a tudatába. Az állat minden kellemetlen bőringert vagy ösztönkötést, még emlékezeti képében is, reflexive elhárít magától; sem az éhség, sem más ösztön pótló képére nem vágyik, csupán csak a szabadító mozdulatra. A nemi ösztön hatalma pedig oly nagy, hogy a pótló képen kívül másra nem is gondol, még a saját maga képe is háttérbe szorul s így vesztébe rohan szerelmeért, ha veszély fenyegeti, de ki nem tér előle.

Az indító vagy kötőkép természete tehát határoz a pótló kép természete felett. Ugyanezen elv érvényes az emberre nézve is, a melynél a középtagok hosszú sora miatt az összefüggés minden concret esetben ugyan nem világos; de ezen elv elhanyagolása által mégis annyira jutnánk, hogy a kapcsolást merő játékul kellene tekinteni. Az associatio ezen bonyodalmissága folytán azok, kik e tünetnyben nem látták az öntet fennállásának feltételét, hanem pusztán az öntudatos képek közti külső viszonyt, odáig jutottak, hogy az ingerlő képet a kapcsolt képek felidezésére nézve közönyösnek állították. Azonban az állati lélekben felmutatott szükségyszerű kapcsolatok (melyeknek emberi párhuzamát l. a 25. §-ban) világosan mutatják, hogy a kapcsolás mégis valamivel több, mint képek közti játék; mert e kapcsolás ösztönszerű helyességétől nem az állat okossága, hanem élete függ s bizonyosan az emberi lélek is akkor van legjobban organizálva, a mikor kapcsolatai helyesek.

Mínthogy ugyanis az élő lény főcélja az önfentartás, mely az önkifejtés s önérvényesítés törekvéseiben nyilvánul, azért minden cselekedete ezen célra irányul s a legcsekélyebb

kibillenés ezen irányból az egyén vesztére vezethet. A lelki betegségeknel azért a symptomák sora azzal kezdődik, hogy a kapcsolatok mindinkább meglazulnak, a mint azt pl. a dementiánál tapasztalták.¹⁾ Maudsley szerint a „szellemi tehetségek fokozatosan csökkennek, a képek összefüggéstelensége növekszik (l'incohérence des idées augmente)” s egy általa felhozott tipikus esetben a tébolyt a gondolatoknak ezen felदारabolása jellemzi, mennyiben az illetőnek leveleiben a mondatok között semmi összefüggés nem volt („chacune phrase formait pour ainsi dire un trait indépendant”).²⁾ Viszont a lelki nagyság és épség fokmérőjét a rendszeres gondolkodás, az átfogó pillantás és eszme hatalmában szoktuk méltán csodálni. Azért a kapcsolatok helyessége (az association systématique, mint Paulhan nevezi³⁾ a szellemi élet egészségét bizonyítja, valamint azok meglazulása azon lépések elseje, melyekkel az egyéniség bomlása az egység elveszéséig halad.⁴⁾ Azon körülmény pedig, hogy egyes érzéki vagy jelentő képek kapcsolatát nem bírjuk mindenkor részleteiben a kielégedés törvényére visszavezetni, csak felületes gondolkodást képes arra vinni, hogy ilyen (felsőbb okok, az öntet helyes fogalma által követelt) alap-törvényt az egyes eset kedvéért elhagyjunk. Végre az öntudat vezetése alól kiszabadult ösztöni élet (pl. álomban és elmebajokban) minduntalan rámutat azon természetszerű nexusra, mely az ösztönök között fen áll. Sok helyett csak néhány tény álljon itt. A nemi ösztön bárminemű ingerlése a pótló képet asszony alakjában állítja a tudat elé. Így pl. a hólyag nyomása a penis erectióját, az erectio az asszony képét, az asszony képe pedig mind azon mozdulatokat idézi elő, melyek megszerzésére vezetnek s tökéletesen úgy végződhetnek, mint a reális szerelmeskedés. A gyomor túlterhelése vagy üressége megfelelő álmképeket idéz fel; a fojtó levegő azon mozdulatokat, miket éber álomban végzünk elhárítására. Ide tar-

¹⁾ *Krafft-Ebing* i. m. II. 101. 1.

²⁾ *Maudsley*. *Pathol. de l'esprit* 347.

³⁾ *Paulhan*. *L'activité mentale et les éléments de l'esprit*. 1889. 88. s. k. 1.

⁴⁾ *Maudsley* szerint (347 l.) e haladás lépései: a) manie chronique, b) faiblesse mentale, c) imbecillité — egész a teljes felbomlásáig.

toznak az elmebetegeknél a delíriumok és téveszmék (mikről l. 35. §-t) s mint az ösztönök halálos küzdelmének rettentő példája a szivaggály (Praecordialangst).¹⁾ „A szivaggály (valószínűleg) a szívarteriák görcsének kifejezése s így a szív vasomotor! neurosisát jelzi.” Többnyire a torok összeszorulása, a hangnak sajátságos gyengesége, a gyors, felületes zavaros respiratio, bőséges izzadás és vizezés karöltve jár ösztönszerű, céltalan bolyongással s vad dühöngéssel, mely állapotban a beteg a legrémítőbb öncsonkításokat, öngyilkosságot, gyilkosságot követi el s mindent kíméletlenül elpusztít, a mi keze ügyébe esik.

Ezen adatokból világos, hogy a hiány képe mindig döntő hatással bír a pótló kép természetére nézve, a mint azt elméletileg apriori lehetett feltenni, mihelyest a kapcsolatban az ösztönkielégedés mechanikáját felismertük.

29. Mit képesek már most az ösztönök egyenként nyújtani, hogy valamely hiányt pótoljunk? ez a legközelebb eldöntendő kérdés, melynek megfejtésénél szem előtt tartandó, hogy, a mit az öntudat kép alakjában lát, az tulajdonképen mindig egy határozott ösztönnek reális állapota. A feleletet megkapjuk, ha az egyes ösztönök természetét s hivatását az öntet szervezé-ében megvizsgáljuk (v. ö. a 19. és 20. §-okban fejtegetettek).

a) Az éltető ösztön feladata az öntet anyagi kialakítása. Az ő alkatában azért mindazon anyagok (azaz látási, szaglási, ízlelési, tapintási képek) találtak, melyek az egyes ösztönök külső kialakulásában ismeretesek. Minden hiány az ösztönök kerületi s centrális anyagalkatában innen nyeri pótlékát. Viszont az éltető ösztön hiánya alatt ezen anyagi alkatrészek hiányát értjük; természetes, hogy azokat magából nem hozhatja elő, hanem directe az érzéki (azaz anyagi) képekre s az átszállító mozdulatokra van utalva.

b) A mozgató ösztön hivatása, közvetíteni az öntet és a külső között. Azért mindenkor a mozdulat az, mely a külső és kerületi hiányok, különösen kötések ellen segít. Hiánya viszont a mozdulatlanság, melyet csakis mozgás szüntethet meg (sokszor nem épen külső, hanem bármilyen centrifugális tevékenység v. ö. az álpótlékok tanát 36. §.).

*) E. V. *Krafft-Ebing* i. mű I. 134. §.

c) Az érzéki ösztönök a valósításra vannak hivatva s a mit érzeinkkel felfogunk, azt külső valóságnak tudjuk s tekintjük. Innen tehát soha egyéb pótlék nem nyerhető, mint érzéki: azaz látási, szaglási, ízlelési stb. vonások. A mi valóság akar lenni, az az érzésekre kénytelen hatni. A hiány ezen vonások nemléte valamely érzéki képben; s épen azért az ösztönök teljes kialakulásához nemcsak pusztá képeik, hanem ezen érzéki színálak is követeltetik.

d) A jelentő ösztön hivatása, mindennek általános értelmet, közvetlenül érthető jelentést adni. Minden inger, mely az öntudatra hat, azért a jelentő ösztöntől nyeri jelentőségét az öntet és kialakított világa számára.

e) Az öntudat feladata mindazt öntudatos formákban szemlélni, a mi az öntet nemtudatos gazdagságát képezi. Az öntudat azért minden ingert *a) t é r b e n* és *i d ő b e n* helyez el; *β)* benne a saját kötésének okát állítja s ezen módon az összes képek változásai számára új meg új okokat keres fel; *γ)* ezzel pedig minden képbe, mint ingerlő okba, a *c s e l e k v é s* vonását teszi át, melyet közvetlenül a saját maga önfentartásából átértett. Viszont az öntudat hiánya első sorban azonosságának felzavarása, minden kép megzavarja az én = én nyugodt viszonyát; ezen azonosságot az öntudat saját magából restituálja, s épen azért mindennemű hiányát az illető ösztön hiányának pótlásával szünteti meg.

30. A hiány és pótlék tartalmának megállapítása után már most arra fordulhatunk, hogy az egyes ösztönöket a 27. §-ban felállított kapcsolási formákba egyenként besorozzuk. Volt pedig a pótlékok két fő faj *a)* az egyszerű *h)* a foglalt segítség. Amazokról már szó volt; az utóbbiakat kell tüzetesebben megvilágítanunk.

A foglalt segítők esete akkor áll be, a mikor az ösztön maga erejével magán segíteni nem tud. Ilyenkor, szem előtt tartván, hogy a végső segítség mindig a reális mozdulat, azaz a mozgató ösztön térteremtő tevékenysége, a következő, fokonyként bővülő sort nyerjük.

a) Az inger, az ént megkerülve, egyenesen a mozgató ösztönre terjedhet át. Ezek a *s z o r o s* értelemben vett *r e f l e x m o z d u l a t o k*, milyeneket a décapitalt békákon ész-

lelünk; hanem előfordulnak tömegesen az embernél is a legkülönbözőbb ingerek következeképen. Ide tartoznának az alvás közben elkövetett mozdulatok is. Hanem ezek feltétlen valósága nem bizonyos; mert úgy látszik, hogy az én a mély alvásban, hypnotikus és somnambulikus állapotokban is ébren van, és a forma csak mint a foglalt segítőknek legelső schemalikus formája szerepel.

b) Az inger az énré hat s innen visszaveretik az ingerpontjába. Ezek az érzéki reflexek, melyekkel az én az ingerlést észreveszi; ezek útján keletkezik az én számára a nemén (v. ö. 61. §. az indulatról.).

c) A hiány az öntudaton át a mozgató ösztönre terjed át. Ezek a tudatos reflexek, melyek mindennemű védőmozdulatokban kényszerűen nyilvánulnak. Ilyenek: a láb és kéz visszahúzódása égetésnél s csiklándoztatásnál; a test fekvésének változtatása nyomás folytán; a kellemetlen bőradatok megszüntetése kis gyermeknél, valamint a szopás, rágás, nyelés, köhögés, melyek az öntudattól függetlenül, bár tudtával végbe mennek; az íris összehúzódása s a szem becsukódása túlságos fényingernél, a lencse kidomborítása gyenge fénynél; a laxator és tensor tympani mozdulatai gyenge és erős hangoknál; az orrlyukak kitégése kellemes szagoknál, az orr fitorítása büzőknél; a mirigyek secretiója (pl. savanyu ízekenél a nyálazás, szomorúságban a könnyezés stb.); a penis erectiója tapintásnál és melegnél stb.

d) A hiány az ént érve a jelentő ösztönbe terjed át. Ezek a gondolati reflexek, melyekkel pl. az érzéki tárgy jelentését megállapítjuk. Ezen reflexek tovább is megbővülhetnek új tagokkal, úgyhogy a schema ez:

hiány — öntudat — jelentés — érzéklet — mozdulat.
Akármilyen legyen azonban a foglalt segítők sorozata, jellemzője az, hogy a pótléket a vesztes ösztöntől különböző ösztön szolgáltatja. Így érve a dolgot, az emberi öntet képkecsolatainak legnagyobb része körfolyamatosnak bizonyul.

Végig tekintve a foglalt segítők fajain, kitűnik, hogy mindezen kecsolatok az öntudat részvétele mellett folynak le; az öntudat a legtöbb esetben akadálytalanul továbbítja az

izgalmat, de előfordulnak esetek, mikor az öntudat ezen változatlan átbocsátás eredményében vágyával ellenkező állapotot lát, előállításától fél s épen azért megakasztó hatalmával a körforgás lepergésébe belenyúl. Ilyenkor a lefolyást nem nevezzük ösztönnek, hanem tettnek, a miről a III-ik szakaszban lesz szó. Ott azonban, a hol az én megakasztólag nem lép közbe, a folyamatot óvatosan kell megfontolni. Elvünk szerint (v. ö. 24. §.) a kölcsönhatás nem jelenthet idegen lényeknek az egyik ösztönből a másikba való átmenését, hanem mindig ezen ösztön önerejének felszabadulását reactio képében, így van az itt is. Az öntudat átsugárzik a segítő ösztönbe s ennek tevékenységét kelti fel remélhető pótlék vágyában; teszi pedig ezt az öntudat pusztán a kivetítés elve értelmében, ugyanazon elv szerint, melyből a hallucinációk származnak (v. ö. a 33. §-ban részletesebb kifejtését), azaz úgy, hogy pl. a mozgató ösztönt megkötve, ezt a végkészülékbe s így vetületi síkjába kihatolni ösztönzi. Ugyanezen elv szerint alakulnak a valóság képei, mint igaz hallucinációk (v. ö. I. Rész. 11. §.) s a téves káprázatok is.

Az egyszerű állatokon tapasztalt mozdulatokból tanultuk, hogy az öntet egész élete az önfentartásban áll s hogy az önfentartás alapformája a mozdulat. A mikor az öntet különödött, akkor ezen reakciók szaporodnak; hanem, mivel az egyes ösztönök egy közös egység momentumaivá lettek, az egésznek fen tartásához minden egyesnek önfentartása szükséges s azért az első ingerléstől kezdve, a hallucinációknál észlelt módon, sorban halad az ingerlés mindaddig, míg az utolsó mozdulat az első ingerlést meg nem szünteti. Ezen körfolyamatot az állati ösztönök alakjában Schneidernél is találtuk (v. ö. 28. §.); most azonban az embernél fogjuk azon körnek főpontjait kijelölni, melyben az ösztönök élete lefolyik. Mint-hogy pedig itt az öntudat centralis helyet foglal el, azért (figyelmezve mindig az ösztönök közötti szerves összefüggésre) azon kérdést kell megfejtenuk: miként, keletkezik az öntudat előtt a pótlék képe? Mert a hiány képe a szükségképeni kötés alakjában adva van.

Ennek megfejtésénél a 26. §. fejtegetései szolgálhatnak vezérlőül. Az ösztön hiánya kétféle: direct kötés és saját tét-

lenség által okozott hiány. Amazt pozitív, emezt negatív hiánynak nevezhetjük s részletezve a következő alakokban tapasztaljuk. Az éltető ösztön + hiányát az éhség jelzi, jelentése pedig az éltető ösztön anyagi fogyatkozása; negatív hiánya a túltengés, az emésztés erőtlensége, melynek jelentése az, hogy a szükséges tevékenységet ki nem fejt. A mozgató ösztön -| hiánya az izmok kimerültsége, — hiánya az erőtőke paragon heverése. A nemző ösztön + hiánya a kicsapongás bágyadsága, — hiánya a lemondás és önmegtartóztatás; amaz a nemző ösztön kimerülése, emez túltengésének jele. Az érzéki ösztönök + hiánya az érzéki ingernek hatása folytán keletkezik, — hiánya pedig az érzéki erő használatlanságából ered. Ugyanez áll a jelentő ösztönről is, melynek + hiánya a homályos, zavaros és megakadó gondolkodás, — hiánya a gondolathiány és az unalmas tétlenkedés.

Természetes, hogy ezen különböző hiányoknak különböző pótlékuk is van, melyre az öntudat közvetlenül ráveztetik. Még pedig a pozitív hiányok és pótlékok között a következő viszony áll fenn:

éhség . . . étel képe
 izomgyengeség pihenés
 nemző ösztön bágyadsága önmegtartóztatás
 érzéki inger kép
 gondolkodás zavara helyes gondolat.

Ellenben a negatív hiányoknál:

túltömés hányás
 túlerő féktelen mozdulat
 nemi duzzadás (pléthore) közösülés
 érzéki tétlenség inger
 gondolathiány kutatás.

A pozitív hiánynak pótlékából lesz ezek után negatív hiány, melynek pótléka újra a pozitív hiányt idézi elő; schematicice:

éhség étel; jóllakás ürülés
 fáradság . . . pihenés; tétlenség mozdulat
 kicsapongás . . . nyugalom; pléthore közösülés
 érzéki kötés kép; tétlenség . . . inger
 túlfeszülés megoldás; tétlenség . . . kérdés.

Az ösztönök életében tehát kezdetben a túltengés áll elő, mely tétlenség s ennél fogva ingerlésre vágyik. Ezzel az ingerléssel az ösztön magát kialakítja, kifejti s beáll mindenütt egy ideig a nyugalom, az ösztön pihenése; a pihenésből lesz a duzzadás s a duzzadás megszüntetője újra az inger. A hiány és pótlék ezen váltakozásának szükségességét az ösztönönönszabályozásának nevezhetjük, mely annál fogva periodicitást mutat s így bizonyos tekintetben rhythmus észlelhető életében (Spencer). A munka és pihenés, kimerülés és helyreállítás, desintegratio, és redintegratio, alvás és ébrenlét, — mind ezen nagy törvénynek egyes nyilvánulásai; s az öntet egységében ezen rhythmus úgy nyilatkozik, hogy egyes centrumok pihennek, míg mások tevékenyek,¹⁾ akkor is, ha az öntudat ébren van.

Ezek alapján érthető már most a pótló kép eredete az öntudatban. Az ösztön hiányának kettős értelme szerint az öntudat kettős értelmű pótlékre is fog törekedni. Az éltető ösztön éhségét étellel pótolja; túltömöttségét pedig reflexmozdulatokkal szünteti meg. A nemi ösztön túltengését (pléthore) szintén reflexmozdulatokkal háritja el, míg kimerültségét pihenéssel gyógyítja. A két ösztön ezen viszonya igen figyelemre méltó vonás, melynek alapján a nemző ösztön a secretionalis ösztönök közé tartoznék (pysiologiailag oda tartozik is!). Valamint az éltető ösztön túltengése hányással, úgy a nemi ösztöné közösüléssel, ejaculatio seminisszel szűnik meg; s azért nem alaptalan azon feltevés, hogy a nemi ösztön csak az éltetőnek túltengése, csakhogy jelentésűé g külön természetűnek elismerendő. Az éltető ösztön a túltengés megszüntetésével csak magát menti meg; a nemi ösztön ugyanazzal magát és az öntetet védelmezi, hanem egyúttal positiv eredményre is vezet, — új ember születésére. Férfiúnál ezen cél csak nemtudatos és közvetített; nőknél azonban tudatos és közvetlen: mert a nő a nemi ösztön kielégítésével új alakban valósul meg, a mennyiben az újszülött tényleg húsostul

¹⁾ *Maudsley* s mások innen magyarázzák az álmoképeket. *Pathol, de l'esprit* 6. 1. „ritkán történik, hogy összes érzékeink ugyanazon pillanatban ébren legyenek.” „Vannak mozgató és szellemi centrumok, melyek ébren vannak, mikor a többiek elaludtak.”

csontostul az ő megkettőzését jelenti. Azért a nemi ösztön a férfiúnál secretionalis természetű, az asszonynál pedig positiv valósító s így a férfiúnál normális viszonyok között soha sem éri el azon hatalmi fokot, melyet minden asszonynál, nevelési ficamítás nélkül is, elérni kénytelen.

Nézzük már most az öntudat állapotát ezen két ösztön hiányaival szemben. A mikor az éltető tultengésben szenved, akkor egyszerű reflexmozdulatokkal segít magán; saját kényelmetlenségét a mozgatóra veti át, mely aztán természetéhez hiven védő mozdulattal véget vet a kötöttségnek. A mikor azonban az éltető éhezik vagy a nemző ösztön kielégítést tudatossá vált, akkor az öntudaton az egyszerű reflex nem segít: megkísérli ugyan sokszor (pl. a pollutiókban és mindennemű tárgyak lenyelésével), hanem a hiány mindig megmarad, az egyik esetben mint coitalis tristitia, a másikban mint — éhség. Az éhen holtak obductiójánál igen szomorú tapasztalatokra jutottunk, mi mindenféleképpen iparkodott az éltető ösztön rémítő halálküzdelmében magán segíteni (v. ö. 37. §)! A mikor azonban a hiány jelentése világossá lett, az öntudat előtt a pótlék is, mint a hiány ellenképe, keletkezett. Mert a pótlék nem egyéb, mint az, a mi a hiányos ösztönben nincsen, A pótlék tehát a hiányban benne rejlik, mint a hiány ellenképe: eleinte az öntudat ösztönszerűleg mozdulatokban keres menekülést; majd, ha a hiány értelmét a jelentő ösztönből megértette, e megértésben rájött positive a pótlékre is, mint ellenképre (v. ö. tüzetesebben a 35. §-ban).

Ezen processust egy-két példa világosan mutatja. Legvilágosabb ez a nemi ösztönnél, mely oly időben fejlődik, mikor az öntudat már a jelentések nagy tömege felett rendelkezik. A szűzies lélekben a hiány homályos kedvtelenség, bágyadság alakjában jelentkezik és többféle indulatra (kivált türelmetlenségre) készíti. Az öntudat a jelentő képek közt válogat, oktalan fészkelődésben, majd csapongó jókedvben, [az épen nem ártatlan) tánczban s hasonlóknak keres szabadulást (örülteknél szoktak ilyen tüneteket észlelni); de állapota nem szűnik s a pótléket nem ismerve, a hiányt sem képes megérteni. A mint az első közöszülés megtörtént, s a hiány kielé-

dett, azonnal világossá lesz a hiány természete és a pótló kép is. Mihelyest az ivarszervek ingerültségbe jönnek, azonnal megérti a többé nem szűzi lélek a hiány jelentését (mert a hiány megértése épen a hiányzónak a tudása) s az öntudat a 30. §. eleje szerint kápráztatja az érzékeket. Ilyenkor keletkeznek a többé nem szűzies lélekben az ábrándképek, melyekben a pótlást a férfi (vagy nő) alakjában maga elé varázsolja.

Ugyanilyen módon halad a pótlás az éltető ösztönnél is. Mindkettőnek alkalmas pótlékát csak tapasztalatilag ismerjük meg ugyan, de hogy az illető ösztön hiánya valami pótlékre csak rá is vezet, azt az öntet szervezetéből kell megindokolni. A hiány által felzaklatott öntudat nyugtot nem talál; mozdulatokkal igyekszik magán könnyíteni, valamint az infusorium mindent lenyel, a mi útjába kerül. A mikor azután a gondolkodás útján a hiány jelentése kiderült, akkor a hiányban rögtön a pótléka is világossá lesz. A ki sötétben ül, az a fényt kívánja; a fényhiány okozza benne a fény-pótlék képét. A ki le van kötve, az mozogni kivan, ez a pótlék. A ki pedig egy kérdés előtt áll, a kérdést azzal oldja meg, hogy azon jelentést találja, mely feleletül elégségesnek bizonyul. Ezen felelet azonban a hiányos képben vagy gondolatban rejlik; csak látni kell a hiányt egész mivoltában, benne látjuk a pótlékot is, valamint a ki a hóban emberalak lenyomatát látja, oda képzeli az embert s a ki kabátot lát, oda képzeli birtokosát. A kabát azért ü r e s, mert viselője nincs b e n n e ; video, quia non video.

Fustel de Coulanges az ókori községről szóló adataink hiányosságát kiemelve így szól:¹⁾ „tegyük fel, hogy az előbbeni századok ismerete egészen elveszett volna, hogy nem maradt volna más okmányunk, mint az 1848-diki törvényhozásunk törvényei és hogy a történész mégis fogalmat akarna magának alkotni ezt a korszakot megelőző intézményekről. Ez egyedüli okmány megmutatná neki a különbséget az akkori és a megelőző idők között. Ez okmányban okvetetlenül akadna a régibb korszakra való

¹⁾ Az ókori küzség 1856. 1. ford. Bartal Antal, kiadta a M. T. Akadémia.

vonatkozásokra, — melyekből a régibb idők intézményeire következtetni lehetne”. Ekkép szerkesztette meg ő a régi írók egyes adataiból az ókori község szellemes rajzát. A hiány benne van a pótlékában s a hiányból értjük meg a pótléket (valamint a fordítás hiányaiból rájövünk arra, mi hibái vannak, mert a hiba csak azért hiba, mivel a helyeset ismerjük).

Ha tehát a pótló kép eredetét, genesisét, ismerni akarjuk, akkor a kötés két formáját egymással összezavarni nem szabad. Ha külön tekintjük, akkor azt találjuk, hogy a pozitív hiányban arra vágyik az öntudat, a mitől a plethoreben szabadulni akar (az éhes akar jóllakni, a kötött akar mozogni, az impotens akar közösülni); s viszont a plethorében arra vágyik, a mit a pozitív hiányban kerülni akar, tehát a túltömöttségben éhségre, az izomerőben munkára, a szerelmi dagályban szabadulásra, a fényben árnyéokra, a szellemi megérőlködésben nyugalomra. Concret esetben pedig első sorban reflexmozdulatokban keresünk menedéket; ha pedig tudjuk a hiány jelentését, akkor ennek felismerésében rejlik a pótlék is. A hiány t. i. valamely ösztön hiánya s az öntudat előtt tehát ez ösztön hiánya mellé annak teljessége is áll oda. Ez utóbbiból hirtelen levonással rájövünk a pótléokra. Azonban ez utóbbi eset csak a megfontolt tetteknel foglal helyet; legtöbbnyire az öntudat egyszerű reflexmozdulattal hat a pótló ösztönre s azt hallucinációra bírva, a hallucinált képben felismeri hiánya pótlékát.

31. Az öntudat közbeléptével a kapcsolatok között egy oly tényező áll elő, melynek befolyását lépten nyomon találjuk és mégis sokszor csak a megtörtént kapcsolódás végén bírjuk felmutatni. Az öntudat ezen befolyása abban áll, hogy a hiány által okozott érzés megszüntetése céljából az illető pótló ösztönbe vetít s azt hallucinációkra készíti (értve a hallucinatio alatt itt minden ösztöni tevékenységet, melyet centralis ingerlés a vetületi síkba hajt). Az ingerlés folytán az öntudat által előállított kép épen az, a mit kapcsolt képnek nevezünk: de egyúttal az is, a mely a hiányt, legalább az öntudatban, megszünteti. Ha ezen pótló képnek tartalma az első hiányt megszünteti, akkor a folyamat realiter befejezését nyerte; ha

azonban az első hiány marad, a mikor az öntudat már ki is elégedett, akkor az öntudat újra megszorul, újra vetít, mindaddig, a míg az első hiány pótolva nincsen. Ebből láthatni, hogy a képkapcsolat mélyeiben az ösztönök dynamikája lappang; ezen eredeti kapcsolatok meg nem szüntethetők s azért okvetlen előállanak; míg az öntudat szeszélyei által megindított kapcsolatok futó árnyakként elhaladnak s elmúlnak, mivelhogy az öntet életében céljok nincsen.

Az öntudat által megindított pótlékok első eredménye sokszor az első hiányra való tekintet nélküli tevékenység; az első inger vehementiájától az öntudat az által szabadul, hogy az ingert másfelé tereli s ezzel a maga feszültségét elhárítja, ilyenek a folie instinctive symptomái közül a lázas mozdulatok, melyekben a kínzott öntudat könnyebbülést keres, még ha magát vagy mást meg is kellene ölni,¹⁾ ilyenek a céltalan kapcsolatok, melyekről ezen könnyebbitést a pszichiatrák régen ismerik.²⁾ Ezen első pótlékokt épen elégtelen volta miatt az álpótlékok között fogjuk újra elővenni a 37. §-ban. Most csak azon egyik forrásra kívántunk rámutatni, melyből sok, látszólag indokolatlan, kapcsolat megérthető; mert az én kötöttsége a legkülönbözőbb erőfoki és minőségi alakokban jelentkezik s ebből könnyen érthető azon különböző pótlékok tarkasága, melyet a képkapcsolatban találhatunk. Innen érthetők az álmok bizarr képkapcsolatai is, melyek, bár ébrenlétben elfelejtjük s ha megtartjuk, ürességeknek fel ismerjük, mégis az öntudat tagadhatatlan részvétele mellett állanak elő.³⁾

¹⁾ *Maudsley*. *Pathol de l'esprit*. 364 1. „a tényleges állapot (a tomolás után) rajok nézve könnyebbülés.

²⁾ *Krafft-Ebing* i. mű 1. 60. 1. „Die Spannung zu lösen und dadurch auf andere Ideen zu kommen.”

³⁾ Az álmokképek eredetét ezen elvből magyarázni még alig próbálták; pedig nyilván való, hogy a vezérlő gondolat más nem lehet, mint a melyet a képkapcsolásnál most fejtegetünk. *Maudsley* jeles művében az indító okokat a következőkben találja 1. a szellem előző tapasztalataiban (primär hiányok) 2. egy érzék külön ingerlésében 3. az izomérzetekben (mozgató ösztön) 4. az organikus érzetekben (éltető ö.) 5. a vérkeringésben 6. az idegrendszer tónusában. A mint látni, *Maudsley* az egyes ösztönökben keresi az ingerlés okát s az álmokképeket a jelentő ösztönre szorítja; de ezen legkülönbözőbb okok daczára az álmokképek eredete s váltakozása elvileg megfejtve nincsen.

A kapcsolatok látszólagos szeszélyességének oka az öntudat érzési állapotán kívül az ösztönök tagoltságában keresendő. Szeszélyességről voltaképpen itt szó sem lehetne, tekintve azt, hogy minden kép az öntet reális állapotának kifejezése; de a szeszélyesség látszatát szülheti azon körülmény, hogy vagy a hiánykép ismeretlen s így a kapcsolt képen a pótlék jellemvonása ki nem mutatható, vagy pedig a hiánykép ismeretes, de épen hiányossága kérdéses. Így pl. veszélyek képei támadhatnak lelkünkben s nem bírjuk megérteni, mi az előidézőjük; vagy pl. hallom a szót „harang-” s hozzá fűzöm a „torony” képét, mely esetben nem látni első pillanatra, mennyiben legyen a torony a haragnak pótléka. Mindezen nehézségek azonban az elven semmitsem gyengíténék; az emlékezetben elhomályosulhatott az eredeti kapocs, követelni kell mindazonáltal, hogy eredetileg ilyen kapocs fenállott legyen közöttük. Az öntudat érzési állapota s az ösztönök tagoltságának gondolata eléggé bizonyítják, hogy in concreto a magyarázat bizony igen nehezen eszközölhető.

A foglalt segítők egymásutánját schematice nem nehéz az öntet céljából megállapítani s a tapasztalat adataival valóságukban kimutatni. A schema mindenütt ez: hiány – öntudat – jelentés – érzéki pótló kép – mozdulat, a mint az öntét céljából: az önmegélésből s önérvényesítésből önkényt következik. Mert hiszen az öntet tárgyi felének vesztségét az ennek tudomásul kell vennie, megértenie, a pótló képet a valóságban kialakítania s mozdulattal a hiány helyébe szállítania. Ezen schemát azonban a foglalt segítők természete a legcsodálatosabb módon szövi össze s keresztül, épen az öntet ösztöneinek tagoltsága alapján. Mert az öntetnek azon ösztönei is, melyek neki más öntetekkel közösek, sokkal tagoltabbak, mint amazoknál. Már az éltető ösztön, habár ugyanazon alaptypus szerint alakult, mely a tagolt állatoknál általában uralkodó, külső alakjának bonyolultsága, az adnexumok külön kialakulása, a végkészülékek különödése által annyiféle színezettel jelentkezhettek az öntudat, előtt, a hányféle formatióból (mirigyek, izmok, idegek és ezek összealakásai) a kép ered. Az éltető ösztön ezen különödött alakjai

azért az öntudat előtt oly nagy számú, legalább formailag különböző, képekben lépnek fel, milyenhez foghatót más állatnál nem tapasztalunk: s ha ezen ösztönnek tagoltsága másra nem is bírna közvetlen hatással, a látó érzék közvetítése folytán a jelentő ösztön számára oly tömegét a képeknek szolgáltatja, milyent más állatokban feltételezni ábrándosságot jelezne. A mozgató ösztön már magában is többféle puszta képet szolgáltat: annál tágabb lesz ezeknek köre, ha meggondoljuk, hogy ezen ösztön térbeli elhelyezése, különböző izmokban, a jelentés ösztönében újra mily sajátos képtömeget képes felidézni. Az érzéki ösztönök a különböző szagok és ízek skálájával, a halló érzék ezerféle hangváltozataival, a látás 5-600,000 színváltozatával (Kries),¹⁾ nem is számítva a geometriai alakok kimeríthetlen bőségét, melyhez e színek mindenkor tapadnak, — szinte elszédítik a gondolkodást. És most előáll a jelentő ösztön a maga tagoltságával. Mindaz, a mi az egyes ösztönökben külön jelentésű egyszerű kép gyanánt található, megszámlálhatatlan változatosságú egységes jelentő képekké összealakul s az öntudat előtt az öntetre való vonatkozásuk harmóniájában fellépve, a tudomány feneketlen és határtalan tengerét képezi.

Ily rengeteggel szemben a tájékozódás legprimitívebb módját is hálásan meg kell köszönni. E tájékozódás addig, a meddig csak idegenszerű tények tömegével álltak szemben, olyan volt, mint a compass nélküli tengerész tájékozódása: az égi testek külső elhelyezkedése, a külső jelek voltak utjának irányadói s ez irányadók az Aristoteles óta divatozott külső kapcsolási szabályok. Távolságunk még azon időtől, a mikor ezen külső jeleknek támogatását végkép fogjuk nélkülözhetni: de annyi bizonyos, hogy a tengerész többé nem bizik a csillagokban, melyek hol eltűnnek, hol felbukkannak, s hogy a képkapcsolás sem tarthatja többé elegendőnek ezen külső formák útmutatását. Mihelyest a képek kapcsolódásában

¹⁾ A színérzékleteket, tisztaságuk és a fény ereje tekintetében, némelyek 5000-re (Donders), mások milliókra (Aubert) teszik. Herschel azt gondolja, hogy a munkások, kik a Vatican mosaikját készítik, legalább 30,000 különböző szint voltak kénytelenek megkülönböztetni.

az ösztönök életének legalaposabb nyilvánulását felismertük, az aristotelesi szabályok irányadók többé nem lehetnek, — hanem ott fogjuk az iránytűt keresni, a hol a szükségkepeni direct kapcsolatok rejlenek. Ezen egyszerű kapcsolatok kétségbevonhatatlanul azon irányba utalnak, melyben a kapcsolódásnak végbe kell mennie, ha a részletekben a priori biztos irányadást nem is nyerünk még belőlök. Meg fogjuk tehát mindenkor mondhatni, hogy, a vesztes ösztön természete szerint, mely ösztön fog segítőtül fellépni; de csak tapasztalattól, azaz utólagos reflexió útján fogjuk felderíthetni, hogy egy veszteségnek concret tartalmú képét mely más concret tartalmú pótlék képes a kielégedés stádiumába hozni. Mert a veszteség ezerféle formájának a pótlásnak ezerféle alakja felel meg. A schema tehát, melyet az egyszerű kapcsolat mutat, hogy t. i. $v \sim \rho$ (azaz a veszteség vonzza a pótlást), ezen schema a v és ρ ezerszeres tagoltsága miatt ekkép bővül ki:

$$v_n \sim \rho_n$$

Feltéve tehát, hogy csak két ösztön különödött alakjaival vagyis képeivel van dolgunk, s hogy mindenik csak 100-féle különödést mutat, akkor 100.100 ambót vagyis 10.000 egyszerű kapcsolat lehetséges, a mi az ösztönök rendkívüli tagoltságánál fogva a tényleges kapcsolatok számát meg nem közelíti. Ezen tömeg azonban az életért való küzdelem által redukálódik: mind azon lehetséges kapcsolatok, melyek az öntét céljaira nem szükségesek, önkényt kiküszöböltetnek. — de akkor is a képeknek, az egyes célok szerint váltakozó, kapcsolatai megmérhetetlen bőségben állanak előttünk.

Mi annál fogva megelégszünk azzal, ha legalább a főcsapást bírjuk megjelölni, melyen a képek ezen kapcsolódása járni szokott, s ha felmutatjuk, hogy az öntet oekonomiája szerint mely ösztönök szokták egymást a kielégedés stádiumába segíteni. Ezen feltüntetésnél azonban minden megértés lehetetlen, ha a képkapcsolást állandó egyesülésül akarnók felfogni. Nincs azon lélektani megfigyelés, mely kimutathatná, hogy pl. a rész mindig kapcsolódik az egészszel; vagy hogy a kezdő betű vagy egy sor kezdő képe mindig a másodikra vezetne; vagy hogy az ellentétek (a mennyiben nem lépnek fel mi n t ellentétek, a mikor

a kapcsolódás felesleges) egymást mindig felélesztenék. Egy lábnek látása nem vonzza maga után az egész test képét, hanem végtelen irányban vezethet el; a költemény egyik szava elvezethet egész más gondolati sorba; a koldus közönségesen nem vezet el a király képére (kivéve a dressuránál). hanem sanyarú sorsára, a társadalmi állapotokra stb. Szóval: azon gondolat, mintha itt fűzött caput mortuumokkal volna dolgunk, melyek egymást kivétel nélkül kísérnék, mint az •egy zsinigre kötött halak sora, a lelki életben teljes absurdumra vezetne. A kapcsolás physiologiai értelemben vett funkciók viszonya; de a pótlás a veszteség funkciója is. Amott egy funkció megakasztása maga után vonja egy másiknak megakasztását s reakcióját; emitt az utóbbi kifejezés azt jelenti, hogy a concret pótlék minősége a concret hiány által határoztatik meg. Azaz: az öntet fentartására minden ösztön hozzájárul a maga részletével, s ezen hozzájárulás az öntet szerkezete által előre meg van szabva. Tudjuk tehát, hogy az éhség, szomjúság, nemi vágy stb. általában miféle ösztönök pótlékai által nyernek Melegedést; ez az ösztönöknek mintegy földalatti connexusa által vezéreltetik, Hanem hogy egyes concret esetben (pl. János éhsége) milyen concret képet fog^ előidézni, arra a priori szabályunk nincsen, azt csak a kielégítés megtörténtével bírjuk a posteriori megmondani. Tehát csak a főirányok kipuhatólása lehet tudományos feladat; az egyes kapcsolatokat csak végbemenésük után (tehát a tőlük lényegesen különböző feléledés esetében) bonthatjuk alkotó momentumaira és mutathatjuk ki a törvényi, mely az egyes esetekben vezérelte.

32. A 27. §-ban kifejtettek alapján minden ösztöni hiány vagy egyszerű reflexszel, vagy pedig körfolyamattal pótolható. Az első esetek bőven előfordulnak az embernél is; ösztöneinknél azonban mégis az öntudatos forma túlnyomó s azért a legfontosabb szerep lelki életünkben a foglalt segítőknek jutott. A foglalt segítők általános schemáját már a 31. §-ban úgy állapítottuk meg: hiány ~ én ~ jelentés ~ érzék ~ mozdulat. Ezen schemát, a mely az öntet önfentartásában oly nevezetes szerepet játszik, most az egyes ösztönökön kell végig kimutatnunk, — mely alkalommal

azonban a többi pótlási fajokat is (v. ö. 30. §.) érvényben lógjuk találni.

I. Ilyen kielégedési módot tapasztalunk először is az éltető ösztönben. Minthogy ennek célja az öntet kialakítása, azért magából nem merítheti a pótlékot, hanem célja elérésére más ösztönöket igénybe venni kénytelen; vannak ugyan esetek, a hol localis sérüléseket közvetlen besugárzás útján gyógyít, hanem ezen öntudatlan reflexek az öntudatos életre alárendelt fontosságúak s végtére azok is a külső anyag beszerzésére utalnak. Az éltető ösztön kielégítése azért rend szerint ezen alapschemát követi: hiány ~ öntudat ~ mozdulat, a melyben a nagy körforgás keretére ismerünk rá. A mozdulat már most valami tárgyat megragad, melyet az éhség ösztönbe átvisz s ezen tárgy az öntudat elé kerül, mint az éhség pótléka. Mielőtt azonban ezen jelentése hozzá kapcsolódnék, a tárgy érzéki vonásaiban jelentkezik a tudatnak, ha egyébként nem is, de legalább a tapintás érzéki mezében (pl. a coelenteráták tentaculumainak) vagy látási kép alakjában (pl. a fű, zsákmány) vagy szaglás és ízlelés érzéki színezetével. Nem kérdve e helyen az érzéki tárgy egységének eredetét, elfogadjuk, hogy bizonyos érzéki egységhez a jelentő ösztön részéről az ehetőség jelzője azaz jelentése csatoltatik (v. ö. 25. §.). A fenti schema tehát két mozzanattal kibővül; lesz ugyanis

hiány ~ öntudat ~ jelentés ~ érzéki tárgy ~ mozdulat. A hiány az öntudatot leköti s észrevéttetik; ez az első lépés, mi által a hiány a megfelelő síkba projiciáltatik, azaz bizonyos testi szervre vonatkozásba lép. Az öntudatból tovább indul egyszerű felszabadító ingerlésként a jelentésbe; az éltető ösztön ugyanis nemcsak az öntudatot, hanem az öntet jelentő részét is megrendíti. Ezen megrendítést az öntudat éhségnek minősíti. Azonban az éhség megértése és az ellenkép megszülemlése egyidejű 30. §.). Az öntudat tehát a pótlóképet is kiemeli az „étel” jelentésében. Ezen kiemelés azonban az éltető ösztön kínját meg nem szünteti; újra meg újra lép fel ezen állandó primär ingerlés, míg a jelentés érzéki azaz való alakban nem lép fel. Az éhező öntudat kezd hallucinálni; mikor hallucinációja célt ér, azaz való tárgyra

akad, akkor kezdődik az utolsó lépés, a mozdulatok megindítása, minél az öntudat térprojectiója vezérel. Ezen mozdulat által jut a való pótlék a hiányos ösztönbe, a hol a hiányt pótolja, azaz: az éhséget lecsillapítja.

Ezen sorozatban már most többrendbeli tanulság rejlik. Először az, hogy az öntudat áthatása más ösztönbe a hallucinatio elvét követi (a mire már a 30. 31. §§. utalt); akár-miként fogjuk is fel ugyan az öntudat megkötését, a miről a III-dik szakaszban lesz szó. bizonyos, hogy ezen kötés az inger természete szerint más meg más lesz. hogy annál fogva visszahatása is azon irányban fog terjedni, a melyikben a legkönnyebben szabadulhat. Ez azonban természetesen azon irány, melyben a vesztes ösztön által ingerelt jelentés feltűnik. Ezen kivetítés tovább halad a jelentésen át az érzékekbe: itt is eredetileg az innervatio az érzékek bármelyikébe, de legkivált abba, fog legkönnyebben eláradni, a melyik az ingerelt jelentéssel valami tapasztalati módon kapcsolva volt (az első kielégítés esetében). Így pl. a gyermek, mikor az anya emlőjétől elszakott, éhség esetén legkönnyebben az anya emlője után fog kíváncsozni, mert ezzel volt a jelentés, mint pótlék, eredetileg kapcsolva; s ezen impulsiv kapcsolatot nagyon bajos napokig, néha hetekig is felbontani. Végre a kivetített érzéki kép felé irányulnak automaticae is a mozdulatok, de az én szegző hatalma által öntudatosan is rendeztetnek, hogy a pótlás helyére szállítsák a pótléket.

Eredetileg tehát a pótlóképet a mozdulatok megelőzték (a mint ezt a tojásból épen kikelt csibék mutatják 25. §.); később a megragadott tárgy képe ékelődik a hiány jelentése és a mozdulatok közé. Ezen kép, ha a primär kötés az öntudatot nem zavarja, magában is lehet az öntudat tárgya, — ilyenkor szemléleti viszonyban állanak egymással: — ha a kötés tart, akkor a körforgás szükségképeniséggel leperog az utolsó mozzanatig. Hanem ezen főmomentumok közé még egész sora az új mozzanatoknak léphet; ezen momentumok főbbjei a következők.

1. Az éhség feltűntével s jelentésének megállapításával előáll a belső térben a pótlék érzéki alakja. De ezen érzéki alak lassanként keletkezik s a keletkezett egységes képek között

az öntudat, érzési állapota mérvadása szerint, választhat. Ezen választott érzéki képhez azután más képek csatlakozhatnak, melyek ezen jelentő egységre vonatkozásban állanak, milyen pl. a lakhely.

2. Ezután megindul a mozdulatok sorozata, melyek az illető kép tárgyának felkeresését célozzák. A feltűnt tárgy elfogására vezető mozdulatok az elsők; ezek czélszerű berendezése új kapcsolatokat igényel.

3. Ha az éhség csak mint ideális jelentés áll a tudat előtt, akkor a vad elejtésére vezető mozdulatok megakadnak s történnek a jövő éhség elhárítására alkalmas intézkedések, a vad elfogása, fékezése, szelidítése. Az elfogott s megszelídült vad az ember különböző hiányait pótolhatja s keletkezik egész sora a teendőknél, miket az elfogott állattal végeztet. Mindezen közbeeső tagok az éhség alaphiányából veszik eredetüket.

4. Az ételül szolgáló tárgy képe feltűnván, az érzéki adatok a jelentését költik fel, mely épen (saját jelentésétől eltekintve) az éltető ösztönre való vonatkozásában is rejlik. A kapcsolat ezentúl a régi utón halad; a jelentő az érzéki alakba vetít, mert saját hiánya az, ha csak a belső térben marad s így hiánya pótoltatik, ha érzéki mezbe burkolózik. Ekkép keletkezik a megszokássá vált foglalkozások sora: a főzés-sütés mestersége, melyet egyenesen az éhség szabályoz, a vad elfogása, megölése, tisztítása, megőrzése, besózása. füstölése — mind pótlékok, melyek a jövőbeli éhség ideális képevel szemben az embernek a pótlékok képeit szolgáltatják. A hiányképeknek megfelelő pótképek feletti rendelkezés az öntudatot megmenti az éhség gondjaitól s alkalmat nyújt egyéb ösztönökkel való tüzetesebb foglalkozásra. Mert az éhség a nagy motor, melynek kerekéről, mint a turbinban, a kisebb kerekre megy át a hajtó erő; csak ha amaz nyugszik, lehet ezeket külön felhasználni.

Mindezek egész ismeretes dolgok, úgy-e bár? De ki tudja azoknak törvényszerűségét megmagyarázni? Miért követi az éhséget az étel képe? miért különödik az étel pl. hus képévé? miért lesz a húsból pl. disznóhús? miért indulok disznóvásárra? miért alkudozom az ára felett? miért pör-

zsölöm meg a szalonnáját? miért adom el? Ezeknek magyarázata csak az első lépésben található: az éhségben. Az éhség az első inger, mely az öntudattól várja pótlását; az öntudat hiányát úgy pótolja, hogy önerejével az ingert tova veti; a jelentés viszont a maga centrumából kiinduló reakcióval felszabadul, ha az érzékekbe küldi az innerváló áramot; az érzékek a mozdulatokban nyerik szabadítójukat. De mindezen különböző hangzású accordokon végig az alaphang ott bög a gyomorban s ennek dissonantiáját szüntetik meg a többi dissonantiák. Az alapdissonantiát kiegyenlítik más dissonantiák, valamint vannak accordok, melyek által a dissonantia által keletkezett kellemetlen érzelmek lenyugosznak. Nevezik ezt a dissonantiák feloldásának; így oldjuk meg az éhség dissonantiáját más szinte clissonáló accordokkal. De ezen dissonantiák oly természetűek, hogy az utolsó az elsőt eltemeti, (s annyiban ez teljes Syllogismus v. ö. 49 §.), mert az öntet az, a mely magát e változatosságban megtartja. Az éhség első pótlása az észrevét; az észrevété a megértés; a megértésé a megvalósítás; a megvalósításé az én általi birtokba vétel; a birtokba vételé a vesztés ösztönbe való átvitel. Ekkép egyik kötéshez a másik járul, mint pótlása: de csak az egész sor lepergése szünteti meg az eredeti megkötést. Azért foglalt segítők.

II. A foglalt segítők körfolyamatát másodsor a nemi ösztön élettüneményeiben észleljük. A nemi ösztön, mint egyénkivetítő ösztön, eredetileg a túltengés megszüntetője; hiánya is ennél fogva a negatív hiányképek között lép fel (30. §.). A szaporodás a protozoáknál „nyilván a túltengés eredménye; az öntet maga tömegét nem bírja összetartani, azért egy része elválik s önálló individuummént folytatja egyforma életét. Az embernél is a nemző ösztön csak akkor nyilatkozik, a mikor az öntet minden egyéb ösztöne aránylag teljesen kifejlett; akkor, a fanosodás korában, fejlenek ki az ivarszervek is s kezd az éltető ösztön annyira felszabadulni, hogy ezeknek kialakulására is bőséges anyagot szolgáltat. Ilyenkor ébred fel az ösztön, melynek célja az öntetet egészében újra megalakítani. Ezen processus nyilvánvaló a nőnél, kinek petefészkeiben az új egyéniségek alakulnak, melyeket

havonként ellök magától; nyilván való a férfiúnál is, a kinél az ondószalak a szerepéhez mért kioldó vagy ingerlő, okot képviselik. A kifejtett nemi ösztön hiánya a túltengéstől ered; ezen túltengést az ejaculatio seminis és a pete ellökése szüntetik meg ideiglenesen. Az állandó inger azonban állandó kielégítésre törekszik; az első kielégedést pedig ép oly céltévesztett mozdulatok, azaz kísérletek, után érte el ezen ösztön, mint milyen céltévesztett mozdulatok után tanulta az individuum az éltető ösztön kielégítését. Az első sikeres mozdulatokkal az öntudat elé került a nemi gerjedelem segítőképe. valamint az első nyelés után lépett az öntudat elé az étel képe. Az összehasonlító physiologiának dolga kutatni, mely állatoknál történt ezen, az emberiségre oly életbe vágó mozdulat; nekünk elég azon biztos tényt constatálni, hogy a nemi gerjedelem önkénytelenül mozdulatokban kereste a könnyítését s hogy egy sikeres mozdulat által előkerült a pótló kép. a nőstény képe.

Ezen kép eredetileg szintén csak érzéki adatok complexusa volt. A legfőbb vonást benne a bőradatok képezték; az állati meleg, a tapintás adatai sokkal fontosabbak ezen actusnál, mint egyéb érzéki adatok, melyek közül az ízlelés egészen háttérbe szorult (bár azon sajátság, hogy a bujaság a vérszomjnak társa szokott lenni, a kannibalismusra utal, mint a nép szavai is: „eszem azt a szép szemedet” v. ö. különben a nagy körforgás eredetét a 25. §-ban), míg a szaglás, épen az érintkezés közvetlensége miatt, nagy inger (a mit az érzéki egységes kép eredetéből kell érteni), holott a hallás és a látás csak tagoltabb állatoknál, az utóbbi különösen az embernél, játszik döntő szerepet. Ezen érzéki kép a mozdulatokat idézi elő, melyekkel a két ivaregyn túltengéséből eredt productumok egymással találkozáva egy új egységbe, a gyermekbe, alakulnak össze.

A nemző ösztön peripetiája tehát a következő schemában nyer kifejezést: nemi gerjedelem ~ öntudat ~ mozdulat, mely megbővülve ekkép alakul ki: nemi hiány ~ öntudat ~ jelentés ~ érzéki kép ~ mozdulat. Ezen kapcsolat oly mélyen gyökerezik az öntetben, hogy a fiaknak felesleges ebben oktatást adni; vaskényszerűséggel ezen sorban halad el a

pléthore megszüntetése.¹⁾ Itt is, úgy mint az éltető ösztönnél, a következők ötlenek szemünkbe.

a) Azon tárgy képéhez, mely az első sikeres mozdulat után a nemi ösztön gerjedelmét megszüntette, ez ösztönre való vonatkozása, mint saját jelentésétől külön álló jelentése, kapcsolódott. Azért, az érzéki képnek a jelentéssel való organikus összefüggése alapján, a kép feltűntével a jelentés is áll elő. Onnan érthető, hogy a közösülést többször végrehajtott egyéneknél a nőstény szaga, látása (egyres testrészeké is), de kivált tapintása s ölelésének melege a jelentést felidézheti (sőt gyerek embereknél e jelentés ismeretlensége esetén is nemi gerjedelmek keletkeznek, pusztán az állati meleg hatása alatt) s a jelentés megalakulásával a fenti schema szerint leperog a mechanismus.²⁾ A szűzies lélek előtt a gerjedelem homályos képeket költ fel; később mind dras^ikusabb formát öltenek s az innerváló nagy ösztön vad tüzeiben kényszerképzetekké fokozódnak. Hanem bármennyi középtaggal borítsuk is el szándékosan, öncsalásban, az alapmechanismust (hiszen tudjuk, hogy az első szerelemben a közösüléstől, mint valami dehonestálótól, visszariad a lélek). — a mélyre ható szem a mellékes cifraságon át is tisztán látja a primär kapcsolatot, mely az egész áradozásnak egyedüli realitása, s így egyedüli létjoga is. Mert az élet soha sem céltalan tréfa, hanem komoly hivatás teljesítésére célzó actió.

b) A fenti schema, az éltetőhöz hasonló módon, annyira kibővíthet, hogy az alap vonatkozás egészen háttérbe szorul, hacsak az ösztön bögő alaphangja nem emlékeztet a szerelmi andalgás reális céljára. Az első lépés itt nem a jelentés keresése, mert a nemi ösztönnek csak egyetlen egy pótléka van, az asszony; minden egyéb vonatkozás nő és férfi között csak mellékes, valamint az étel és az ember

¹⁾ *Maudsley*. Pathologie de l'esprit. 37. 1. „il est inutile d'apprendre aux jeunes gens l'exercice de ces fonctions; l'instinct leur apprend ce qui est nécessaire pour les satisfaire.”

²⁾ A nőstény hangja állatoknál erotikus gerjedelmeket idéz elő; hogy az embernél ugyanez beállhat (bár, azt hiszem, ritka esetekben) arra pozitív adataim vannak azok részéről, kik magukon tapasztalták.

között is csak egy alapvonatkozás van. Valamint az étel csakis arra való, hogy megegyük, úgy az asszony első sorban csak arra való, hogy vele közösjünk. Sem nála, sem a férfiúnál más pótlása nincs a plethorenek. Azonban az álpótlékok tanánál fogjuk ezt majd jobban kifejtetni; az első lépés, ha a nemi gerjedelem fenáll, az, hogy az ellenképet megvalósítjuk. Keletkeznek a phantasiának tulajdonított kép-játékok, melyek azon formákat idézik fel, melyek a közöslés minden mozzanatát legalkalmasabban megvalósíthatják. Végre eldől a nagy kérdés: a vad fixírozva van.

c) Azonban mindeddig csak a belső térben; élénk ösztönü embereknél ez is elegendő a mozdulatok végzésére (innen az álpótlékok fajai ezen ösztönnél). Közönségesen azonban a valóságban kell keresni az érzéki pótlékot. Itt azután előáll a „leánynéző” processus. Megtaláljuk. Akkor a mozdulatok sokszor végbe mennek (az erőszak, rablás); de az öntudat maga elé varázsolja a maga képét, s ehhez méri eszközeit. Rábeszélés, széptevés, ajándék, meghunyászkodás, üres beszédek, — mindaz, a mit az „udvarlás’ igen csúnya eredetű kifejezésében összefoglalunk, megindul az öntudatnak, az ösztön ingere által szított, projectiója alapján, — míg a nő beleegyezik, És ezzel a nevezetes dolog véget ér. Mert a mi aztán következik, az egészen más ösztönök kielégítésére céloz, mint a leány megkérése, a házassági szerződés, az egybekelés, kiházásítás, az elbocsátás a szülői házból. Az alaphang azonban itt is bőmből az összes szertartásokon keresztül s ha csak magára maradna, akkor, úgy mint az éhség, újra feltűnnék s a dissonantiát állandó nagy disharmonia végezné.¹⁾ Ezzel az ösztöni élet újra a maga isolait körén túl utal oda, hol valamennyi ösztön egy felsőbb ösztönnek s célnak szolgálatában megjelennek.

33. A most fejtegetett két nagy ösztönnek kapcsolatai világosan mutatták egyrészt azt, hogy a kapcsolatoknak reális céljuk van, melyet elérni hivatvák (az éltető az egyes öntet-fentartását, a másik ugyanazt egy új egyéniség kialakításában); másrészt pedig azt, hogy a kapcsolódás egészen önkénytelen

¹⁾ Ezen lélektani problémának megrendítő kifejezése *Tolstoj Leo* „Kreutzersonátája”. V. o. az indulatoknál 60. §. 1. a.

lefolyás, melynek egyedüli magyarázója a megtámadott ösztön felszabadulása, illetőleg kötöttségének megoldása. Ezen lefolyás tehát önkénytelen projectio, mely azon irányban halad el, melyben a segítséget legkönnyebben megszerezheti, — ugyanazon elvet valósítván meg, melyet a hallucinációknál általában magyarázóul elfogadtak s alkalmaznak. Az öntudat tehát nem tudja a pótlékot előre, hogy azután ezen irányban keressen menekülést, hanem önkénytelenül egy bizonyos irányban vetíti. a merre menekülhet, s csak azután ismeri fel az új képben a felszabadító pótlékot és segítséget. Hogy ezt megtehesse, épen erre a szerves kapcsolatok képesítik, melyeknek egybe-szövődése az öntet statikai structuráját képezi.

Forduljunk már most a v o l t a k é p e n i é r z é k i ö s z t ö n ö k ismeretes kapcsolatainak magyarázatához. Ezen kapcsolatok közül az egyszerű reflexeket, mint a 30. §. b) kifejhette, e helyen mellőzhetjük: mert ezek nem egyebek, mint az általános önfentartási schemának régi alakja, más téren alkalmazva. A magyarázandó tényeket itt ekképen állíthatjuk össze: 1. hogyan van az, hogy az érzéki ösztönök egyenként kapcsolják egyes képeiket? 2. miként kapcsolódnak az érzéki ösztönök különböző képei s miért? 3. hogy nyernek ezen egységes képek jelentőséget? s végre 4. mikép sorakoznak azok térben és időben egymáshoz? Ezen tények mindenki előtt ismeretesek; magyarázó okukat azonban eddig a lélektan nem is kérdezte s azért nem is találta, még csak feltevés alakjában sem. Mi épen ezen okot kívánjuk felkeresni s lehetőleg ugyanazon elvből magyarázni, a melyből az eddigi kapcsolatokat sikerült megértenünk.

Az érzéki ösztön teleológiai jelentése az öntet szervezeteiben: a valóság kialakítása; az érzéki ösztön azért minden egyes alakjában valósító ösztön. Ezen valósítást a szaglás, ízlelés, tapintás, hallás és látás adataiban ismerjük; mindezek az énre nézve mást, valami külsőt jelentenek. Közös céljokban rejlik rokonságuk; különbözőségük azonban az adatoknak egymásra visszavezethetetlen minőségében nyilvánul. Ezeket szem előtt tartva az érzéki ösztönök kapcsolódásának alapja a valósítás eszközlésében rejlik; s azért a megértés kulcsát ezen gondolatban kell keresni: ha valamely

érzéki kép egy más érzéki képhez csatlakozik, akkor ez utóbbi az elsőt mindenkor valóssággá kiegészítői. Az érzéki képekhez járuló segítők tehát az ingerlő vagy kötő képet a valóság alakjába fejlesztik ki.

Ezen pótlás szükségképenisége nem az egyes specifikált érzéki ösztönből, hanem a jelentőből és az öntudatból vezetendő le. Az egyes ösztön maga kielégedhetett; pl. az által, hogy a dió képét látta, megnyugszik a látás ösztöne. Hanem az érzéki képnek jelentése is van, a mely, mint tudjuk, vonatkozása valamelyik más ösztönre. Ezen jelentés a pusztán látási képben még hiányos; azért az ösztönök más ágából keres pótlékot, valamint az öntudat, ha pl. éhség vagy nemi gerjedelem által lekötetett, a teljes valóságot (szagot, ízet, tapintást is) kívánja az érzéki egységben. Onnan az érzéki képek kapcsolatában a hiány szerint többféle pótlási móddal állunk szemben, melyeket a következőkre vezethetünk vissza.

1. A pótlékot a kötött ösztön saját centrumából szolgáltatja, — egynemű érzékletek kapcsolata.

2. A pótlékot (itt igazán „complementum realitatis”) más érzéki ösztön szolgáltatja, — a több tulajdonságú érzéki kép synthesise.

3. A pótlék a jelentő ösztönből ered.

4. A pótlék az öntudatból származik, — az érzéki világkép forrása.

Ezen négy szükségképeni kapcsolatnál az öntudat mindig közreműködik. Mert a kép csak az öntudat számára képs csak annyiban jelent mást, a mennyiben az öntudat magától különbözőnek bélyegzi; már az érzéklet keletkezése tehát felteszi az öntudat tevékenységét, mivel a nélkül semmit sem jelentene, de nem is léteznék az öntudatra nézve. Ennélfogva az öntudat ezen pótléka, mint eredeti pótlék (v. ö. 29. §. e.), minden érzékleti tüneménynél előfordul s ha most előzetesen megjegyezzük, miben áll? felesleges lesz az egyes eseteknél rá visszatérnünk. Az öntudat tehát az érzéki kötés által lekötetik s ily módon reakciójával az ingert a megfelelő vetületi síkba visszavetíti (v. ö. 16. §.). Ezzel azonban az érzékletet térben kihelyezi és szegzi, még pedig ép oly önkénytelen reflexszel, mint a milyennel az ösztön centralis reakciója

szokott előállani. Ezeket szem előtt tartva, az érzéki kapcsolatok minden formáját megérthetjük.

1. Az érzéki ösztön kötöttségét először is ő maga szüntetheti meg egy belőle fakadó pótló képpel.

Minthogy ugyanis a kép az ösztön részszerű megkötésének kifejezése, azért a képet az ösztön egységének felbontásából kell érteni (v. ö. 18 és 21. §.). Az ösztön egysége ezen megzavarás ellen visszahat s ezen visszahatás folytán az érzéki képhez bizonyos szükségképeni toldalék járul, mely állandó pótléka. Minthogy azonban a kép már az öntudatra hatott ösztönkötés, azért minden érzéki egyes képnél kétféle pótlék lesz: *a)* a vesztes ösztönből és *b)* az öntudatból eredő pótlék.

a) A vesztes ö s z t ö n continuumát megőrzendő, visszahatásával egyéb képei közé illeszti az újonnan fellépő képet Ilyen pótlék ne ni tudatosan járul a képhez, de később öntudatunk észreveheti. Legvilágosabb bizonyítékát a látásnál találjuk. A látási kép elemeit már ezen reactio fogja egységbe össze, a mire rátérünk; ez egység azonban épen a látási elemek discret elhelyezése miatt soha sem teljes, sőt a vak folt oly hiányt hagy hátra egész látási körünkben, melyet az öntudat maga nem pótolhat s melyet még sem érezünk. Nyilván való, hogy e pótlék a látó ösztön egységéből származik át a képbe, oly módon, hogy amaz egység a hézagok közé tóduva azokat teljességgel kitölti. A dolgot már Fresenius¹⁾ észlelte, Jessen P.²⁾ is elmélkedett róla s Wundt e kérdést tüzetesen tárgyalva³⁾ tagadhatatlan tényül ismeri el, holott Aubert és Helmholtz a fekete folt ezen kitöltését (nézetem szerint: kellő ok nélkül) tagadják. Ugyanilyen pótlást viszünk véghez öntudatlanul is a sajtóhibák kijavításánál, hiányzó gondolatok kiegészítésénél stb. Azonban ezen pótlás a szemre nem szorítkozik; a tapintási adatok szétszört-

¹⁾ Die psycho]. Grundlagen der Raumwissenteh. 7. 1. (1868.)

²⁾ Physiol. des menschl. Denkens. 100. 1.

³⁾ Phys. Psych. II. 68. 1. „Die Thatsache, dass wir die durch den blinden Fleck in unserem Sehfelde vorhandene Lücke inr Allgemeinen mit den Empfindungen der in ihrer Umgebung gereizten Netzhauptpunkte ausfüllen, lässt sich nicht bestreiten”.

ságuk dacára összefüggő vonallá és sikká sorakoznak s bizonyos tekintetben a hangok is, bár csak egy dimenzióban, összefüggő sorba állanak össze, melynek közeit az ösztön fgysége annál biztosabban tölti ki. minél gyorsabb a hangok egymásutánja.¹⁾

Az egységes ösztön ezen pótlékát továbbá abban észleljük, hogy az egymásután gyorsan következő képeket egybeolvasztja. Ismételt fény-, hangadatok meg nem különböztethető egy fénynyé és hanggá válnak. Továbbá a hangok mindegyike áll egy alaphangból s felhangokból; de az ösztön ezeket egységbe foglalja s megadja az egységnek a felhangok természetének megfelelő hangszínezetet (ha az öntudat analízáló erejével külön síkokba nem vetíti és szegzi). Ily ösztöni kapcsolattal találkozunk az összhangnál, melynél két hang keletkezik, a sommás hang (Summationston) és a két hang különbsége (Differrenztion.)

Az egy ösztön adatai tehát egymáshoz kapcsolódnak az ösztön egysége miatt, mely a részszerű megkötésben is magát restituálni igyekszik.²⁾

¹⁾ Mach mérései szerint, melyeket 1. *Wundt* i. mii II. 64. 1.

²⁾ Az érzékek physiologiájában nézetem szerint egy, eddig meg nem fejtett, nehézség rejlik, mely a folytonos inger és az idegállomány felbomlása közötti viszonyban bírja alapját. Ha ugyanis valami fény a szemre hat, akkor ennek következménye a percipiáló elemek (csapok anyagi elváltozása, részszerű decompositiója, hacsak helyi is. Ezen ráhatásnak bizonyos időminimumig kell tartania, hogy a kép keletkezék, — valószínűleg, míg a követelt decompositió előáll. De ha előállott. — mondhatni-e, hogy a recompositio ép oly gyorsan következik? Úgy látszik, ezt kell elfogadnunk, ha ugyanazon pontban új kép keletkezését megérteni kívánjuk; mert ha pl. a nagyító üveg elé folyton új képek állítatnak (pl. a panorámákban), akkor ugyanazon szempontok folyton új ingerlésnek vannak kitéve. — a mi csak a recompositio gyorsaságából érthető. Megvallom, hogy előttem az érzéki ideg ezen recompositiója valószínűtlen s hogy ennél fogva az érzékphysiologia tanát, mintha itt chemiai változásokkal volna dolgunk, csak nagynehezen, jobbnak hiányában, tudom elhinni; de ha a recompositio tényleg előáll, akkor az atomusok ezen visszaállítását csak az egész ideg structurájából vagyis a benne megvalósult ösztön egységéből vélem eredhetőknek. Minthogy pedig ismételt képek eredete ehhez van kötve, azért lélektanilag az ösztön egységéből kell az érzéki kép ezen pótlékát levezetni.

b) Minthogy a kép csak az öntudatra nézve kép, azért az ösztön minden megkötését az öntudat is bizonyos járulékkal kíséri. Ott, a hol az ösztön reakciója erősebb, az érzéki képeket az ösztön egysége összeolvasztja; a hol az öntudat erősebb, ott a kivetített térben elhelyezi s tér- és időformáiban elrendezi. Ezen pótlék alapján keletkeznek a szagok, ízek, tapintási, hallási, látási adatok sora i. Az ösztön egységbe szorítja, az öntudat azonban ez egységet felbontja s egymás mellé sorolt egyes adatokból állónak mutatja fel. Ez esetben áll elő az Ösztöni egység részeinek vonatkozása egymásra, mely az egyszerű iuxtapositiótól az ellentét élességéig a legkülönbözőbb fokokat mutathatja.

Az ösztön adatai ugyanis a) egymasműek lehetnek pl. ugyanazon nemű szagok, ízek, színek, hangok stb. Ilyenkor egyszerű melléállítással találkozunk, mely még akkor is csak melléhelyezés, a mikor, mint pl. a Wheatstone-féle stereoskopnál, egyik képet a másikon át látjuk. Itt is csak mélységi melléhelyezés áll előttünk, bár a lépés a két kép között tökéletes. Más a viszony akkor, ha β) különböző neműek ugyanazon ösztön pusztá képei pl. különböző szagok, ízek, hangok, színek. Ilyenkor az ösztön egységének helyreállítása nagyobb reakciót igényel és megnyugvásának előmozdítására az öntudat ereje is igényeltetik. E reactio ereje szerint mérjük az ellentét fokait (contrast). Az ellentét forrása tehát kettős: egyfelől az ösztön szétszakításában, másfelől az ezt kísérő öntudati reakcióban keresendő.

Az érzéki ösztönök terén előforduló ellentét kevésbé ismeretes természetű. Jó és rossz szagok, édes és savanyú ízek, sima és ripacsos felületek, ellenkező hangok (dissonantiák), fehér és fekete szín bizonyára az ösztön ellentétes kötésében bírnak alapjukat; de ezen kötés csak akkor létesít ellentétet, ha egyszerre áll be. Így pl. az egymást felváltó szagoknál és ízeknél az elsőnek még a tudatban kell lennie, a mikor a másik kezdődik (pl. édes íz — savanyu bor), ha ellentét akar előállani. Miben rejlik azon chemiai elváltozás, mely két kötetést ellentétesé tesz, arról még képünk sincsen: lélektanilag azonban az ösztön természetéből érthető, hogy az ellentét azért keletkezik, mert

tagjai egymást a v a l ó s u l á s b a n gátolják. E mellett szólnak a következő tények. Először is a szagok és ízek reális meghamisítása, mi által a kettő vegyes középsszaggá illetve ízzé keveredik; másodszer azon tény, hogy a fehér és fekete gyorsan forgó korongon szürke színérzetet okoz vagyis a különböző ingerlést egygyé olvasztja. Az egy-séges ösztön ezzel az ellentét tagjai felett maga erejéből diadalmaskodik; mert bizonyos, hogy az inger folytonos váltakozása az ösztön kimerülésére vezet. Ugyanezen csoporthoz tartozik a pótszínnek tüneténye is, mely nem egyéb, mint, a mit a szó is kifejez, ösztöni pótlék egy részszerű egyoldalú kötéshez. Ezen magyarázat helyessége mellett szól a színes korongok forgatásánál észlelhető színvegyülés. és a túlságig ingerelt idegszálak felváltó és (mondhatjuk: megváltó) pótló szín látása.

Az ellentét tehát az ösztönt valósító funkciójában gátolja s azért az ösztön reakciója az ellentét megszüntetését célozza. Ezen megszüntetés vagy csak kapcsolás, azaz az ösztön restitutiójának törekvése; vagy pedig összeolvasztás pl. a pótló szín előállítása, a fehér szín irradiatiója, s ekké}' magyarázandó a színek inductiója is (Brücke). A contrastnál tapasztalatilag megfigyelt törvények, melyek értelmében az ellentét 1. ereje függ az ellentétes hatások térbeli közelségétől 2. növekszik az indukáló befolyásokkal együtt és 3. mérsékelt világosság mellett kedvezőbb a feltűnése, mint a végleteknél — mind az ösztön természetében végbemenő oly elváltozásokra mutatnak, melyek annak valósító törekvését megnehezítik.

Az ellentét azonban nemcsak az ösztön belsejéből, hanem az öntudatból is nyeri jellemét. Már az ösztön maga is igyekszik egységét megőrizni; de ha ez csak annyira sikerül, hogy a két ellentétes kötés csak egymás mellé állítatik, akkor az öntudat ugyanazon helyzetben van, mint volt eredetileg a kötött ösztön: egyszerre két ingerlést kell valósítania, melyek egymást a valósításban gátolják. Az öntudat ezen valósítást a projectióval hajtja végre; az öntudat azért az ellentétes tagokat egy projiciáló tettel kénytelen kiállítani. Ekkép az öntudatban az ösztön scissiója fokozott mértékben

áll elő. Külön kell fixírozni az ellentéteket s mégis egy tettel és ugyanazon egy térben. Az öntudat ezen állapotából fakad az ellentét kellemetlen érzete; de a szegzés sikerülése bizonyos tekintetben felszabadítja az ellentét ollójából s e felszabadulás a contrast felett diadalmaskodó öntudat vígsága, a mint ezt felsőbb fokon a komikum és tragikumnál látjuk, — de a zenei és színi contrastok megszűnéséből ismerjük.¹⁾

Itt lép már most élénkbe egy nevezetes momentum, mely a kapcsolatok öntudatos alakjainál annyira dominál, hogy a rendes associatiótanok szinte kizárólag benne keresik a kapcsolás okát is: az egység, mely az egyidejűségre vonatkozik. Az ösztönre történt hatások ugyanis kapcsolódnak, ha egyszerre lépnek fel, — még pedig vagy összefolynak vagy melléhelyezéssel sorokat képeznek; ezen egyidejűség az ellentétnek alapfeltétele. Azonban nagyon messze távoznék el az igazságtól, a ki ezen egyidejűséget a kapcsolás o k á u l akarná oda állítani. Egynemű képek akkor is kapcsolódnak, ha különböző időben lépnek fel a tudatban (pl. ugyanazon tárgy képe többszörös látás után is csak egy képet ad, — s minden ráismerés ezt bizonyítja v. ö. 42. §.); kapcsolódásuk alapja és forrása az ösztön egysége, mely a benne okozott

¹⁾ Az aestbetika ezen viszonyokat régóta ismeri s a színcontrastnál Goethe kutatásaira reurrál, valahányszor a contrast öntudatra hatását megérteni óhajtja. „Das Auge selbst macht diese Forderung: neben Roth sieht es die Umgebung -in grünlicher Farbe, neben Grün in röhlicher, Orange wirft blaue Strahlen, Blau orangegelbe, Gelb violette, Violette gelbe” (Vischer Aesthetik II. Th. II. Abth. 251. §.). Vischer ennek okát is igen helyesen fejtegeti ugyanott: „Da nun die Farben das differenzirte Licht sind, so fordert das Auge zu jeder bestimmten Farbe diejenige, welche mit ihr zusammen die Totalität des Farbenkreises bildet, und wie von dem Auge, so gilt diess von der Stimmung, welche ihren einseitigen Ton zu ergänzen sucht.” Ugyanezen alapon érthetők a mozgó ösztön contrastjai is. Minthogy a szem mozdulatokkal kíséri a tárgyak vonalait s ezen mozdulatokat az öntudat (mint Trendelenburg is a szerkesztő mozgásról tanítja) maga hajtja végre, azért az ellentét itt is bizonyos kiegészítése tartalmaz, mely az egyoldalú kötést megszünteti. Ilyen legtokéletebb formát talál Vischer a Palermo közelében fekvő Pelegrino hegységben (Aesth. II. 203. §.). Az ellentét szétveti az öntudatot, de ha ez legyőzte, annál nagyobb az önereje feletti öröme s megnyugvása.

bomlást saját erejével meg akarja szüntetni. Azért kapcsolódásuk akkor is áll elő, a mikor öntudatlanul megy végbe pl. egy tájkép részei, melyeket nem egyenként azaz -öntudatos synthesissel foglaltunk össze, ép úgy kapcsolódnak, mint az öntudatos, figyelmes synthesissel létesített egység. Az egység, mely a kapcsolást létesíti, nem abstractio (milyen az egyidejűség), hanem reális szellemi tényező s ilyenül érzéki ösztönöknél csak kettő ismeretes: 1. az ösztön egységes continuuma és 2. az öntudat egységes projectiója. Az utóbbi azonban az előbbnit követi s nem oly tartós, mint az első; a figyelmesen, de természetükkel ellenkezőleg, kapcsolt képek az öntudat által csak addig tartatnak össze, a míg reájuk figyelmez: ellenben az ösztöni egység önmegtartási feltétel s azért pl. az ellentét sokkal szorosabban függ össze, mint közönyösen egymás mellé került egynemű képek.

Mindenesetre azonban azon törvényt vonhatjuk el az eddig fejtegetelt viszonyokból, hogy ugyanazon ösztön rész-szerű kötéseit az ösztön egysége és az öntudat projiciáló tette kapcsolja egymáshoz, hogy annál fogva a kapcsolás itt is pótlék, melyet az érzéki ösztön, valósítási inteniójában, egyfelől saját continuumától, másfelől az öntudat ösztönétől nyer.

2. Az érzéki ösztön kötöttségét egy más érzéki ösztön szüntetheti meg egy belőle fakadó pótló képpel. Tudjuk, hogy a gyümölcs látási képe, pl. szőlőé, annak ízével, illatával, tapintásával kapcsolódik. Ily módon keletkeznek az érzéki tárgyak egységes képei.

Ezen tünemény magyarázatát azok, kik atomistikus lelket tanítanak, igen egyszerűen abból szokták meríteni, hogy a képek a lélekben egy időben feltűnve, mint egységes tettek mozzanatai egymáshoz tapadnak. Azonban eltekintve attól, hogy a lélek egyszerűsége mellett a képek minőségi különbözősége nem érthető (v. ö, 4. §.), — maga az összekerülés nem érteti meg, miként keletkezzék ezen különböző elemekből ismételt esetekben ugyanazon egységes kép? Mert ha a kapcsolatot állandónak tekintjük, akkor nem érthetni egyes vonások elmaradását az egyszer megalakult „összképből”; ha pedig nem állandó, akkor nem érthetni azon ragaszkodást, melylyel az elemek egymáshoz annyira szítanak, hogy feléledés-

kor egymást felkeltik. A mi álláspontunkról a magyarázat talán bonyodalmasabbnak látszik, de világosabb és alaposabb lesz. Mindenek előtt szemmel tartandó, hogy a kapcsolás nem hoz létre állandó képcomplexusokat, hanem csak többé kevésbé tartós vonatkozásokat. Az érzéki tárgy képe tehát tényleg nem egységes, hanem sok külön ösztönkötésből áll; a piros alma más funktió képe, mint a savanyu vagy a sima vagy az illatos alma képe. Ha ezek mégis egy képben fordulnak elő, akkor ez annyit jelent, hogy az alma a látási, izlési tapintási funktiók kölcsönös vonatkozásából áll, melyek, mint realiter egységes kép, nem fordulhatnak elő az ingerelt ösztönök egyikében sem. A kérdés tehát az: *h o n n a n e r e d e m e z e g y s é g ü k ?*

Ennek megértésére emlékezzünk arra, hogy ugyanazon tárgy különböző ösztönökben, melyekre hat, különböző kötések vagy pusztá képeket idézhet elő. A víz pl. melyet a pusztai farkas lát, mint ilyen csak a látási ösztön vetületi síkjába kihelyezett látási kép; ha belegázol, akkor bőradatai vagy a melegnek v. a hidegnek képeit fogják szolgáltatni; ha szomjas, akkor megiszsza s az éltető ösztön adatait érzi. A víz ennek folytán csillogó, folyékony, nedves, szomjat oltó *x*, mely az öntudatba ilyen s egyéb adatokat képes juttatni. Az ilyen *x*, mely az ösztönt megköti, a kötés oka azaz magyarázója, tehát értelmi pótlék az érzéki elváltozáshoz (v. ö 21. §.), melyben a jelentés képezi az alap gondolatot. Azon valami tehát, a mely az egyes ösztönöket különböző módon kötheti vagyis a kötés okozója, — ez az egység, mely a különböző képeket hordozza. Az egységes érzéki képnek alapja tehát nem érzéki, hanem jelentő, — a mint azt már Schopenhauer részletezte¹⁾ s Kant a gondolkodás boncolásánál kimutatta. Minthogy pedig az érzéki képek közül a valósítás tevékenysége leginkább a látásra és tapintásra háramlik, azért a látási kép helyettesítheti a jelentést vagy gondolatképet? átsugárzásával felélesztheti mind azon vonásokat, miket eredetileg a tárgy direct kötés által egyes ösztönökben meghagyott.

1) *Schopenhauer*. Vierfache Wurzel stb. 57 1. Grundprobleme der Ethik 28-29. I. Welt als Wille u. Vorst. II. 22, 1.

Ha tehát valamely érzéki tárgy valamennyi ösztönünkre hatott, akkor ezen különböző érzékleteket az öntudat külön-külön kivetíti a megfelelő síkokba, hanem az értékletek előhozójaként a külső ingert teszi az oktörvény értelmében. A kapcsolat okát ennek alapján 1. az ösztön saját természetiben kell keresnünk, — mert az érzéki tárgy egyik vonása még nem a teljes valóság, hanem az érzéki ösztön mint egység, minden egyes része által egyszerre levén kötve, egységesen reagál, különböző minőségeket kötve egymáshoz. De 2. oka van az öntudat hiányában is, mely arra indítja, hogy a hiányzó érzéki vonás irányában kihasson s így a valóságot teljesen előállítja.

Ha tehát a több tulajdonságú tárgy eredetét kutatjuk, akkor az ösztönök funkciói vonatkozására vagyunk utasítva. Az érzéki ösztönök épen céljok közössége által hajtatnak arra, hogy az egyik érzéki vonást a többivel kibővítsék. Ekkép a látás maga is kielégedhetik ugyan: de ki ne tapasztalta volna, hogy a gyermek a látott tárgyat ízlelni és szagolni is akarja? hogy kezébe veszi s köröskörül megtapogatja? s ki ne hallotta volna, hogy vad emberek látott tárgyakat ezen kívül a fülökhez is viszik (pl. a peruai Inka Pizarro korában), hogy annak teljes valóságát átélvezzék? Azon egység, melyet a protozoáknál a bőrfelület képvisel, különödöttségében is egységként kivan érvényesülni; ezen törekvése az érzékek kapcsolódásának végső magyarázója.

Az érzéki ösztönök ezen kényszerű egymásra utalását még a következő két tünemény is képes megerősíteni.

Az elsőt Emmingshaus „az agy erethismus”-ának nevezte¹⁾ s abban áll, hogy a figyelmet folytonosan érzéki processzusok veszik igénybe (a mint azt már az exaltait állapotokban, de kivált a hysteriában tapasztalhatni); az érzéki képek minden jelentéstől eltekintve kergetik egymást, minnek következménye az, hogy „a gondolkodás, ítézés és következtetés zavarodást szenvednek ... Ily módon képzelhetni, hogy egészen értelem nélküli kivált látási s hallási egységeknek azaz érzéki ösztönkötéseknek folytonos vonatkozása állhat elő, a nélkül hogy azoknak az öntetre nézve valami hasznuk lenne. A tébolyodot-

¹⁾ V. ö. *Krafft-Ebing* Lehrb. der Psychiatrie. I. 69. 1.

tak értelmetlen szókapcsolatai s képrohama ide tartoznak; a gyermekek érzéki egységei is ezen képekhez közel állanak, ámbár ezeknek képzelt célok mégis megadhatják a jelentést.

A másik tüneményt a gondolatnak az érzékekre való hatásában észleljük. Az indító ok ugyanis értelmi pótlék; viszont az értelmi egységnek lehet pótléka az érzéki alak. S valóban pl. az éhség, melynek jelentését felfogtuk, egyenesen a látható, tapintható, Ízlelhető és szagolható ételt idézi elő vagyis mind-ezeknek a centrumaiba irradial, hogy az érzéki velületi síkba kijussanak. Normalis állapotban ezen vetítés csak az érzéki centrumban marad; de exaltait lelki állapotokban az agy erethismusa annyira mehet, hogy a képek csakugyan kivetítetnek, miket aztán illusiók és hallucinációk nevei alatt ismerünk. (V; ö. 34. §.).

A 2-dik pontban tárgyalatkból tehát a következő törvényt vonhatjuk el. Az egyik érzéki ösztön a másikkal azért kapcsolódik, mert az egyiknek hiányát a másiknak képe pótolja (a valóság „complementuma”). A közvetítő az öntudat és többnyire a jelentés.

3. Az érzéki ösztön hiányát a gondolat elégítheti ki.

Az érzéki ösztön a valósítás eszköze, köpenyeg, melyben az eszme burkolódik; a köd, melyben az isten a halandók szeme elé lépni jónak látja.¹⁾ Magukban véve az érzéki képek értelem nélküli idegváltozások, melyeket az ösztön maga vagy az általa megtámadott öntudat vetületi síkjába kihajít. Minden kapcsolat, a meddig ilyen stádiumban van, csak nyers anyag a szellem számára, habár az öntet számára (a kerületi tárgy tekintetében) rendkívüli organikus jelentősége van is. Longel azért igen helyesen „perceptions brutes”-nek nevezte; mert az érzéki ösztönök kapcsolata magában csakis az öntet egyik felének fentartását támogatja, míg a másik jóformán érdeklődésre sem gerjed e mellett. Az öntet szervezeténél fogva az érzéki adatokhoz a jelentés kapcsolódik; tudnia kell, mit jelent az idegek váltó-zása az öntetre nézve s ez által átszellemülnek a nyers adatok. Ily módon a veres, zöld, fehér — színekké; a hallás

¹⁾ Horn. II. XX. 131. 150. v.

adatai hangokká stb., mindenik a maga természete szerint jelentéssé alakulnak át s az egységes tárgyak megalkotásánál az öntudat kitalálja, mely jelentések vannak állandóan kapcsolatban. Ezen egységes tárgyakkal újra vannak jelentéseik, a mennyiben egymásra s az ember ösztöneire vonatkoznak, így vonzza kikerülhetetlen szükségképeniséggel maga után az érzéki adat a jelentést s viszont a jelentés az érzéki alakot. Ezen vonatkozás tüzetes kifejtése azonban a következő §. teendője lévén, — foglaljuk most össze az érzéki ösztönöknél tapasztaltakat s kutassuk: vajjon itt is a hiány és kielégítése a mozgató törvény-e?

Háromféle kapcsolatot észleltünk az érzéki képeknél: 1. ugyanazon érzék képei között 2. különböző érzékek között 3. érzék és jelentés között; az első és 2-dikát az ösztön egysége létesíti, a 3-dikát a jelentés csatolja. Az első esetben az érzéki ösztön egysége eszközli; az pótolja ki a hiányokat (a látásnál pl.) s annak egysége szorítja egymáshoz ugyanazon érzék adatait. A 2-dikát az érzéki ösztön célja követeli; minthogy valóság az, a mi minden érzékre hathat, azért egy érzéki kép feltűntével az összes érzéki ösztönök sietnek azt valósággá kiegészíteni. A harmadikban az érzéki kép hiányát a jelentés pótolja; az érzéki kép ugyanis nincs megértve, a meddig azt nem tudjuk, mit jelent az öntetre nézve. Ezen 3-dik pótlék tehát szintén onnan értendő, hogy a kialakított való világ képében csak akkor van a teljesség, ha az öntet összes vonásai benne találhatók, — tehát érzéki és jelentő összevéve.

Mind a három esetben ennél fogva a hozzá kapcsolódó új vonás vagy kép az érzéki kép részszerűségét pótolja, — s az öntudat csak akkor elégszik meg alkotásával, ha az érzékiség teljes, jelentéstől áthatott s az öntudat által térben és időben elrendeztetik. A kapcsolódás tehát itt is a hiány és pótlék törvényét követi.

34. A kapcsolás tanának alig van oly nehéz része, mint a jelentő ösztön képeinek kapcsolódása vagyis azon kérdés: miért kapcsolódnak a gondolati alakzatok egymással s a többi ösztönökkel? A tények, melyekre ezen kérdés fordul, rendkívül számosak, tudományos embernél szinte megmérhetetlenek s azért, mielőtt a dolog magyaráza-

tához fognánk, jó lesz legalább azon kört megjelölnünk, a melyet a magyarázandó tünetények képeznek. Azon szigorú megkülönböztetés, melyet egyrészt az egyes ösztönök minősége között, másrészt ezen különböző tényezők összehatásából eredt összeült képek között végrehajtottunk, képesekké tesz arra, hogy a kérdést nemcsak általánosságban, hanem concret egyes alakulásaiban is vizsgálat tárgyává tegyük.

A mennyiben a jelentő ösztön tényekben nyilvánul, melyeket az értelem általánossága és közvetlen érthetősége felmutat, annyiban neki már a 20. §-ban más ösztönöktől határozottan független, önálló létet tulajdonítottunk. Ámde ez önállósága dacára kapcsolatai lényegbe hatók és szervesek. Ezen kapcsolatok fenállanak: 1. a jelentés és az öntudat között: a jelentés csakis az öntudat számára van. 2. A jelentés kapcsolva van az érzékietekkel, még pedig az érzéklet a jelentést s viszont a jelentés az érzékletet vonzza. 3. A jelentés kapcsolva van a beszéddel; a jelentés a szóban nyer kifejezést, a szó a jelentésben bírja értelmét. 4. A jelentés a mozdulatokkal csak a látás, hallás és tapintás vagy pedig az öntudat útján (indulatok) kerül össze. Végre 5. a jelentések egymás között állanak átható és szükségképeni vonatkozásban. A 4 első vonatkozás nem ismeretlen előttünk; az 5-dik azonban egészen új világot tár fel előttünk s kapcsolatainak alapját azért már a tapasztalati lélektan sem keresi az érintkezésben (tér- és időbeli contiguitas), hanem egyfelől a tartalom hasonlóságában s ellentétében, másfelől az aláfogaltságban, az okviszonyban s a célszerűség vonatkozásaiban. Mi ezen tények halmazában ugyanazon törvény uralmát látjuk s azt kívánjuk ezen §-ban kifejteni.

A tényt általában, hogy minden lelki állapot a jelentő ösztönre hat s annak reactiójával, a jelentő képpel kapcsolódik, mindenki elismeri. Öntudatos életünk általános vezérlője nem az érzékiség, a mely az állatoknak szabályozója, hanem a jelentés, az értelem, a gondolat. Mi először megértjük öntudatunk valamely változását s azután intézzük ehhez képest mozdulatainkat; mozdulataink nagy része azért nem merő mozdulat, hanem tervszerű tett. A jelentő ösztön ezen nyilatkozata az öntudatos kérdés; az állat ösztöne megköthető, de

Fortlage, azt hiszem, helytelenül cselekszik, mikor az ösztön ezen suspensiójában már a „kérdést” látja;¹⁾ az állat megakad, de nem kérdez, csak az ember kérdez, mert öntetében a felelet lehetősége is megvan. Ezen kérdés a gyermek lelkében kezdődik s a szellem bomlási processusában a tébolyban sem vész el, hanem folytatja szükségképeni tevékenységét.

Griesinger a jelentő ösztön ezen suspensióját, mely az érzéketek ráhatása folytán keletkezik, „tépelődsnek” (Grü-belsucht) nevezte s Meschede a „phrenolepsia erotematica” néven kóreseteket gyűjtött, melyekben a gondolkodás folyton kérdések alakjában haladt, a mennyiben a beteg „környezetét kérdésekkel ostromolta, a nélkül, hogy ezen tisztán kényszerű kérdezősködésnél a betegnek érdeke lett volna a kérdés tisztázása iránt”.²⁾ Krafft-Ebing a maniakusoknál észlelhető ezen jelenséget „Silbenstecherei”-nak nevezi s kapcsolási zavarnak minősíti, a mi véleményem szerint csak beteges aberratiójáról érvényes; mert különben a tünetény az öntet természetében reális alappal bír.

A jelentésmegadás ezen szükségképeniségéből erednek a testi funktiók tudományos magyarázatai ép úgy, mint a beteg elme téveszméi (Wahnideen). A tudományos elméletek ugyanazon elv szerint keletkeznek, mint a téveszmék. Az utóbbiakban nyilvánuló kényszerűség azonban valóban meglepő, általános congruentiaja miatt. A legkülönbözőbb korszakok és népek betegeinél ugyanazon magyarázatok állanak elő, a mit a pszichiatria a processusok anatomico-pathologiai egyenlőségéből akar megérteni, úgy hogy ugyanazon hely sérülése egyforma magyarázatokat vonna maga után. Ilyenek pl. a delirium persecutionis, a nagyzás; továbbá a dementia paralyticában a nagyzási hóbort, a dem. senilisben a nihilismus, az alcoholismus chronicusban a házasfél hűtlenségének téveszméje stb.³⁾ Tanulmányosak különösen a közérzéki és nemi ösztönök ingereltetését magyarázó deliriumok. A bőrérzék anaesthesiáját a betegek egyes testrészek elveszésével magyarázzák; erős peristaltika mozgó kígyók képére,

¹⁾ Fortlage. Syst. der Psychol. I. §. 8. 1.

²⁾ Krafft-Ebing. Lehrb. der Psychiatrie. I. 63. s k. 1.

³⁾ Krafft-Ebing. u. o. I. 74. 1.

ulcus rotundum ventriculi a gyomorban levő állatra, descensus uteri vajúdsra, pruritus vulvae vagy a cancer recti megfertőztetésre, kolika a hasban harcoló hét lovasra (egy bizonyos Jurieu Péternél) stb. vezethet.¹⁾ Az uterus és ovarium bajai sexuális hallucinációkkal járnak²⁾ s általában minden érzéki változás a jelentést direct felkölti s az én elé állítja.

Ezen végtelenbe szaporítható tények, melyek épen azért oly jellemzők, mivel a kapcsolat szükségképeniségét még a bomlásban levő lélekben is mutatják s így annak szerves voltát bizonyítják, mindenekelőtt a mellett tanúskodnak, hogy az érzéklet és magyarázatuk egészen különböző processusok. A gyomor vagy uterus bántalmái a megfelelő ösztön kötései; ámde nemcsak ez ösztönök pusztá képei keletkeznek, hanem támadnak más, tapintási képek is, melyek oda kivetítettnek s magyarázatul érzéki okot követelnek. Onnan az okviszony összetévesztése; az érzéklet kivetítettik, hanem a jelentés tévesen kapcsoltatott, a mi a kettő közötti önállóságot kétségtelenné teszi. Mutatják azonban ezen kapcsolatok azt is, hogy a jelentő ösztönben a vonatkozások annyira labilisak, hogy azok szükségképeni alapformája mellett a concret esetek magyarázata a legcapriciosusabb esetlegességekbe ütközik. Mielőtt azért ily complexumok magyarázatába bocsátkoznánk, szükséges a jelentő ösztön általános kapcsolási módjait egyes közös formáikban külön megvizsgálni.

1. Az, hogy a jelentő ösztön az öntudattal feltétlen kapcsolatban áll, okát csak az öntet hivatásában bírhatja. Minthogy ez az önfentartás, azaz egész lényegének öntudatos kifejtése, azért mindennek, a mi jelentéssel bír, az öntudat előtt kell megjelennie s onnan a szükséges járulékot nyernie. Ezen járulék, mint a 29. §-ban láttuk, *a)* térbeli fixírozás *b)* a cselekvés vonása s így *c)* az oki jellem. Az első nem képez egyelőre fontos momentumot; annál nevezetesebb hatással van világképünkre a 2. és 3. járulék. A jelentés ugyanis, az öntudatot lekötve, ennek természetéhez képest, cselekvésnek minősítettik; a mi az öntudatra hat, azt

¹⁾ *Kraft-Ebing* az I. 123. 1.

²⁾ *Maudsley*. „Pathol. de l'esprit” sok tanulságos példát közöl erre nézve 222. s k. lapokon. (1883.)

első sorban az öntudat cselekvőnek szemléli. Ezen cselekvés vonása az öntudat közvetlen járuléka; ebben az öntudat a jelentést magával azonosnak találja s annyiban átismeri. A látást pl. az öntudat cselekvésnek, a hangot ugyanannak találja; ez azonosságba a jelentés obiectiv különbözősége hozza a különödést s annyiban az öntudat előtt a cselekvés közvetlenül ismeretes fajai tárulnak fel, melyek újra különödvé a részszerű érzéki képeket szolgáltatják. Az öntudat a maga változását tehát valami jelentésre, mint cselekvésre viszi vissza: de a jelentés, mennyiben a jelentő ösztön kötöttsége, egy rajta túleső tevékenységre utal, mely e kötöttséget előidézte. Az öntudat előtt tehát most *a*) a jelentés kötöttsége *b*) annak előidézője áll. Amaz okozat, emez ok; de amaz első az öntudatra nézve indító azaz ok, — s annyiban minden tüneményt az öntudat, a maga két állapota szerint, vagy az okozat vagy az ok kategóriája alá sorozza. Az okkeresés ezen forrása nyilvánvalóvá teszi, hogy az okkeresés maga reflextevékenység, a milyennek azt az I. Rész 28. 29. §§-ai tanították.

A jelentés és öntudat szükségképeni kapcsolata (eltekintve most még a jelentések concret tartalmától) az öntet azon szervezeti sajátágában bírja okát, hogy alany-tárgyra megválíks s hogy az egésznek célja: mindazt öntudatosá tenni, a mi az öntetben nemtudatosan rejlik. A kapocs, mely a jelentések különbözőségét az öntudat azonosságával összeköti, a cselekvés gondolata; ugyanez áthidal az egyes jelentések között s a kölcsönhatás gondolatával egységet teremt a tevékenységek okai között vagyis a tárgyiasított képek (== külső tárgyak) változatosságában.

2. A jelentő ösztön azonban a többi ösztönökkel is áll szoros kapcsolatban. Mindaz, a mi a jelentő ösztönre hat, az ő hatalmától nyeri értelmét. Ennek átértése egész világossá teszi szellemi életünk alkatát. Az egyes ösztönök ugyan a jelentés közbejötté nélkül is bírnak szerves vonatkozásokkal; ilyen az éltető (emésztő és vérképző), a nemző és mozgató ösztönök viszonya egymással, s ily önkénytelen vonatkozásban áll az érzékiség is az éltető ösztönrel, mely legalább kerületi kialakulásában táplálja. Azonban, ha a jelentő ösztön a többiekhez járul s agyterülete a többieket

mintegy elborítja, akkor az alsóbb fokú kapcsolatokon felül a jelentő ösztön mélyeiben is szervezkedik a vonatkozás s épen ez ránk nézve most a legfontosabb. Az egyes ösztön ugyanis, ha megkötetik, az öntudatba menekül, — azonban menekül egy részszel a jelentőbe is, mely ennek folytán megrendül s ezen megrendülése alapján az öntudattal a kötött ösztön jelentését megismerteti. Ily módon lesz minden érzéknek adata jelentővé. Ezt nevezhetjük az ösztöni alak önjelentésének s ilyenekül tekintjük a puszta képeket jelentőségükben, tehát a látást, hallást ép úgy, mint a nemi gerjedelmet, éhséget, fullasztó súlyt stb. Amde az érzéki ösztönök önkénytelén kiegészülése alapján egységes képek keletkeznek, melyeknek az egyes ösztöni adalékokon kívül sajátos más jelentőségük is van. Első ilyen jelentő vonásuk az, hogy valamely ösztön hiányának pótlékát képezhetik s ez a céljelentésök. Pl. a hal képében van a látási (alak, mozgás), szaglási, ízlelési vonás, — a melyek mind közvetlenül az illető ösztönök kötetéseit jelentik. Amde a „hal” valamikor az éhség csillapítására szolgált (v. ö. 32. §.) s az érzéki egységes kép feltüntével ezen céljelentése is feltűnik; mert az érzéki kép hiányos, a meddig minden vonatkozása nem ismeretes. Végre az érzéki kép egyes részeit mint valamely változás előhozóit ismerhetjük fel, azaz okokul, s ilyenkor az előhozó képnek van okjelentése azaz azon cselekvést jelenti, melyet egy tünemény előhozására alkalmasnak ismertünk.

A jelentés ennél fogva lehet 1. az illető ösztön önjelentése, mely puszta képéhez kapcsolatik; 2. céljelentése, melyet a kép abból nyer s abban bír, hogy valamely ösztön hiányának pótléka; mint ilyen a jelentés a hiány pótképe, s azért a hiány ellenképének neveztük. — de mivel benne a hiányra utalás van, azért viszont belőle a hiány, mint visszás kép (Reversbild) felismerhető; 3. o k j e l e n t é s e, melyet onnan nyer, hogy bizonyos tünemények előhozására képes. E háromféle jelentés közül közvetlenül azaz reflexúton kapcsolódik minden képhez az első; azaz: közvetlenül megértjük az éhség, szomjúság, színek, hangok stb. jelentését, ez tőlük elválaszthatatlan s á tudat előtt folyton kíséri. A céljelentés az alapjelentéseknél szintén reflexive keletkezik; az éhség-ételt, a

szerelem-asszonyt, a tüdő-levegőt, a szomjúság-italt kíván. Ezen jelentés az ellenkép alakjában lép fel s genesisise a hiányképből értendő (v. ö. 33. §.). Végre az okjelentés külön kutatás útján találtatik; a test bizonyos részeit külön orgánomoknak nevezzük, ha közvetlenül ismeretes tevékenységeinkkel azonosítható tevékenységet kifejtenek; ilyen módon állítjuk, hogy a gyümölcs növényi termék, mert mint okozatot arra vezetjük vissza s ilyen módon értjük meg az önálló tárgyak összefüggését gondolataink alapján.

3. Különös taglalást érdemel a jelentő ösztön vonatkozása az é r ζ é k i t ő ösztönökre. Ez ösztönök összefüggését a jelentővel már a 30. §-ban jeleztük s most teleológiai fontosságukat kívánjuk megállapítani. Minden jelentés hajlandó érzéki alakban fellépni. A szín pl. törekszik zöld, piros s egyéb érzéki alakra; a szag specializálódik; az étel concret alakot nyer; az eszköz millió alakká különödik; a külső tárgyak megmérhetetlen tarkaságot tüntetnek fel. Fortlage ezt a „kép oszolhatóságának” („Zergehbarkeit der Vorstellungen”) nevezte,¹⁾ — ámbár nem a képnek általában, hanem csak a jelentőnek ez a sajátja; mert érzéki egységek nem oszolnak, hanem bomlanak szét. Ennek physiologiai okát az agykéreg sejtjeinek az alsó centrumokkal való összefüggésében s így a hallucinációban kereshetjük, ha a jelentés érzéki alakra törekszik. De hogy egy általános fogalom különödik (determinatio), az még nem az érzéki mez. hanem saját maga természete által okoztatik. Mellőzve a jelentések ezen differenzírozását, melyet a determinációban fogunk észlelni, annak teleológiai okát. tüntessük fel, hogy a jelentés érzékségre törekszik. Magának az öntetnek fogalmában kell azt keresnünk. Az öntet hivatása a külső világ képét kialakítani; a jelentés magában csak más, de nem külső. Ezen hiányát pótolja az érzékiség, mint igazi complementum realitatis. Mert a jelentésben bennfoglaltatik az, vajjon belső állapotunkat vagy az idegent jelenti-e? Mihelyest ez utóbbi vonás van benne, kénytelenséggel hiány támad az öntudatban s e hiány csak a jelentés érzéki kibővülésében nyerhet pótlékot. Innen a jelentések különbözősége szerint különböző kialakulásra is

¹⁾ Fortlage. System der Psychol. I. 21. §.

találunk az egyes ösztönök ön-, cél- és okjelentése szerint, a mit azonnal részletezni fogunk; hanem az igazi teleológiai ok csak abban rejlik, hogy a jelentés az öntudatnak elégtelen, hiányos, — s azért a jelentő kép mérvadása szerint alakul ki az ellenkép, ha kell érzéki alakban is.

Ekkép minden képünk, melyben a külső világ tárgyait utánképezzük csakis közvetlenül ismeretes saját tevékenységeink szövedéke. Ha pl. a madár képét alkotjuk, akkor ezen kép a következő elemekből alakul össze. Mindenekelőtt látási adataink lépnek fel, tehát színe, alakja; azután észre vesszük pl. fülünkkel a hangját, tapintásunkkal a tollazat simaságát, puhaságát, megérezzük annak szagát stb. Mindezekben az érzéki ösztönök direkt kötéseiről van szó, melyekhez a jelentés kapcsolódik (hogy van színe, alakja, puha, szagol); ezen érzéki egység kivetítettik az öntudat teréből az érzéki vetületi síkba. Ezen egységen már most részszerű változásokat veszünk észre; a hangszervek hangot adnak s azért hangszerveknek minősítjük, — más részek helyet változtatnak s azért mozgató testrészeknek mondjuk (láb, szárny,) — mások oly tevékenységet fejtenek ki, melyet a külsőleg észlelhető mozdulatok alapján, látásnak, hallásnak stb.-nek ismerünk fel. Mindezekben csak a saját magunkban felismert tevékenységeket találjuk, azok képezik a lényegét, melyet az állatban megértünk s ennél fogva egy centralis gondolat domborodik ki, mint az egész képnek összetartója: a cselekvés, — mi által az állat a mi képünkre alakult képben áll előttünk. Ezen képben az egyes részeket analog viszonyban képzeljük s találjuk, mint saját magunkban, s ebből értjük meg az élettüneteményeket az állatoknál. Ezek okjelentései a tárgynak. Azután jönnek a kép vonatkozásai saját ösztönünkre. Az állat a mi hiányainkat pótolhatja; éltető ösztönünknél mint étel, érzékeinknek mint szemléleti eszköz, jelentő ösztönünknél mint fogalmi tárgy, öntudatunk különböző kötéseinek mint felszabadító érték (pénz-cseretárgy) ajánlkozik. S így a jelentés annyifelé sugárzik, a hányféle az öntudat kötöttsége kívánja. Ha az öntudat nyugodt, akkor a tárgy csak elméleti viszonyban áll velünk; ha az öntudat hiányát a jelentő ösztön homályossága képezi, akkor a tárgy képe ismereti pótlék; ha éhesek vagyunk, meg-

eszszüik; ha fázunk, eladjuk s így pótoljuk a tapintási hiányt; ha bármilyen más hiány foglalja el az öntudatot, akkor a tárgy ezen hiány pótló képe gyanánt áll előttünk.

A jelentés ennél fogva az öntudat hiánya által szabályoztatik; ezen hiány azonban az illető ösztönök kötöttségéből ered; a jelentés tehát a kötött ösztön által vonzatik. S annyiban mondhatjuk, hogy a jelentés mindig pótlék egy reális hiány számára, mely az öntudatban jelentkezik. Ha pl. az öntudatra a nemi gerjedelem hat, akkor az öntudat e hiány megértésével együtt a pótló képet is megalkotja s feltűnik előtte az ivarpár képe. A nemi gerjedelem megértésében rejlik a pótló kép megalakulása is (v. ö. 30. §.); ezen viszony primár, eredeti és szerves, semmiféle hatalom ezt meg nem változtathatja, bár az én a viszonyoknak mozdulatokban való megvalósulását megakaszthatja. A jelentés azután kialakítja az érzéki képet; megalakulnak a látási korrajzok, mindenik okjelentésével együtt (az asszony testrészeinek funkciói); ezen képet meg kell valósítani s megindulnak a külsőbe kihelyező mozdulatok (keresés stb.). E szerint a hiány, mely valamely ösztönben keletkezett, az öntudat felgerjedése útján a jelentést, ennek útján az érzéki képet s végre a mozdulatokat indítja meg. Ebben rejlik a teleológiai indok, mely a jelentést a nagy körforgásba, mint szükségképen! mozzanatot beilleszti.

4. Ugyanezen alapon keletkeznek a jelentés kapcsolatai a megvalósítás egyéb módjaival. Ezek a módok mind mozdulatok s annyiban projectiók s ide sorozhatók *a)* a beszéd és *b)* az érzéki megvalósítás mozdulatai.

a) A jelentés (mint a 20. §. 5. p. kimutatta) a szóképeket indítja meg. Ezen szóképek a hangszervekre, de az egyéb mozgási szervekre is hathatnak s mozdulatokat végeznek, melyeknek a jelentéssel szerves összefüggésük van. Ezen szerves összefüggés eleinte reflexszerű hangokban nyilvánul, melyekből a halló egyén a jelentést oly módon érti meg, hogy benne azon hang először a szóképet, emez pedig a jelentést újra felidézi. Az általános jelentések kifejezése a szóhoz van kötve s azért tudomány, vallás, művészet mind ezen módhoz folyamodnak, mikor kifejezést nyerni óhajtanak.

A szóképek érzéktítése hang és jelkép útján már conventionalis dolog és semmi kényszerűséget nem tartalmaz magában: onnan a nyelvek, betű- és számrendszerek, az Írás-módok különböző alakjai.

b) Minthogy azonban a jelentés nemcsak általános alakjában marad, — a melynél a szó az egyedüli aequivalense, — hanem érzéki alakot is ölt, azért kifejezése a szóöszönt megkerülve az é r z é k i ö s z t ö n ö k b e n is mehet végbe, melyek azután a valósítás egyedüli módjában, a megfelelő mozdulatokban végződnek. A jelentés nyerhet a) látható alakot s megvalósítható a látás terén (festmény), a tapintás elemeiben (szobrászat), s mindkettőben (kivált az építészet); de nyerhet β) mozdulatokban is látható alakot (mimika, tánc) γ) hallható kifejezést (zene). Vége a jelentés δ) a szóhoz folyamodhatik s a szóban, mint helyettesében, nyer eszközt, melylyel az összes érzékekre (látás, hallás, éltető-, mozgató-, nemi gerjedelem) hathat, a szóbeli művészetekben (szónoklat, költészet, tudomány), melyeknél mindenki érezheti, hogy a szóba foglalt jelentés egyenként az illető ösztönökre visszahat (pl. fajtalan leírások a nemi ösztönre, éhség vagy lakomák leírása az* éltetőre, a mozdulatok rajza a mozgatóra stb.). Mindezeknek a lehetősége a jelentő ösztön azon mindent átható egyetemességében rejlik, melynél fogva mélyeiben valamennyi ösztön szervesen összefügg s így egyik jelentés a másikat felidézheti.

35. A jelentő ösztön ennél fogva kapcsolatban áll minden más ösztönrel, annyiban, hogy ezeknek pusztá képehez a jelentést csatolja s viszont az általános jelentést az egyes ösztönök pusztá képeiben kifejezni igyekeznek. Ekkép nyerjük a színek, hangok, szagok, mozdulatok, éhség stb. jelentését s viszont a jelentés teljessége céljából, ezen egyes ösztönök pusztá adataiban concret, érzéki alakot. Van azonban a jelentő ösztönnek más összefüggése is, milyent az alsóbb ösztönöknél csak kis mérvben tapasztalunk (pl. a színek között a pótszínek vonzódása, a hangoknál az egymást kiegészítő hangaccordok); ezen összefüggés a jelentő ösztön belső tagoltságában bírja alapját s azon formában jelentkezik, melyet f o g a l m a k k a p c s o l a t a i n a k nevezhetünk. A jelentések tehát, elte-

kintve az érzékek pusztá képeitől, egymás között is függnek össze s a feladat az: kimutatni, m i é r t s m i k é p k a p c s o l ó d n a k a j e l e n t é s e k v a g y f o g a l m a k e g y m á s s a l ?

E célból mindenekelőtt szükséges, hogy a fogalomról, annak hivatásáról és alkatáról világos képet szerezzünk. Mert ha a jelenkori lélektannal azt hisszük, hogy a fogalom készen levő kép („a tárgy lényegének szellemi megfelelője”), akkor caput mortuumot ismernénk el a szellemnek épen azon régiójában, a melyben megállapodásnak, tétlenségnek, halálnak legkevésbé van helye, s önkényt zárnök el magunk elöl az utat, melyen a fogalmak kapcsolódását megérthetni. Mert ha a fogalom kész kép, akkor ezen alakzatok csak a hasonlóság vagy az egyterűség és egyidejűség vékony szálával függének össze egymással s belső szükségességet a kapcsolódásban soha meg nem találhatnánk. Az első lépés tehát abban áll, hogy a fogalmat egységes, kész képnek gondolni megszűnjünk. Ámde ha nem kész kép a fogalom, minek fogjuk fel?

A fogalom általában valamely ösztönkötés jelentése az öntet élete számára. Az opticus megkötése az ember látásának az ingerlése, az öntet látó ösztönének tudatba szálló tevékenysége; s így minden egyéb ösztönnél. Ezen jelentéseket is m e r ő t é n y e z ő k n e k neveztem logikai munkámban; köztük tartalmilag teljes kizárólagosság viszonya forog fen. Ez azonban ki nem zárja, hogy ezen tényezők adott alkalommal összernűködjenek s egy synthesisbe összeálljanak, eredjen bár az indítás ezen cooperatióra vagy conceptióra akár az öntet belsejéből (mint az absolut Idealismus mondja), akár külső tárgyakból (a mint a realismus tanítja). Mindenesetre ezen tényezők összehathatnak s az összehatás eredménye egy, az öntudat elé lépő, ideiglenes egység, melyet lélektani í' o g a l o m n a k nevezhetünk. Ideiglenesnek mondom azért, mert a szükségesen túl ezen synthesis fen nem áll, különben „caput mortuumot” képezne a szellem alkatában, hanem felbomlik azon szabad tényezőkre, melyekből megalakult. Hanem az emlékezet megőrzi ezen összműködés formáját, szabályát s ezen szabályt, mely annak kifejezése: mely tényezők összehatásából keletkezik a tárgy lélektani fogalma vagyis

jelentő képes ezen szabályt neveztem logikai fogalomnak.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy a valóságnak a lélektani fogalom felel meg, mely ennél fogva mindig jelentések kapcsolata vagy synthesise. Addig, a meddig ezen synthesise, elő nem állott, fogalmakról (conceptus, Begriff) nem illik szólni, mert a fogalom épen foglalat, kapcsolat, conceptus és conceptio. Ha azonban ezen foglalat egyszer előállott, akkor benne mindig élő erők, tényezők kapcsolódtak s annyiban a fogalom mindig jelentések kapcsolata. Pl. a szín egy fogalom, melynek jelentése a látás, de már bizonyos határozottságban vagyis a látás és egy más tényezőnek (az egyes opticusszál energiájának) egysége; a növény az élet fogalma (mely újra más tényezőkre utal) és annak határozottsága, mint érző és táplálkozó (szaporodó) élet. Ekkép a fogalomban mindig több tényező összehat s lehetnek fogalmak, melyekben a tényezők magok is fogalmak, mint mikor pl. azt mondom, hogy a föld bolygó égi test, melynek egyéb tulajdonságai is vannak, mely gondolategységben az alkotó tényezők magok is tényezők synthesisei.

Ha a fogalmat ilyen cooperatióknak fogjuk fel, kapcsolatlak egyes jelentések között, akkor nem lehet kétkedni azon, hogy a fogalmak között kell összefüggésnek lennie; sőt épen az volna az érthetetlen, ha ilyen kapcsolat a fogalmak között fen nem állana. A feladat tehát a fogalmak kapcsolódásának megfejtésénél az: mely fogalmak kapcsolódnak? s mi e kapcsolódás immanens okozója?

Ha a fogalmak közé már a jelentés pusztá képét is számítjuk (pl. hang, fény, szag, íz stb.), akkor a kapcsolódásnál a következő eseteket külön kell tekintenünk: 1. vajjon ezen pusztá jelentések is kapcsolódnak-e? és 2. a belőlük megszerkesztett ideiglenes synthesisek között melyek állanak vonatkozásban egymásra? Kapcsolódnak ennél fogva:

1. a pusztá jelentések egymással. Ugyanazon tárgy e szerint lehet mozgó, emésztő, érző, gondolkodó, látó,

¹⁾ Az itt fejtegetett különbséget lélektani és logikai fogalom között már Logika 9. §. kockáztattam, s voltak, kik a „szabály” szón megütköztek. Pedig azt hiszem, a dolog kézzelfogható világosságú.

halló, szagló, ízlelő, lélekző, nemző; mindezen jelentések kapcsolódhatnak, azaz képezhetnek *synthesist*, miáltal egyes tárgyakkal megfelelő lelki dispositiók állanak elő, melyekben egy centralis tényező körül a többi jelentések mintegy leülepednek. Ezek a tárgyakkal képei, melyeket az okjelentésekből összealkotunk (v. ö. 34. §.).

2. Hanem kapcsolódnak a pusztá jelentésekből megalakult ideiglenes egységek vagyis a lélektani fogalmak is. Kapcsolódik pl. az állat és zebra, kapcsolódik az éhség és hal, kapcsolódik a vonzás és esés, a lövés és halál, a bűn és büntetés, az erény és szeretet, a fő- és mellékmondattal, a *theorema* és *argumentumai* — fogalmai is, szóval ezerfelé húzódik a kapcsolatok pókhálóforma szövedéke.

Ha ezen különböző kapcsolatokat megtekintjük, két csoportot találunk bennök. Az egyikben a fogalom céljelentése az uralkodó s azért az öntet megfelelő vesztés ösztöneire vonatkozik, — a másokban az okjelentés továbbfolytatódik az egyes *synthesisek* között s ennek alapján az egyik fogalom mint ok, a másokra, mint okozatra, utal bennünket. A fogalmak között ennél fogva két vonatkozási viszony áll fen. Az egyikben az alaptényező más tényezőkkel kapcsolódik egy *synthesise*be, — ezt a foglaltság viszonyának (*determinatio*, különödés, *specificatio*) nevezhetjük; a másokban egyik ösztönnek *specificatio*ja más ösztön életére vonatkozik, vagy egyik *specificatio* más *specificatio*ra, — ezt a fűzőttség viszonyának mondhatjuk (*copulatio*). Több viszony a fogalmak között nem lehetséges s így csak e kettőnek alapját és okozóját kell megtalálnunk, hogy a fogalmak közötti kapcsolódást *geneticus* tekintetben megmagyarázhassuk.

Meg lévén ily módon azon kérdés fejtve, hogy mely jelentések kapcsolódnak egymással, a másik kérdésre térünk át: mi ezen kapcsolódásnak okozója? Itt is két esetet el kell választani egymástól: 1. az egyes jelentések és 2. a jelentő egységek kapcsolódását.

1. Hogy az egyes jelentési tényezők egymással kapcsolódnak, annak tapasztalati okát a külső tárgyak hatásában szokás keresni: mivelhogy a tárgyak *compositumok*, azért hatásuk is a jelentés több ágára terjed s így több tényezőjű képet

hoznak elő. Azonban, ha nem is rejlenek bizonyos circulus vitiosus ezen válaszbán, a dolog oly egyszerűen még sem magyarázható. A külső tárgy ugyanis éppen azért külső, mert közvetlenül az érzékekre hat s csak ezek közvetítésével a jelentésre; annyiban a külső tárgy csak színes, hangzó, kemény, alakos lehet, —de ezekben még nincsen a tárgyának semmiféle jelentése kifejezve, hanem csak azon érzék puszta képének jelentése, melyet a tárgy hatásával megindított. Hogy a tárgy maga mit jelent, az ezzel mondva nincsen; a jelentésnek tehát az ismerő alanyból kell a tárgyba kerülnie. Különben is a külső tárgyat csak érzéki és értelmi tulajdonságaiban ismerjük s mielőtt mint ezek complexusát a külső térben szegeznők, ismerő tényezőinkből meg kell alkotni. Ez pedig csak úgy lehetséges, hogy a külső tárgy valamely tevékenységét a mi tevékenységeink egyikével azonosítjuk s azután e körül a többi jelentéseket csoportosítjuk. A tárgy jelentését ennél fogva mindig az alany alkotja meg, többnyire a tárgy mozgulataiból következtetve azok okára s ezen okok között kapcsolatot létesítve. Hogy tehát a különböző jelentések synthesisbe összekerülnek, annak okát csak az alany saját szerkezetében kereshetjük. A jelentő ösztön tagoltsága oly természetű, hogy az egyik jelentés a másikat feltételezi; így, teszem, az önkényes mozgás felteszi a táplálkozást és érzékenységet, a nemzés felteszi a mozgást, táplálkozást (lélekezést), érzékenységet. A mint ennél fogva valamely jelentés az öntudat elé kerül (kötöttség esetén), a jelentő ösztönreactió, azaz önfentartása folytán hozzájárulnak azok, melyek vele mint eszközök vagy okok összefüggnek. A jelentések kapcsolatában tehát csak a jelentő ösztön belső tagoltságának nyilvánulását és így bizonyosságát láthatjuk. Ezen tünetény egészen hasonlít (felsőbb fokon) ahhoz, a mit az érzéki egységek megalakulásánál tapasztaltunk (v. ö. 33. §.); valamint az érzékek egyikének megindítása a többiekre is átterjed s így a teljes érzékiség megvalósulását, vonja maga után, — úgy az egyik jelentés megindítása az egész jelentő ösztön tagoltságára is terjed s azokat a jelentés primär hiányosságának pótlására ingerli. A kapcsolat tehát itt is az önfentartás egyik alakja, a mennyiben a hiányos jelentést más jelentő tényezők teljes logikai egységgé

kiegészítik. Az érzékek ezen önkénytelen kibővülését a hallucinációkban és illúziókban észlelhetjük; a jelentések ezen kibővülését a személyesítésben ismerjük (personificatio), melyre nem csak az emberben, hanem az állatban is látjuk a hajlandóságot.¹⁾ A személyesítésben a jelentő ösztön, teljességében, kívánja magát megvalósítani s onnan származik a világ benépesítése szellemekkel, a melyet a tudomány, logikai lehetőségében, megvizsgál s csak azon esetekben hagy meg, a melyekben az összes tények ily személyesítés mellett megállanak. Azon tény, hogy az emberiség, minden míveltségi fokon, isteneket teremtett, a jelentő ösztön ezen alapjellemének kétségtelen bizonyítéka.

Hogy az alapjelentés a cselekvés, azt már a 20. §-ban kifejtettük; a cselekvés közvetlen ismeretes volta (v. ö. L Rész 63. 64. §) onnan ered, hogy az öntudat közvetlenül csak cselekvés, változatosságát a hozzájáruló egyéb ismerő tényezők hozzák létre. Ezen tényezők egyrészt a formaiak (tér—alak, idő—szám, ok—okozat), másrészt tartalmi tényezők, melyeket a cselekvésből értünk meg, bár határozott tartalmuk az öntudat azonosságától különböző forrásra utal. Így keletkeznek tehát térbeli egységek, melyeknek középpontjába az erő, az élet különböző nyilvánulásait helyezük, hogy ezekből az érzéki jelentések (színek, hangok, keménységi s melegségi fokok stb.) hozzájárultával a jelentő egységeket megszerkesztünk.

Ha tehát a külső tárgyakban lehet is a kapcsolódás indokát találni, a szülő okát mindig csak a jelentő ösztön entagoltságában szabad keresnünk; mert a jelentések csak azért kapcsolódnak egységekké, mivel az egyes jelentés hiányos és elégtelen s mivel a jelentő ösztön, természeténél fogva, teljes azaz minden irányú kifejlődésre hajtatik. A jelentő ösztön ezen részlegességének hiányos voltából származik a tudományos kutatásnak az ösztöne s a kíváncsiság felsőbb formájú indulata vagy vágya is. Azon kapcsolatokban, melyek a szellem természetében praeformáltak s így mindenkor szükségképen előállanak, bírjuk az a priori synthetikus ítéletek alapját, melyeknek rendszerét kifejtetni az ismeretelméletnek egyik feladata. Hogy ilyen kapcsolatok tényleg meg

¹⁾ V. ö. *Vignoli*. Mythus und Wissenschaft. Intern, wiss. Biblioth.

vannak, azt még az empirismus is elismeri, mikor öröklődésből magyarázza; a nativismus ugyanezt tanítja s azért, a mennyiben metaphysikát nem űznek, a két felfogás egymástól nem különbözik, annál kevésbé ellenkeznek egymással.

2. A tényezők ezen kapcsolódása által synthetikus egységek keletkeznek, melyeknek középpontjában egy alapjelentés uralkodó hatalommal rendelkezik. Ezen központi jelentéshez képest a belőle származott synthetikus egységek alárendeltek, az egész viszonyt tehát aláfogaltságnak s a processust, melyben megvalósul, különödsnek (determinatio) nevezzük. Azon régi babona tehát, mintha az általános fogalmakban „tartalmaztatnának” a concret alakok, egyszersmindenkorra elhagyandó, a mint azt logikámban magam is végrehajtottam.¹⁾

Azonban ezen synthetikus egységek (a közönségesen úgynevezett „fogalmak”) nemcsak az aláfogaltság viszonyában állanak^ hanem a nélkül, hogy bennök a végső közös elemeken kívül (milyenek: a cselekvés, tér, mozgás, változás) egyéb egyező vonások is volnának, mégis szükségképen egymásra utalnak. Ezen viszonyt fűzöttségnek (copulatio) nevezhetjük, melynek szervezeti alapja a fogalmak (= jelentések) kizárólagossága (tartalmi tekintetben). Ezen viszonynak már most két formáját ismerjük: a célszerűséget és az okszerűséget s ezeknek magyarázatával a fogalmak összes kapcsolódásait megértettük.

Legközelebb esik a célszerűség viszonya. Már az egyes jelentések is a célszerűség szempontjából kapcsolódnak egymással; a célszerűség azonban itt csak a jelentő ösztönre terjed, a synthetikus egységek a kifejtését eszközlik. Ha azonban ily egység készen áll, akkor már belső tartalmának jelentősége alapján vonatkozásba lép egyes ösztöneinkhez s a jelentő egység ezen vonatkozása egyes ösztöneinkre, megadja neki a célszerűség vonását, melylyel öntetünkre nézve bír. Minél fejlettebb pedig azon synthesis, mely az öntudat elé kerül, annál többféle vonatkozása lesz ösztöneinkre. Így pl. az ásványok célszerűségi viszonya csak az érzékekre és csekélyebb mérvben az éltetőre szól; a só pl. az ízre s az emésztésre

V. ö. *Logika*. 6-13. §§-ok; hogy e mellett a rendszeres alakok igen könnyen érthetők, azt mutatja ugyanott a felosztás tana (32—34 §§-ok).

is utal. Ellenben a növény kivált a táplálkozásra, csekélyebb értékkel a szaglásra és látásra, nagyobbban a bőrérzékre vonatkozik, mert benne épen azon jelentések nyertek érzéki valóságot, melyek a felsorolt ösztönök hiányainak pótlására alkalmasak. Még magasabb célszerűsége s így célértéke van az állatnak; izmai nemcsak táplálékul szolgálhatnak, hanem hatalmas elősegítői mozgató ösztönünk megkímélésének s érzéki és általában érzékenységi tevékenységüket is egyéni erőnk megtakarítására használhatjuk fel.

Ezen viszonyok egészen ismeretesek, ténylegességükben. Nehezebb azoknak teleológiáját megfejtetni. E célból szem előtt kell tartanunk, hogy a jelentés csak az öntudat számára az; öntudat nélkül semmit sem jelentenek a változások, az öntetet előmozdíthatják, tönkre tehetik, hanem mindez csak oly közrehatás, mint mikor valamely gépnél egyik kerék a másikba kap fogaival s arra átvive a maga erejét, külön munkára képesíti. Ezen mechanikus jellemtől az ösztönök közreműködését a jelentés tudatos volta szabadítja meg. Az öntudat ugyanis mindig bizonyos érzési állapotban leledzik, melyet valamely egyes ösztön kötöttsége, vagy ösztönök közti megakadás hozott létre. A hiány tehát, melyet együttsszenved a vesztes ösztönnel, s a jelentő egység, mely benne újonnan feltűnt, szemközt állanak egymással s az öntudat érezvén, hogy az új egységben van azon jelentés, mely a vesztesből hiányzik, a kettőt összehasonlítva rájön arra, hogy az ő (illetőleg a vesztes ösztön) hiányát az új kép pótolhatja. Ezen pótlási képesség pedig, melylyel valamely fogalom más fogalommal szemben bír, ez a céljelentése vagyis célértéke. Az egész viszony tehát az ellenkép eredetével meg van magyarázva (v. ö. 30. §.).

Ezen kapcsolatoknak természete és oka iránt tehát kétség nem foroghat fen. Az ok közvetlenül az öntudat hiányának érzetében keresendő, melylyel az új egységet a vesztes ösztön pótlékául megragadja. Ha tehát valamely állat képe keletkezik, akkor célszerűségi viszonya alapján vagy bőrét vagy húsát vagy csontját fogjuk felhasználni vagy az egészet eladjuk, hogy a hiányok más fajtáját megszüntessük. S ha meggondoljuk, hogy az emberi életben a nagy körforgás mekkora hatalom,

a fogalmak ezen kapcsolatának fontosságát eléggé megbecsülni nem lehet. Bizonyos azonban, hogy a célszerűségi kapcsolatnak egyetlen oka az öntet fentartása, hogy annál fogva a hiány és pótléka itt is a döntő és a kielégedés törvénye az alaptörvény.

Nem olyan felöltő, hanem azért a mélyebbre ható analysis számára kétségtelen, a kielégedés törvényének uralma az okviszonyban. Ha ezt bármely esetben is végrehajtjuk, az analysis mindig arra vezet, hogy az ok és okozat közti viszony állításával az öntudat kielégedése van célozva. Pl. a vihar kitépte a fát; ezen tüneményben a kidőlt fa az okozat, melyhez a vihart, mint okot, teszszük hozzá. Milyen lelki folyamat készítetett bennünket erre? Az első lépés a kidőlt fában bírja okát, azaz a fa képeinek változásában. Mi rejlik ugyanis ezen tényben? Először is az öntudat a fa képében látja a maga kötésének az okát; de a fa képét mint a látó ösztön kötését ismeri fel s így a külső fában keresi számára az okot. Van annál fogva két változás: 1. az öntudaté 2. az ösztöné s valamint az öntudat a maga változásának okát a látási képben, úgy a látás változásának (=fa— képe) okát a képen túl keresi a valóságban, a hova projiciálja. Ezen o momentum reflexszerűen függ össze egymással: tárgy—kép—öntudat változása; az öntudat a képre hat vissza, a kép a tárgyra s így az öntudat is a tárgyra.

Már most a fa képe változott, azaz kidőlt. Az öntudat előtt tehát most ezen sor áll elő: öntudat változása, kép változása (mert azelőtt egyenesen álló fának a képét bírtuk), tárgy változása. És most a további lépés azzal történik, hogy a tárgy változását (azaz a kép változását) másra vetjük át.

A teljes sor tehát most:

én változása — kép — tárgy változása — ok?

Valamint már most az én változását az ösztönre, emezét másra (szinte ösztöni alakzatra) vittük át, úgy most eme harmadiknak változását egy negyedekre vonatkoztatjuk. A meddig ezen vonatkozás meg nem állapodott, az öntudat visszahatása soha sem ér célt; mert szegezni akar s nincs szegezhető képe. Ezen ki nem elégülésben rejlik az okkeresés szükségképenisége (v. ö. I. Rész. 26. és 28. §§.); sokszor egészen

téves helyen állapotunk meg az okkeresésben s mégis megnyugszunk benne, mint ideiglenes magyarázatban azért, mert az oki összefüggés első motívuma nincs a tárgyakban, hanem az öntudatban. Azért a fa kidöntését a viharra, Thor kalapácsára, Indrára és Zeuszra, favágókra s a többire lehet visszavezetni s tudjuk, hogy az emberi intellectus mily kényelmesen érezte magát a legvastagabb képtelenségek között is. Fianem idővel valami megbolygatja az öntudat ezen nyugalmat s akkor az okkeresés újra megindul. Ha ennél fogva az okviszonybeli kapcsolat alapját keressük, akkor azt csak az öntudat elégedetlenségében találhatjuk, vagyis: az oki fűzés célja az öntudat hiányát megszüntetni s így a hiányhoz a pótléket csatolni.

Ennek legfényesebb bizonyítéka épen az, hogy minden ismerésnek végső problémája a magyarázat (a mit a philosophia végcéljául tanítottunk az I. Rész 15. 106. §§-ban). Mert ha most azt kérdjük: mi a magyarázó elv? akkor a válasza: a közvetlenül ismeretes tényezők, azaz az öntet alkotó részei, melyeknek tevékenységét átértve az egész világ alkotását megértettük. Azonban e világ nekünk kiterjedt valóságnak jelentkezik s így átértéséhez jelentésének és szemléleti - ségének átértése egyaránt kívántatik. Ez utóbbi kívált a külső világ okszerűségénél játszik nagy szerepet. Itt valamely tárgy oki hatását csak úgy véljük megérthetni, ha a tárgyat atomusokra bontjuk s az atomusok összehatásából az eredményt levezetjük. Így magyarázzák a fényt az aetheratomusok rezgéséből, az állati functiókat az idegállomány atomműködéséből; a vonzást és taszítást az atomusok (=erőcentrumok) tevékenységéül szeretjük felfogni. Jelenleg a természettudomány tehát abban találja az okviszony magyarázatának kulcsát, hogy az atomusok erőhatásaira visszavezet mindent. Ámde mi az atomus? Nem egyéb, mint a szemlélet elemi alakja, az egyszerű pont, tehát az öntudat egy reakciója (v. ö. 94. §.). Ha annál fogva az okkeresést azzal befejezettnek véljük, hogy a tüneményt atomusok tevékenységére visszavezettük, akkor ez annyit jelent, hogy az okviszony meg van állapítva és magyarázva, ha az én egyszerű reakcióját tettük a tárgyi kép helyébe. Ezzel azonban bevallottuk, hogy magyarázatainknak

indítója az én állapota s hogy minden magyarázat célt ért, a mikor az egyszerű énreakciókból sikerült a tárgyas kép összes változásait magyaráznunk.¹⁾

Ezek után már most azt mondhatjuk, hogy a fogalmak közti kapcsolódás egyfelől azért áll elő, mert a jelentő ösztön, egységes voltánál fogva, minden helyi megkötést más helyi oldással kivan megszüntetni; másfelől azért, mert az öntudat az egyes ösztönkötések által lefoglaltatván, ezen kötöttségéből megszabadulandó, pótlékot keres, melylyel vagy a cél- vagy okjelentés irányában kötöttségétől megszabadulhatna. Annyiban a fogalmak kapcsolódásánál is a hiány és pótléka az irányadó. „Az indítás” úgymond Maudsley²⁾, „mely a nagy embereket nagy művek elvégzésére készítette, nem annyira az elégedetlenség (mécontentement), mint inkább a ki nem elégedésnek (non satisfaction), — az a l k a l m a z k o d á s v á g y á n a k az eredménye.”

Ezen tétel még világosabbá lenne, ha a külvilág ingerlésétől eltekintve, az egész kifejlést csak az öntetből magából bírnók a részletekben is megérteni (a mint a subj. idealismus próbálta). Akkor látnók, hogy az öntet minden tette egy-egy lépés tartalmának teljes kifejtése felé; valamint ki lehetne mutatni, hogy ezen lépések tervszerűen, azon sorrendben tételnek meg, melyben az öntet lehető legkisebb veszteséggel célját, az önmegvalósítást, elérheti. Ez azonban jelenlegi célunktól félreesik s azért fejtegetését e helyen mellőzzük.

36. Miután ezzel a kapcsolatok minden lehetséges irányát fővonásokban megjelöltük, bővült tapasztalattal újra azon kérdésre térünk vissza: mit jelentenek a kapcsolatok? A felelet értelme most már világos; minthogy ugyanis a kapcsolatokban egyfelől az egyes ösztönök, másfelől az ösztönök rendszere, azaz az öntet, kifejlének s így magukat valóságukban fentartják, — azért a kapcsolatokban nem szabad üres elmejátékot keresni; hanem, elismerve komolyságukat, élet-tüneményekkel kell bennök elismerni, melyektől az öntet

¹⁾ Ez ugyan nem igaz, a mint I. R. 9G. §-ában kimutattam; hanem hogy a gondolat s z ü k s é g k é p e n i, azt ezen fejtegetéssel talául sikerült kifejeznem.

²⁾ Maudsley. Pathol, de l'esprit 322. 1.

érvényesülése, fejlettsége sőt boldogsága is függ. Állatok, melyeknek szervezetét az által megcsonkítottuk, hogy az agyvelőtől megfosztottuk, tényleg elpusztulnak azért, mert az éltető ösztön hiányait az öntudat meg nem érzi, vagy, ha meg is érzene, pótlékot számukra szerezni nem bír. Epen úgy pusztulnak el egyesek és nemzetek, melyeknek kapcsolatai nem biztosak és erélyesek (gyermekek, éretlen eszűek, míveletlen törzsök). Ezen primär összefüggést az ösztönök hiányai és azok pótlékai között kívántam kutatásainkkal felderíteni. Hogy ez sok helyen a kellő világossággal és határozottsággal nem sikerült, annak csak gyengeségem az oka; bizton hiszem, hogy másnak, ki a kérdést speciális kutatás tárgyává teszi, jobban fog sikerülni, kivált ha a statistikai adatok, melyeket e téren gyűjteni jóformán még el sem kezdtek (mert Galton megfigyelései nem haladtak helyes úton), meg fogják állapítani, hogy a gyermeki lélekben melyek az alapkapcsolatok s miként bővülnek ezek új kapcsolatok hozzászegődése útján? Ámde ezen fogatkozás, melyet tanom részleteiben nem titkolok, az elv helyessége ellen semmit sem bizonyíthat. Mert ha egyes esetekben nem is bírjuk azon eredeti függést felmutatni, melyben bizonyos képek kezdettől fogva állottak, azért mégis kétségtelen, hogy 1. ezen képekben az egyes ösztön kifejlett és 2. hogy az ösztönök egymást kölcsönösen ingerlik, segítik, s ezzel az egész embert fentartják s hogy minél biztosabbá s állandóbbá lesz valamely kapcsolati irány, annál biztosabb az élő lény megmaradása. Minélfogva kétségtelen tény gyanánt állíthatjuk, hogy az összes kapcsolatok kivétel nélkül, az önfentartás tettei s így az öntét élettümeményei.

Ezen felfogásból nem engedünk azon kapcsolatokra nézve sem, melyekkel eddig a lélektan, majdnem kizárólagosan, foglalkozott: értem az érzéki és jelentő képek kapcsolatait. Mert ezen kapcsolatok már többnyire abbreviatiók, melyekben az egyéni munka által létesített kapcsolatokat tanítás és nevelés útján az utódokra átszármatatjuk. Ezen kapcsolatoknak tartója, minthogy élő és írott szó a közlés módja, mindig első sorban a hallás és látás; s azért a kapcsolatok ereje első sorban a hallás és látás erejétől függ, valamint a

kapcsolás forma is egyfelől az egyterűség, másfelől az egyidejűség. Csak a szó által felköltött jelentések összefüggése szabadítja meg ezen kapcsolatokat a látás és hallás tűnő természetétől s létesít köztük állandóbb összetartást. Ámde a jelentések közti kapcsolat, mint a 35. §-ban láttuk, akár foglaltság, akár fűzés alakjában áll elő, mindig csak az öntet önfentartásában bírja alapját. S azért a tanult, azaz a traditióból átvett s nem egyénileg megalakított kapcsolatok mindaddig mulékonyak (csak az érzéki ösztön egysége tartja össze), a meddig ezen jelentési substructiót nem nyerik. Mert addig csak egy ösztön tevékenységében van a vinculum, az utóbbival pedig az egész öntet életereje lép működésbe. Ezen tényállás meg nem értéséből ered azon valóban megszorító tény, hogy a lélektan egyik legélesebb pillantású művelője, Wundt, még ma is minden kapcsolatot: egyenlőségi és érintkezési kapcsolatra vezet vissza.¹⁾ Pedig, hogy két kép érintkezzék, ahhoz szükséges, hogy valami összehozta legyen, s azért ez összehozóban, nem az érintkezésben, van a kapcsolás okozó új a. Másfelől pedig nem látni át, milyen egyenlőség legyen pl. éhség és kenyér, nemi gerjedelem és asszony között? Pedig ezen kapcsolatoknak primär voltát csak nem lehet elvitatni!

Valami életfunktíója volt annál fogva minden eredeti kapcsolatnak; akár az egyes ösztön kifejlését eszközölte, akár a nagy körforgás gépezetében ketyegett kerekecske gyanánt, mindig életfentartási actus volt. Ennél fogva minden kapcsolatban valami hiányhoz pótléka járult s ha az egyes viszonyok szerint ez összefüggés különböző is volt, az életfentartásra való célszerű vonatkozás nélkül az egész kapcsolat érthetlenné válnék. Azonban tapasztaltuk, hogy az öntet ezen igazi pótléket sokszor el nem éri; az öntudat, mely az ösztönök küzdelmeit átéli, nagyon önző s első sorban a maga kielégedésén fáradozik. Ezen első Melegedést abban találja, hogy a pótlék világos ismerete nélkül bármelyik ösztönbe átsugárzik (31. §.); az eredmény aztán arról győzi meg, hogy önzése eredménytelen s hogy a vesztes ösztönt

¹⁾ *Philos. Studien.* 1891. VII. k. 329-361. 1.

kell kielégíteni, ha az öntudat kielégedni akar. A mint az ösztön vesztesége újra előáll, az öntudat fájdalma ismétlődik s mindannyiszor kopogtat, míg a baj forrása ki nem apad.

Ezen ideiglenes segítséget, melynek első célja az ösztön által okozott fájdalmat elaltatni, a való segítséggel szemben a pótlásnak mondhatni. A lefolyás sorrendje ugyanaz, de a pótlás mesterkélt s a hiány újra fellép reális alakjában. Azért a segítők, melyek a hiány megszüntetését eszközölni vannak hivatva, az igazi, való pótléknak csak helyettesei s mivel az emberi éleiben az első impulsus mindig az öntudat tisztasága s nyugodtsága felé hajt, azért a helyettes segítők vagy álpótlékok (surrogatum) rendkívüli szerepet játszanak lelki életünkben.

37. A kapcsolás célja az öntet kifejtése és érvényesítése. Ez azonban csak a hiány és pótlásának formájában mehet végbe. Az öntudatos egyéniségben azonban a hiány fájdalom» a pótlás élv alakjában jelentkezik. Az én legfőbb törekvése azért a fájdalmat elhárítani s akadálytalan önállóságban maga erejét élvezni. Az én a mindenfelől ráboruló, hiányoktól menekülni igyekszik; s minthogy ez volt mindenkor az egyesnek s az összességnek, az öntet szervezete által követelt, vágya, az ember életének legfőbb vágya a megváltásra irányul s a történelemnek nincs magasabb problémája, mint azon módok felkutatása s megértése, melylyel az emberiség a megváltást eszközölni iparkodott.

A megváltás, természete szerint, két momentumot foglal magában. Minthogy ugyanis az öntet különböző tartalmú és jelentésű ösztönöknek szerves egysége, azért a megváltás főcélja az öntudat zavartalansága, alárendelt (s így eszközi) „célja pedig az egyes ösztönök akadálytalan működése. Függetlenné tenni ösztöneit a külső esélyektől, ez az emberi előrelátás célja; függetlenné válni mindentől, a mi öntudatának nyugalalmát megzavarhatná, ez az ösztönlét végcélja. Innen erednek az egyes ösztönök kielégítését célzó, mesterségek, művészetek és társadalmi szervezetek; s e szervezett eszközök működését úgy szabályozni, hogy az egyéni autonómia zavartalanul fenálljon, ez a megváltás minden

módjának (kivált a vallásos és tudományos megváltásnak) főcélja.

Ezen főcél szabályozza az alsó célok elérését is. Az öntudat, hogy zavartalan nyugalmát, hacsak ideiglenesen is, visszaszerezze, egészen célelles cselekedetekre is vetemedik (pl. a beteg ember, hogy aggodalmaktól ment maradjon, szereti még saját maga előtt is betegségét titkolni). Hanem sokszor a legjobb akarat és belátás mellett is képtelen a nyugalmat állandóan megszerezni, s azért a philosophia vigasztaló honában keres menedéket vagy a vallásos hitnek veti magát karjaiba. Mindezen pótlékok a fájdalomnak csak palliatívumai, a hiány álpótlékai; csak a hol az ösztön természete egészen ismeretes, ott lehet véglegesen szó a való és álpótlékek közti különbségről, de sokszor az álpótlék is valónak képzeltetik s a határ, mely a kettőt elkülöníti, labilissá lesz. Hogy az éhség mit kíván, azt tökéletesen ismerjük s itt az igazi és álpótléket könnyű megkülönböztetni. De hogy az ember tudásszomját mi képes valóban oltani? az a jelentő ösztön bonyodalmissága miatt még mindig igen kétes válaszokra ad alkalmat s ha a tudás történelmi fejlődését tekintjük, akkor el kell csodálkoznunk az álpótlékok tarkaságán, a melyekben egyesek és egész nemzetek egész éltükben megnyugvást és vigasztalást kerestek és találtak. Itt tehát a való és álpótlék közti különbség nem oly szembetűnő s az igények sokszor a legkülönbözőbb rendszerek részéről támasztatnak.

Az álpótlékok szerepének megítéléséhez két kérdés előzetes tisztázása szükséges. Tudni kell 1. mi a pótló képben a kielégítő alkatrész? és 2. mikép áll elő tényleg a pótlás a vesztes ösztönben? E két kérdés megfejtése után képesek leszünk döntené a felett: vájjon valamely pótlékban van-e a való kielégítés eleme s annak megragadása képes-e a szenvedő ösztönt reális mivoltába újra visszaállítani?

1. A mi az első kérdést illeti, a válasz nem lehet kétséges. A kielégítés igazán csak oly pótlék által eszközölhető, mely a veszteséggel qualitative s quantitative egyezik. Mert a veszteség az ösztön jelentésének vesztesége, a mint az

realiter kifejelett; minden pótlék annál fogva az ösztön természetének megfelelő kell hogy legyen. Így pl. az éhség az éltető ösztön határozott hiányának a jele, bizonyos anyagok hiányoznak belőle. A pótléknak épen ezen anyagokat kell az ösztönbe vinnie, hogy tényleg megnyugodjék. Mennyiségileg azonban lehet a pótlék kevesebb vagy több, a nélkül, hogy az igazi pótlástól elmaradna: csak hogy a helyes pótlék a mennyiségben is a veszteség szerint igazodik (v. ö. 17. §.).

2. Nehezebb a második kérdésre a felelet. A pótlék ugyanis többnyire más természetűnek látszik, mint a milyen a veszteség. Így pl. az éhség bizonyos anyagok hiánya; a pótló kép pedig látási, szaglási, ízlelési, tapintási és jelentési elemekből alakul össze. Ezen meg nem felelőség azonban csak látszólagos, és csak addig tart, a míg az egyik oldalon az éhség p u s z t a képe, a másikon pedig a táplálék mint jelentés áll. Ámde az éhség csak a p u s z t a kép, jelentése pedig abban áll, hogy az éltető ösztönből bizonyos anyagok, azaz látható, Ízlelhető stb. képek hiányoznak. Ha ezen jelentést a táplálék jelentésével összehasonlítjuk, akkor közöttük teljes congruentia áll elő s így a nehézség már csak a végbe menés módjában lehetséges. Ámde szigorúbb vizsgálat után ez is elenyészik.

Ugyanis már a 24. §-ban kifejtettük, hogy az ösztönök vonatkozása vetületi síkjaikban megy végbe. E síkokat az ösztön realiter kifejelett alakjában keressük s mint a 23. §. kimutatta, a valóságban minden ösztön minden mással szervezeti kapcsolatban áll. A reális kialakulásban éri az ösztönt vesztesége is; az éhség annak kifejezése, hogy ezen kerületi kialakulásban határozott anyagok hiányzanak. Ezen hiányt az öntet azzal pótolja, hogy körfolyamatilag (az öntudat, jelentés, érzéki kép, mozdulat útján) a tényleges ösztöni hiány pótlékát eme concret alakban átviszi, mi által maga az öntet és a vesztes ösztön egyensúlya helyreáll s az öntudat fájdalom tovább nem nyilallik. Tényleg tehát a vesztes ösztön a pótlással csak fejlettségét nyeri vissza, a mi addig tart, míg az öntet ereje ezen reakcióra képes; a mikor arra nem képes, akkor az ösztönök reális egységében a bomlás kezdődik, mely a testi alak feloszlását jelenti.

És most már világossá lesz a helyettes segítő vagy álpótlékok esete. Az igazi pótlék az ösztönök való viszonyait állítja helyre; az álpótlék első sorban csak az öntudat fájdalmát enyhíti, de végleg az öntet oekonomiájára értéktelen. Az álpótlékok eseténél tehát mindig foglalt segítővel van dolgunk, a melyek az egész sornak csak kezdő lépéseit képezik, melyek az öntudatnak s nem magának az öntételnek kielégítését eszközlik (v. ö. 31. §. Krafft Ebing megjegyzését). Szóval: ezek a nagy körforgásnak torsoalakjai, mert a körforgás eleje megvan, de a vége, a kielégedés nincsen meg. Azért az egész folyamat magyarázata a következő schemát mutatja: 1. veszteség 2. öntudat kötése 3. az öntudat átcsapása (néha a jelentés mellőzésével) a mozgató és érzéki ösztönökbe. Ezen egész nagy kapcsolati complexust éppen azért az öntudat fájdalma vezérli; de mivel a kielégedés más, logikai utat is követhet, azért nem lehet ezen esetet az öntudat által célszerűen vezetett kapcsolatokkal egybefoglalni, hanem inkább reflexszerűen felidézett pótlást látunk benne, mely az öntudatot a legerősebb és legveszedelmesebb támadástól ideiglenesen megmenti.

Az álpótlékok az ösztönök természete szerint különböző fokú kielégítést képesek előállítani. Az éltető ösztönnél az ilyen kielégítés ideiglenessége egészen világos; az ösztön fundamentális ereje és szinte infernalis hatalma mialu az álpótlék az altató és kábító szerekben kerestetik. Az éhség és szomjúság gyötrő kínjait az öntudat minden reális tárggyal igyekszik megszüntetni, a mi melleleg mondva a reális világnak legdöntőbb bizonyítéka, mire pedig a realismus védői ügyet sem szoktak vetni, elég csodálatosan; s a földévéstől kezdve a kávésurrogatumokig, a víztől a spiritus élvezetig egész fokozata az ételeknek és italoknak észlelhető, melyekkel az éhségtől és szomjúságtól (nem az unalomtól, mire később rátérünk) gyötört emberiség ezen rettenetes ösztönének áldozik (melyet az elholtakba s isteneibe is dominálólul átvitt az őskor embere). De a kielégítés csak csalódás; az ostromolt városok és a hajótöröttek iszonyatos élvezetei (Byron, Don Juan) mind csak surrogatumok; az öntudat kinja elalszik, de meg nem szűnik s ébredéskor

annál iszonyatosabb az ösztön halálvergődése. Az ösztön ezen vadsága a jelentést tökéletesen félretolja, a mint azt kivált az egyensúlyt tökéletesen elvesztett lelkeknél tapasztalhatni. Ilyen a melancholia hypochondrica-nál, kivált a masturbatio által kifejlett alakokban, az' utálatos tárgyak lenyelésére irányuló ellenállhatatlan vágy (pl. pókok, varrás békák, férgek, emberi vér, sőt a saját ürülék is elnyeletnek [skato- és koprophagia]¹⁾ vagy pedig a köpőládák tartalmára fordul mohóságuk²⁾, mely lehet babonásan indokolva, de mindenkor az öntudat fájdalmának, a jelentés mellőztével, megszüntetését célozza. Ha az éhező a legkülönbözőbb ételeket képzei, az még nem tartozik ezen surrogatumok közé; hanem igenis ide tartozik a nyaláncság minden faja, ide a viselős asszonyok caprice-ai, melyeknél épen nem szükséges, hogy az ízlelő képesség degenerációjára visszamenjünk (mint Krafft-Ebing több concret esetben különben constatálta).

A nemi ösztön természetes pótléka a saját gyermek s egyedüli segítsége az asszony; a nemi ösztönre nézve az asszony az, a mi az éltetőre nézve az étel. Az asszonyban van a nemi ösztön utolsó eszköze, melynek célja a gyermek realizálása. A nemi ösztön azért csak egy feltétel mellett elégszik ki, ha a közösülés termékenyít. Ezen complicált természete miatt a nemi ösztönnél a csalódások és az álpótlékok köre terjedelmesebb, mint az éltetőnél.

Kiindulását ezen hiány pótlása is az öntudat felzaklításából veszi. Ezen vad tüzeltségben az öntudat, a jelentést még nem ismerve, az ösztönt kötő ondószálakon (a pollutio, v. ö. az ellenkép eredetét a pléthore állapotában a 29. §-ban) reflexmozdulatokkal segít. Azután következnek a masturbatio, paederastia, lesbiasis, a conträr sexualis üzelmek,³⁾ melyek mind az ösztön álpótlékai. Az ellenkező ivarhoz tartozó egyének közösülése az ösztön szükségképeni pótléka; magában véve azonban az ösztön céljának elérésére nem jelentenek többet, mint akár a rágás-nyelés az éltető ösztönre! Onnan férfi és (kivált) nő egyaránt kielégítetlen állapotban élnek,

¹⁾ Krafft-Ebing. I. 79. 1. Lang. Psychiatr. Centralblatt 1872. 12. 1.

²⁾ Krafft-Ebing. II. 41. 1.

³⁾ Krafft-Ebing. Lehrb. der Psychiatrie. I. 84. s k. 1.

ha gyermekeik nincsenek; mint a művész újra meg újra kezdik az alkotást és meg nem nyugosznak, míg sikerül. Ha valamiben rejlik az ember társas voltának döntő bizonyítéka, akkor ebben az ösztönben, mely, hogy kielégedjék, egyenesen más ivaregyénre utal, kell azt találni. Gyermekek nemlétében azért az ösztön adoptatióban keres menedéket, mely vén kis-asszonyoknál nemcsak emberi, hanem más állati fiakra is irányul; az agglegények többnyire szeretik a gyermekeket, ha még úgy gyűlölik is a velők való vesződést.¹⁾

A nemi ösztön hiányos pótlékából azonban egyéb surrogatumok is veszik eredetüket; mert az öntudat ezen örök ösztön által folytonosan köttetik s a felhőt, mely ezen irányból ráborul, bárminemű szélfúvással eloszlatni igyekezik. Innen a terméketlen asszonyoknál egyformán tapasztalt hajlandóság férfitársaságokra és férfias foglalkozásokra; azon lázas nyugtalanság, mely az „itthon” hiányát az „otthon” keresésével kívánja elfelejteni.; a folytonos kipkedés-kapkodás külső szereplések után, az apróságok hajhászása ruhában, lakásban s egyéb hiúságokban, melyek arra céloznak, hogy a női lélek ezen alapmeg hasonlása az öntudat világos terébe ne juthasson.

Vannak az ösztönnek ennél veszedelmesebb álpótlékai is. A zavart elmeállapotban, kivált erotikus mániában, szenvedőknél a piszkolás ilyen surrogatum,²⁾ miről Krafft-Ebing sok példát hoz fel s mi az elmeorvosok előtt jól ismert symptoma. A beteg köpköd, bekeni testét és a falakat ürülékével, vizeletével, nyálával és menstrualis vérével s általában fajtalan mozdulatokkal és beszédekkel keres szabadulást a felzaklatott ösztön kínjaitól. Ezen álpótlékok már az éretlen gyermeknél is jelentkeznek. Maudsley egy két éves és egy hónapos gyermeket emlit „qui faisait les mouvements les plus lascifs contre tout object approprié”, s minden igyekezet

¹⁾ Az adoptatio eredetét „az ókor községekben” Fustel de Coulanges („Az ókori község” 65. s k. 1.) vallásos motívumokból véli magyarázhatni; hogy legyen, a ki a halottnak áldozzon, azért engedte meg a törvény az adoptatiót. Hanem épen a megszorítás, hogy „aetas eius, qui arrogare vult an liberie gignendis idonea sit, consideratur” (Aul. Gell. V. 19), bizonyítja, hogy oka mélyebben rejlik.

²⁾ Krafft-Ebing i. mű. II. 56. 63. 64. 72—75. 94. 100 1.

annak elnyomására sikertelen volt.¹⁾ A nőknél, kikenél különben a legtöbb elmebaj sexuális zavarodással jár, ezen kapcsolatok gyakrabban állanak elő, mint a férfiaknál; de ez utóbbiak is ugyanazon törvény alá esnek. Az azonban női specificum, hogy a nemi ösztön kínzásai ellen a vallás mythologiai és mystikus világában keresnek menekülést; nem egy hajadon került ilyen viszonyok között a zárdába és a „Betschwesterek” nagy részét vagy ki nem elégített nemi ösztön vagy a nemi élet kicsapongásai szolgáltatják. Az elsőknél jól esik az ösztönt a mennyek képzelmével elaltatni, vagy „a mennyei jegyes” ideális képével kielégíteni, — az utóbbiaknál igen jó expedienstnek látszik, a fel-feléledő emlékre rózsás felhőt borítani a vallás mystikus világában. Vájjon nem-e ilyen álptlék a nők előtt kedvelt parfüm, vagy inkább stimulatornak tekintendő, nem akarom eldönteni.

A nemi ösztön gyötrelmeitől megszabadulni csak egy biztos mód van; nem a részegeskedés, melylyel néha elaltatják, mert a szeszes italok állandó használata az összes ösztönök kerületi fejlettséget emészt, hanem a szellemi munka, az ideál. Az öntet magával levén elfoglalva, pótléket talál a helyett, a mit az életben női szív nélkül elérni, nem bírt.

A mozgató ösztön kötöttségét megszünteti a mozdulat. Ennek akadályoztatása esetén (pl. fogságban) fősurrogatuma a szellemi foglalkozás. Nincs azonban mód arra, hogy ezen ösztön kötöttségét teljesen pótolni lehessen.

Az érzéki ösztönöknél a pótlás megint nagyobb körben mozog. Minthogy az érzékek hivatása a jelentés megvalósítása, azért bármely érzéki kép feltűnése mindennemű érzéki és jelentő képekben keresheti s nyerheti azon complementumot, mely valósággá kiegészíti. Az érzéki ösztönök aránylag csekély ereje miatt azonban az öntudat ritkán kényszerül az álptlékok indítására; nagy fény ellen ép úgy mint erős hangok, szagok stb. ellen az öntudat megfelelő mozdulatokban (szemlehungyás, fül-orrbetartás stb.) keres és talál védelmet. Az álptlékok, melyek egy érzéki adatot valósággá tesznek, többnyire téves kapcsolatok, melyek illúziók és hallu-

¹⁾ *βdaudsley*. Pathol, de l'esprit 303. 1.

cinatiók alakjában lépnek fel; különben ezekben igen sokszor (az álmokat kivéve) már a jelentés is lép közbe erejével.¹⁾

A jelentő ösztönnél az álpótlékok a legterjedelmesebb alakban észlelhetők. Az öntudat normális állapotban is helytelen pótlékokat kereshet ingerültsége számára; annál nagyobb a tévedések sora, ha az öntudat és az ösztönök közötti egyensúly, mint pl. lelki betegeknél, felbomlott. A jelentő ösztönnek ezen álpótlékai az első esetben értelmi tévedések és csalódások, melyeken keresztül az egyes és az egész emberiség át szokott menni: az utóbbi esetben kényszerképzetek, téveszmék alakjában lépnek fel.

Normális állapotban az öntudat saját izgalmát azzal szünteti meg, hogy az izgatóval annak jelentését szembe állítja. Így pl. a látott tárgy jelentését kitalálva, az öntudat a két tényező (érzéki és jelentő) összeesésében a reális tárgyat lepve találja s 'azzal a maga azonosságát tehát nyugalma visszanyeri. Ezt azonban sokszor csak igen hosszú történelmi haladással érte el az emberiség. A reális tárgy nemcsak érzéki alakjában, hanem az öntudatra való minden vonatkozásában, valamint más reális tárgyakkal való minden viszonyában átértendő. Ugyanazon tárgy azért számtalanszor kötheti az öntudatot s mindannyiszor új jelentések előállítására szükséges, ha az öntudat megnyugodni kíván. Ezen végleges megnyugvást az öntudat a tárgy tudományos átértésében, általában tehát a tudományban találja. A tudományos igazság az igazi pótlék; az álpótlékok a tudomány haladásának phasisai, s általában feltevések (hypothesis) alakjában lépnek fel. Ezen haladás leírása a tudomány történelme.

Ezen irányon kívül az öntudat köttetése mást is követhet. A jelentések az öntudat indulatainak elvonására célozhatnak. Ilyen álpótlék kivált a fájdalomnál fordul elő s víg és komor képekben áll az öntudat elé. A remény ragyogó örömképei

¹⁾ Az ugynevez „folie sensorielle” — (érzéketlen téboly) — melyben a mániákus „a nélkül, hogy tudná, mit tesz”, mindent zúz és bántalmaz, a mi érzékeire hat, alig lesz oly egyszerű tünemény, mint Maudsley (Pathol. de l'esprit. 279.1.) akarja. Az érzéki kép, igaz, convulsiv mozdulatokra vezet, — hanem bizonyára csak azért, mert az öntudat érzési állapota ebben kielégedést talál. S így a mozdulatok okozójának valami homályos jelentés sejtelve látszik lenni.

ar öntudat kötöttségét akarják megszüntetni; hogy pedig a remény ezen képei álpótlékok, azt épen a csalódások bizonyítják. Itt is azonban a vesztés ösztön az irányadó; az éhez a terített asztal örömeit éldeli képekben, a szomjasnak a fata morgana kristálytisza vizet varázsol sorvadó ajka elé, a szerelmes a kéjelgés képeitől ittasodik meg. A reális pótlék hiányában a művészet alkotásai állanak elő; mindezek a való igazi pótlékok surrogatumi. Ugyanilyen törvény alá tartoznak a félelem képei, melyek megszüntetésére a megváltás különböző formái szolgálnak.

A megbontott elmében ezen állapotok még határozottabban mutatkoznak. Az öntudat köttetése itt állandó össz-főkötésből] ered, a melynek egyes pillanatokban túlradó hullama az öntudatot reflexiv tevékenységre ösztönzi. Így keletkeznek a téveszmék (melyekről már a 34. §-ban szóltunk), a melyekben az elmebeteg magyarázatot azaz könnyebbülést keres öntudatának aggályai számára, az uralkodó ösztönkötés azonban, mint kényszer képzet újra meg újra a primitiv irányba tereli a jelentő ösztön magyarázatait.¹⁾

Hogy az öntudat végre minden túlságos megkötetés ellen mozdulatokban keres menekülést, azt már többször említettük és e helyen csak az impulsiv természetre akarunk még figyelmeztetni. Innen érthetők a szívaaggály iszonyatos mozdulatai, innen a melancholia errabunda nyugtalan kóborlásai, innen a bolondok üres céltalan fecsegése is. Ha ezen fecsegést az assonantia és alliteratio vezeti, mint sokszor történik,²⁾ akkor ez még a jelentő ösztönnek homályos átcsilámlásából s a hallás rhythmusának megmaradásából értendő (a mániákusuknál). Innen érthetők a „folie sans delire” azon alakjának nyilvánulásai, melyeket a psychiatria „folie impulsive”-nek nevez, melyben épen azt szereti a beteg végrehajtani, a mi rá nézve ártalmas s mindentől irtózik, a mi segítségére lehetne. Ebből erednek az öngyilkosság és emberölés tettei, melyekben csak az érzés a döntő indító (pl. azon

¹⁾ *Krafft-Ebing*. Lehrbuch der Psych. I. 64. 1. „Solche mit krankhafter Intensität und Dauer im Bewusstsein fixirte Vorstellungen habe ich Zwangsvorstellungen genannt.”

²⁾ *Krafft-Ebing*. II. 62. 87. 1.

anyánál, ki magát ölte meg attól való félelmében, hogy gyermekeit megöli; vagy a mikor a büntetéstől való félelem halálba hajtja az embert. V. ö. Maudsley i. mű 350 s k. 1.). Bővebb megokolását v. ö. a türelmetlenkedésnél 56. §.

Ezek után kétségtelen, hogy a képkapcsolás sokszor eredeti céljától, melyet az öntet teleológiája állít eléje, eltér s a vesztés ösztön reális pótlékát nem találja; de még ezen esetekben is észrevehető a kapcsolás teleológiája, mert a pótlék célja itt is a hiány elfedése, csak hogy e hiányt többé nem a direct kapcsolás pótolja, hanem első sorban az öntudat köttetésének a megszüntetése a cél. Ezen közvetlen cél az öntetre nézve alárendelt értékű; de a ki meggondolja, hogy az öntudat az öntetnek egyik fele, az be fogja látni, hogy még azon kapcsolatok is, melyeknek közvetlen eredménye csak az öntudatnak megnyugtatása, az öntet oekonoroiájára nézve nagy fontosságúak. Különb en az ilyen álpótlékok természetéhez tartozik, hogy ideiglenesek s így az öntetre nézve, a míg él, folyton alkalom nyílik arra, hogy igazi pótlékokkal helyettesítse. Épen ezen helyettesítés: az öntudatosan megfontolva eszközölt képkapcsolásnak vagyis az akarattal végrehajtott választásnak feladata.

38. Mielőtt már most tovább haladnánk, szükségesnek látszik, az eddig (22-37. §§-ban) fejtegetetteket azon alapgondolattal, mely a szétszórt egyes esetekben nyilvánul, szoros viszonyba hozni, s ez által magát az alapgondolatot, mely a részletek tömegében sokszor elrejtőzött, kidomborítani.

Mi az öntetet az 1-ső szakaszban statikai tekintetben felboncoltuk s számos ösztöni momentumokból állónak találtuk. Nevezetesen ott volt: 1. az éltető ösztön (tápláló és vérképző ágaival) 2. a mozgató 3. az érzéki 4. a jelentő és beszéd ösztöne 5. az öntudat 6. a nemző ösztön. Ezen ösztönök között állandó vonatkozásokat tapasztaltunk, melyekre már anatómiai kialakulásuk is vezetett, a mennyiben az egyes ösztönök egymással végig menő viszonyban állanak.

Az öntet ezen tagolt egysége már most cselekvésnek indul egy inger hatása alatt. Ezen cselekvésnek az eredménye nem lehet más, mint mindannak kifejtése s kialakítása, a mi az öntetben foglaltatik. Minthogy ugyanis az öntet a lét

fogalma értelmében minden idegenszerűt kizár, azért beléje semmiféle idegen elem, bárhonnan tolakodjék is reá, nem hatolhat; fogalmánál fogva tehát az öntet minden tevékenysége az inger elleni reactio s eredménye az önállítás. Ezen önállításnak kettős értelme van: 1. az öntet magát, mint egységet, minden alkotó tényezőjében megtartja s kifejti és 2. mint öntudatos egység mindazt maga elé, mint magáét, állítja, a mi benne nemtudatosan rejtett. Az öntet tehát önállításával világát teremti s ezen világ felett az én uralmát akarja megállapítani.

Az öntetet ezen önállításra az inger ösztönzi; hogy tevékenysége megered, azt az én másképp meg nem értheti, mint hogy egy rajta kívül álló tevékenységet feltételez. Ezen inger az öntetre hatva, abba idegenszerű elemeket kever, melyek ellen az öntet magát fentartani kénytelen. Az idegen elem azonban az öntet megszorítása, megkötése, miért is az öntőt reactiója vagy önfentartása a kitágulás, feloldás és megszabadulás szempontja alá esik. Minden ingerlés ennél fogva, mint megszorítás, az öntetre nézve hiányt jelez s minden reactio e hiány megszüntetése vagy pótlása. Az öntőt élete azért folytonos megszorítás és kitágulás, kötés és oldás, hiány és pótlék között ingadozik. Spencer ezt az „alkalmazkodás” szavával akarta megmagyarázni.

Ezen lebegés hiány és pótlék között az egész öntetre s egyes momentumaira vonatkozik egyaránt. Minden momentum önálló tartalommal bíró ösztön, melynél az ingerlés és reactio közötti viszony mindig csak a hiány pótlását vagy az ösztön kifejlését eredményezheti. Az elméletnek azért először az egyes ösztönök terén kellett megbizonyulnia. Ámde az ösztönök csak momentumok; az ő tevékenységükből, ha sikeres volt, mindannyiszor az öntetnek, fejlettebb alakban ugyan, de csak saját tartalmával kellett előkerülnie. Az egyes ösztönök tevékenysége tehát nemcsak maguk lényegét őrzi meg, hanem egyúttal az öntőt egységét is fentartja; minthogy pedig ezen egység kéttagú: én-nemén egysége, azért minden megszorítás az egyikben a másikra is kiterjed s az én hiányait mindenkor a nemén pótlékai fedezik.

Az ösztönök ezen kölcsönös segítése, természetüknek megfelelő tevékenységük végrehajtásában, a kapcsolódás tünetényeiben áll előttünk. A kapcsolódás azért nem pusztán játék, a milyennek azt a lélektan rendesen feltünteti; a kapcsolódás élettünetény s így sikeres végbemenése életkérdés az egyénre nézve. Mert az öntudat elé kerülő képek nem üres scbemenek, hanem az öntet önfentartási actusai: bennök, nemcsak az öntudatban, rejlik az egyén valósága s ha részszerű alakjuk képek jelentkeznek is az öntudat előtt, azért mégis az egész ösztönnek életnyilvánulását kell benne látnunk, hogy a kapcsolódás ezen ijesztő komolyságát megértsük. A helytelen kapcsolódás helytelen, beteg életnek jele: ha ezt szem előtt tartjuk, akkor megértjük az associatio elméletére fordított gondnak értékét.

Így állván a dolog, a mi feladatunk nem annak kimutatása volt: hogy az öntudat milyen formában észleli a képek kapcsolódását, ezt átengedjük a herbarti lélektannak, mely épen ezen spiritualismusa miatt erkölcstelen és enerváló; a mi kutatásunk azt kérdezte: miként tartja meg magát az öntet épségében, sőt folyton emelkedő tökéletességben? S miután az egésznek mozgatóját a hiányban és pótlékában találtuk, további lépéseinkkel mind közelebb kívántunk jutni azon probléma megfejtéséhez: miként tartja fen magát az öntet egyes részeiben úgy, mint egységében? Ebben rejlik a mi elméletünk komolysága s a kapcsolatok felmutatásában nemcsak ismereti jelentősége, hanem gyakorlati értéke is, melyet a lélek tudományának szem elől soha sem szabad veszíteni. Mert mi az eddigiekben azon kapcsolatokat derítettük fel, melyek az öntetet valóban fentartani képesek; s minthogy az öntet életének kezdete a hiány, tehát a mi kutatásunk az igazi vagy való pótlékot kereste, későbbi rövid fejtegetésre utalva a kapcsolódás játszi formáit, melyek az eddigi lélektan kedvenc ömlengéseinek a tárgyát képezik.

Kutatásunk ezen komoly célt szem előtt tartva, három lépésben érte el a kapcsolatok megértését. Tekintetbe vettük 1. azt, hogy az egyes ösztönök első sorban saját épségüket kénytelenek megőrizni, ha az egésznek hasznavehető tényezői

akarnak lenni. Ez volt az ösztönön se g é l y e z é s e. Ámde 1. minden ösztön az egésznek egy mozzanata; a hol tehát belőle nem fakadhat a pótlás vagy segítő, ott azon utat kutattuk, melyen természetszerűen más ösztönből ered a pótlás vagy segítség. Végre 3. az öntetet öntudatos jelleme szerint tekintve, azt találtuk, hogy az ösztönök kapcsolatai az öntudaton át veszik többnyire útjokat s azért ezen módot is vizsgáltuk, szemmel tartva azt, hogy itt egyelőre nem az öntudat ideiglenes érzelmi állapotáról, hanem az egész öntet kifejléséről van szó, melyet a nemén úgy mint az én egyaránt kívánnak. Ezen három szempontból átvizsgálva az öntet való életét, a következő eredményekre jutottunk.

1. Az ingerlés folytán bekövetkező hiányt az ösztön maga, saját tőkájével pótolja. Ezek a reflexek ugyanazon ösztönön belül. Ilyenek: *a)* az éltető ösztön helyi fogyatkozásainak megszüntetése más helyről elvont erővel pl. a sebek gyógyulása, az alvás által elért restitutio, mely a fáradságot eloszlatja; *b)* a mozgó ösztön reakciói tétlenség és kimerülés folytán beállott elgyengülés ellen; *c)* az érzéki ösztön reakciói, melylyel pl. a látásnál, az egyes adatokat egységbe foglalja vagy a hallásnál a hanghullámok által okozott ingerlésekből egy hangot létesít. Ezek automatikus kapcsolatok s az öntudattól egészen függetlenek.

2. Oly esetekben, melyekben az egyes ösztön elégtelennek bizonyul, a hiány a szerves vonatkozások útján más ösztönből keresi pótlékát. Ide tartoznak: *a)* védő mozdulatok, akárhonnan eredt is a támadás pl. a fényinger ellen a pupilla összehúzódása; a nedvesség ellen a kéz mozdulatai; az égető savak ellen a letörő mozdulatok; a hallásnál a fül betartása s általában az elrejtőzés actusa; *b)* az érzékeknél a kép kialakítása minden érzéki formájában (az érzékek összehatása); *c)* az érzéki képek beteljesülése a jelentéssel; *d)* a hiányzó jelentésnek más jelentésekkel való kitöltése. Ezen kitöltés: *a)* az okiság *β)* a célszerűség alapján történik. Amott az egyik kép a másikra mint okra vezet, — a mi már az öntudat közbenjárását igényli; — emitt a cél az eszközre, a mi szintén öntudatos mivelet. Ezen ponton előállott az ellenkép és visszas kép fejtegetésének szükségessége, a melynek gyökere abban

rejlik, hogy a kép (hiány) és ellenkép (pótlék) vagy pótlék (ellenkép) és hiány (visszás kép) reciprok fogalmak, — a melyeknek egyike a másikat úgy szüli, hogy a teljes ösztön fogalmából a meglevőt levonva a hiányzó ellen- illetve visszás képet nyerjük. Ezen kapcsolatok első *a)* csoportja az öntudat nélkül áll elő, hanem utólagosan átérthető; *b)* a 2-ik öntudatlanul és öntudatosan folyik le; *c)* a 3-ik és 4-ik az öntudat közvetítése nélkül nem állhat elő. A jelentés csak öntudatos érzéki képhez járulhat s a jelentés hiányát csak az öntudat állapíthatja meg. De valamennyinek teleológiai alapjuk van: a védő mozdulatok a sértett ösztön integritását célozzák; az érzéki beteljesülés az érzékiség valósító tendenciájának szolgál: a jelentés hozzájárulása az öntet teljessége miatt szükséges; a jelentések kölcsönös segítése az öntudat és az öntet egysége miatt követeltetik.

3. Mindazon kapcsolatok, melyeket az öntudat közvetít, nem az öntudatban, hanem egy ösztönben bírják alapjukat, melynek reális hiányát megszüntetik. Azért, ha az indító ok az öntudatban látszik is lenni (melynek fájdmát szokás ilyenül oda állítani), a valódi ok az ösztön reális ingerlésében keresendő. A szerelem csak arra nézve fájdalom, kinek nemző ösztöne kötve vari; az éhség csak akkor, ha tényleg üres a gyomor; a mozdulat csak akkor, ha valami ösztön . kötését kell megszüntetnünk. Azért minden kép, mely az öntudatot bizonyos pótló innervációra ösztönzi, az illető ösztön kötéséből ered s azért vezeti az öntudatot épen erre vagy arra a pótló képre. Akkor is, a mikor csak emlékezeti hiányokról van szó, az ingerelt ösztönben emlékezeti kötés áll elő (ha csak átsugárzás útján is) s ez az igazi indítója a processusnak (a vesztés ösztön döntő szerepe alapján).

Ekkép az összes igazi kapcsolatokban való hiány és való pótlék állanak szemben egymással.

39. Ha az eddigi kapcsolatokat már most bizonyos átfogó szempontok szerint csoportosítani kívánjuk, akkor több ilyen szempont ajánlkozik. A lényeges szempont a hiány és pótlék eredete. Ezen szempontból a kapcsolatok lehetnek *a)* egyszerű és *b)* foglalt kapcsolatok; amazoknál a pótlék magából az ösztönből ered, emezeknél más ösztön szolgáltatja. Az

eredményt tekintve, melyet a kapcsolatok elérnek, új csoportosítást nyerünk; lehetnek ugyanis *a)* igazi, *b)* álpótlékok s így a kapcsolat szerves vagy pedig ideiglenes és múltékony. Lehet végre egy harmadik szempont is, mely az előbbienekhez sorakozik s inkább a kapcsolatok formáját, mint lényegét, érinti. Ezen szempont a kapcsolt képek vetületi síkjainak viszonyából meríthető; megjegyzendő azonban, hogy a síkviszonyok, mint merően formai tekintet, csak az ösztönök dinamikájának kifolyásai s így magukban érthetetlenek, miért is a kapcsolás törvénye nem bennök, hanem a mélyen alattuk dulaakodó ösztönök harcában keresendő.¹⁾

Ezen szempont kellő méltánylására szükséges emlékeztünkbe hoznunk, miként állanak elő a kapcsolatok általában s miféle síkviszony jöhet itt általában szóba is? Tudjuk, hogy a kapcsolatok szerves vonatkozásokon alapulnak s azoknak kifejezései. Az ösztönök sajátos jelentéssel bíró erők, melyek között csak az ingerlés vagy kölcsönhatás viszonya áll fen; összetüggésük az öntet egysége által követeltetik, lényegében azonban ép oly ismeretlen, mint magának az öntetnek elvont egysége, tényezőitől elválasztva. Ezen viszonyt az átsugárzás neve alatt a 24. §-ban fejtegettük s a 37. §. elején újra jeleztük s világosabbá tenni igyekeztünk. Az ösztönök kölcsönhatása s így kapcsolódása tehát vetületi síkjaikban történik; a hol e síkok (átsugárzási síkok) találkoznak, ott megy végbe a kapcsolódás, mint a kölcsönhatás módja.

A kapcsolódás ennélfogva nem egyéb, mint az ösztönök kölcsönhatása öntudatosan felfogva. Ezzel azonban azt jeleztük, hogy a kapcsolódás (mennyiben róla tudományosan beszélhetünk) az öntudat terében jelentkező ösztöni vonatkozás, s így érthető, hogy a tér és idő, mint az öntudat tevékenységének alapformái, mily nagy szerepet játszanak formailag az associatio tanában. Hanem végzetes tévedés volna, ha ebből azt következtetnők, hogy minden kapcsolatnak oka is az

¹⁾ Ennek kifejezést már 1886-ban adtam a M. Phil. Szemle V. évf. 100 s. k. Ugyanerre jut el most Wundt (Philos. Stud. 1891. 342 l.). midőn azt mondja, hogy az eddigi kapcsolásban csak „classisokat” hoz elő, nem „Gesetze der Assoc, d. h. Bedingungen ihrer Entstehung”. Ezt Wundt még nem sejtí.

öntudatban rejlik; igen kevés kapcsolat ered közvetlenül az öntudatból, a legtöbbnek sokkal mélyebbre hatolnak gyökerei az öntet organismusába. Utolsó motívum mindenkor az éhség volt s ezerféle tapasztalataink indító rugója az éhség. Ennek csillapítására találta fel az ember a mesterségeket s első sorban ennek elhárítására fordul minden találmánya. Az anyagi gondoktól megszabadulni igyekszik mindenki s csak a mikor a nagy körforgás szétmorzsoló malomkövei közül kimehenekül, akkor nyílik számára a jelentés független világa. De hogy ezen Eldorádóba eljusson, mennyi küzdelmeket kell megállania s akkor is hányszor kénytelen visszasülyedni a mindennap ismétlődő ösztöni kívánságok hínárjába! Az éhség az alapmotívum, melynek kedvéért még a tudományos elméletek is készülnek, ha még oly messze látszanak is távozni a mindennapi tömeg alacsony kedvteléseitől. Az emberiség mindig azokat sorozta jótévisi közés, kik a megváltás processusát valamely ideával előbbre vitték, hiányai ellen valami új pótléket megtaláltak. A charlatanok ezen mesterséghez igen jól szoktak érteni.

Az ösztönök ezen szükségképeni vonatkozásai képezik tehát az öntudat előtt felmerülő képkepcolatok alapját és hátterét. Ott, a hol a kapcsolat az öntudattól függetlenül megy végbe, az ösztönök átsugárzása képeben jelentkezik (pl. a testi állomány helyi fogyatkozását más helyről beömlő erőpótlék hozza helyre; a nervus sensor ingerlése a motorra ugrik át stb.). A síkviszonyok között ezeknél fogva gyökeres különbséget képez, vájjon a pótlék ugyanazon ösztönből ered-e vagy más ösztön szolgáltatja. Mert az öntudat ezen pótlás felfogásánál vagy ugyanazon térben helyezi el a hiányt és a pótléket vagy pedig a maga terét két síkba hajítani kénytelen, miáltal a kapcsolás tudatos formája változik. Egy dolog azonban kétségtelen: a teljes kieléged és csak akkor áll be, ha a pótlék a hiány helyébe térbelileg is lép. A kielégedés, fogalmilag is, az ösztön restitutiója, helyreállítása, — ez alól kivétel nincsen.

Az ösztönök körfolyamata tehát a hiány és pótlék síkjainak összeesésében ér véget. Bizonyosságát ennek találjuk 1. az éltető ösztönnél abban, hogy az étel, feldolgozott

alakban mint vér a hiány helyét elfoglalja; hogy a lélekzés által a tudón át az oxygennek a vérbe kell felszívódnia; 2. a mozgató ösztönnél abban, hogy a mozdulat a támadás pontjára irányul, pl. a nyomást lékeli ráznunk; 3. az érzékinél abban, hogy az inger az ösztön vetületi síkjába kihelyeztetik, mint kép; 4. a jelentő ösztönnél abban, hogy az új jelentés a régiekben észlelt hiányt pótolja, az ellenmondásokat kiegyenlíti, a homályt megvilágítja. Mindezek pedig az öntudat azonosságát kénytelenek visszaállítani, a mely küzdelmeikben oly lankadatlanul részt venni kénytelen. Ugyanilyen szempont alá esik a η e m ζ ő ösztön, mely physiologiailag secretiv ösztön; mert a kielégedés csak akkor áll be, ha tevékenysége a kellő vetületi síkban végbemegy, tehát első sorban a plethore állapota az ösztönben megszűnik. A—A.

A körfolyamat ezen végső nyilvánulását tekintetbe véve, a kapcsolatok között a síkviszonyokban csak az képezhet különbséget, hogy a pótlék és hiány síkjai milyen viszonyban állanak egymással. Az öntudat ugyanis az ösztönök kapcsolatait szemlélve vagy ugyanazon síkban marad vagy pedig kitágítva körét, különböző ösztöni síkokat helyez el benne. E szerint lehetnek a kapcsolatok: 1. egy ösztön síkjában végbemenők vagy 2. különböző ösztönök síkjai sorakoznak az öntudat terében egymás mellé.

I. Az egy síkban végbemenő kapcsolatok valódi oka az ösztön *centralis reactio* ja (v. ö. 18. és 33. §. 1.). Ezen *reactio* vagy oly erős, hogy az egyes képek összeolvadnak vagy pedig csak hiány nélkül egymás mellé kerülnek. E szerint ezen egyszerű kapcsolatok lehetnek:

1. az *összeolvasztás* (Wundt: *assimilatio*, én *synchysis*nek [*συνχυσις*] nevezném inkább), melynél a hiány és pótlék teljesen összeolvadnak, annyira, hogy az öntudat nem képes széttartani. Pl. a hangok, szagok összeolvadása egy hanggá vagy szaggá; ugyanilyen a többször látott tárgy egyszerű képe, a hol a több külön kép egy megkülönböztetetlen egységes képpé összeolvad. Ghemiai vegyületekre itt gondolni nem szabad, a mint pl. John Stuart Mill a téralak előállításánál képzelte; az érzékletek külön kvalitása ily egyesülést nem enged meg. Síkviszony: *congruentia*, összeesés.

2. Az ösztön a különböző izgalmakat nem képes összeolvasztani, hanem azért köz nélkül egymáshoz szorítja. Ezt a p a d á s n a k lehetne nevezni (Wundt ezek egy részét *complicatio*nak nevezi, én inkább *sympexis*nek mondanám \σνιπτηζις vagy az arist. *ἀψη*). Ide tartozik: a látott tárgy részeinek egymás mellé helyezése, egymáshoz tapasztása pl. a siklatásnál, ide a hallott hangok egymásutáni sora, a szavaknak nagyobb közök által is megszakított sorozata. Síkviszony: *iuxtapositio* melléhelyezés.

Hogy ezen esetekben nem az öntudatos figyelem a kapcsolás oka, hanem az ösztön önfentartása, *centralis* visszahatása, azt azon körülmény bizonyítja, hogy a kapcsolt sorok az öntudat figyelmezésének hatása alatt alkotó részekre felbomlanak. Az é n t e h á t b o n t, a z ö s z t ö n k a p c s o l.

II. A kapcsolás ott, a hol az ösztön a hiányt önerejéből nem pótolhatja, más síkokba való átsugárzás alakjában megy végbe. Szem előtt tartva, hogy a kielégedés mindig síkösszeesés formájában áll be, a kapcsolás ezen végpontnak eszköze vagy közvetítője. Itt két esetet lehet megkülönböztetni; az egyikben a síkok összeforrnak (*symphysis*), a másíkbán egymás mellé helyezkednek s egységet képeznek (*synthesis*). A két eset közti különbség tehát csak az összetevés szoros-rsági fokában rejlik.

1. Az e g y b e n ö v é s (*symphysis*) esetében a pótlék a hiány képébe beleolvad elválaszthatatlanul, de tőle mégis különböző. Ilyen pl. az érzéki képekhez járó tér és idő képe, mely azokba belenő, de az *analysis* által kiemelhető (v. ö. '29. §. e.); ilyen az érzéklet (puszta kép) és jelentésének összeforrása (a mit Sergi nem tudott megmagyarázni 20. §.). a szó és jelentése (20. §. végén és 34. §. 4.), az öntudat és mozdulat viszonya. Ez esetekben a hiány képe, bár a pótló képtől egészen különböző síkban lép fel, az öntudat által a pótlékkal közös térbe vetíttetik s így egységesnek tűnik fel, holott valóban külön forrásból eredő mozzanatokból áll.

2. Az ö s z z e t e v é s (*synthesis*) a különböző ösztönök kapcsolódásának egyetemes formája. Az öntudatnak ezen összetett körfolyamat közös céllal bíró láncolatnak jelentkezik, de a szemek külön síkokból erednek s csak az öntudat ván-

dorlása teszi egységüket. Ide tartoznak *a*) az érzéki ösztönök kapcsolódásai, melyek egymást valósággá egészítik ki (pl. színes, szagos, ízes tárgy); ezeknek egysége értelmi (azaz „ok” v. ö. 33. §. 2.), rendszeren azonban a látás síkjába történik a kivetítés, melyre azután az egyéb érzéki tulajdonságokat vonatkoztatjuk; ide tartozik *b*) az éltető és nemző ösztönök kielégedése foglalt segítők útján, ezen schema szerint: hiány — fájdalom — jelentés — érzéklet — mozdulat s a hiány és pótlék összeesése. *c*) Ide számitandók a fogalmak synthetikus alakzatai, melyek a jelentések összetevéséből keletkeznek pl. az állatok, eszközök, földi tárgyak s egyebek egységei, melyeket concret (összellt) alakokul kimutattunk (v. ö. 35. §. és Logika 6-11. §§.).

A mennyiben tehát a kapcsolatok az öntet életének, azaz önfentartásának actusai, annyiban bennök a hiány és kielégedése végig terjedő érvényességű törvényül nyilvánul. Ez önfentartás mindenekelőtt az ösztönök egyenkénti kifejlését jelenti s mint ilyen a hiány az ösztönből magából pótoltatik (összeolvasztás és tapadás formáiban). Hiányokat, melyek az egyes ösztönön túl, az öntet teljességére vonatkoznak, az öntet, saját belső szervezete alapján, körfolyamatosan pótol (az összenövés és összetevés formáiban). Mind ezen kapcsolatoknak végső indítója a vesztés ösztön s a vesztesség szempontjából a kapcsolatok csak a kielégítés eszközei. Az első indítás lehet már most a vesztességtől, mely az öntudatot eltölti, egészen különböző; a vesztés ösztön hatása alatt azonban ezen új kép a hiány körforgásába belesodortatok s így a végső motívum mindig a vesztességben lép fel előttünk. Így pl. láthatunk valami tárgyat; ennek saját jelentésén kívül, mely összenövés útján hozzá járul, cél- és okjelentése is tűnik fel, s ha az öntudat épen valamely vesztességet szenvedett, az új kép ezen vesztesség pótlására fog felhasználtatni. Innen érthetők a nők látásából eredő szerelmi vágyak, az ételeknél az étvágy, a drága ékszereknél a bírvágy, mely ezen ékszereknek értéket tulajdonít a szerint, a mint az illető éhes, szerelmes, fogoly vagy szabad, a mely értéket épen a tárgy pótló képessége szerint. szokás meghatározni (a mi a nemzetgazdaságban utolsó reális

alapja a javak „értékének”). Az öntudatos formák, melyekben azután ezen kapcsolódások fellépnek, igen közönyösek; mint említettük, a bennök rejlő élet nélkül teljesen érthetetlenek s tekintve, hogy az öntudatnak csak két alapformája van: a tér-idő és az ok-cél, azaz: tér és ok, nagyon hamar kimenthető az associatiók változatossága, a mint azt a jelenkor lélektani formalismusa mutatja s mi a 41. §-ban ki fogjuk mutatni s magyarázni

40. Mielőtt azonban ezen feléledési formák fejtegetéséhez fordulnánk, szükséges egy nevezetes középtagot még tüzetesen megvilágítanunk, melyből a kapcsolatok újra feléledését megérthetni. Ezen középtag, a feléledés logikai előfeltétele, a kapcsolatok állandósítása vagyis az emlékezet.

Az emlékezetnek (memoria) két jelentése használatos. Az egyik szerint az emlékezet a képek változatlan megmaradása, a másikkal az öntudat tevékenységét jelzik, melylyel a képekre ráismer. Ez utóbbi nyilván az előbbent felteszi és ítélet alakjában jelentkezik; az előbbi értelem az, a mi ezen helyen a kérdés tárgyát képezi. Az activ emlékezés vagy ráeszmélés nyilván az öntudat változatlan azonosságát teszi fel, mert csak a magával azonos én ítélhet másnak azonossága felett;¹⁾ a passiv emlékezet, mely a képek állandó megmaradásával egy (a mint először, tudtommal, Spurzheim ismerte fel²⁾ az öntudattól független tulajdonsága a szellemi életnek. Ezen tulajdonság az öntetet mint létezőt illeti meg (v. ö. ezen mű I. Rész 33. §.); e helyen csak a kellő határokat kell vonnunk, melyek között az emlékezet állandósága értendő.

Az öntet tehát mint létező örökké való. Ebből következik, hogy az öntet változatlan 1. alkotó részeire 2. ezek szerves vonatkozásaira és 3. részszerű nyilvánulásaira nézve.

¹⁾ Ezt kifejtettem a *M. Phil. Szemle* IX. évf., 410. lapján: „a lélektan ismeretelméleti alapjai. 2. cikk.

²⁾ *Spurzheim*. Essai philos, sur la nature morale et intellectuelle de l'homme. Paris 1820. p. 20. „mode d'actions des facultés.” Egész tanom alapjai megjelentek 1877-ben a *Philos. Monathefte* 481. s. k. 1.; először magyarul közöltem a *philos. társaság* egyik ülésén ugyanakkor

A két első tekintet egészen önkényt folyik az öntet fogalmából. Minthogy ugyanis az önlét egysége az ösztönök határozott többségében jelentkezik, azért az öntet változhatatlanságából folyik az ösztönök tartalmi változhatatlansága. Soha a látás át nem változik érzéssé, sem pedig az emésztés mozgássá és így tovább. Minthogy azonban ezen ösztönök többségében mindenkor az öntet egysége nyilvánul, azért a köztük felforgó viszony, mint az öntet örök lényegének nyilvánulási feltétele, szintén változatlan. E szerint az öntudat centralis helyzete változhatatlan; az éhség viszonya vele és a jelentő, érzéki, mozgató ösztönökkel mindig ugyanannak marad; a szerves vonatkozások általában s a jelentő ösztön tagoltságának viszonyai szintén meg nem változhatnak, a meddig az ember ember marad.

A tapasztalat azonban az emlékezetet nem is erre érti, hanem az ösztönök részszerű nyilvánulásainak vagyis a képeknek megőrzésére. És itt a változhatatlanság jelzőjével óvatosan kell bánni; oly értelemben, hogy a képek az emlékezetben tartalmilag azaz minőségükben nem változnak, az emlékezet állandósítása fentartható, mert a rész az egészhez tartozik s ha az egész nem változik, nem változik a része sem minőségileg. A tapintási adatok tehát a feledés után sem válnak hangokká vagy ízekké, sem pedig elvont fogalmak nem lesznek belőlük. Mint az ösztön testéhez kötött változások, azaz az ösztön kifejtései, változatlanul megőriztetnek vagy pedig elgyengülnek s teljesen elenyésznek. A megmaradás ennél fogva csak a minőség változatlanságára vonatkozik első sorban. Azonban, mint megjegyeztük, az ösztön természetével éppen nem ellenkezik az, hogy ősi erejükben megfogyatkoznak, valamint az sem, hogy teljesen elhomályosodnak s elvesznek. Ezen tény ellenkezni látszik az emlékezet fogalmával s mégis természetéből folyik, ha csak különbséget teszünk a maradandó s múltékony között. Első sorban világos, hogy az emlékezeti képnek gyengébbnek kell lennie, mint az érzékinek; mert az érzéki képben az inger által okozott kötés és centralis reactio egyesülnek, az emlékezeti képben pedig csak a centralis reactióval van dolgunk, míg az inger kerületi támadása elmarad. De megtörténhetik, hogy ezen centralis reactio is évekig.

nyugszik (pl. elfelejtett szavakat évekig sem hallunk) s akár-hogy magyarázzuk a tüneményt; a képnek gyengülése tagadhatatlan. Ezen elhomályosodás, mely csak az öntudat csekélyebb erejéből nyeri teljes értelmét, kivált az érzéki képeket éri; rég látott tárgyak képei, hangok, szavak, melyek ritkán ismétlődnek, ilyen elsatnyulásnak esnek áldozatul. Hozzájárul az, hogy az elemi képek” ezerszer ismétlődnek; ugyanazon vonalak, színek, hangok, szavak ezerféle esetben újra meg újra tűnnek elő s az ösztön reakciója folytán a synchysis tüneményei közé kerülnek, azaz összeolvadnak. Így lehetetlenné válik az öntudat számára az ismételt képek distinctiója s ha a régi kép meg is marad, az összeolvadt egységből ritka esetben bírjuk tisztán kiemelni. Ekkép a változatlanság, mint állandó fenmaradás, ha világosan nem is tagadható, de legalább kétségessé válik. Gyermekkori emlékeink igen ritka esetben mutatnak határozottan első életéveink tapasztalataira, mert a későbbi évek érzéki tapasztalataiba olvadtak bele s onnan ki nem emelhetők világosan.

Így tehát, az érzéki elemek változatlanul megőriztetnek ugyan, de az identitás az új képekben ki nem mutatható. Annál kevésbé áll ez a képkapcsolatokról, akármely fokán keressük is az ösztöni életnek; többé kevésbé mindenik változásnak van alávetve. Ezen tény azonban nem hogy az öntet természetével ellenkeznék, sőt inkább abból egyenesen következik. Emlékezzünk vissza arra, a mit az érzéki kép eredetéről kikutattunk (18 §.). E szerint a kép a centralis reactio valamely, ingerlés folytán támadt, részszerű megkötésre; ezen ingerlés sokszor áll elő s az új kép a régivel a synchysis viszonyába lép. Ekkép történik, hogy az ösztönnek egyszer kialakított része új meg új elemekkel meg bővíülhet, melyek az ösztön összetartó ereje folytán egy képbe szoríttatnak, így hamisítja meg az eredeti látott képet (pl. lovat) az új képek látása, miáltal az öntudat elé nem a régi, hanem ezen új vonásokkal megtoldott kép vonatik. Így érthető a kapcsolatok változása az érzéki képekben, a mennyiben ugyanazon ösztön termékei.

Még lazább a kapcsolat oly érzéki egységeknél, melyek különböző érzéki ösztönök kapcsolatait mutatják. A látási kép

(pl. gyümölcs) más meg más íz, szag, tapintási képekben lelheti valóságai kiegészítőjét, — mert nemcsak ezen egy, hanem sok más vonás lehet ilyen kiegészítő (33. 1. 2. §.); még ingadozóbb e kapcsolat fix formációját ott, ahol a centralis reactio csak felületes ingerlésre történt, mikor is a mulékony-ság már eleve tartozik sorsához. A szó és jelentése ilyen futólagos kapcsolása, a milyen gyorsan támad, ép oly gyorsan szét is bomlik. Ugyanígy könnyen bomló szövedéket képeznek a jelentések. Egy elbeszélést talán alapvonásaiban megőriz emlékezetünk; de a részletek, mint a végcélra nem mellőzhetetlen szükséges momentumok, kivesznek. Az elemek tehát állandók, — kapcsolatuk azonban labilis s könnyen megzulhat.

Nincs tehát a részletekben állandó és elkerülhetetlen kapcsolat; az azonos ingerek bizonyos változatlan egymásutánt létesíthetnek ugyan, hanem ezen kapcsolat csak akkor áll ismételtelen ugyanazon elemekből, a mikor minden körülmény aránylag ugyanaz. Már pedig van egy momentum, melynek változékonysága mindig számba veendő, az öntudat érzelmi állapota; a kapcsolatoknál ez dönt igen sokszor (31. és 37. §§.) s azért részletekben soha előre meg nem állapíthatjuk, milyen kép fog concret esetben egy másikra következni.

A tudomány ezen folytonos változások ellen a definitióhoz folyamodik; az élet azonban ezen fogást megveti. És a dolog így van egészen helyesen; csak a kapcsolatok ezen labilitása, ingatagsága mellett lehetséges az öntet önfentartása a folyton rátámadó ingerekkel szemben. Nem volna tehetlenebb létező, mint oly öntet, melynek minden mozdulata az óra pontosságával és kényszerűségével folynék le. Menthetetlenül belesodortatnék a kapcsolatok körforgásaiba s áldozatul esnék nemcsak a változott körülményeknek, melyek mindig egyforma folyamatot indítanak meg benne, hanem furfang és ravaszság fortélyainak is, melyek alatt az öntet veszte rejtőznék. Az, hogy minden inger számára sokféle kapcsolat áll rendelkezésére, teszi az állatot képessé cselekedeteinek változtatására s így számos veszély kikerülésére. S az, hogy az emberben az öntudat ezen kapcsolatok közvetítője, mintegy átmeneti pontja, képessé teszi a legalkalmasabb írá-

nyok megválasztására s így a maga lényegének legmegfelelőbb fentartására. A szükségszerű lánczolat a képek részletei között is szerencsétlen rabbá tenné az embert s hamar elkoptatná erejét, melyet támadó ingerek elleni harcban kénytelen volna elfecsérelni.

Arra a kérdésre tehát: mi az emlékezet? mi csak azt feleljük, hogy az emlékezet az öntetnek tulajdonsága, mely abban nyilvánul, hogy változatlanul fenmarad; tehát sem nem külön erő, sem általában nem erőnyilvánulás, hanem csak értelmi jelző, mely az öntetet, mint létezőt, fogalmánál fogva megilleti. Arra a további kérdésre: mi marad az öntetben változatlanul? válaszunk az, hogy az öntetben változatlanul marad: 1. ösztönei száma és minősége; 2. ezeknek szerves vonatkozásai, melyekben magát fentartja, azaz kifejti s ezek törvénye: a hiány és pótlékának azonossága s síkbeli összeesése; 8. relatíve állandók, mert az inger erejétől s ismételt hatásától függők, az ösztön részszzerű nyilvánulásai vagyis a képek; mert az inger a régiekkel sokszor részben egyenlő, részben különböző kötést hoz elő, azaz a régi képet folyton módosítja új képekkel. Minden esetben azonban az ösztön változásai minőségükben állandók s aránylag hosszú időn át eltörölhetlenül vannak az ösztön testére rányomva. Ellenben 4. változandók az elemek kapcsolatai egységes képekké, annyira, hogy az érzéki tárgy képe összes érzéki tulajdonságaival ritkán feleleveníthető s ugyanígy vagyunk a fogalmakkal is, melyeknek jelentési szövevényességét csak figyelmes tudományos kutatással bírjuk újra felidézni, miért is a szó és a mester-séges szabály (definitio) kénytelen sokszor helyettesül szegődni.

Maradandó annál fogva csak az ösztönök általános tartalma s azoknak szerves vonatkozásai. Mülékony s így változásoknak alávetett az egyes kép és annak időnkénti kapcsolata; ideig-óráig ugyan ez is eltart, hanem azonosságának megítélése sokszor ingadozó s így az én személyisége, vagyis azon képcsoport, mely állandó kapcsolatokat mutat, korok és körülmények szerint változó. Ezen ingadozó alakulások számára azonban ép oly kevéssé lehet törvényt keresni és találni, mint a physikai tünetmények concret bonyodalmai számára. Állandó tehát csak az öntet tartalma s annak fundamentális relatiói.

Ezen alapvonalakozásokban kell nézetünk szerint azon cselekedetek forrását és okát keresni, melyeket ösztön-szerűeknek (instinctiv) neveznek. Az instinctus nevével annyira visszaélt a tudomány, hogy valóságos zűrzavart alkotott ezen szó jelentése körül. Az instinctus szó¹⁾ eredeti jelentése nem egyéb, mint ingerlés. Mint sok más esetben, a cselekvény maga hypostasis útján önálló valósággá lett s a metonymia az ösztönt állította oda azon cselekedet okául, mely belőle származik. Így lett az utánzás fényéből utánzási ösztön, az építkezésből építő, a költészetből költői, a táplálkozásból tápláló, az éneklésből éneklő ösztön, azaz: lényegesített abstractumok és szavak. Az instinctus értelme már most első sorban az, hogy indít, azaz inger; hanem ebben éppen nem foglaltatik utalás arra, hogy mi ingereltetik. Azután jelentette azon cselekvést, mely ezen indítás folytán keletkezett s mint ilyen teljesen összeesik az impulsiv cselekedetek és mozdulatok fogalmával. Az instinctus nem egyszerű valóság, hanem ösztönök kapcsolata, melyet az emlékezet formájában állandónak találunk. Ennek folytán benne a szellem lényegét nem kereshetjük; maga is csak nyilvánulása a szellem összerendezetének, öntet fentartási módja, mely az élő lény korlátolt jelentése miatt uralkodóvá fejlett, vagyis mely éppen ezen korlátoltságnak élő bizonyága. Az evolutio átöröklés folytán keletkezett, organisált kapcsolatot keres benne; mi az élő lény typusa által követelt korlátolt kapcsolatot látunk benne, cselekvényt, melyet egy inger a szervezett öntet körében szükségképen megindít.

Az instinctiv tevékenységben tehát az első kellék az inger, a második az öntet szegénysége, és a 3 ik az én gyengesége. Ezen jellemét az instinctus azzal bizonyítja először, hogy mindig az inger elleni védő m o z d u l a t o k b a n lép fel.

Az instinctiv cselekedet tehát szükségképeni mozdulatokban nyilvánul; ha képeket akarunk használni, elmondhatnók, hogy az instinctus megcsontosodott reflexmozdulat.

¹⁾ I n s t i n c t u s származik instinguo-ból, melynek töve stigo (in-stigo), a görög στίχο), stechen. Jelent ennél fogva indítást, ingerlést (instinctu divino Cic. és instinctu decurionum Tac).

Ezen tételt, melyet Herbert Spencer már igen részletesen taglalt és Schneider jeles művében nagy természettudományi ismerettel az állatország minden fokán kimutatott, a mi tanunk szempontjából néhány példával megvilágíthatjuk. Schneider (mint már a 28. §-ban jeleztük) az ösztönökből eredő instinctív tevékenységeket az indító ok szerint: érzeti, észrevéti, képzeti és gondolati instinctusokra osztja fel. E szerint pl. ha az octopus karjaival a sziklákat megtapogatja, hogy kagylókat és rákokat keressen, akkor ez érzeti ösztön s ugyanide számítandók a mollusca, ízállatok által kifejtett védőmozdulatok is. Ellenben a halak, rákok s felsőbb gerincesek látás alapján ragadják meg a zsákmányukat s ép úgy pusztá észrevét alapján nyilvánul az állatoknál a fiakról való gondoskodás, valamint a műöztönök is. Ezen alapon fejlődik a képzeti ösztön, pl. ha az állatokban az éhség az étel képét felkölti s ez aztán a keresésre indítja (vándorlási ösztön pl. a tropikus halaknál: Panni-Eri, Hassar). Ha már most ezen cselekedeteknek motivációját megvizsgáljuk, akkor a következő tagoknak összefüggését találjuk. Az étel hat az állat felületére (így lehet összefoglalni a tapintás, szaglás, látás, hallás által okozott ingerléseket); ezen inger ellen az állat mozdulatokkal reagál, melyekkel az ingert vagy eltávolítja vagy a hiány pótlására felhasználja. Az érzeti és észrevéti ösztönzések tehát elvileg nem választhatók el egymástól; mindkettő a reflexmozdulatok formájában lép fel, a minék magyarázatát a 25. 30. §§-ban megadtuk. Ha a Sepia tojásait különböző bokrokhoz ragasztja, akkor ez nagyrészt a növény által okozott tapintási adat alapján történik; ha a légy húst, kenyeret s egyebet arra használ fel, hogy tojásait oda rakja, akkor ez is egyszerű ösztönkötés áterjedése, mely az érzéki ösztönből (talán az öntudaton át), azon hely izmaira terjed, mely a pótlék keletkezésére és őrzésére van hivatva. Mindezekben nem az ösztöni cselekedet a csodálatos, mert ez szükségképeni tovahaladás az ösztönök ingerlésében, — hanem maga az állati szervezet, mely ilyen szerves vonatkozásokat felmutat. Az illető lények organismusa annyira kevésbé tagolt, hogy semmi tovaképződést nem mutat s így a tagoltság csekélyisége miatt tévedésnek vagy változa-

tosságnak sem lehet helye. Hogy az állatoknál ezen instinctusoknál az érzelmek is közbeszólnak, az tagadhatatlan s mi az állat öntudatára hivatkozunk ilyen tünemények magyarázatánál. Vajjon külön „érzelmi sejtek” közvetítik-e az inger ezen haladását, az nem bizonyos és ilyenek feltevése, mint Schneider próbálja, kellő anatómiai alappal nem látszik birni.¹⁾

A mi már most az állatban instinctus, az az embernél a szerves vonatkozás kapcsolati nyilvánulása. Az embernél is praeformált szabályszerűség uralkodik az egyes hiányok pótlásában és nincs kivétel az alól, hogy az éhség, nemi gerjedelem, izomkötés stb. a fent felmutatott schema szerint végbe-menjen. Hanem az emberi öntet rendkívüli tagoltsága miatt a gépszerűséggel szemben rendkívüli változatosság áll fenn s a főcélok elérésére ezért sokkal több út vezet vagyis az öntudatnak sokkal több eszköze áll rendelkezésére. Akármiként magyarázzuk már most ezen organisált kapcsolatok erejét (pl. úgy mint Spencer akarja, hogy az ismételt kapcsolatok utjain az ingerlés könnyebben haladhat az idegállomány valami rejtelmes accomodatiója, átöröklődés folytán), tény, hogy a kapcsolatok az egyes képek között hosszabb vagy rövidebb ideig, nagyobb vagy kisebb erővel fenállanak. De ezen kapcsolatok nem változtathatlanok; az öntudat tapasztalatai alapján régi kötelékek felbomlanak, újak megkötetnek s az öntet folytonosan halad mindaddig, míg a kapcsolatok az öntudat legcsekélyebb fájdmával fenállanak. Az „automat intellectuel”, melyet Herbert Spencer és mások contempláltak, az öntudat agilitásán fog hajótörést szenvedni.²⁾

41. Az emlékezetben megőrzött kapcsolatokban az emberi öntet azon tartalmát bírjuk, melyet magából kifejtett s az öntudat fényében kialakított. Önkényt következik, hogy ezen kincset az öntet el nem veszítheti, a nélkül, hogy saját magát elveszítené. Mert míg egyfelől annak bizonyosságául szolgál, a mit az öntet önkifejlése menetében végzett, más-

¹⁾ I. mű 278. 1. „Dass das Fühlen offenbar auf Erregung anderer Zellen beruht als das Erkennen.” — „Gefühlszellen”.

²⁾ V. ö. *Herzen*. Le cerveau et l'activité cerebrale. 264. 1. Paris, 1887.

felől alapja is minden további fejlődésnek s építkezésnek s így hathatós eszköze az öntet további önfentartó küzdelmeinek. Ily szempontból tekintve, a kapcsolódás természetes következménye a kapcsolatok újra felélése, melyet eddig kizárólag az a s s o c i a tio nevével megtiszteltek.

Pedig nyilvánvaló, hogy azon tünetmények, melyeket a lélektan eddigelé associációnak nevezett, nem egyebek, mint a kapcsolatoknak, azaz a már egyszer szerzett s az emlékezetben megőrzött tapasztalatoknak új ingerek folytán előálló felélése. Épen azért itt új törvényeket nem is lehet találni s a melyeket a lélektan Aristoteles óta ezen tünetenyre nézve érvényesekül talált, azok mind csak a kapcsolódás eredeti végbemenéséből kapják értelmüket. Mielőtt azonban ennek kimutatásához fordulnánk, szükséges a képek felélédesének oka és lefolyása iránt tisztába jönnünk.

Valamely kép (értve ezen szó alatt az ösztönök bármilyenmű részszerű változását) feléled azaz újra az öntudat elé kerül az által, hogy az illető ösztönre egy inger hat. Pl. az asztal látása felidézi azon tevékenységeket, miket valaha ezen asztalnál végeztem; egy emléktábla valamely házon feléleszti azon férfiú képét, ki e házban lakott; vagy: az éhség feléleszti a zsákmány képét s a nőstény képe feléled a nemi gerjedelemmel. A felélédeshez ennélfogva kell: 1. egy ingerlés 2. egy emlékezeti kép, mely az ezen inger által előidézett új képhez csatlakozik, azaz a feledésből kibontakozva az én elé áll.

A felélédes ingere ennélfogva mindig az ösztön részszerű változása. Ennek alapján az inger lehet vagy olyan, hogy az öntudat elé kerül kép alakjában; vagy annyira gyenge, hogy maga az öntudat elé nem tűnik, hanem csak eredménye, a feléledt emlékezeti kép, a melyhez azután visszafelé okoskodva csatoljuk a valószínű okot egy ösztönkötés alakjában. Képeink felélédesé nagyrészt az első kategória alá tartozik; az éltető ösztön gyengéd elváltozásai, az emésztő rendszer egészségi állapota, a vérszegénység s vérkeringés tünetei, magának a vérnek minősége, a mozgó ösztönnek sokféle kötése, miket világosan nem észlelünk, állandó ingerként hatnak a többi ösztönökre s azokban sokszor egész érthetetlen, bizarr képformációkat élesztenek fel. Az álmokképek, valamint

a betegek lázképei és az elmebetegek képrohama igen nagy részben innen veszik eredetüket. Ha ezen feléledés végbe-
menését elemezzük, akkor világossá válik előttünk, hogy ezen
esetekben az eredeti kapcsolatok célja a feléledésben is
fenáll. Az éltető, mozgató ösztön köttetése tudomására jut az
ennek s ez, mint a kapcsolat előállásakor tette, most is a
vesztesség pótlására s így a maga fájdalmának megszüntetésére
indítja meg a hallucinációkat. A feléledt képek talán nem
a célszerű pótlékok, hanem az álpótlékok körébe tartoznak:
semmi egyéb jelentésük és céljuk azonban nem lehet, mint
az újra támadt hiánynak megszüntetése. Onnan erednek a
folie sans delire szörnyű cselekedetei, mikről a 37. §-ban
szóltunk. Ugyanazon törvény tehát, mely az első kapcsolat
felett uralkodott, vezérli a kapcsolatnak feléledését is, ha a
vonatkozások ingatagsága miatt nem is jelenik meg ugyanazon
kép, melyet első alkalommal segítőül találtunk.

Azokban az inger oly erő fokkal is jelentkezhetik, hogy
az öntudat előtt egész világosan kép alakjában szegeztek.
Ez esetben a kapcsolás az ingerelt ösztön természetéből s az
öntudat érzelmi állapotától veszi jellemét. Ha egy arczképet
látok, akkor bennem az arczkép élő eredetije éled fel s minci
világosabb alakot öltve új meg új vonásokkal bővül ki. Ez
esetben az új képek az arckép hiányát pótolják; az eredeti
alakot ki kell alakítani s így a képkapcsolás itt az érzéki
ösztönök valósító természetéből nyer magyarázatot. Ugyanazon
processus áll elő akkor, ha pl. egy almát látok s ezen látási
képhez az alma illatát, ízét, tapintatát csatolom; itt is a
valósítás hiányából ered a pótlék a többi érzéki ösztönökből.
Ha pedig valamely állat látása a szemlélőt arra vezeti, hogy
a látott testrészek mindegyikével az általok végezhető tevé-
kenységet kapcsolja, akkor ugyanazon processus fejlődik ki,
a melyet az érzéki képnek a jelentéssel való kibővülésében
láttunk (v. ö. 33. §. 3.). A jelentés azután különböző irány-
ban sugározhatik szét, a mint a 34. s k. §§. kifejtették.

Míndezekben tehát az egykori kapcsolat vezérel; s mint-
hogy ezt a hiány és pótléka szabályozta, azért ez új kap-
csolódásban is ezen törvény lesz a vezérlő. Ezt azonnal
belátjuk, ha az öntudatról felteszszük, hogy az ingerlés pilla-

natában nem ösztönmentes, hanem valamely ösztön nyomása alatt leledzik. Ilyenkor ugyanis az öntudat előtt a vesztes ösztön hiánya s egyúttal (a 30. §. szerint) az ellenkép, mint pótlék, tűnnek fel s azért az öntudat az új képet, mennyiben jelentése az ellenképpel összeesik, pótlékuul megragadni s céljaira felhasználni fog igyekezni. A szerelmi gerjedelemben élő állatnak minden nőstyén ily pótlékuul fog szolgálni, az éhes mindent az étel szempontjából fog fel.

Így tehát a feléledő kép természete felett egyfelől az ingerelt ösztön természete, másfelől az öntudat mindenkori állapota dönt. Amannak értelmében az érzéki kép egységgé bővül ki, — a mit a lélektan assimilatióának és complicatióának nevez (Wundt), — vagy pedig a jelentést ragadja magához s annak fokozatain végig, haladhat (a korlátolás és fűződés alakjában), — vagy végre a foglalt segítők körforgását indítja meg. Emennek értelmében az öntudat fájaldalmának megszüntetését célzó kapcsolatokat idéz elő, melyek az ellenkép jelentése szerint különféle irányban ágazódhatnak el. És így a képek feléledése, mint az öntet önfentartó tetteinek ismétlődése, nem engedelmeskedhetik más törvénynek, mint annak, a mely az eredeti kapcsolatokban uralkodott. Minthogy pedig ez a hiány és kielégedése, azért a képfeléledés alaptörvénye is a Melegedés. Mindaz, a mi az öntet harcában valamikor hiány vagy pótlék alakjában szerepelt, a feléledésben is vagy hiány vagy pótlékként fog szerepelni. Az érzéki tárgy részei egymást vonzzák, hogy az érzéki ösztön valószínű tendenciája érvényesüljön; az érzéklet a jelentést, egyik jelentés a másikat fogják feléleszteni s az öntudat vesztes állapotának megfelelőleg a hiányképet fedező ellenkép fog fellépni, hogy célszerű mozdulatok segítségével a vesztes ösztönbe átkerüljön. Ez a képek feléledésének vagy a közönséges associatióának nevezett tüneménynek alapértelme.

42. Az élettünemények változatosságával szemben szinte dermesztő szárazsággal meredezik a lélektani elméletek kopaszsága. Nem szándékom ezen próbálgatások történelmét részleteiben, de még a főpontokban sem ezen általános elvi fejtegetések keretén belül jelezni, minthogy már évek előtt (1886) tettem, a mikor a kötelességet is elvállaltam nyilvánosan, hogy

a kapcsolódás alaptörvényét részletes alkalmazásában ki fogom dolgozni.¹⁾ Az Ígétet ezen szakaszban beváltottam s most hátra van még annak megvizsgálása, mennyi igazság rejlik a divatos kapcsolódási feltevésekben? Mert hogy egy tanfelemény, mely a lélektudományban Aristoteles óta a legélesebb kutatók összes erejét oly eminens mértékben igénybe vette, reális és tagadhatatlan alapok nélkül szűkölködnék, azt az emberi elme magasztossága iránti tiszteletünk feltenni is nem engedi. Mennyire jutott tehát az associatio tana a mai napig? Egyesektől eltekintve, kik, mint Wähle, több kapcsolási módot (4-8) vélnek megállapíthatni, mai nap azt mondhatjuk, hogy az egyszerűsítés hívei (kiknek élén már Hartleyt látjuk az egyidejűség és egymásutániség formáival) diadalmaszkodtak s miután Bain az alakzatok szédítő tarkaságát a contiguity és similarity törvényeire vezette vissza, Wundt pedig a külső és belső kapcsolatok csoportjaiba foglalta össze: a körül forgott és forog még ma is a kérdés, vájjon az egyidejűség és hasonlóság formái, melyeket annyian (köztük Lipps „Grundthatsachen des Seelenlebens”) elfogadtak, megtartásának? vagy pedig az egyidejűség fogadtassék-e el alapformának, a melyből a többiek is megérthetők? Höffding²⁾ a hasonlóságot fen akarja tartani, Lehmann Alfr. csak az érintkezést tartja alapformának³⁾ (a mivel Hartley-höz veszedelmesen közeledik), — míg Wundt legújabbán ekkép véli a kérdést eldönthetnr⁴⁾: „minden kapcsolat két folyamatból alakul össze: egyfelől különböző képek egyenlő elemei kapcsolódnak, másfelől hozzájárul ehhez közvetve oly alkatrészek kapcsolódása, melyek előbbi képzetekben amaz egyenlő elemekkel külsőleg voltak kapcsolva.” „Eine eigentliche Aehnlichkeitsassociation scheint also immer nur in Folge der Verbindung einer Gleichheitsassociation mit einer oder mit mehreren Berührungsassociationen möglich zu sein.” Ha már most egy ilyen kapcsolati egészben az egyenlő vonások előtérben állanak, míg

¹⁾ V. ö. *Magy. Philos. Szemle* (Bokor-Buday szerk.) V. évf. 81-102. 1. 1886.

²⁾ *Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos.* XIII. és XIV. évf.

³⁾ *Philos. Studien* V. 101. 1.

⁴⁾ *Philos. Studien* VII. 341. és 343. 1.

az érintkezési vagy külső kapcsolatok gyengébbek, akkor ezt hasonlósági kapcsolatnak nevezik; ha csak a külső vonatkozásokra ügyelünk, akkor érintkezési associatióról van szó, Wundt szerint. Pl. ha valamely kép az eredetire emlékeztet, ez hasonlósági kapcsolat; ha pl. azt mondjuk: „mi atyánk, ki vagy” s hozzá tesszük „a mennyekben”, akkor ez érintkezési kapcsolat.

Minden kapcsolat ennél fogva az egyenlőség és érintkezés elemeire vezetettik vissza, miknek kapcsolása a hasonlóságot képezi. Ide tartoznak tehát mint külső kapcsolatok (vagy most „érintkezési”-ek) az egyidejű és egymásutáni kapcsolatok (egész és rész, — és önálló képek); továbbá: az alárendeltség, mellérendeltség (hasonló, ellentétes), függés (cél-okviszony) kapcsolatai, a mint Wundt régebben csoportosította.¹⁾ Az associatio elmélete tehát' tényleg nem ment tovább, mint a hol Aristoteles korában állott, a ki az egymás melletti, egymásutáni, hasonló és ellentétes kapcsolatokat már világosan ismerte (De mem. et remin. c. 2. 451. b. 18.). Hogy azonban ezen formák csak formák s nem a kapcsolás törvényei, azt már fentebb (39. §. jegyzet) megjegyeztük s Wundt maga is bevallja. Mert a törvény, ha igazán törvény, az okot is megmondja; itt pedig csak a tény, az is csak félig, van kitüntetve.

Ha ugyanis ezen kapcsolatokon végig tekintünk, akkor világos, hogy azok igen különböző jelentésű képek, azaz ösztönök között állanak fen. Az eső és termés közti kapcsolat más, mint az éhség és étel közötti; más, mint az egész és részei; más, mint a medve és állat közt fenforgó vonatkozás. Ezen képek egymást úgy élesztik fel, hogy az öntudat csak az eredményről értesül, — maga azonban tehetetlen a felélesztés tekintetében. Sőt az öntudat nem is kapcsol, mint a 3-dik szakaszban ki lesz mutatva; mert épen az öntudat azon tevékenység, melynek hatása alatt a kapcsolatok alkotó részeikre felbomlanak. Ekkép az öntudat formáiban előálló kapcsolatoknak okát nem ezen formákban, hanem az azokat megelőző ösztöni vonatkozásokban kell keresnünk. Ezen vonatkozások azonban sokkal mélyebben rejlenek, mint a hol az elmélet eddig kereste. Ha Wundt a feléledésnek okát abban

¹⁾ Grundzüge der physiol. Psychol. II. 303. s k. 1.

találja, hogy az új inger a réginek nyomaira akadva ezt ezen nyomok egyenlősége miatt felkölti, — akkor ez már nem pusztán formai, hanem valóban tartalmas magyarázat: hanem minden kapcsolatot még sem képes megértetni velünk. De még ezen esetben sem magyarázná a kapcsolódás utolsó okát, a mint rövid meggondolás kétségtelenül kimutatja.

Wundt nyilván lemond arról, hogy az egyidejűségben az okot lássa; az ok nála az, hogy az új inger által előidézett kép egyes részei a régi képpel összeesnek azaz egyenlők. Ezen egyenlő vonás a régi képnek többi vonásait is éleszti fel, melyek vele külsőleg (azaz egyidejű vagy egyterű viszonyban) kapcsolva voltak. Ezen magyarázat, mennyiben fizikai okokra hivatkozik, nem olyan világos, milyennek látszik; hiányzik belőle a szemléletiség. Mert ehhez a következő dolgok kívántatnának. Először eldöntendő, vajjon az új kép és a régi kép egészen külön álló alakzatok-e? azaz, ha egy embert látok s eszembe jut egy más hasonló, e két emberről külön-külön képem van-e vagy pedig az alap ugyanaz-e s csak a járulékok mások? Másodszor, ha ezen kérdés el van döntve, megmagyarázandó: miként lehetséges, hogy ugyanazon kép kétszeresen fordul elő vagy ha nem ugyanaz, miként vonzza a másikat? Harmadszor, ha az egyenlőség vonzza a régi képet, miként vonzza ez a nem egyenlő vonásokat vagyis mi az érintkezési kapcsolatnak az oka, ha nem az egyenlőség okozza? Úgy látszik, hogy ezen kérdések egyikére sem tud a jelzett feltevés felelni.

Először: ha az új kép más, mint az emlékezeti kép, azaz teljesen új alkotás (pl. az én kályhám és a szomszédnak kályhája), — hol van akkor azon ok, mely az egyik után a másikat a tudatba felveti? Nyilván való, hogy ennek megértéséhez szükséges annak feltevése, hogy az inger a régi képnek egyik elemét felújította s ez ezután a többieket vonzotta. Itt is azonban két dolog érthetetlen: 1. az, hogy miért nevezem én ezt új képnek, mikor a réginek nyomai vannak benne? 2. az, miként vonzza az új képeket? Az első esetben nyilván a hatás a r é g i képet elevenítette fel egyes részeiben; a 2-dikban pedig az új vonások összetartozóságának oka magában az ösztön állapotában rejlik, melynek ezen kép a

részszerű nyilvánulása. A kapcsolat oka tehát ezzel a feltevéssel nincs elérve.

Másodszor: ha az új kép és a régi kép ugyanazok, miként érthető mégis azok különbözősége? Ez nyilván a jelentés és az érzéki kép viszonyára utal, tehát oda, a miről a jelenkori lélektanban gondoskodva nincsen.

Harmadszor: az egyszerű érintkezés folytán előállott kapcsolatoknak összefűző kötelékét ezen elmélet fel nem deríti. Nem látni, miért sorakoznak egymás mellé a látott tárgy elemei s képeznek egységet, mikor köztük semmi hasonlóság nincsen.

Az associatio-tan tehát még physikai okát sem bírja megadni a kapcsolatnak; mert egyfelől nem világos, miért keltse fel egy kép a vele egyenlő elemeket, ha nem ugyanazon helyre hat az inger, a melyen az egykori kép keletkezett, — másfelől az érintkezési kapcsolatok számára semmi magyarázata nincsen. De éppen ezen tehetetlenség vezet arra, hogy a kapcsolódás valódi okát ne a physikai ráhatások ingerlésében, sem az egyidejűség és egyterűség formáiban keressük, hanem az öntet célszerű oekonomiájában vagyis az öntet teleológiájában. Ennek kifejtését adta a jelen szakasz s most csak az van hátra, hogy a kapcsolatok általános formáját: az egyenlőség és érintkezés formáit a mi elveink szerint megmagyarázzuk.

Ezen magyarázatnál előre meg kell győződve lenni, hogy nem az összes kapcsolatokra szól ezen állítólagos két forma; csak a kapcsolatok nagy része jelenik meg e formákban s ezeket kell világosan megjelölni. Ezen két formában csakis az újra feléledő képek lépnek fel, de soha kapcsolat nem keletkezett ezen két formában, annál kevésbé ezen két forma miatt. Ez az eléggé nem sürgethető tény, melynek csak túlsó oldala, hátlapja a képek feléledése. Így pl. a gyermek éhsége és kiáltása között funkciói kapcsolat van, mely miatt az egyik a másikat felidézi; ha egyszer a kiáltás a kielégítés eszközéül szolgált, akkor az éhség mindig a kiáltásban fog nyilvánulni s az öntudat célzatosan is fogja a kettőt összehozni. De képtelenség volna az eredeti kapcsolatot az egymásutánosság sovány cernájára fűzni, — mert az egymásutánosság egyetemes forma, melyben minden képeink egymással

állhattak valamikor, a nélkül, hogy azért szorosabb vagy állandóbb kapcsolat keletkezett volna közöttük. Ezen példával talán sikerült kétségtelen világossággal kimutatnom, hogy a kapcsolat keletkezésének oka s újra feléledésének öntudatos formája között tagadhatatlan mély úrtátong. A kapcsolatok azért vonzzák egymást, mert egy életfolyamathoz tartoznak: de keletkezésük oka az önfentartás, melyet az öntudat a kapcsolatok segítségével eszközöl. Ugyanilyen alapon állanak az öntudat és a célviszony kapcsolatai. Az öntudat és okozat sem nem egyenlők, sem nem egyidejűek; a cél az eszközöket megelőzi s a folyamat végén valósul meg s cél és eszköz egymástól tartalmilag különböznek (pl. „megverek valakit vagy engem valaki, de az én rózsámat ne szeresse senki”). A kapcsolatok ennél fogva az életfentartás tünetei s hiány és pótlás a lelkük; öntudat és okozat, cél és eszköz azon értelmi formák, melyekben az öntudat a hiányt és pótlékát összefűzi. A kapcsolatok feléledése ugyan ennek kifejezése; a tanult ember jobban érvényesül, mert biztos kapcsolatainak vannak. Minthogy azonban a feléledés az öntudat előtt megy végbe, azért a kapcsolatoknak az öntudat szemléleti formájában is fognak fellépni. Ezen formák: az idő- és a tér.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy azon képek, melyek egy ösztön változásait jelzik, az öntudat által ugyanazon tudattérbe vetíttetnek. A szemünkre ható tárgy a látó ösztönt köti s ezen kötés az öntudat által egy térben szegeztetik. A kapcsolás oka nyilván a látó ösztön önfentartása; formája azonban a síkok melléhelyezése. Valahányszor tehát az ösztön újra köttetik, ezen melléakódott elemek, mint egy kötés nyomai, egyszerre fognak az öntudat terébe tolnakodni s ez éppen az egyterűség formájában ismeretes kapcsolat az egynemű egész és részei között. Ugyanilyen a hangok tapadása egymáshoz: itt is a hangok sora egységet képez, melyet az öntudat egy. térdarab haladó pontjaiba vetít. Az ilyen sornak előhozója maga az acusticus reakciója; formája azonban az egyidejűség. Nyilvánvaló, hogy csakis az egyfolytonos kapcsolat képezhet ilyen egységet s azért különböző helyek képei ép úgy, mint külön időben hallott hangok (zengék vagy szavak) egymástól egészen elváltán létező csoportokba állanak össze.

A látott és hallott ingerek képeit tehát az illető ösztön szorítja egységbe; de mivel ezen képek az én által ugyanazon síkban szegeztetnek (az egyidejűség feltétele lévén az egyterűség), azért csak felületes kifejezést látunk abban, ha a lélektan ezen szegzésben találja a kapcsolás formáját. A kapcsolat akkor is megy végbe, ha az öntudat mással van elfoglalva (pl. a vidék részei sorakozhatnak, ha másról elmélkedünk), — de a mikor az egységek felélednek, egy tudat-terben szegezzük.

Igen sokat vétenek ezen forma ellen azzal, hogy pl. az ok és okozat viszonyát is ilyen egység alkotó részeiből akarják magyarázni. Azon hatalom, mely az okozatot az okhoz szorítja, egészen másutt van (a jelentés ösztönében) s ha a két tag feléledésében az, Okot rögtön követi 'az okozat, akkor csak igen felületes megfigyelő fogja azt állítani, hogy a kapcsolat oka az ok és okozat egyidejű előkerülésében van. Még formája sincs abban, — annál távolabb esik tőle az ok. — Es a mi az okviszony momentumaira vonatkozik, ugyanaz áll a cél és eszközök viszonyáról; ezek is egymással egyidejűleg léphetnek fel a feléledéskor, de a kapcsolat keletkezésének feltételei egészen mások, mint az egyidejűség. Sokszor napok, hetek választják el az eszközt a céltől s mégis maradandó viszony áll fen közöttük.

Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy az egyidejűség, mely az érintkezésnek feltétele, csakis a látási, tapintási és hallási képekre vonatkozik; a jelentések között egészen felesleges és lehetetlen, mert az idő ezeknél nem határoz, miután az öntudat a különböző fogalmakat különböző térbe, szegezni s így az egyidejűséget megszakítani kénytelen. Egyébiránt a példák, miket az egyidejűségre felhoznak, csakis az érzékek köréből vannak szedve, a mi az egyidejűség korlátolt érvényességére utal. Ott is, a hol jelentésekről látszanak szólni, voltaképen a hallott szavak egyidejűségére vonatkoznak s így az érzéki körbe esnek.

És most forduljunk utoljára az egyenlőségi kapcsolatok értelméhez. Miért vonzza valamely kép a vele egyenlőt? ezt a kérdést szükséges mindenek előtt megfejtetni. Véleményem szerint a dolog egy képpel világosítható fel. Valakinek testén

sebhely van, félig behegedten; ezen sebbel egykor gyuladás járt, mely a tátongó sebet köralakban körülvette s a szomszéd idegekre kiterjesztette ingerületét. Ha ennek a sebhelynek behegedt közepét megnyomjuk akkor a körülfekvő idegek újra sajogni fognak. Ezen kép átvihető a lélekre. Valamely ösztön egykor megsebesült, — s ennek hege maradt rajta, idővel fogyó s elhomályosodó erővel; valahányszor ezen heget újra feltépik, mindannyiszor sajog vele együtt a szomszédság s az ösztön ezen kötöttsége átterjed az egykor érintett ösztönökre. Az öntudat az új sebre ráismer, mert a régít érzi benne; a maga érzelmi állapotának azonosságáról ismer rá, azaz ítél az új inger és a régi seb azonos hatására. S ezen azonosság folytán felélednek a körben fekvő, együtt szenvedett ösztön csoportok. Ezen felébredés a kapcsolatok feléledése.

Az új inger tehát a régi képnek hegét fakasztja fel; a ráismerés eszközlője az öntudat érzelme. Ha valamely tárgy képe bennünk keletkezik, akkor ezen kép az ösztönt ugyanígy köti második felléptekor, mint első alkalommal; ezen második kép az elsővel tehát összeolvad (synchysis). Hanem az eltérő vonások is érvényre jutnak s a congruens részek útján az egykori eltérő vonásokat idézik fel. Ezen egyezés az öntudatban egyenlő érzeti állapotot idéz elő, míg az eltérés a különbözős érzetét kelti fel. A tárgyat tehát réginek, de változottnak fogjuk felismerni; réginek bélyegzi a congruentia által okozott azonos érzet, újnak jelzi az eltérő vonások skálája, mely a régieknek keretébe nem illik s azért a feléledt vonások keretét a múlt idő valamelyik szakának fogja jelezni. Ekkép a ráismerés mértéke az öntudat azonos érzése („ráismerési érzés” Höfdingnél), melynek reális alapja abban fekszik, hogy az ösztön egykori kötöttsége az új kötéssel összeolvad. Ha meggondoljuk, hogy az érzéki tárgy képe rendszeren a jelentéssel egyesül s hogy a jelentés egyfelől a szóba, másfelől az érzéki képekbe sugárzik (34. §.), akkor még könnyebbnek látszik azon tételünk, hogy az egyenlő törzs a régi hegnek s új kötésnek összeolvadása, tehát csak egy kép s hogy a kettősség látszatát csak ugyanazon kép átsugárzása különböző érzéki és jelentési sorokba okozza.

Képzeld magunknak ezen egész folyamatot akár úgy, hogy az új inger a centrumban kelti fel a régi képet (egyszerű physiologiai ráborulással) vagy gondolhatjuk, hogy már a végkészülékben is azonos kötés áll elő; — képzelhetjük szabadabban úgy, hogy az ösztönnek csak új kötése áll elő, a mely régiebb dispositiót talál már, úgy hogy könnyebben megy végbe: — akárhogyan képzeljük szemléltetőben, egy dolog mindig bizonyosnak marad, hogy az új kép a régi kötéssel azonos állapotot jelent az ösztönben s hogy annál fogva az ösztönnek ugyanazon reakciója fogja követni, mint egykor, azaz ugyanazon képek fognak feléledni. Ez alól csak egy kivétel van: az öntudat mindenkor érzelmi állapota; a mennyiben ez más irányban kíván kielégedést, mint egykor, annyiban más kapcsolatok állanak elő. Ez azonban az én döntő beleavatkozását jelenti a szerves vonatkozásokba, s annyiban a 3-dik szakasz problémáiba vezet át.

A kutatás tehát kétségtelenül kimutatta, hogy a kép-kapcsolás az öntudat életfentartási tüneménye, melynek mozgatója a hiány és pótléka. Az újrafeléledés feltétele az emlékezet és a régi hegek feltépése vagyis az egyenlőség: a tér és idő pedig „a feléledésnél csak öntudatos forma, mely magára a kapcsolatra nézve közönyös s azért okát nem tartalmazza.

HARMADIK SZAKASZ.

Az öntudatos lelki műveletek.

43. Az előző szakasz tárgyalásai sokak előtt olyanokul fognak feltűnni, mint a melyek inkább lélektani, mint ismeretelméleti fejtegetések körébe tartoznak; részletezéseik oly közel vittek a tapasztalati lélektanhoz, hogy szinte jellemükben is megváltoztak. Ezen tévedésből ki kell józanítanunk az olvasót; semmi közünk a tapasztalati lélektannak sem megfigyeléseivel, sem módszerével. A mi módszerünk a philosophiai constructus volt mindvégig (a mint az I. Rész 20. §. jelezte); azon conceptióból, melyet a dialektika végső szakasza („A valóság és a cél”) nyújtott, mi az olvasót az érzékileg határozott tüneményekig lefelé vezettük s ha ezen leszállás közben folyton ismeretesebb vidékeken át vezettük s ő a leszállást lezuhanásnak nem vette észre, akkor mi ebben módszeres eljárásunk fényes bizonyítását s igazolását látjuk. Az általános conceptio határolódott (determinálódott), s a tapasztalati adatok, melyeket példakul felhoztunk, épen ezen fogalomnak determinatiói voltak. Nem magukban volt értékük, hanem azon célban, melyet ezzel elértünk, t. i. az öntet részletes kifejtésében.

Az öntet, mint örök valóság, megjelent az élet küzdő terén s abban saját lényegét megőrizte minden külső ingerlés ellen és folytán. Ama rejtelmes egység, melyet, az öntet fogalmában mint tagolt valóságot találtunk, positiv tartalommal bírónak bizonyult, a mennyiben első lépése az én-nemén kéttagjának szétvetése volt, második lépése pedig a nemén tagoltságának további kialakítása. Amaz első alapmegválás lehetőséget és valóságát indokoltuk az első szakaszban; a további kialakulást a nemén oldalán a 2-dik szakasz fejtegette.

Azt találtuk, hogy az öntet lényege a cselekvés, mely kihajításnak (kivetítés, projectio) képében nyilvánul s ezen projectio úgy az alany-tárgy szétvetésében, mint magának a tárgynak kifejlésében s fentartásában bizonyult alapvető gondolatnak. Ennek kimutatását az öntet tevékenységének minden terén próbáltuk meg s onnan azon látszat, mintha a tapasztalati lélektanba eltévedtünk volna. Pedig a tapasztalati tünetmények a lelki élet terén csak az alapelv legvégső kisugárzásai s a cél csak az volt, hogy ezen tapasztalatokat is a dialektikai alapokkal kapcsolatba hozzuk.

Nevezetesen nagy tévedésben volnának azok, a kik a mi fejtegetéseinkből azt vélik kiolvashatni, hogy a lelki szervezet metaphysikai alapjait kívántuk felmutatni. Semmi sem ellenkeznék hevesebben, a mi álláspontunkkal, mint ezen indokolatlan hypostasis. Mi nekünk a valóság egy gondolat, — a szellem sem egyéb; a szellem is egy gondolat, hanem olyan, mely gondolat voltát maga tudja, azaz a melynek felfogott egyéb tulajdonságai mellett azon tulajdonsága is van, hogy maga lételéről tud s maga mivoltát közvetlenül ismeri, mert a magáról való tudás a létele s ha lételéről tud, akkor tudásáról is tud. Mi ezen gondolatot, mely az embert jelenti, kívántuk részleteiben megszerkeszteni s azért nem metaphysikusok, hanem gnostikusok akarunk lenni s azoknak nevezetni. Meglehet, hogy az én constructiómban tévedés van, hogy sok részletet kelletlen helyen vettem fel, a mit később talán magam is áthelyeznék (ha Spinoza „more geometrico” módszere volna ambícióm végcélja); ez a tökélyesbülésre alkalmas, azaz termékeny, mert a kifejlés magát magában hordozó, conceptiók jellemzője s annyiban a hiányosság vádjába előre megnyugszom. Egy azonban bizonyos igazság: álláspontom és módszerem. Soha philosophia más alapon nem fog felépülni, mint a subiectív ismeretelméleti állásponton; a mit tudathatunk, az nem más, mint az a mit gondolunk. A philosophia, mint a tudás elveinek tana, mindig csak gondolatainkra fog szorítkozni s minden berzenkedés ez ellen csak éretlen subreptiókkal tengetheti kapkodásait; ezt a pontot nem lehet eléggé az elbizakodott realismus szívére kötni. És másfelől: soha más úton a tudás elveit senki sem fogja

megállapíthatni, mint saját tudásának megfigyelésével. Én nem igénylem azt, hogy az én tudásom a lélektan terén mélyebb, vagy terjedelmesebb, mint a másoké; hanem azt igenis igénylem, hogy az én tanom a szellemről sokkal mélyebb concepcióból fejtett, mint bármely más lélektan, s ha tévedéseimet e téren kimutatni s cáfolni kívánják, az enyémnél mélyebb alapokig kell ásni s az enyémnél organikusabb képet kell a szellemről rajzolni, hogy tévedéseimet tévedésétől beismerjem. Lehetnek azok helytelenül beillesztve, de tévesen megfigyelve kevés esetben lesznek.

Ezeket szükségesnek találtam in parte operis, mint Livius mondja, szíves olvasóimnak ismételten figyelmébe ajánlani. Nem metaphysikáról van itt szó, tőlünk független valóság átértéséről; hanem arról, hogy a szellemre vonatkozó összes ismereteinket egy oly képből összeállítsuk, mely a gondolkodásnak vagy ismeretnek általunk dialektikailag kifejtett alapjaival megegyeznek. A lét nekünk — gondolat; az öntet — gondolat; az ösztön alatt sem ériünk metaphysikai entitást, hanem egy gondolatot, mely a létnek közvetlenül felismerhető azon tulajdonságát tartalmazza, melyet önkényes törekvésül magunkban tapasztalunk. A többi mind öntudatunk tényeiből van szedve, miket ezen alapgondolatokkal oly módon összefűztünk, hogy a szellemi valóság, ellenmondások nélkül, mint magában consistens egység kiderüljön.

Ezen egységül az öntet nemcsak szervezetében bizonyul, melyet az 1-ső szakasz kifejtett, hanem tevékenységei is ez egységet mutatják és valósítják meg, a mennyiben egy közös cél felé igyekeznek (=az öntetnek kifejlés általi önfentartására) s egy törvénynek engedelmeskednek, a hiány és pótlékának vagy a Melegedés törvényének. Az egység ezen megvalósulását az ösztönök egymásra való vonatkozásában látjuk tapasztalatiig s a törvényt az ösztönök, illetőleg a képek kapcsolódásában találtuk érvényesnek. Ezen vonatkozás első sorban azon célt szolgálja, hogy az öntetet reális alakba kifejtse s ily kialakultságában megőrizze. Ezen főcélnek szolgál azon kapcsolatok sorozata, melyeket a nagy körforgás neve alatt összefoglaltunk s melynek schemája: éhség ~ öntudat ~ jelentés ~ érzéki kép ~ mozdulat ~ jóllakás. Ezen kör-

folyamatnak indító rugója az éltető ösztönnek kötöttsége, melyben a külső világ hatása az öntetre nyilvánul; célja pedig az öntet önérvényesítése vagyis mind azon veszteségeknek pótlása, melyek érik s ezen pótlásban az öntet tartalmának kialakítása. A mennyiben az éltető ösztön minden mással szervesen összefügg, annyiban minden ösztön köttetése egyúttal az éltetőre is hat s megfordítva, — úgy hogy az öntet fentartásának nagy része épen az éltető ösztön hiányainak pótlására, mint a többiek megvalósulásának feltételére fordul. Ugyan ezen schema szerint megy végbe az öntet egységének kivetítése is a nemző ösztön útján, mely a hiánynyal kezdődik s a gyermek kialakításával véget ér.

Hogy azonban az éltető ösztön hiánya pótolassék, ahhoz szükséges, hogy a többi ösztönök magukban épségben fenálljanak; mert az éltetőnek hiánya magából nem fedezhető, miután magában önálló célja nincsen. A többi ösztönök ezen önfentartása képezi a kisebbik körforgást, melynek középontjában az öntudatot találtuk. Ekkép érvényesülnek folytonos visszahatással az érzéki ösztönök s ezeket kísérve, a jelenő ösztön. Ezen ösztönök ingereltetése folytán az éltető ösztön, mely beléjük terjed, folytonosan emésztetik s ingereltetik, úgy hogy hiányaik pótlására e tekintetben folytonosan ingereltetik. Hanem az öntudat, mely az éltető hiányát mint éhséget fájdalmasan érzi, az érzéki és jelentő ösztönök hiányait is megérzi s a maga fájdalmától az által szabadul, hogy az érzékek változását a centralis visszahatással együtt kivetíti és szegzi. Ekkép támadnak az érzékek és a jelentő önfentartásai közben a képek, melyeket az én, a mennyiben éhség vagy szerelem gyötri, ezek kielégítésére szolgáló pótlékokul használhat, mi által a tárgyak önjelentése azok céljelentésével is kapcsolódik. Az öntudat ösztönmentes állapotban, azaz akkor, a mikor saját való alakja veszélyeztetve nincsen, ezen kisebbik körforgás által foglaltatik le s ennek rendezésére és megértésére, valamint ez által saját érzelmi állapotának szabályozására fordítja erejét.

Van annálfogva az öntet életében két folyamat. Egyik, mely a reális kialakulásra s megmaradásra tör, a melynek indítója az éhség és a szerelem, pótléka az érzéklet és jelen-

tés, közvetítője s végrehajtója a mozdulat. Ezen körforgásban az öntudat az éhség és szerelem fájdalmaitól megszabadulandó, hiányának pótló képét mint annak ellenképét idézi elő. A másik folyamat az érzékek és jelentések körét futja be s azok önfentartását, illetve tagozott kialakítását célozza. Ezen ösztönök részszerű köttetési, mint képek, azután az éhség és szerelem ösztönzéseivel pótléklul járulhatnak s mindannyiszor járulnak is, valahányszor a nagy körforgás megindul. Ettől eltekintve saját életet élnek és saját önérvényesülésük céljából magukban keresik a pótléket (a mint azt az érzéki képek s a fogalmak kapcsolatainál kimutattuk).

Már azon körülmény maga, hogy az öntet kialakultságát az éltető ösztön formájában minden más ösztön megőrizni siet, annak a mély vonatkozásnak kifejezése, melyet az öntet egysége hoz létre az egyes részletek között. Az öntet magát teszi részleteiben s a részletek magukban relatív öntetek melyeknek csak azért van egymásra vonatkozásuk, hogy mások segélyével magukat s az öntetet egyben fentartsák. Azon tény pedig, hogy az érzéki tárgy önjelentésén kívül céljelentéssel is fel van ruházva, azon végig menő segélyezésre utal, mely az egyes ösztönök között saját életük s az öntet fentartásának céljából folytonosan végbemegy. Ennek az ezerféle szállal összefüggő s átszövött képnek szerkezetét kívántuk az előbbeni szakaszban megértetni s feltárni. Hogy mindezekben csak az öntet saját tartalmának kifejtésével van dolgunk, azt ismételtén hangoztattuk s az öntet zárt léte, autarkijája, miatt bizonyításra nem szorul.

Van azonban egy tényező, melynek életével az eddigiekben keveset törődtünk: az ö n t u d a t. Igaz, hogy belevonását ki nem kerülhettük: az öntet élete csak alárendelt nyilatkozatokban folyik le öntudatlanul s már a nagy körforgás schemájában ott áll középen az én, mint a hiány megérzője s továbbítója. Hanem ezen körforgásban az én csak oly szerepet játszott, mint ha átmeneti pontul szolgálna, úgyhogy az egész élet reflexhaladásnak tűnhetnék fel. Ezen szerep azonban az öntudatot nem jellemzi s ha tudományos elvonatkozással az én eme felléptetését menthetjük is, most ideje, hogy a rajta borongó homályt megvilágítsuk s azon fontos

tevékenységeket kifejtsük, melyek az öntet életében az énből s csakis ebből fakadnak.

Mert igaz ugyan, hogy az emberiség erkölcsi és tudományos törekvéseinek bőven több a felénél azon keserves harcnak szolgálatában áll, melyet egyesek és nemzetek a létért, azaz mindenkori tényleges kialakulásukért vívnak, s így a nagy körforgás tényleg elkerülhetetlen hatalomként magával ragadja a szellem összes tevékenységeit. Hanem azért igaz az is, hogy a nagy körforgás csak azon keret, melyen belül a szellem magasztosabb alkotásai készülnek; igaz, hogy az éhség és szerelem periodikus fellépése miatt az öntudat bizonyos fokig ösztönmentes állapotokban is leledzik s ez állapotokban az érzékek alkotásaiban s a gondolatok rendezésében találja boldogságát és üdülését. Az ember, a ki csak éhsége és szerelme után él s ebben találja teendőinek összességét, épen ama két ösztön periodicitása miatt menthetetlenül rabjává lesz az unalomnak s prédája az öntudat leggyötrőbb kínjainak. Az öntudat azért meg nem nyugodhatik a nagy körforgás sikeres lefolyásában; épen magasabb, periodicitástól független, azért örök ösztönei s így valódi tartalma, parancsolólag követelik fejlesztésüket, hogy a mi öntudatlan kincse volt az öntetnek, azt maga előtt öntudatos világszerkezet képében meglássa. Az ember jelentősége szerint különbözők a világképek is; de ezen „metaphysikai vágy”, a jelentő ösztönnek kialakulás utáni vágyódása, egy ember szelleméből sem hiányzik s akár nagyobb és igaz, akár csekélyebb és téves világfelfogás szerzésére törekszik. Ezen igyekezetben pedig az öntudat a bíráló és mérvadó. Az ő állapota dönt a világkép megállása vagy változtatása felett s annyiban benne kell azon mozgató elemet keresni, mely a jelentés magaslatára felemelt ösztönök között a harmóniát létesíteni iparkodik: mert az öntudat saját maga megelegetését csak az által érheti el, hogy összes ösztönei, tehát a jelentő is, egymással természetüknek megfelelő rangfokozatban kapcsolódva, harmonikus egységgé öntudatosan is szervezkedjenek. Az öntet összes kapcsolatai értéktelenek volnának az éntre nézve, ha az öntudat szervezkedésükről nem tudna vagy ha szervezkedésük eredménye az öntudat állandó fájdmával végződne. Az

öntudat maga pusztulásnak indulna, ha ezen fájdalom gyökeret verne benne; de maga az öntet is megbomlanék, ha kapcsolatai és az én között ezen célszerű vonatkozás elő nem állana. Épen azért az öntudat, mely az összes ösztönök változásait együtt szenvedni át, saját maga megtartása céljából oly módon lesz kénytelen az ösztönök kapcsolataira visszahatni, hogy azokban ne csak az öntet pillanatnyi megnyugvása, hanem állandó harmonikus kifejlése is helyet találjon. Az öntudat ezen tevékenységén azonban csak a maga lényeges természetét fejt ki; s épen az ennek ezen önkifejlése képezi azon még hiányzó tevékenységi elemet, melynek feltüntével a szellem élete céltudatos tettek sorozatában nyilvánulhat. Ennek kifejtése fővonásaiban a jelen szakasznak feladata.

44. Minthogy ezen szakaszban tüzetesen az alany természete és funkciói viszonya a tárgy alkotó tényezőivel fejtegetendő, azért mindenek előtt állapítsuk meg az értelmet, melyet ezentúl az öntudatnak tulajdonítani szándékozunk.

Az öntudat alatt mi a tárgyi tényezők összességével szemben egy ép oly reális valóságot értünk, mint a milyent a tárgy organismusa élénkbe állít. Ezen felfogásunk mellett első sorban a közvetlen tudattény tanúskodik, mely soha sem mutat alanytól független, hanem mindig csak oly tárgyat, mely az alanyra nézve létezik és másképen nem ismeretes. Az alany-tárgy kettőssége azért vagy egyik oldalán sem mutat valóságot s így a tárgy sem az, — a mi azonban monstrosus ellenmondás lenne, mikor sem alany, sem tárgy nem való s mégis egységük valóság és pedig az egyetlen közvetlenül ismert valóság; — vagy pedig az alany ép oly valóság, mint a milyen a tárgy. Felfogásunk számára tehát az alany, mint az öntet egyik fele, absolute létező s oly bizonyos, mint a milyen a tárgy. Támogatjuk ezen felfogást második sorban azon ismereti ténynyel, mely szerint a tárgy csak az alany feltevése mellett keletkezik. A tárgy ugyanis ránk nézve a más; más azonban csak arra nézve létezik, a ki magát éni bírja. A mennyiben tehát az alany magát közvetlenül bírja, azaz: (én=én) egysége, csak annyiban mondhatja, hogy valami rá nézve nem én s csak ezen nemén van érte akkor, a mikor valamit másnak bélyegzünk. Az öntudat annál-

fogva ismereti feltétele és előzménye magának a tárgynak is s így ép oly valósággal létezik, mint maga a tárgy, melyet állított. Támogatja végre tételünket azon körülmény, hogy az öntudat minden levezetése, bármilyen legyen is kiindulási pontja, nyilvános petitio principiiben kénytelen szenvedni, — a mi annak jele, hogy az öntudat nem hogy valaminek tulajdonsága, kifolyása vagy következménye lenne, ellenkezőleg mindennek az abszolút priusa. Nem lehetne egyáltalában szó sem világról és tárgyról, ha az öntudat biztos alapjára nem támaszkodhatnánk, melyben saját magunknak közvetlen birtokában élünk.¹⁾

Nem titkoljuk magunk és olvasóink előtt azon nehézségeket, melyek ebből az öntet egységének, másfelől az ismerés természetének felfogása elé gördülnek. De ha e nehézségeket soha semmi módon megfejtani nem is bírunk, még akkor sem szabad egy oly fundamentális tudattény meghamisítását megengednünk, mint az öntudat. Ezen tény nem csak a közvetlen önismeret sarkcsillaga, hanem sarkköve mindazon, értékükben abszolút becsú, alkotásoknak, melyeket az öntudatos észlény élete, kisebb-nagyobb tökéletességben, de mindenkor létesít. Az egyéniség egysége képezi ezen elvitathatlan alaptényt s csak félreértett következetesség vagy helytelen önismeret jeleit látjuk azon újabb vállalkozásokban, melyeknek csodálatos bölcsesége azon pyramidalis tételben nyert kifejezést: „qu'il existe en chacun de nous plusieurs personnes morales”.²⁾ Ilyen áron az én nehézségeit megvásárolni nem vagyunk hajfandók; az egyéniség egysége minden szellemi tevékenység előfeltétele.

Az öntudat ennél fogva a tárgygyal egyrangú valóság. Hanem elfelejtani nem szabad, hogy az öntudat csak egyik oldala a valóságnak; az öntet tapasztalati alakjában mutatja nekünk ezen kettősséget, a mely az öntet valóságában, felismerhetetlen módon, erősen megszerkesztett egységgé olvad össze. A tapasztalat számára ezen transcendent egység

¹⁾ Ezen tételek részletes bizonyítását adtam a *M. Philos. Szemle* 890-diki évf.-ban 354-424. lapokon.

²⁾ *Revue des deux mondes* 1891. 4-e livraison, 855. 1. mondja ezeket *Alfred Bittet*.

két koordinált ágra szakad. Épen ezen coordinatiojuk teszi már most szükségessé, hogy, tartalmi azaz minőségi különbözésük mellett, a valóság eme két ágteje természetében egyező legyen, mert egy és ugyanazon egységnek nyilvánulásai. Az öntudatot, ezen természetét tekintve, kezdettől fogva az ösztönök közé soroltuk, a mivel csak azon tulajdonságát kívántuk jelezni, hogy eleve megállapított minősége törekvés, conatus, alakjában nyugszik az öntetben, melyből az inger a valóságba kifejti. Ezen formai természetét illetőleg tehát az öntudat és a többi ösztönök között különbség nem áll fen (v. ö. ezen Részben a 7. 14. §§-okat).

Annál mélyebbre ható különbségre bukkanunk, a mikor az én-ösztön tartalmát más ösztönök tartalmával összehasonlítjuk (a miből egyúttal elválasztásának jogossága is kitűnik). Csak ezen ösztönben rejlik az önmegkettőzés és önösszefoglalás tevékenysége, mi által közte s az obiectiv ösztönök között a leggyökeresebb különbség tárul fel. Az önösszefoglalás formai actusa ugyan ismétlődik a többi ösztönökben is; minden ösztön részszzerű köttetéseit egységébe visszakapni igyekszik (a minek kifejezése a synchysis és sympexis associate alakjai v. ö. II. R. 39. 42. §§-okat). Azonban ha ezen visszaráadás az erővel elszakított pusztá képnél sikerült, az ösztön homogen continuuma áll előttünk, melyben a különödés megszűnt, minthogy épen csak a külső inger hatalma vitte át az ösztönbe. Ellenben az öntudatnál ezen visszaráadás után is fenáll a duplicitás, melyet a kibocsátó és kibocsátott én feltüntet s melynek lényeges és állandó egysége az én. Ezen visszaráadás az én életének csak egy momentuma; a kibocsátás s visszaráadás ugyanazon folyamatnak két phasisa, az én életének lélekzetvétele, kilehellés és belehelés. dagály és apály, — mint a protoplasmánál a nyúlvány kivillanása és hirtelen visszahúzódása, — s mindezekben mindenkor ugyanazon egy ösztön nyilvánul, mely ezen lélekzetvétélben mindig maga magát állítja s megvalósítja.

Ez önösszefoglalás, melyet nagyon jellemzően „összeszedés-”nek („sich sammeln”) nevezünk, nyilván az önkibocsátást bírja előzményül s így az én önmegvalását vagyis a valóságban kettős voltát. Az én természeténél fogva kettős lény; e

természete végső tény, melyet ép oly kevésbé szükség tagadni, mint nem tagadjuk a vonzó és taszító erőt, s ép oly kevésbé lehet magyarázni, mint nem bírjuk a chemiai elemek sajátos természetét magyarázni, a nélkül, hogy specifikus voltát azért tagadhatnók. Minthogy pedig kettős lény, azért élete csak ezen kettősség kifejtésében vagy állításában nyilvánulhat s azért, a míg magát állítja s magával mint állító szemben marad, életének nyilvánulása e kettősség egységesítésében áll. Az én, mely állít, más mint az állított, s mind a kettő mégis azonos a való én egységében, mert csak erre nézve áll fen az én kettős léte, mint én-alany és én-tárgy. E kettőnek egysége az én valósága.

Ezen egység azonban a kettősségben azért nyilvánul, mert önkénye kívánja, mert ez az ő természete. Az ének jellemző alapvonása *tevékenységének önkényessége* (spontaneitás). Az önkényesség fogalma is ellenmondásokat látszik tartalmazni, miket azonban a momentumok tiszta megkülönböztetése megszüntet. A főnehézség állítólag az oktörvényben rejlik, mint a mely minden nyilvánulás (tehát az öntudaté) számára is egy indító okot követel. Ezen kifogás azonban az oktörvény jelentésének és szerepének félreértésén alapul; s még abban az esetben is, ha az oktörvény a lényegnek, s nem a változásnak, volna törvénye, az oktörvény alól kivételt kellene elismernünk, ha az én önkényessége tény gyanánt volna kimutatva. Jelen esetben azonban a helyes distinctio az ellenmondást megszünteti. Az oktörvény ugyanis a változások törvénye (v. ö. I. R. 30. §.); az öntudat minden változása tehát szintén okot fog feltenni. Ámde a tevékenység, a melylyel az én magát kettős lény minőségében állítja, nem az én *v á l l o z á s a*, hanem az *en önállítása* és *érvényesítése*. A haragnak, mint az öntudat változásának van oka valamely képben; de az öntudat tevékenységének, melylyel magát megragadja, nincsen oka, mivel az öntudat maga ezen tevékenység és egyéb semmi. Ezen tevékenység számára okot keresni azért éppen annyi lenne, mint a létnek okát fürkészni, — a mit az oktörvény, mint változások törvénye egyenesen megtilt. Az öntudat önállítása számára tehát okot kívánni, nem egyéb, mint az öntudat tiszta életébe a lét

kiolvasztott salakját belevinni. Ha az ént szemléletileg valami indifferent pontnak vennők (s így szokták némelyek magát, a szellemet is felfogni), akkor meg volna engedhető ezen kérdés: miként és miért lesz ezen pont tétlenségéből az öntudatnak folytonos önkiegészítő (redintegrálódó) lüktetése? A közvetlen tudattény azonban ilyen holt pontról nem tud semmit; a pontnyi lét csak az én által fixírozott hideg, holt salak, a melyből az én valóját, az életnek ezen folytonos rhythmusát, kioltottuk.

Ekkép az öntudat nyilvánulását az oktörvény alá fogni azért nem helyes, mivel az öntudat ezen nyilvánulása épen az öntudat létele, lényege, — a lényeg számára pedig okokat keresni nem tanácsos, mert nem lehet találni. Az egység, melynek két tagja az én-alany és az én-tárgy, folytonosan tevékeny és semmi ingerre nem szorul, hogy működjék; mert ha ingere kellene erre, akkor az ingerlés előtt tétlennek kellene tekinteni, holott az én lényege a pusztá, merő tevékenység, melylyel magát folyton állítja s visszazaragva felismeri. Az önkényesség jelzője tehát semmi egyebet nem tartalmaz, mint csak azt, hogy az én folyton magát megragadhatja a nélkül, hogy ehhez valami rajta kívül fekvő indokra volna szüksége.¹⁾

45. Ezen önkényesség jelentése a szellemi életben bővebben úgy határozódik, hogy az öntudat tetszése szerint visszahúzódhatik onnan, a hol az öntet célja működését nem követeli. Mert az én épen azért, mivel ösztön a többi ösztönök között s az öntet egységének egyik fele, folytonos viszonyban áll a többi ösztönökkel azaz az öntet másik felével, mely rá nézve a nemént jelenti. Ugyanazon tevékenységgel pedig, melylyel a nemént magától elhárítja, saját magát állítja s visszazaragva magát egységébe, a nemént elhagyni képes. Ezen,, az én önkényessége által követelt, fogalmi tételt a lélektani tapasztalatok bősége igazolja s világossá teszi.

Az én minden önállósága mellett ugyanis csak egyik fele a valóságnak; az öntet nem csak én, hanem más is, az öntet magáról tud, de egyúttal lát, hall, gondolkodik stb.

¹⁾ V. ö. különben II. Kész 35. §. 2., hol az okkeresés lélektanilag az öntudat tevékenységéből van magyarázva. Az okviszony csak az én és nemén között bír értelemmel.

Épen azért minden tevékenység, melyet a tárgy kifejt, az öntet egysége miatt az éntre is terjed át s az én által az önlét egységére (azaz az abszolút éntre, mely = [én+nemén] egysége) viszonyíttatik. Az én e szerint a nemében folytonos izgatóját bírja, melyet az öntet egységére visszavezet s annak fentartására irányít; mert az öntet csak az éntben ragadja meg magát azaz: tud magáról s kötetései és bajai csak az én által ítéltetnek meg olyanakul s gyógyíttatnak az öntet épsége céljából. Innen (az öntetből) erednek magának az éntnek fájdalmai és örömei is, melyek voltaképen csak jelzői sokkal mélyebben fekvő tüneményeknek, miket az öntet sötét öle zár magában. Az én ezen más belétódulását szükségképeni módon magából elhárítja; miként? az e helyen nem kérdés tárgya (v. ö. a II. R. 25. §. valamint a 8. §-ban mondottakat), de a tényt az én tisztasága követeli. Azonban ezen elhárítás a tüneménynek csak egyik oldala; a másik az én pozitív megállása, mely az én-tárgy kihelyezésében s egységbe visszazugadásában rejlik. A nemén kizárása tehát az én önállítása s a nem éntből való visszahúzóódása reális egységébe. Ezen tüneményt tapasztalá-
 ulag úgy ismerjük, hogy az én a tárgyi képtől figyelmét elvonja s ennyiben a tárgytól független azonosságában magát megéli. Ezen lélektani tapasztalatot úgy is szokták kifejezni, hogy nincs öntudat valami másnak tudata nélkül, tehát én magamról csak az által tudok, hogy másról tudok. A tény azonban (mint a 44. §-ból következik) az, hogy nincs tudat öntudat nélkül; nem tudhatok másról anélkül, hogy magamról tudnék, lévén a más csakis az éntre nézve más. Az öntudat azonban minden más nélkül is ellehet, a mint azt ájultságból felérzők tanúsítják, kiknél az első adat a létezés érzete, azaz az én önmegragadása, az öntudat. S épen azért, mert minden tudatban van az öntudat, mint önmagát megőrző s a mást elhárító momentum, épen azért van rá lehetőség, hogy az öntudat a tárgyi képtől elvonatkozik, magába visszahúzóódik vagyis a tárgyi képet elejtheti. Az elejtés tehát az én természetéből folyó önkényes tett; mert az én természetében rejlik az önösszefoglalás (melyet csak idegen erő képes meghiúsítani), ezen önösszefoglalás pedig másnak kizárása s így a tárgyi képek elejtése.

Az en ezen önösszefoglalása a neménre nézve egy más nevezetes következménnyel is jár, melyet a megakasztás (inhibition) tünetnyének neveznek. A tárgyi képek ellenében az én elzárkózhatik, — mennyiben tőlük elvonatkozik. Az én ezen tevékenysége azzal együtt jár, hogy más képekre fordul, — a mi az én örökös spontan önállítása mellett szükségképen előfordul. Minthogy ugyanis az én és nemén az öntetben reális egységgé összeolvadnak, azért az én és nemén között folytonos vonatkozás áll fenn s a tárgy minduntalan az éntől távolul, hogy az öntet egysége fenállásában biztosíttassék. Így történik, hogy a magát állító én mindig feléje törekvő képekkel találkozik, miáltal az elejtett kép magától elesik s feltörekvésében megakasztatik. Az én ezen tevékenysége tehát az önösszefoglalás önkényességéből folyik s csak a tárgyra nézve jelent egyfelől megakasztást azaz elejtést, másfelől elősegítést azaz fogadást. Mindezekben az én önkényességével van dolgunk, melylyel magát állítva, minden idegenszerűt elejt és megakaszt.

Ámde mi az elejtés logikai előzménye? Nyilván való, hogy az elejtés már csak akkor állhat elő, a mikor a kép az énnel határozott viszonyban állott; mert az elejtés e viszonynak önkényes felbontása. S itt akadunk az öntudat legnevezetesebb működésére, melyet pusztán önkényes önállítása által végez. A mint ugyanis az éntől valamely más ösztön hat s annak állapotát megváltoztatja, az én önmagát azzal tartja meg, hogy magát állítja, azaz tárgyul kivetíti s e kivetítésből magát visszarágadjja. Ezen kivetítés a kötés irányát követi s ott állapodik meg, a hol a kötés forrása bugyog pl. a látás által meghatott én a látási adattal szemben úgy tartja meg magát, hogy a látási képet a (feltételezett) tárgy pontjáig kivetíti s aztán magára visszafordul s önigenlésében lételéről meggyőződik. Ezen kivetítésben az én és tárgya egységet képeznek s az ilyen objektív én épen a tér, melybe a tárgyi kép kivetítettik.¹⁾ A meddig az én ezen iránybeli tevékenysége fenáll s a visszafordulás be nem következett, addig a kép nyilván az én hatásától el nem szakadhat, hanem oda szegeztetik s ott maradni kénytelen, a hova s a meddig az

¹⁾ Erről szól jelen mű II. 29. és I. 45. §-a; amaz a tért, mint járulékot fogja fel a képekben.

én ezen hatása vetítette. A képnek ezen viszonya az énnel szemben a szegzés (fixatio), melynek következménye azon tudat, hogy az én más, mint a kép, — vagyis a kép obiectivatiója, tárgyiasítása.

Az én ezen tevékenysége, melylyel, magát a képpel szemben érvényesítve, azt szegzi, köztapasztalatunkban f i g y e l e m n e k neveztetik. A figyelem jellemző vonásai, úgymint 1. a kifelé irányulás, 2. obiectiv volta, mely az érzelemtől független, 3. önkényes irányítása, mind az én ezen önállításából érthetők. Az én ugyanis a figyelmezésben önmagát kivetili (amaz ideális egységből, a mely az én — én kettőségét magába zárja) s ezzel a kép síkja felé irányul; az én továbbá itt csak a maga lényegét állítja s így még minden határozottságtól (azaz érzéstől) ment tevékenységet végez; végre azonban a figyelem, a mennyiben az énnel önállítása, a tárgyi képet elejtheti azaz figyelmét elfordíthatja. Míg az első vonás a figyelem subiectivitását, a második, érdektől, vagyis az én ösztönterhelt állapotától való különbözősét megmagyarázza, addig a harmadikból érthető a figyelés látszólagos szabadsága, mely a lélektanokat arra vezette, hogy activ és passiv figyelem között különbséget tegyenek (Wundt), ámbár lényegében a figyelem mindig az énnel actusa s így szenvedőlegessége csak az eredetre nézve bír jelentéssel.¹⁾

Hogy a figyelmezés az öntudattal igen közeli viszonyban áll, azt a legtöbb lélekbúvár régóta tudja; hogy azonban nem a képek közti viszony (apperceptio), hanem az én és a kép közti viszony az, mely a figyelmezés alapját képezi, azt még most is igen sokan félreismerik, és pedig azért, mert az énnel szerepét a szellem organismusában helyesen körül nem irták. A figyelmezés a mi tanunk szerint az én azon tevékenysége, melylyel magát a képpel szemben állítja, — s mivel ezen önállítás a kép elhárításával karöltve jár, azért az én a képre az által figyel, hogy magát állítja. A két folyamatot azonban, mely a figyelmezésben egygyé olvad, az én kettőnek képes felfogni s ez abstractio önállósítása okozta azon látszatot,

¹⁾ A figyelmezés részleteire nézve 1. *Magy. Phil. Szemle* IX. 386. sz. „Az öntudatról” szóló cikkemet; történelmi felfogására nézve *Volkmann Lehrb. der Psychol.* II. 201. 1. s. cikkemet.

mintha az önállítás és figyelés két különböző tevékenység lennének. A dologban az igaz mag a következő. Az én önállítása s a kép kivetítése reflexiv actus, a melynek egy és ugyanazon pillanatban öntudatosnak lennie nem kell. Amde az én-alany, a melyre nézve az én-tárgy létezik, az én-tárgy ezen kifelé haladó actusát megfigyeli; ezen megfigyelésben látja a tevékenység kifelé [való irányulását. S így a következő phasisok állanak egymással elválaszthatatlan kapcsolatban. 1. Az én a képre fordul, azaz szegzi, — ez az én öntudatlan reakciója; 2. az én figyel e reakcióra, — s ezen reakció a kép ellen az énré nézve figyelmezés; 3. az én figyel ezen „figyelőre s visszazagadva a képre figyelőt és a reakcióra figyelőt, feloszthatlan egységbe záródik, mint magáról tudó s magát figyelmezésében megfigyelő én. Ezen 3 phasisban az igazi figyelmezés azon actus, melylyel az én a tárgyat szegzi; — de mivel az én ezen figyelmezésben magát ismeri *meg*, azért az én magára figyel; végre a megfigyelő és figyelmező azonossága kiderül s ez azonosságban az én magába tér, bírja magát, tud léteieről, vagyis, mivel létele = e tudása, tud magáról. Ebből következik, hogy a figyelmezés nem az én, hanem annak actusa; továbbá következik, hogy az én csak addig figyel a képre, a meddig magára nem figyel. A mint magára figyel, az én egysége előtt az én-alary és az én-tárgy állanak s a kép eltűnik. A tárgy megfigyelése, az abba való elmerülés e szerint az ön megfigyel esnek vagy az öntudatnak akadálya, mert az öntudat önmagának összefoglalása. Azért a tudat, mint tárgynak tudata, az öntudatot meggátolhatja, mivel a figyelem, melyben a tudat nyilvánul, semmi, egyéb, mint az én-tárgy tevékenysége, az én-tárgy pedig csak az én-alanylyal együtt képezi az én egységét. Az öntudat és tudat ezen antagonismusa épen az öntudat meg^ralósulásában bírja magyarázatát; s ép azért a figyelmet nem vettük ennek, hanem oly actiónak, melyre az én újra figyelhet, vagyis én-tárgynak, s így azon legvégső pontnak, meddig az ént érteni s tapasztalati egyszerűségében megtalálni lehetséges.

46. Két teendő vár már most mi reánk: egyfelől az öntudat tevékenységének hatását a képekre megállapítani, másfelől

azon alkotásokat megvizsgálni, melyek egyenesen az öntudatnak köszönik léteüket.

Az öntudat, alaptevékenységéből kiindulván, melyet az önkényes, azaz folytonos, megszakadás nélküli önállóságban találunk, az öntudat alapactiója a kivetítés, mely a tárgyra nézve szegzést jelent, s az öntudat megvalósulása percében (azaz az én = én előállásakor) a kép elejtésében nyilvánul. Az öntudat ezen obiectiv kihatása a tárgyra való figyelés, mely az én-alany részéről ismét az én-tárgyra is fordulhat s a kettőnek (én-alany és én-tárgy) összefoglalásában az öntudatot mint actust (nem mint holt létet, még ha képzetnek neveznök is) létesíti. E megfigyelésből kell kiindulnunk, az én egyéb tetteit megállapítandók.

A figyelmezés az én actusául az által is bizonyul, hogy a tárgyi kép távollétében is végbemehet, az önmegfigyelésben. Ezen önmegfigyelés a legközvetlenebbül adott tény s mindaz, a mit azon túl az obiectiv figyelemnél tapasztalunk, ezen alanyi actus közvetlenül ismeretes voltából nyeri értelmezését. Már pedig azon actusban, a melylyel az én magát megfigyeli, semmi egyéb nem létesül, csak az én maga. Létesül azonban valósága szerint, mely az én-alany és én-tárgy egysége. Az én tehát magát megfigyelve magát valósítja meg maga számára (Hegel szerint lesz „für sich”, a mi „an sich” volt). Az önmegvalósulás tehát az én önmegkülönböztetése által megy végbe, vagyis az én magát magától eltaszítja, megkülönbözteti. Az én tehát két tagba vetődik szét: a megfigyelő én-alanyba és a megfigyelt én-tárgyba. E kettőnek összezapódása az önigenlés, a létről való közvetlen tudás, — ama kettőségnek tudata pedig az öntudat. A kettőség felett tehát áll az egység, mint a figyelő és figyelt különbözőségének megfigyelője, de úgy, hogy e kettőség tudata rögtön az egység és azonosság tudatába csap át; Az ennek önmagára fordulása tehát az én kettős voltának felderítését eredményezi; nem a kettőséget (hiszen az az én természetes alkotása), hanem e kettőség nyilvánulását és a két tagnak relativ állandósítását vagy maradandóságát, melyet az én mégis bármikor megszüntethet.

Az én tehát szegzése által merevvé teszi saját magában

a folyékony különbségeket is; mennyivel inkább fogja megmerezíteni a különbséget ott, a hol az tényleg az ösztönök, minőségében azaz tartalmában találta. A kép ráhatását magától elhárítva, azzal egységbe olvad össze; de a figyelő én-alany ez egységben rátalál magára, mely a képet szegezte s a képre vagy másra. Csak a megfigyelés felületessége adott okot arra, hogy egyfelől a képben az öntudat nyomait észre nem vették s tagadták, másfelől a képet is az öntudat alkotó részül tekintették. Pedig ezen felületességek mindegyike egy-egy messzeható tévedésnek forrásává lőn.

Ha ugyanis a szegzett képet vesszük tekintetbe, akkor az én önösszefoglalása megakadván, nyilván a képet kell azon egyedüli valónak venni, melyet az öntudat úgynevezett ténye tartalmaz. Pedig ezen kép csak az öntudat számára kép, mert csak az öntudat jelzi magától különbözőnek, másnak és így képnek s általában valaminek; s csak az öntudat, mely magát közvetlenül bírja soha meg nem változó, örökéletű szellemiségében, csak az képes ezen valamit magával rokonnak, ugyanazon öntet egyik nyilatkozásának azaz szelleminek minősíteni.¹⁾ Vedd el az öntudat tiszta szemét, mely e másra pillant, s a más örök homályba süllyed és nem létezik többé!²⁾ Hanem másfelől tévedés volt a képet az öntudat pusztá mozzanatává tenni. Az utólagos önösszefoglalás előtérbe állítja ugyan az ént és rangban leszállítja a képet; de a kép ezen leszállítás után is ott áll az öntudat mellett, mint tőle különböző, más s az öntudat tényét meghamisítják, a kik ezen mást az ő egyszerű azonosságába mozzanatul becsempészni törekednek. Ekkép a képben mindenkor az öntudatot is találjuk, de ezen organikus egységben maga az öntudat leli meg a saját nyomait s önállóságát szembeötlő módon azzal tanúsítja, hogy magába szállva, a képet, mint idegent, elejti. A lélektani analysis, melyet a kísérletek is támogatnak (v. ö. Scripture kutatásait az 51. §-ban), annak nyújtja igazolását, hogy a valóság (és ez a kép) nem egyszerű, hanem synthetikus természetű (v. ö. I. Rész 13. 14. §§.).

¹⁾ Ezt teszi a cselekvés fogalmának alapján v. ö. II. Rész 35. §. 1.

²⁾ V. ö. a kép fogalmát II. 18. §.

Az én első nyilatkozata ennek alapján analytikai, — hatása önmagára az én-alany és én-tárgy kettőségét állítja elő, — s ezen elemző hatása minden képbén, minden valóságban ismétlődik. Először is az öntetet veti szét az én és nemén tagjaira (miért is e kettőséget az ismeret alapfeltételül állítottuk oda I. R. 22. §.); azután saját, magát veti szét én-alany és én-tárgyra; továbbá a nemént szétbontja alap-tényezőire, melyeket ezen részben ösztönöknek nevezünk (v. ö. 7. §.). Végre ez ösztönökben a mást újra specifikálta, mint az ösztön elágazódásait (pl. az érzéki ösztönnél), s e végső különödéseket újra önállósítva, azok puszta képeit és a szellemi életnek elemeit nyerte. Ekképen az én hatalmát tapasztaljuk mindenütt, a hol bontásról, elemzésről, felosztásról, egyszóval elkülönítésről, szegzésről s így szétválasztásról van szó.

És ez másként nem is lehetséges, mikor egy oly tényezővel állunk szemben, melynek belső lényeges actiója a kiilönítés, melynek hatalma minden másnak pórusaiba beleékelődik mint a gyémántpor a kemény kövek lyikacsaiba, s azt mint idegenszerűt annyi részre robbantja szét, a hányféleképen benne ismétlődik azon folytonos tagadás, az azonosság kéréletlen szétbontása, melylyel magát, a jól ismerttet, az idegentől megkülönbözteti, hogy maga magánál maradjon. Ez azon szellem, melylyel Mephtstopheles alakjában találkozunk, kinek örök elve a tagadás: „Ich bin der Geist, der stets verneint.” S ha csak az éntől függne, ha nem volnának törvényes karok, az örök valóság nem ingadozó törvényei, melyek az egységet kierőszakolják az én ellenében is, akkor az öntet szétbomlanék az én önző büszkesége miatt, — a mint ezt az exaltait állapotokban, vallási paroxysmus kitöréseiben az egész történelmen végig az esztelen, mert az öntet egységét veszélyeztető, önkínzásokban, hihetetlen gyötrődésekben észlelhetjük. Hanem az énnel szemben ott áll a nemén compact, természetileg alapos, felbonthatatlan szerves egysége. Ezen egység először a test és lélek kettőségére válik szét, az öntudat hatása alatt; az egység azonban ezen szétválasztás után is egységnek marad, melynek részei kölcsönösen fentartják magukat: a test táplálja a lelket, a lélek őrzi a testet. Közelebb

megtekintésre a test a maga éltető, mozgató ösztöneivel, a lélek érzéki, jelentő ösztöneivel szembe állanak egymással. Azonban a szétválasztás után is az egység felbonthatatlan; az egység kapcsoló erejével összefoglalja a különböző nyilvánul ásókat és pedig a hiány és kielégedésének vastörvényével kényszeríti egymáshoz. Ezen synthetikus viszonyt az ösztönök között a kapcsolódásban megvizsgáltuk s annak formái képezik ez egység érvényesülésének módjait. Ezen kapcsolódás az öntudat nélkül is működik; az álomban az éltető ösztön minden más ösztönt táplál vérével, a mozgató ösztön reflexive működhetik, az érzékletek felköltik a velők kapcsolatban volt emlékezeti képeket, ezekhez járulhatnak a jelentés képei s hosszú sorokban egész problémák megfejtését eszközölhetik, — a beszéd és kifejezés minden módja juthat érvényre. Mert mindezen functiók az öntet felének egységét alkotják s ezen egység, melynek ők csak momentumai, valóság s épen e mozzanatokban bírja való létét.

Épen ezen nemtudatos synthesis az öntudat hatása alatt felbomlik alkatrészeire. Valamint a kép, mint egység, az öntudattól különbözőnek bizonyul az által, hogy emez tőle visszavonul, — ép úgy a kép részei az öntudat tovavonulása által válnak el egymástól s domborodnak ki önállóságukban. Egy tájkép részeire bomlik az által, hogy az öntudat a látási kép egyes pontjain végig vonul, azokat egyenként szegzi s ezáltal egymástól és magától való különbözősüket megállapítja. Ezen actus tisztán és merően analytikus, boncoló s eredménye az ösztöni kapcsolatok ideiglenes elszakítása; a hol az öntudat elvonult, ott az ösztön continua öszszecsap a részek discretiója felett, valamint a kődobással széttépett vízfelület a kő elsülyedtével újra visszanyeri sima felületét. Ugyanezen elvet látjuk érvényben ott is, a hol az öntudat mesterseges erősítést szerez magának eszközök segítségével, milyenek a hang- és színbontó, valamint a nagyító apparátusok.

Ezen fejtegetésekből világos, hogy az öntudat a legexclusivebb természetű; kizárja magából a nemént, kizárja az én egyik alkatrészéből a másikat, szétszakítja azt, a mi egymással összeolvadt, kapcsolódott, összenőtt, — s ha ezt megtette, magára visszafordul s önsorsára bízza az elejtett nemént.

Azonban, az öntet egysége nem engedi ezen megoszlás megvalósulását s merev megállapodását. Az öntudat csak egyik fele az öntetnek, az, a melyben maga lételet megtudja; hanem épen azért az én a neméntől el nem szakadhat, jóléte a nemén jólététől függ s ha önző magányosságában a neméntől el akarna válni, ennek fájdalmai viszaviszik az egységbe s koordinációját a neménnel hatásosan emlékezetébe hozzák. Hogy mi módon megy ez végbe, arról semmi határozott képet nem alkothatunk magunknak; hanem hogy a nemén minden kötetését az én együtt kénytelen átérezni, az tény s ezen tény arra utal, hogy az öntet egységében a nemén és a tapasztalati öntudat közvetlenül érintkeznek, habár ez érintkezés módja előttünk teljesen ismeretlen.

47. Az öntudat analitikai hatását, melylyel az öntet alkotásait elemeikre bontja, mint láttuk, az öntet egysége tartja bizonyos korlátok közé szorítva. El-elszakad, és újra láthatatlan erővel visszakényszerítetik a körforgásba, melyet az öntet önfentartásai alakítanak. Ezen visszakényszerítést a nemén direct hatása vagy az önteten áterjedő ingerlése eszközli. Lehet ugyanis e hatás vagy olyan, hogy az ösztönök sorsa fájdalom alakjában az éne közvetlenül hat, — vagy pedig olyan, hogy ezen sors előbb az öntet nemtudatos egységébe hatol s csak onnan gyakorolja az öntudatra készítő nyomását. Mind a két esetben az öntudat önkényessége csorbát szenved, a mennyiben az én valóban változást, más által való lekötést él meg. Ezen állapotban az én megtudja, hogy a nemén rá nézve nem idegen s ily szorultságában megszülemlik benne azon gondolat sejtelve, hogy maga és a nénién csak egy összvalóságnak koordinált tagjai, melyben, épen egységes volta miatt, minden alkotó tényező a maga természetét követheti s tartalmát kialakíthatja ugyan, de csak azon határokon belül, melyeket ezen összvalóság fenállása megvont. Ezen határokon túl kezdődik a részek bűnhődése, a fájdalom, s az összegység uralma, mely a maga célját az egyes részek céljai felett állónak bizonyítja.

Az öntudat ezen állapota, melyben az öntet fenállása vagy bomlása felett értesül, az öntudat érzelme; azonban, mellőzve most ezen complicatiót, kövessük az öntudat analitikai

tevékenységét további haladásában. Az én tehát szembesíti magát a képet: de e szembesítőt magát is újra szembesíti. Van tehát én: én!: kép, azaz hármass viszony; az első az én, viszonya a képpel, — ez nemtudatos reactio; — a második az én viszonya az (én:kép) viszonyával. E második viszonyban az én magát és a képet viszonyban levőknek állítja. Az é n ezen állítá s a az í t é l e t.

Ezen nevezetes formát közelebről kell megvizsgálni mélységes jelentésében. Az én önkénye kivetíti az én tárgyat s visszaragadva azt, egységbe záródik össze. Az első actio puszta kivetítés; de a kivetítés alanyát hozzávéve kapunk egy viszonyt, mely van kivetítő és kivetített, én-alany os én-tárgy között. Ezen viszony az én egysége számára úgy fejeztetik ki, hogy én-alany = én-tárgy vagyis az *én=én* s ennek kifejezése és valósága az én egysége. Az első ítélet ennél fogva az, hogy én = én; ezen ítéletet az absolut én hozza úgy, hogy a két ént egymással szembesíti s azután e szembe-sítést azáltal megszünteti, hogy a kettőséget egyszerűen vissza-vonja. Az ítélet áll tehát 1. az én-alanyból 2. az én-tárgy-ból 3. azonosságuk állításából, mely realiter az öntudat actusában nyilvánul. Az ítélet tehát ezen fokon valódi önmeg-oszlás (Ur-theilen, Hegel szerint) s ez önmegoszlás összefog-lalása, megszüntetése. Ezen schema szerint tehát az ősitélet-ben van alany (S), állítmány (P) és a kettőt összefoglaló kapocs, mely itt nyilván az én egységbe olvadása (0).

Ezen ősitélet, mely minden más ítéletben logikai és dinamikai alapként befoglaltatik, az én további fejlődésében maga is különödik. Az én ugyanis a nemént is állítja s ezen actusban a következők rejlenek. Először is a kivetített tárgy: másodszer a kivetítő tett; harmadszer e kivetítés megfigyelése; negyedszer e megfigyelő és kivetített én egybeolvadása, mely-nek végén marad az én és a tárgyi kép. Azaz schematic: kép — [kivetítés — figyelés] — én. Az én *a* megfigyelőt maga azonosságába visszavonva, a képet elejti s a viszonyt, mely volt a figyelmező én és a kép között, úgy fejezi ki, hogy az én nem = kép. Ámde a viszony, melyben az én a képet szegzi, positiv viszony s a kép és figyelem között levő ezen viszonynak elismerése a t o v á b b i í t é l e t, mely minden

más ítéletben benne foglalják s azért belőle analitice mindig kiszeghető. A viszony pedig ez: én megfigyeli a képet, vagyis én: kép; e viszonyt elismeri az én s így ítélik a maga és a kép közt fenforgó viszony felett.

A harmadik ítéletben az én analitikai hatása a képre terjed. Míg az első két Ítéletben az ítéletviszony azt fejezte ki egyszerűen, hogy a tárgy az alany számára van (mert a tárgyat az alany szegeztek), addig ennél az ítéletnél a lét egyszerű kifejezése helyettesére talál. Megjegyzendő, hogy 'az ítéletben mindig a szegzett tag képezi az ítélet logikai alanyát s így azt találjuk, hogy az ősi-ítéletben: az én (mely szegeztetik, azaz az én-tárgy) azonos az énnel, mely szegzi (azaz az én-alanyval) vagyis $\text{én} = \text{én}$, $S = P$, hol az egyenlőség az én visszaráadásának kifejezése; — ellenben a második ítéletben azt találjuk, hogy a kép (az én számára) van, azaz „S van” és az éntől különbözik (tehát merően léti ítéletek). A harmadik fokon a léti ítélet elmarad, s rejlővé lesz az új ítéletben. Ezen ítéletben ugyanis az alany a szegzett kép egysége, — szembe állítatik vele egyik, az én elemző hatása folytán tőle külön vált, alkotó tényezője, — s így az ítélet azt mondja, hogy az S viszonyban áll P-vel pl. az üveg töltve van. Ezen Ítélet keletkezéséhez hozzájárult 1. annak bizonyossága, hogy az (én—én) figyel, 2. hogy az én elhárítja magától a képet, azaz rá nézve van a kép. Minden ítéletben azért benne rejlik a létre való utalás, a mennyiben a lét az alanyra hatásban s az öntudat visszahatásában bírja kifejezését. Csak ezen előzetesen megejtett, de ki nem fejezett ítéletek után alakulhat a harmadik Ítélet: „az üveg töltve van.” Ebben az S az üveg összegysége; ez összegység momentumai az én-alany hatása alatt szétbomlanak s szemben áll egyik oldalon az üveg minden egyéb tulajdonsága, a másikon a teltség. Az öntudat visszavonulása a kettőt egybeolvadni engedi; de a meddig ott van köztük az én figyelmezése, ezen összealakulás, synthesis csak lehetségesnek van állítva. A synthesis valóságának ezen kifejezése, az Ítélet; e synthesis pedig az összegység és a résztét egymáshoz való vonzódásában, törekvésben nyilvánul. Ezen törekvés elismerése, lételének constatalása, itt a kapocs. S tehát P, a vonzódást pedig jelezhetjük symbolummal

(\leftarrow vagy \sim), mert általános s mindenkori kapcsolul ott van alany és állítmány között. S így: $S \leftarrow P$.

Az ítélet további kialakulásának fejtegetése ezen kötet határain kívül esik. De kötelességünkhöz tartozik az ítélet ezen keletkezéséből annak jellemző vonásaira tüzetesen rámutatni. S itt mindennek előtte szembe ötlük az ítélet öntudatos s így szabad, önkényes volta, mely azt a kapcsolatoktól lényegesen megkülönbözteti. Öntudat nélkül nincs csak rendszeres vagy szerves kapcsolódás és szerves megakasztás; egyik kép a másikat kiegészíti vagy az ösztön hiányát kielégíti egyfelől, — megőrzi minőségi határozottságát másfelől. Amaz a kapcsolás, emez a megakasztás, szerves alakjában. Azonban ebből éppen az ítélet jellemzője, az analitikai vonás hiányzik, hiányzik továbbá a létre való utalás. A képek, melyek kapcsolódnak, szervesen összefüggnek; de az ítélet tagjai csak az által lehetnek önállókká, hogy az én azokat magától s így egymástól is (haladva részről-részre) megkülönbözteti. Az Ítéleásban az öntudat éppen megakasztja a részek összeolvadását; csak megengedi, hogy egybetartoznak, de közbelépése az összefolyást, ha mindjárt szervileg haladó sorra is, megakadályozza. Ugyanezért a kapcsolatokból a létre való utalás is hiányzik; a szerves kapcsolatok folyton tovább haladnak a nélkül, hogy ítéletekké alakulnának s a valóságra vonatkoznának (pl. alvás közben); — ítéletté a szerves kapcsolódást csak az én közbelépése teszi s az ő elismerése. ítélni tehát annyi, mint k a p c s o l a t o k f e n á l l á s á t e l i s m e r n i .

Még egy további vonást kell megjegyeznünk, az állítmány megválogatását. Hisz az edény nemcsak töltve van, hanem üvegből is van. átlátszó, csiszolt, piros vagy zöld, kúpalakú vagy henger vagy üres félgömb stb. Miért, hogy az ítélet mégis csak azt mondja: „az üveg átlátszó?” vagy „az üveg töltve van?” Ennek oka nyilván az öntudat kényében, vagy. mint a 31. §-ban mondtuk, érzési állapotában keresendő. Minthogy pedig az öntudat igen sokféle ilyen állapotban lehet, azért látszólag ilyen kapcsolatok elismerése szabályokhoz kötöttnek nem mutatható ki. Pl. az óra, mely előttem áll, érzéki complexus, melybe a jelentő ösztön is behatolt alkotó részével. Benne tehát nemcsak az alak és szín (látás), a ketyegés

(hallás), sima és szegletes felülete (tapintás) fog előfordulni, hanem ezen adatok mind rávezetnek azok substratumára, az anyagra, melyből az óra készült; ezen adatokon kívül az óra viszonya az én céljaimmal (idő mérése), továbbá alkotó részeinek egymásra hatása (az időjelzés és az óra mechanizmusa közti viszony) is fordulnak elő azon összetett képen, melyet órának nevezünk. Ezen szó maga is más szavakra vezethet át, melyek vele tövileg vagy hangzásilag rokonok stb. Az öntudat előtt tehát az órákép rendkívül sok adat egységét lépteti fel s az egységgel ezen adatok bármelyike kapcsolódhatik a pusztá kapcsolási törvények szerint. Hogy azonban egy határozott ítéletet kimondhassunk, ahhoz bizonyos indítás kell az öntudat számára, mely bizonyos kapcsolódási irányt szegezve, épen ezzel a többieket elejti. Ezen indok pusztán az öntudat állapotában keresendő; az elejtés lehetősége pedig az én önkényéből folyik. Az öntudat ugyanis azon képet fogja az *S-szel* kapcsolni, melylyel a maga s így a kötött ösztön szorultságát legkönnyebben megszüntetheti. Azért pl. érzéki képeknél első sorban azon vonást emeli ki, mely legerősebben hat reá, azaz melynek legnagyobb erő foka van pl. az óráról azt mondja, hogy ketyeg, mert ez egyéb tulajdonságai közül a lehangosabb; vagy „az óra áll” — mert ez a legfeltűnőbb jegynek hiányát jelzi. Hanem az öntudat az „órával” egyebet is kapcsolhat, ha más ösztönei kötve vannak pl. ha éhes, akkor az óra értékét fogja tekinteni, melylyel éhségét csillapíthatja; ha okát keresi a ketyegésnek, azaz ha jelentő ösztöne kötve van, akkor a kerekek egymásba kapaszkodását tünteti elő, — ha dolga van, akkor azt nézi, hogy az óra hányat mutat? Azaz: az öntudat az *S* képével oly jegyeket kapcsol, melyekkel saját kötöttségétől megszabadul s melyek folytán azon ösztönök hiányát is pótolhatja, melyek az én szorultságát előidéztek.

Az öntudatos gondolkodás, ezen fejtegetések szerint, mindenkor céltudatos. Meglehet, hogy concret esetben ezen célszerűséget, mely az állítmány kiemelésében rejlik, nem bírjuk hiánytalanul kimutatni; de elvileg, és a legtöbb esetben tényleg is. biztos az ítéletnek ezen célzatossága és célszerűsége. Lehet pedig ezen célzatosság vagy közvetlenül indokolt és szembeötlő

vagy távolabbi s közvetített. Példák e kettős jellemet világosan mutathatják.

Hogy pl. az arany sárga” — Ítéletet hozzuk, ahhoz szükséges, hogy az arany érzéki képében a szín hatása leg-erősebb legyen az öntudatra; e hatástól megszabadul, ha azt a síkjában szegzi s az arany minden egyéb tulajdonsága ezen szegzés előtt háttérbe szorul. Azonban lehet ezen indokolás távolabbi is, pl. azon célban rejthetik, hogy a fémek színeit csoportosítani kívánjuk. Ilyenkor az öntudat ezen cél által köttetik s e kötéstől megszabadulandó, az arany egyéb tulajdonságaitól elvonatkozva az alapképpel a sárga szint köti össze. Ezen kétféle indokoltóság összes ítéleteinken áthúzódik, a melyek e szerint vagy érzékileg vagy jelentésileg indokoltak. Azonban mindenütt az ítélet megalakulásához az öntudat spontaneitása az előzmény s annak önállósága azon feltétel, melyhez az ítélet szintetikus alakzatának előállása kötve van.

A fejtegetés eredményét röviden ekképen lehet összefoglalni. Az ítélet előállásához kívántatik a kép megkülönböztetése az éntől; ennek feltétele pedig az énalany és éntárgy megválása s összefoglalása. Az első actus tehát azon ítélet, hogy az én = én (# =P); a 2-dik az, hogy az én más mint a kép, de ezen kép, mint más, az éntre nézve van (a létezési ítéletek alapja) vagyis #~P, azaz: éntre nézve van a más. Ezen két actus nemtudatosan megelőzi a concret ítéleteket, de az öntudat minden egyes ítéletnél reconstruálhatja. Csak harmadik fokon következnek az egyes ítéletek, melyekbe az éntel szembeállított kép szolgáltatja az alanyt és a tárgyat vagy állítmányt. Ezen fokon az én a képben üti fel székét s e képtől eltaszítja egyes alkotó részeit, melyek tehát a képre nézve azt jelentik, a mit az éntárgy az én alanyra, s a más az éntárgy figyelemzésére nézve. Ha az egyik kép egy oly másikat idéz fel, mely alkotó részét nem teszi, akkor a processusban a kapcsoló tényező az öntudat ösztöneinek összetartozása. De ezen esetben is az öntudat azon hatalom, mely az elkülönített ösztönök együvé tartozását elismeri vagy tagadja, azaz az öntudat ítélt ez esetben is. Pl. egy asszony a ház előtt áll s mindenféleképpen megrakott kocsit lát. A kocsit képe, mint alany, kapcsolható az élelmi szerek bármelyikével, melyek rajta vannak; de az asszony

érzési állapota, azaz vájjon öntudatát az éltető ösztön éhsége vagy szomjúsága köti-e le, határoz a felett, vájjon azt ítéli-e, hogy a kocsin kenyér vagy kolbász vagy sörös palaczkok vannak. Ezen körülményekből érthető azon logikai érzetek elvi vagy vagy fájdalommi jellege is, mely az ítélest kíséri; mert az ítélet nem pusztá képkapcsolás, hanem öntudatosan végbement felsőbb synthesis, melynek nemcsak az egyes ösztönökre, hanem az egész öntet fennállására is van vonatkozása. Az ítélet, valamint az ösztönök életében bírja alapját (az öntudat közbejártával), — az ösztönök életére gyakorol visszahatást is; — mert a hamis ítélet nemcsak életébe kerülhet az élő lénynek, hanem kínos gyötoremnek állandó kútforrásává is lehet az egyes és az összes emberiség haladásában. Ezen jelleme miatt az ítélet, valamint az én életének első nyilatkozási formája (én=én), úgy minden egyes alakulásában az egész öntet önfentartásának szabályozója. Az ítélet ventiljén keresztül szabadulnak ki az ösztönök feszítő elemei.

48. Nem lehet célja ezen elvi fejtegetésnek, hogy az ítéletek fajainak fejtegetésével a logika tüzetes részleteibe belevágjon; mindazonáltal szükséges az ítélet processusának egyes részleteire kiterjeszkedni azon célból, hogy az ítélet szerepét az öntet életében teljes világításba állítsuk. Mert az állatoknál úgy tapasztaljuk, hogy az ítélet, csekély formáival, mindenben az önfentartás céljainak alárendelkezik, a mennyiben az ösztönök kapcsolatait impulsív cselekedetekben nyilvánulásra hozza. Az embernél tehát az Ítélet csekélyebb értékű nem lehet; ellenkezőleg az emberi öntet tagoltsága miatt sokkal szükségesebbnek látszik eleve is egy oly tényező, melynek rendkívüli érzékenysége a kapcsolatok helyes megválasztásával az ösztönök egyöntetű hatalmát pótolja, melyet az állatoknál oly meglepő csálhatatlansággal működni látunk. Szükséges azért mindazon tényeket felkutatnunk, melyeknek előállása az én nélkül meg nem érthető, melyeket annál fogva egyenesen az én ítéletének köszönünk.

Az ítéletnek ezen eredményét, az összes részleteket figyelmesen megtekintve, abban foglalhatjuk össze, hogy az ítélet folytán az öntet a maga természetének világos tudatára emelkedik s míg a nemén tagoltságának kifejtését előmozdítja

s megvilágítja, egyúttal az énnel együtt ideális egységbe összeolvasztja. Vagyis: az ítélet által tudatosá válik az öntet számára mindaz, a mi nem tudatosan benne rejlik s az öntet ezen művelete által tényleg urává lesz saját magának s öntudatos intézőjévé sorsának. Az ítélet tehát az öntet önfentartásának legmagasabb formája, mert benne az én öntudatosan vezérli azt, a mi a kapcsolatokban öntudatlanul praeformálva rejlik. Részletesen ekképen:

1. Az ítélet mindenekelőtt az ént állítja elő: ha az én magát nem szembesítené magával, akkor sohasem jutna arra a gondolatra, hogy van. Már pedig az én önszembesítése nem egyéb, mint ítélet s így az ítélet azon forma, melylyel az én maga is megvalósul. Minthogy pedig az öntudat minden ítélet előzménye, azért az: én = én az összes ítéleteknek alapja.

2. Ámde ezen önállítás a más kizárásának az előfeltétele és így okozója. Az által, hogy az én magával kettős egységgé összezáródik, elejti azt, a mi ezen egységbe nem olvadhat természeténél fogva s éppen ezen idegen, a más, teszi az énnel világát. Már pedig a más kizárása vagyis azon tény, hogy az én nem = más, egy ítélet, annak kifejezése, hogy az énen kívül van más is s így benne kerestük mindazon ítéletek alapját, melyek a neméről szólnak. Az ítélet folyton tehát az én előállítja a más világát.

3. Ámde ezen más az én által változásokat szenvedhet s viszont saját változásai az én azonos nyugalomát-megzavarhatják. Az én és a nemén ezen egymástól függésben rejlik annak alapja, hogy a kettőt egy közös öntet koordinált tagjai gyanánt felfogjuk, — a mennyiben a nemén változásait az én egyúttsszenvedi s az én hatalmas önkénye mindazt elejtheti a neménben, a mit érzelme az öntet egységének veszélyeztetése gyanánt felismert. Ekkép történik, hogy a nemén minden további különödése az én által az öntet különödésül felismertetik vagyis az én a neménnel folyton szorosabb egységbe olvad össze s magát ily tagolt egységül ismeri fel. A nemén más ugyan, mint az én, hanem közös valóságban egységbe olvadnak s az én ezen organizmus egészségének

állandó öréül szerepel. Ezen folyamatot is folytonos ítélesnek kell felfognunk s haladása mozzanatai a következők:

a) Az én analitikai hatása folytán először is a képek közötti különbség derül ki, azaz az én magát nem koldusserű azonosságában, hanem gazdag tagoltságában ismeri fel. Így tudomására jutnak: a szilárd testek ellenállása, íze és szaga, hangok, színek, mint az éntől különböző öntéti állapotok s egyúttal mint egymás között eltérő tartalmak vagy minőségek, így történik az érzéki képek felbontása: az arany sárga; az arany nyújtható; az arany súlyos; az arany fényes stb. Az ítéles analysise által azon egységek, melyek érzéki elemek kapcsolásából származtak, elemi alkatukban tűnnek fel az én előtt.

b) Ezen pusztá képek azonban a jelentéssel kapcsolódnak. Minthogy pedig a jelentés (a 34. §. 2. szerint) vagy önjelentés vagy okjelentés vagy céljelentés, azért az én az analysis folytán megérti 1. mit jelentenek a tárgyak egyes elemei, pl. színek, hangok; 2. e tárgyak egyes tevékenységeit közvetlenül ismeretes tényezőinkkel azonosítva, azoknak belsejébe hatolunk, a mit oknyomozásnak mondunk; végre 3. a tárgyak alkotó képréseiben vonatkozást látunk a mi ösztöneinkre s ily módon céljelentésükben is átértjük.

Ezen kapcsolatok, melyeket már a 2-ik szakaszban felkutattunk, most az öntudat elé kerülnek. Egyik oldalon áll azon kép, mely először fellép, másodikon az, a mely e képnek kiegészítéséhez szükséges; amaz az alany (*S*), emez az állítmány (*P*). Az öntudat, e kettő felett állva, a felett dönt, hogy az *S* a *P*-hez kapcsolható-e vagy sem? Lehet pedig ezen viszony

1. pusztá kép és jelentése között;
2. érzéki egység s alkotó elemei között;
3. érzéki egység és jelentése között, mely ismét

a) vagy okjelentése vagy

b) céljelentése.

Mindezeknek az öntetre nézve határozott fontosságuk van. A pusztá kép, ha jelentés járul hozzá, alkotó részéül ismertetik fel az öntetnek, azaz azon pusztá kép az öntet állapotául s így az én tulajdonául ajánlkozik. E nélkül csak

nyers változás volna, mely, mivel az öntetre vonatkozása nincsen, egészen idegen elemet képviselne az öntudatos szellem körében. Az elemekből alakult egység felbontásában az én észreveszi az öntet különböző tényezőinek összehatását, azaz a mi gépszerű volt benne, azt most saját cselekedetétül ismeri fel. A mikor pedig ezen egységek ok jelentését átérti (a mi legkésőbb áll be), akkor a maga átértett belsejét alkotásaiban folytatódva látja s világába mindazon viszonyokat viheti át, melyeket magában felfedezett. A legfontosabb azonban az öntetre nézve a célviszonyok felderítése, mert az által módjában lesz mindazon eszközöket felhasználni, a melyek zavartalan nyugalmát létesíteni képesek.

Az öntudat ugyanis alkotásaival szemben mindenkor megőrzi zárt önállóságát; szegző önkényében rejlik hatalma az öntet tényezői felett s az elejtésben oly fegyvere van, melylyel az öntet szerves kapcsolatai közül azokat kiválaszthatja, melyek céljait közvetlenül biztosítják. Az öntudat, ösztönmentes állapotban, nyugodt egykedvűséggel nézi a kapcsolatok felelevenedését; a bárány képe ilyenkor felbomlik előtte érzéki elemeire és okjelentéseire s ezeknek viszonyát nyugodtan állapíthatja meg az egészre és a részekre nézve egyaránt. Ilyenkor az érzéki ösztönök s a jelentések szabadon vonzzák egymást s az öntudat ezen vonzalmakat egyszerűen elismeri. Ez elismerésben csak az a z o n o s s á g és ellenm o n d á s elvei vezérlik. Az aranyat sárgának mondja, mert az arany egysége és a sárga szín bizonyos fokú azonosságot mutatnak; ellenben elejti a könnyűség, a törékenység s egyéb jelzőit, mert az arany egységét alkotó elemek között ezen jelzők számára hely nincsen. Az észrevételi ítéletek ennél fogva az öntet öntudatos gyarapodását, helyességük annak nyugalmát jelentik.

Ellenben ha az öntudat valamely ösztön hiánya által terheltetik, akkor a feltűnő képben azon vonásokat fogja feltüntetni, melyekben a hiány pótlékát látja. Az öntudat tehát ösztönterhelt állapotban először a tárgy céljelentéseit kutatja fel s a szelíd bárány minden egyéb tulajdonsága elesik azon egy mellett, hogy az éhesnek fájdalmát csillapíthatja. Ekkor az ítélet úgy hangzik: á bárány ehető: a báránynak húsa van;

a bárány kövér. Ha pedig kabát kell, akkor a bárány ezen értéke, gyapja is, pénzbe tétetik át (igen közönséges metaforával) s az Ítélet úgy hangzik: a bárány három forintot ér.

Az ítézés ezek után két célnak szolgál. Egyfelől az öntet tevékenységét a mi tevékenységünké emeli s rásüti eme bélyeget; azaz felismerjük az öntet tényezőit s azok összehatását. Másfelől directe vonatkoztatja az egyik tevékenységet öntetünk valamelyik hiányára s ezen hiány pótlására használja. Minthogy pedig az ember nem egyszerű gépezet, haliem öntudatos valóság, — azért nemcsak a pusztá, szerves kapcsolat elegendő a fentartására, hanem az én közbenjárása szükséges, hogy a kapcsolat ne csak az öntetre, hanem az öntudatra nézve is üdvös és hasznos legyen. Pusztá kapcsolat által a nemén tartja fen magát, melynek magáról tudomása nincsen; az öntudatos öntet ítézés által tartja fen magát, a melynél nemcsak az obiectiv fenállás, hanem a subiectiv kielégedés is tekintetbe jön. Mert valamint az öntet az én és nemén egysege, úgy élete is az én és nemén zavartalan fentartására azaz a kettő egységének megvalósítására irányul. Az Ítézés ennél fogva korántsem „luxustünemény”. mint némelyek (Richet,¹) Paulhan) tanítják, hanem oly önfentartási forma, mely nélkül öntudatos életet egyáltalában nem gondolhatni. A képek kapcsolódnak, az ösztönök is, természetük szerint; hanem az én képeimet csak akkor nevezhetem enyéimnek s világomat az én világomnak, ha én-kapcsolom s én alakítom a világot.²)

Az ítézésnek ezek után legfőbb eredménye az, hogy az öntetet öntudatos egységbe foglalja össze; megélhetne ugyan az öntet ítézés nélkül is, a mennyiben a nagy körforgás gépezete öntudatos irányítás nélkül is a végcél felé vezet, hanem önmagával egységbe össze nem állhatna az öntet, nem tudhatna tevékenységeiről, mint sajátjairól, öntudat nélkül. Csak

¹) V. ö. *Revue des deux mondes* 1891. Ch. Richet „L'amour” p. 141. l'intelligence . . . phénomène de luxe . . . n'est indispensable ni à la vie de l'individu, ni à celle de l'espèce.

²) *Paulhan* ezt tagadja, hanem azért mindenütt „nous faisons”, „nous isolons” azaz tényleg az ítézéshez kell neki is az én. *Il activité mentale* stb. 112. s k. 1.

az ítéletben válnak külön az öntet egyes tényezői s csak az ítéletet végrehajtó én vonatkoztatja magára s így az öntetre” mind azt, a mi vele és benne történik. Az én fogja fel a cselekvés fonalával az öntet tevékenységeit s ad jelentést a pusztá képeknek. Ezen jelentés azt tartalmazza, a mit a pusztá kép az öntetre nézve ér; lehet öntevékenységünk közvetlen megértése s lehet ez öntevékenységben azon vonatkozás felismerése is, mely azt más tevékenységhez, mint pótlékot csatolja. Ily módon az ítélő én az öntetet alkotásában és vonatkozásaiban is megérti s mindenkori hiányait egyúttsszenvedve, önkénye segítségével a pótlékokról gondoskodik. E jelentések képezik azt, a mit f o g a l m a k n a k szokás nevezni v. ö. 35. §.

49. Az én önkényessége s a fogalmak általánossága az öntetet arra képesíti, hogy a jelen ingerlésből a képek sorozatán végig haladva, a haladás elejét és végét új ítéletbe foglalja, mely önkényes tevékenységét k ö v e t k e z t e t é s n e k nevezzük. A következtetés ezen alapgondolatán épül fel az ember előrelátása s így okossága providentia=prudencia). Önkényesség és általánosság nélkül csak kapcsolatok lepergése létezik; csak az által, hogy a jelen ingerlésnek a jelentését megértem s így a benne rejlő hiány pótlására indítatom, lehetséges az előrelátás (a mi az állatoknál az impulsiv természetű activitas miatt nem fordul elő) s csak az által, hogy az én a kapcsolatok sorában bármikor elvonatkozhatik s a sor elejét a végével összehasonlíthatja, lehetséges, hogy egy adott impulsusból más, nem adott, hanem újra létesített, kapcsolatra megyek át vagyis a zárt tételre. Az én önkényessége és a kapcsolatok szerves fennállása tehát nélkülözhetetlen előfeltételei a következtetésnek; ha azonban emekettőt világosan belátjuk, akkor mélyeiben bírjuk megragadni azon lelki tevékenység természetét s öntéti jelentőségét, melyet Aristoteles a *συλλογισμός* szónak jelentésteljes, örök terminusával nevezett meg.

Sajátságos dolog azonban, hogy az aristotelesi syllogistika és (az Analyt. pr. I. 1.) adott meghatározása között, tehát kivitel és conceptio között milyen különbség forog fenn. A syllogismos ezen hely szerint *λόγος* (azaz kifejezés), *εν ώ τε&έντων τίνων ίτερόν τι των κειμένων έξ ανάγκης συμβαίνει*

τώ ταῦτα εἶναι. Van tehát előzmény (*τεοέντιον τινών*) és egy következmény (*επερόν τι*), melyek között szükségképeni összefüggés áll fenn (*εξ ανάγκης συμβαίνει*). Ezt Aristoteles ekképen magyarázza: *λέγιο οε τω ταῦτα εἶναι το διὰ ταῦτα συμβαίνειν, το οε οι à ταῦτα συμβαίνειν το μηδενός εζοιο-εν δρον προσδεῖν πρὸς το γενέσθαι το ἀναγν.αῖον.* Azaz az előzmény' teljesen elégséges oka annak, a mi belőle következik.

Ezen mélységes *conceptio* azonban laposságos felülete alá bujt. A *Πρότασις* mint kész alkotás lón kiindulási ponttá s egyetemessége vagy részlegessége azon fordulót hozta elő, mely azóta a logikai tanokban fődologgá vált s a *Syllogismus* eredeti jelentését tökéletesen elfedte.

Mert ha a *syllogismus*nak csak az volna célja, hogy általános tételekből részlegeseket levezessünk, akkor igaza volna Millnek s azoknak, kik ebben merő ismétlést látnak (mivel az egyetemesben a részlegest eleve felteszszük) s a természet nagyon pazarul bánnék az emberrel, kinek ilyen luxuriosus eszközt adott önfentartása elérésére. Sőt talán céliránytalan is volna ezen adomány; mert vájjon hogy jusson a szegény amaz általános tételekhez, melyeket okoskodásához kiindulási előzményekül. használ? Mielőtt ezen tapasztalatra eljutna, okvetlenül el kellett volna vesznie az életért való küzdelemben! Szerencsére azonban a dolog lényege egészen más, mint a mit az aristotelesi és scholastikai logika belőle csinált (kivált az utóbbinál, hol az igazságok rendszere az egyház hittételeiben adva volt, igen könnyen érthető ezen *syllogistikus* falábonjárás).

Aristoteles egészen jól látta a *Syllogismus* lényegét; abban rejlik, hogy egy gondolat szükségképen rávezet egy másikon át egy harmadikra. Az egyik gondolat az új gondolatnak alanya, a másik az állítmánya, a harmadik az átvezető (a középfogalom, *ορός μέσος*). De a *conceptio* Aristotelesnél szűkre szorult össze. Nem csak fogalmak állhatnak ilyen viszonyban egymással; mi, a kik a szellem organismusát részleteiben végig néztük, tudjuk, hogy a fogalmak csak ideális jelentései azon tényezőknak, melyek realitása az öntetet fentartja. Tehát nemcsak fogalmak állanak egymással ilyen viszonyban, hanem érzéki s általában

a puszta képek is s mivel a kép nem egyéb, mint az ösztön részszerű kötöttsége, az ösztönök általában állanak egymás között ilyen viszonyban. És már most érthető, miért vonatkoznak a fogalmak ily szükségképeniséggel egymásra? Azért, mert az ösztönök, melyeknek jelentését a fogalmakban kifejezve látjuk, teleológiai viszonyban vannak egymással, s az okoskodás nem létesít egyebet, mint hogy azon eseteket általánosítja, azaz a jelentő ösztön formáiban előadja, melyekben az ösztönök részszerű köttetési concret esetek szerint egymást szükségképen vonzzák.

A Syllogismus ezek után gyökereivel sokkal mélyebbre terjed, mint az aristotelesi *Ἱπότασις*; belemélyed az öntet organismusába s oekonomiájának egyik formáját, azaz önfentartása egyik módját jelenti. Szükségképeniségét ezen teleológiai szükségképeniségből vagyis magának az öntetnek logikai structurájából meríti; határai (*ορός*, terminus) pedig az ösztöni életlefolyás határai, a hiány, az eszköz és a kielégítés. Ezen három terminusnak minden syllogismusban kell lennie az ösztönök életlefolyása miatt s e három határ összezáródásában nyerjük azon felsőbb öntudatos alakot, melyet különben öntudatlanul az ösztönök physiologiájában mindenütt találunk; miért is helyesen *συλλογισμός*-nak összefoglalásnak, zárlatnak (Kerkápoly szerint), Schluss, nevezzük (ellentétben a latin *ratiocinium* korlátolt terminusával, mely csak az abstract képek önkényes kapcsolatát veszi tekintetbe).

A Syllogismus ezen természetét minden ösztöni életsorban találjuk: mert ha az ösztönök alapvonatkozásaiban ezen szoros összefüggés nem volna, akkor a Syllogismus természetileg indokolatlan sőt ingatagsága miatt céliránytalan életfunktio lenne. Már pedig azt láttuk, hogy a kapcsolatok az önfentartás eszközei s hogy az ítéles az öntudatos önmegélés kizárólagos formája; ennélfogva a Syllogismus, mely Ítéletekből áll, ezek útján a kapcsolatokra támaszkodik s mint ezek, az életfentartás öntudatos formája és nyilvánulása. Ennek részletesebb kifejtésénél, mely a syllogismos öntéti szerepét és fontosságát való gyökerében fogja feltárni, két mozzanatra külön kell ügyelnünk; úgymint 1. a syllogistikus formába foglalt fogalmakra s azok logikai vonatkozására és 2. a formára

magára, melyet, mint már említettük, az én önkénye ad a viszonyba lépett fogalmaknak vagy önfentartási tényezőknek. 1., A következtetés nyers anyagát mindig az ösztönök részszerű köttetési vagyis a képek szolgáltatják. Tudva levő dolog már most a kapcsolatokról szóló tanból, hogy a kép az ösztön hiánya, mely pótlékát vagy magából az ösztönből vagy más ösztönből nyeri; minden kép ennél fogva már természeténél fogva új képre utal, mely, ha az elsőhöz csatlakozik, azt kiegészíti, illetőleg pótlékát nyújtja, s ezen csatlakozásnak öntudatos elismerése az ítélet. Ugyanazon törvény alapján azonban ezen pótló kép is más képre utal, mely hozzá csatlakozik s egy új ítélet formájában az öntudat által elismertetik. Ezen vonzás tehát egy képből kiindulva az ösztönök összes körében ismétlődhetik s az öntudat előtt a vonatkozások egész sora állhat elő, melyeknek végtagja az elsőtől igen különbözhetik s mégis vele egy közös életfolyamat egységébe összeolvadhat. A képek ezen viszonya adja a syllogismos nyers anyagát. Ilyen viszony lehet pl. az érintés, az öntudat és a mozdulat között; az érintés és a mozdulat között középtagul szolgál az öntudat állapota s a három tényező valóságos reális syllogismosban egyesül, ha formai kifejezést nem is adunk nekik. Ilyen syllogismos áll fenn az érzéki egység és tulajdonságai között; pl. a hegynek látása rávihet arra a gondolatra, hogy arany van benne; vagy a Mars látása arra, hogy élő lények lakják. Ezen példák elemzéséből azt nyerjük, hogy az első kép (— hiány) egy másik képpel (a szó legtágabb értelmében véve, tehát az öntudatot is ide érthetni), emez pedig egy harmadikat vonz maga után. Úgymint

1. csípés . . fájdalom . . visszahúzódás
2. gyűrű . . arany. nyújthatóság
3. Mars . . levegő ... élet
4. majom . . láb..... mozgás

A nagy körforgás mozzanataiban nem lehet egyebet látni, mint egy nagyszerű syllogismos terminusait; a syllogismos önfentartási jelleme itt legvilágosabb.

Az állat gyomra üres; ez üresség az öntudatban az éhség fájdalma; ezen fájdalom czélszerű mozdulatokat hoz elő

elmozdítására s ha egyszer sikerült, akkor a fájdalom és a mozdulatok közé a pótló tárgy képe szorul. Gyomor üressége, éhség, étel, evés és jóllakás az éltető ösztön syllogismusa, melyben a kielégedés az éhség és jóllakás kölcsönös annihilatiója. A kielégedés sora az éltető ösztön zárlata; a közbeeső tagok (éhség és jóllakás között) a terminus mediusok (nevezzük azt, mint később látni fogjuk, eszközöknek), a kielégedés maga a zártétel. A magányos erdő tisztásán pihenő őz zörejt hall; ezen zörej felkölti figyelmét, talán félelmet; a félelem futásra, elbúváásra készíti. A zörej, az ijedtség, a futás egy önfentartási actus sorozata, melynek elején kötés (hiány), végén szabadulás (menekülés) áll. A zörej és a menekülés az άκρα, a szélek, a közbeesők a μέσοι ([καλώ οἱ] άκρα το αυτο τε εν αλλω ον χαί εν ω άλλο εστιν. Arist. Anal. pr. I. 4.) Az ijedtség, futás, menekülés az őz önfentartásának syllogisinusa, zárlata s szükséges, hogy a „széleknek teljes összezáródása legyen” (άντρο/γη των άκρων είναι συλλογισμον (összezáródás) τέλειον. Arist. u. o.). — A tavasz éltető légáramlata s ízletes gyenge füvecskéje az állat nemi ösztönét költi fel; a gerjedelem öntudatában zaklató, nyomasztó túlerőt éreztet; oda hajtja a nőstyén nyomaiba, végeztet vele mindennemű szépelgési mozdulatokat, míg célját eléri. Nemi gerjedelem, szerelmi bánat, nyugtalan mozdulatok, nőstyén és szerelem, — ezek a nemi ösztön syllogismusa. Az άκρα a nemi gerjedelem és a közösülés, a μέσος a közbeeső mozdulatok*. A nemi gerjedelem és kielégedése adnak συλλογισμός τέλειος-ἰ (v. ö. 25. 1. 32 §.).

Hegel azt mondja egy helyen:¹⁾ „Alles ist ein Sehluss” s úgy indokolja: „Das wirkliche ist Eines, aber ebenso das Auseinandertreten der Begriffsmomente, und der Schluss der Kreislauf der Vermittelung seiner Momente, durch welchen es sich als Eines setzt.” Élő lényeknél ezen kissé homályos tétel igazságát talán sikerült az eddigiekkel világossá tenni. Minden . . . zárlat; — az kétségtelen tény. Azon végtelen sorozat, mely egy indítás s évezredek után beállott következménye közé esik, egy syllogistikus sor, melyben a világ momentumai szétvetődtek, hogy a végcélban összezáródjanak. De ne men-

*) Hegel. Encyclopädie. 2-te Ausg. 181. §.

jünk most még olyan távolba; az élő lény élete csapa Syllogismus, melynek absolut zártétele mindig az öntet igenlése. Ezen Syllogismus most még csak magánlétében van felmutatva; Aristoteles így nem fogott megfajtásához; ő a magának számára kialakult syllogismust nézte s ennek bonyodalmai elfedték előle a mélyen fekvő valóságot. Mi nem kívánunk most még az Aristotelesi álláspontra felszállani; maradunk egyelőre a termékeny *βadoc*-ban.

Látni ebből, hogy az öntet egész életnyilvánulása és kifejlése syllogismos, melynek középtagját többnyire az öntudat érzelmi állapota képezi. Azonban ez csak a syllogismos nyers anyaga, substructiója; így nyilvánul ez az állati öntet önfentartásában, mint életgépezet, melynek zártétele mindig a hiány és pótlék összezáródásában végződik. Az embernél ezen gépezet fölé még egy emelet rakódik, a jelentő ösztönben. A mi az öntet pusztá képeiben kifejezést nyer mint nyers változás, az magasabb, fokon a jelentés dicsfényében lép fel az értelmi ösztön képeiben; az egyes ingerület általánosságot nyer s a kapcsolat, mely az egyes pusztá képek között gépszerűen előáll, a jelentésben általános életformává, életviszonynyá magaszosul. Ekkor állanak elő a szerves kapcsolatok általános schemái, melyekbe azontúl minden egyes pusztá kép belemártatik, hogy az egyesből az általánosba felemeltessék. A gyomor pusztá ürességét mint az éltető ösztön állapotát ismerjük fel, a szerelmi vágyat a nemi ösztön hiányául, a pirosat színül, az aranyat tárgyul, egyik érzéki egységet állatul, másikat növényül fogjuk fel s a jelentések ezen összehatásában bírjuk a fogalmakat. Ezentúl az egyes adat az általánosba felvétetik s a mennyi vonatkozása van a jelentésnek, annyifelé sugározhatik, azaz annyifelé szolgál a jelentés középfogalomul, *μέσος* gyanánt. Itt kezdődik azután a jelentések beláthatatlan szövedéke, melyen végig futhat az első ingerlet, hogy a végsőben megállapodását s az öntudat kielégését lelje.

A syllogismos határai ennél fogva nyers anyagából kivetkőznek s mint ideális jelentések szemben állanak az öntet nyers életfunktioival. Az öntet ezzel a végső simítást végzi saját magán; a minek segítségével magát fenntartotta, azt most ilyen eszközül meg is érti s sajátjául felismeri. Épen azért a syl-

logismos azon legfőbb forma, melyre az öntet önfentartása emelkedhetik; mert önmagát teljes alkatában átismerte . s az én önkényével birtokába vette, a mi előbb idegenül szemben állott vele. Ha tehát a syllogismos a jelentések kapcsolata, a jelentések pedig a pusztá képek magyarázatai, akkor, mivel a pusztá képek meg az ösztönök nyilvánulásai s így az öntet önfentartási módozatai, — a syllogismos nem lehet egyéb, mint az öntet önösszefoglalása vagyis önfentartásának legfőbb, mert öntudatos alakja.

Már pedig a jelentéseknek kapcsolatai igen szövevényesek. Ezen könyv 2-ik szakaszának 34. és 35. §§-ban ezen kapcsolatot az öntudat, minden más ösztön, az érzéki és beszéd-ösztönöknek, végre saját beltagoltságának irányában felmutatta. A kapcsolódás a jelentő ösztön mindezen vonatkozási irányokban haladhat s a mennyiben a jelentő ösztön beltagoltságában a határolás és fűzés irányait találjuk uralkodni, annyiban minden syllogismos vagy a határolás (aláfoglaltság) vagy a fűzés (kizárólagosság) viszonyaira épül fel, a mint ezt részletesebben elemi formában logikai kézikönyvemben kifejtettem. Bármilyen elvont legyen azonban a gondolatok sora, melyek ily módon kölcsönös vonzás alapján összekerülnek, soha sem céltalan és, ha úgy mondhatjuk, oktalan a következtetés; mert minden következtetés kiinduló pontja egy kötés s a zártétel csak ott állapodik meg, a hol a kötés megszűnik. Azért teljes alapos-sággal állítottam kis könyvecskémbe, hogy a logikai műveletek végső célja az öntudat kielégedése s feladata: „azon törvények megállapítása, melyek vezetése alatt utánképzéseink az igazság kedvzerzetét (az öntudat kielégedését) létrehozzák.”¹⁾

Mindezek azonban még mindig a következtetésnek csak anyagi oldalát illetik. A ki az okok és okozatok láncolatát tekinti, az beleegyezik abba, hogy azt syllogismosnak nevezzük; de csakis mely esetben? Ha a két „szélsőt” összefoglaljuk. Teszi ezt maga az öntet mindannyiszor, valahányszor egy

¹⁾ V. ö. *Logika*. 5. §. Á következtetésről szóló tanom sok kifogás alá esett; azt hiszem azért, mert bírálóm nem értették. A kinek jó ízlése van, az könnyen rájött volna tanom igazán philosophiai jellemére.

hiány pótlását eszközzi; hanem öntudatosság kell ahhoz, hogy ezen zártételt megvonjuk. A nemtudatos kapcsolatokból tehát csak az öntudat bír zárlatot alkotni, mert csak az öntudat bírja megérezni, hogy a kapcsolat végső tagja az elsőnek kiegészítője, pótléka. A mint e kettőt összehozzuk, öntudatossá lesz a nemtudatos Syllogismus s a pusztá következésből igazi következtetés lesz. Az öntudat ezen tevékenységét külön kell felmutatni, hogy a zárlatot teljesen átértsük.

2. Az öntudat tevékenységét a következtetés közben nem lehet az iskolai syllogismusokon tanulmányozni, hanem a forrásnál vagyis a syllogismos nyers anyagánál kell azt megfigyelni. Mert az iskolai példák már csak az élettünetmények lenyúzott üres bőrei; a syllogismos e bőrreteg alatt lüktet, mint annak tulajdonképeni tartalma. Ha tehát pl. a gölya fris földhányást lát s a vakondokra lesekedik; vagy a szalonba a lombot felforgatja, hogy ételt szerezzon; vagy a havasi csóka köveket megmozdít, hogy rovarokat találjon; ha a kolibri a virágkehelybe nyújtja nyelvét bogarak után, a harkály beteg fák kérget kopogatja s élelmet keres, ¹⁾ — akkor mindezen esetekben reális syllogismosokat látunk, a nélkül hogy valódi logikai mívelettel volna dolgunk. Tanulságos azonban ezen esetekben is az öntudat szerepe. Az állatnál nyilván a Syllogismus kezdete az éhség, azaz egy hiány. Ezen hiány első alkalommal valószínűleg egészen mechanice megindította volt a mozdulatokat (v. ö. 32. §. és 25. §.). A mint egyszer a mozdulat által a pótló tárgy birtokába jutott, az éhség a pótló képet idézi elő s ez azután megindítja a mozdulatokat, még pedig azért, mivel a pótló kép az öntudat hiányát megszünteti (legalább enyhíti) s ennek folytán kötöttségéből kiszabadítva a mozdulatok végzésére képesíti. Az állatnál tehát az öntudat a syllogismusban mindig ösztönrevelt állapotban lép fel s az ő fájdalommal vezet át a pótléka s a mozdulatokra. A madarakat éhségük kergeti a megfelelő mozdulatokba s azért annak csillapultával a syllogismos véget ér. Épen azért az által kergettetik, és nem uralkodik az ösztönök kapcsolatai felett.

¹⁾ *Schneider*. Der thierische Wille p. 312 s k. ilyen példákat nagy bőségben sorol fel.

Az embernél az öntudat uralkodik, bizonyos fokig, a kapcsolatok felett. Ha éhség támad, akkor ezt a mi öntudatunk szinte fájdalmasan érzi; hanem nálunk először a pótló kép lámád, azután projiciáltatik többféle alakban s végre az én azon irányban indítja meg a mozdulatokat, melyben legkönnyebb s legbiztosabb a kielégedés. Az öntudat ezen szegző erejénél fogva mindaddig nem engedi tette válni a kapcsolatot, a meddig anticipálva nem győződött meg arról, hogy a végső mozzanatot a hiány biztosan pótolja; az öntudat ebben igen sokszor tévedhet, hanem azért a tény az, hogy csak akkor indul meg a cselekvés, a mikor ezen prolepsis a sikerről biztosít. Ezen prolepsis pedig épen az, a mit a syllogismosban fötételek neveznek, a mi azonban a syllogismos természetes formájában soha sem lehet az, a mit alatta a scholasticismus évszázadok óta találni veit és vél. A formai logika naivsága ugyanis abban rejlik, hogy véleménye szerint a syllogismosban első tétel az általános, melynek alárendeltetik a másik különös tétel. Például: az ember először constatálja, hogy az éhséget az étel csillapítja, azután constatálja, hogy Endre éhes s ebből aztán nagy bölcsen azt véli következtethetni, hogy Endrén is valami falat fog könnyíteni. Ez azonban az egész syllogismos alapos félreértése. Először ugyanis éhes az Endre, azután támad benne az éhség és étel közti összefüggés és csak végén mozdul meg, hogy az ételt gyomrába szállítsa. Ebben látni világosan a syllogismos structuráját, — de látni azt is, hogy a logika miben téved, mikor tanát fejtegeti. A föltétel ugyanis szerinte az, hogy „az éhségnek pótléka az étel”; ennek alárendeljük az egyes esetet. Valóságban pedig a föltétel ez: „Endre éhes”; az átmenet az, hogy az éhség ételre utal; s a *συμπέρασμα* (Arist.) az: hogy Endre eszik.

A mire ezen fejtegetésemmel eljutottam, ez az, hogy a formai logika fötétele nem egyéb, mint a hiány és pótléka közti összefüggés emlékezetete. Hogy az éhség az ételre utal, azt emlékezetben kell bírnom, azaz ezen vonatkozásnak a szellem szervezetében állandósulnak kell lennie, hogy neki valamit alárendeljek. Már pedig ezen állandóság nem egyéb, mint az önfentartás eszköze. Ezen altétel annál fogva a *μέσος*, mely a hiány és pótlása között közvetít.

Ennyiben a syllogistika nem tesz egyebet, mint hogy feje tetejére állítja azon sorozatot, mely az öntet önfentartásában oly nevezetes szerepet játszik.

Hanem még ahhoz is, hogy a syllogismoson ezen neveléséges elcsavarást eszközölhesse (mely az emberiség gondolkodást tökéletesen kifecamította), még ezen elcsavaráshoz is csak az öntudat szegző és elvonatkozó képessége alapján juthatott el. Mikor ugyanis a lepergett képkapcsolatot megtekintjük, akkor észreveszszük, hogy az esetleg feltűnt hiány számtalan esetekben bizonyos utón kielégedést nyert s azt látjuk, hogy ezen concret eset az általánosnak specialis esete. Hogy mit jelent ezen „specialis” jelző, azt újra ezerszeres ismétlés daczára is a logika nem mondja meg. Mi már most tudjuk: a specialis eset az érzéki formában (sub hic et nunc) előforduló pusztá kép; ezen pusztá kép jelentést nyer; ezen jelentés pedig a jelentő ösztön structurája alapján más jelentéssel függ össze; s csakis ezen oknál fogva fog ezen egyes esetben is az emlékezeti képkapcsolat ismétlődni. Az egyes esetben tehát az öntudat várja, hogy a régi kapcsolat fog előállani s a mikor tényleg előállott, bekövetkezik a *συμπέρασμα*.

Szükséges ennél fogva megértenünk: *a)* honnan a főtétele (Aristoteles értelmében) általánossága? *b)* miként jut az öntudat arra, hogy e főtétele előre állítsa és *c)* mit cselekszik ezen esetben az én az elébe tóduló képvonatkozásokkal?

α) A főtétele általánossága (a mint Aristoteles veszi a főtétele) a kapcsolatok szükségképeniségében bírja alapját. Igen sokszor ugyan ezen szükségképeniség csak tapasztalati, azaz tényleges; ilyenkor csak azt jelenti, hogy a két kép eddig mindig együtt járt s ez az életfentartásra teljesen elegendő. Vannak azonban kapcsolatok, melyek az ösztönök mechanikája szerint folytonosan fenállanak s így az öntet szervezetében gyökereznek. Ilyenkor léti alapjok van s annyiban apriorikus kapcsolatok s ítéletek alakjában fordulnak elő. Lehetnek pedig ezek 1. egy ösztönön belüliek és 2. két ösztön közöttiek. Ezen tételek az öntet fentartási módjait fejezik ki s azért egyetemesekek. így pl. egy érzéki vonás más

érzéki vonásokat vonz, hogy valósuljon; a determinált fogalom azon fogalomra vezet, melynek determinációja pl. tigris a macskára; minden kép az öntudat által térbe vetítettik; az érzéki adat a jelentést követeli. Ezen kapcsolatok az emlékezet által megőriztetnek s minden újonnan fellépő esetben e kapcsolatok útján halad a következtetés. Pl. a harkály odvas fát lát; ez rávezeti a rovarokra; ezen gondolat pedig a kopogatásra. Tehát az egyes eset: a harkály lát odvas fát; az általános: az odvas fa rovarokat rejteget; ezeket mozdulat által éri el s így a harkály kopogtatni kezdi az odvas fát. A harkály látása s kopogtatása között ennél fogva a fa és rovar képeinek kapcsolata képezi az átmenetet, a mi nyilván csak tényleges kapcsolat és sokszor csalódással jár, hanem a harkály önfentartására (magasabb célok nem igényelvén erejét) teljesen elegendő eszköz. Az aristotelesi főtétel ennél fogva mindig emlékezeti kapcsolat.

b) Hogy miért tette Aristoteles éppen ezen emlékezeti viszonyt főtétellé s nem hagyta meg azon helyen, mely megilleti (azaz az átvezető tétel helyén), azt csak az öntudat viselkedéséből érthetjük meg, melyet a következtetésnél tanúsít. Láttuk, hogy az állatoknál minden syllogismosnak, mint ösztöni körfolyamatnak, kezdete a hiány; az ösztönök között fenáll a szerves kapcsolat, hanem az állat ilyen kapcsolatról in abstracto tudomással nem látszik bírni. Annál fogva nem is indulhat ki ezen általános tételből. Az ember is ösztönterhelt állapotban a hiányból indul ki s megfontolás nélkül engedi a megszokott azaz emlékezeti utón haladni ösztöneit; ez az emberek rendes életfolyamata. Azonban, minthogy az alsó ösztönök hiányai periodikusak, az embernél vannak idők, mikor öntudata ösztönmentes s ilyenkor elméleti viszonyban áll képeivel. Ezen emlékezeti képek viszonyai pedig a jelentés szerint alakulnak össze, mint a mely mindenkor öntudatos alakzat. Azért az öntudat első sorban ezen emlékezeti kapcsolatok vagyis az általánost tünteti elő s csak azután száll le a jelentésből a concret egyes esetre, mely ennél fogva amaz általánosnak átsugárzása az érzéki ösztönökbe. Az ember tehát, ha korhadtt fát lát, nem gondol rögtön a fában rejtőző rovarokra; hanem azt gondolhatja, hogy a korhadtt fa rovarokat rejteget,

mert ez emlékezeti képviszony, mely valamikor a látási egységes tett alapján megalakult. Azután átviheti a korhadtt fát az érzéki síkba: „ezen fenyő korhadtt” s most azt kérdi: van-e ezen fenyőnek kérge alatt rovar?

Ösztönerhelt állapotban tehát az öntudat (pl. a harkálnál) így következtet: éhezem; ez éhséget rovar csillapíthatja; a rovar a fák kérge alatt van; tehát felnyitom. Az éhes harkály tehát a korhadtt fa láttára rájön a benne rejlő rovarokra s azután a mozdulatokra. Vagyis:

korhadtt fa . . . rovar . . . mozdulat.

Ösztönmentes állapotban pedig így elmélkedünk: a korhadtt fa bogarakat rejteget; azután valami inger folytán egy fa korhadtsága tűnik fel s az öntudat ezen concret fával a rovarok képét kapcsolja. Nyilván való, hogy az ösztönök mechanikája a reális hiányból indul ki, míg az aristotelesi syllogismosban a főtétele nem a reális, hanem az öntudat ideális hiányából veszi indítását s annyiban az emlékezeti kapcsolatot teszi az érzéki egyes kapcsolatai élére. Hogy ez már mesterséges forma, az bizonyos, valamint világos már most az is, miért kedvelte a scholasticismus az aristotelesi syllogismost, mely készen levő hittételekből mind azt kívánta világossá tenni, a mi bennök rejlett. Bizonyos alapconceptio (teszem: az isten fogalma) mindazon concret viszonyokba belevitetett, a melyekbe az emberi élet kifejlett. Világos az is, hogy a mikor ezen conceptio megingott, az aristotelesi syllogismosnak hitelét kellett vesztetnie; mert mikor új állandó kapcsolatokra van szükség, akkor az emberiség a concret hiányesetekből (a legtágabb értelemben, még: a kíváncsiságot is beleértve) kénytelen kiindulni s ezen új'hiányok számára (pl. a pauperismus) kénytelen azon új kapcsolatot megállapítani, mely a hiányt pótolni van hivatva. Az inductiv sylogismos tehát új korszaknak jellemzője és kutatási eszköze s azért túléltt állásponton van minden logika, mely az Aristotelesi hiszékenység főtételeit kívánja most is kiindulási pontul odaállítani.

c) Mind a két esetben azonban az öntudat a kapcsolattól elvonatkozik s azok fölébe helyezkedik. Ha a harkály korhadtt fát lát s azután a férgek képére rájön, akkor még mindig a sylogistikus haladás közepén van. Látok fát, fák

kéрге alatt rovarok szoktak lenni; — ez a syllogismos két lépése. A kérdés az: van-e ezen látott fában is féreg? Erre a kérdésre a felelet a zártétel, melyben a korhadt fa érzéki képe a rovarral egységgé, érzéki egységgé összefonódik, a tulajdonképeni *συμπέρασμα*. És ha én úgy elmélkedem, hogy a vereshajú csalfa s azután látok egy vereshajú Endrét, akkor az öntudat azon kérdés előtt áll: Endre csalfa-e? Az öntudat ezen állapota figyelmeztetés, melynek reális tárgya nincsen. Ilyen figyelmeztetés a várakozás. Az öntudat várakozik, míg a fa kérgé alatt a rovar nem tűnik elő; akkor a fa és rovar képe egységbe olvad össze s az öntudat feszültsége, a várakozás kinja, megszűnik. M i n d e n syllogismos zártételével ennél fogva az öntudat kielégedése s ha az összeolvadás teljes (mint a Barbarában), akkor feltétlen, ha nem teljes (mint a Daraptiban), akkor feltételes azaz részszerű kielégedés a következménye.

Mínthogy azonban az *άκρα* összekapcsolása folytán a *συμπέρασμα*-) *Αη* az öntudat célja (t. i. ösztönterhelt állapotának megszüntetése) el van érve, azért a syllogismosban félreismertlenül a cél uralkodik. „La finalité de ses éléments, qui forment un tout cohérent, — si ce tout n'est pas unifié au point de vue de la fin, on n'a qu'une divagation”, mondja igen helyesen Paulhan.¹⁾ Sajnos, hogy ennek a helyes belátásnak nem vonta meg a következményét. A cél ugyanis az öntudat hiányának megszüntetése; ez azonban csak annak a hiánynak pótlásával eszközölhető, mely az öntudatot eredetileg érte. Az én veszi észre (s érzi) a hiányt; az én veszi észre a pótképet; az én ismeri fel e pótképben azon vonást, mely a vesztés ösztön hiányának hátlapja; az én érzi meg a kettő összeesésének a következményét, a kedvérzetben, melyet saját felszabadulása neki okoz. Az én hozza tehát össze az *S-t* és a *P-t*, melyeket az *M* közbeeső tagjai kötnek össze. Az önfudatos syllogismos ennél fogva az én nélkül sohasem mehet végbe, a zárlat csak az öntudatos valóságnak önfentartási formája. S épen azért csak sajnos félreértést látunk

¹⁾ *Faulhan*. L'activité mentale et les éléments de l'esprit. Paris, 1889. 121. 1.

Paulhan, Binet és mások tanaiban, kik a kapcsolódás mechanizmusát elegendőnek vélik a syllogismos keletkezésére. Kapcsolódással tartja fen magát a nemén, csakis syllogismossal az öntudatos öntet.¹⁾

A syllogismos ezen fejtegetés szerint az öntet önfentartásának öntudatos formája. Nyers anyagát a képek, kapcsolatából meríti, melyeket öntudatosán az egyes tétetek constatáltak. Hanem ezen kapcsolatokat az öntudat bizonyos cél szerint megválogatja, melyet az öntudat érzelmi állapota jelez. Ezen érzelem mindig hiánynak kifejezője és annyiban a zárlat egy hiány megszüntetését célzó öntudatos intézkedés. A hiány, a mikor egyes ösztönökben jelentkezik, az öntet szerves kapcsolatai által pótoltatik; hanem, minthogy a kapcsolatok sokfelé elágaznak, az öntudat közülök csak azokat emeli ki, melyek anticipálva a kielégedést tartalmazzák (a főtétel). A legfőbb hiány azonban az öntet olynemű átértése és szervezése, mely természetét teljesen lepi vagyis az öntet-öntudatos kialakítása. Ezen kialakítást elméletileg a tudomány, mozdulatokban vagy gyakorlatilag az erkölcsi élet eszközlik. A syllogismos azért a tudomány és öntudatos erkölcsi tevékenységnek legfőbb formája, vagyis, mivel e kettőben csakis az öntet tartalma kifejlik, az öntet önmegelégedésének egyetlen formája. A tudomány ép úgy, mint az erkölcsösség, tömérdek egy hiány megszüntetésével halad előre; hanem mindezek csak alárendelt eszközök azon legfőbb és végső cél számára, melyet az ember jellemmé kialakulásban találunk. Így hajtja az öntet maga magát évtizedeken át a teljes kifejlés felé és önmagának átértésével és lényegének előtérbe állításával éri el a legfőbb célt, melyet elérni halandónak adva van; ez azonban az erkölcsstan kérdése.

50. Az öntetnek ítézés és következtetés formáiban elhaladó ezen önkifejlését, melylyel saját maga alkotának, tartalmának s céljának gondolatára eljut, g o n d o l k o d á s n a k nevezzük.

¹⁾ Binet (Psychologie du raisonnement p. 141) különben is szűken fogja fel a zárlatot: „une association entre deux états de conscience au moyen d'un état intermédiaire, qui ressemble (?) au premier état, qui est associé au second et qui en fusionnant avec le premier, l'associe au second.”

Ezen meghatározásban benne rejlik mind az, amit a gondolkodás fogalma alatt értünk s a mit, e fogalom felvilágosítása céljából, most részletesebben kell kifejtenuk.

A gondolkodás megértéséhez szükséges mindenek előtt, hogy azon nagyon elterjedt közhitről lemondjunk, melyet a speculativ philosophusok elterjesztettek (már Platon és Aristoteles *νόησις*-e is így van concipálva), mintha a gondolkodás a szellem egyszerű tevékenysége lenne. Mert a szellemi életben egyszerű csak az ösztönök egymásra vonatkozása; ott áll az egyik egyértelmű functio a másik egyértelművel szemben. Minden további lépés már ezen functiók synthesise, melynek alapformáját a képek önkénytelen kapcsolódásában ismerjük. Ilyen az egységes érzéki képek alakulása, ilyen az ösztönök egymásra vonatkozásának egységes viszonyképe (a fogalom), ilyen már az észrevét tüneménye, melyben az én a képpel, mint tárgyával, szemben áll. Magasabb szövevényességet találunk ott, a hol az érzéki képhez a jelentés járul, — a hol a jelentések egymás közti viszonyai újra képek alakjában (abstract vonatkozások azaz formák) lépnek fel. Ily körülmények között alapos tévedés lenne, ha a gondolkodást egyszerű miveletnek tekintenők.

Ép oly tévedés azonban azon nézet is, a mely a gondolkodásban csakis a képek ezen viszonyulását látja. A képek viszonyulása ugyanis az öntet egysége által indokoltatik s belőle minden önkényesség és öntudatosság hiányzik. A gondolkodásnak jellemzője pedig a szabadság. Valamint tehát a gondolkodás nem egyszerű mivelet, egy különálló *vovg* nyilvánulása, hanem különböző értékű és értelmű tényezők synthetikus összehatása, ép úgy hiányos annak olyatén felfogása, mintha csupán a képek ezen synthesiséből állana, melyet semmiféle tőlük különböző erő nem vezérel és nem irányít.

A gondolkodás tehát 1. összetett mivelet, 2. pedig a képeknek kapcsolatán kívül is tartalmaz bizonyos, tőlük különálló, munkálót Ezen complex egység alkotó részeiből folynak a gondolkodás tulajdonságai, valamint viszont a gondolkodás alkotóira épen ezen tulajdonságokból következtetünk. Mi ez utóbbi eljárást kívánjuk követni, hogy a gondolkodás alkatát világosan feltárjuk.

A gondolkodást a következő vonások jellemzik: 1. szabadsága 2. célszerűsége 3. általánossága.¹⁾ Ezen tulajdonságok megértéséből rájövünk annak alkotó részeire.

1. A gondolkodás szabadsága nem úgy értendő, hogy indokolatlan volna, mert alig van indokoltabb és sokszorosan jobban függő, kényszerű tevékenység más, mint a gondolkodás. Szabad a gondolkodás azon értelemben, hogy a képek synthesise valamely cél irányában eszközöltetik, melyet a gondolkodás által elérni kívánunk. A gondolkodás a synthesisbe belépendő elemek között válogat, némelyiket kitüntetve, másokat épen ez által elejtve s a kapcsolatból kiszorítva. Ennyiben a gondolkodás feltesz egy alanyt, mely választ s tárgyakat, melyek közül választ; a synthesis pedig csak az alany választása után megy végbe vagyis mindenkor a kapcsolódás felfüggesztése azaz az alany által való szegzése s az elemek széttartása előzi meg.

A gondolkodás szabadsága tehát öntudatosságából ered. Ebben rejlik lényeges különbözése egyéb pusztán mechanikus miveletektől s viszont a gondolkodásban rejlik az ember fölénye az állat felett. Az állat ugyanis az öntet közvetlen teleológiája által tartja fen magát s azért az állat összes tevékenységeit az impulsiv természet jellemzi, mely a gyermeki lélekkel közös vonása. Az étel látása röglön megindítja a vágyat s az evésre vezető mozdulatokat; ugyanígy a veszélyes tárgy a futást, a nőstyén a szerelmi gerjedelmet idézi elő. Hasonlót tapasztalunk a gyermek impulsiv vágyainál, melyek a pillanatnyi gyönyör kedvéért veszélyekbe is rohanni ösztönzik. A miveletlen ember, a „vad” törzsek a gyermeki lélek álláspontján leledzenek. Ezen tevékenységek nem öntudatlanok; mert egyfelől többnyire erős vágyból fakadnak azaz a lény énjének izgalmaiból, másfelől a kielégedés után (azaz, a ter-

¹⁾ Wundt a gondolkodás jegyei között a következőket emeli ki: a) az önkényességet (Spontaneität) b) a logikai szembeötlőséget (nyilvánvalóságát, Evidentia), c) általánosságát (Logik 1880. I. 71. sk.). Más helyen (System der Philosophie 1889. 45. 1.): „Die Merkmale der subjectiven, der selbstbewussten und der beziehenden Thätigkeit erschöpfen so erst in ihrer Verbindung vollständig den Begriff des Denkens.” Úgy hiszem, hogy e három jelző csak a szabadság kifejlései s azonfelül még a célszerűsége s általánosságát is kell hozzá venni.

mészetes, szerves kapcsolatok lepergésével) utólagos megfontolás tárgyává lesznek, mint a „meggondolatlan” vagy őrjöngő vagy indulat által leigázott emberek tettei a megbánás stimulusaivá. De nincs bennök az öntudat uralma, szegző hatásával, s éppen azért „meggondolatlan”, „megfontolatlan” cselekvények.

A gondolkodás ezen impulsív kapcsolatokat szegzi; e szegzés által, felülkerekedik s nyilvánulásukat megakasztja; ezen megakasztás folytán pedig az egyes képeket más kapcsolatba szoríthatja, mint a melybe a pillanatnyi hevület tévesen ragadni szeretné. Ezen szegző tevékenység folytán mely (a 46. §. értelmében) a kapcsolatot szétválasztja, az öntudat mind erősebben elválik a tárgyát tevő képektől s ez elválás által folyton tisztább és zavartalanabb azonosságra jut el. E zavartalanság nem az apathiával azonos, hanem azon képessége az ének, hogy az ösztönök hiányait mind biztosabban s gyorsabban kilöki vagyis magával gyorsabban egységbe záródik össze. Mert az öntudat nem tulajdonság, hanem folyton megújuló és ismétlődő önállítás; minél inkább történik ez önállítás, annál erősebben - következik belőle a más kivetítése azaz szegzése, s így a gondolkodás erősböclése egyértelmű a szabad öntudat izmosodásával.

Minthogy tehát a gondolkodás szabad tevékenység, mely a kapcsolandók közölte választásban nyilvánul, ezt pedig csak az öntudat teheti, az öntudat pedig az én tevékenysége s lényegének nyilvánulása, azért a gondolkodás egyik alkotó eleme az én; nem tulajdonsága, hanem szerkezeti tényezője, melyből csak corollariumkép folyik s érthetővé lesz a szabadság s öntudatosság tulajdonsága.

2. A gondolkodás szabadságában továbbá benne rejlik az is, a mitől szabad; szabad t. i. a képek szerves és esetékes kapcsolataitól. De benne rejlik az is, hogy a gondolkodás ezen kapcsolatokban tartalmát is bírja s mivel ezen* tartalom (a kapcsolatok teleológiai természeténél fogva) bizonyos célnak szolgál, e kapcsolatokban bírja célszerűségét is. A gondolkodás indoka a cél. Az öntudat ugyanis az önállítást csak valamely inger ellenében hajtja végre; ezen inger pedig a feltűnő képekben s kapcsolataikban rejlik.

Minden kép azonban valamely ösztön részszerű kötése, minden kötés pedig az öntet részéről megszüntetést, a hiány pótlékot kíván. Az öntudat tehát mindenkor a maga önállóságát azért hajtja végre, hogy valamely hiányt megszüntessen. Ezen folyamat oly módon halad tova, hogy a kötött ösztön, természetszerű teleológiája szerint, egy más ösztöntől pótlékot nyer; minthogy azonban a kapcsolatok különfélesége szerint ezen pótlék igen sokféle lehet, azért egy ösztönkötés sokféle képet állíthat egyszerre vagy egymás után az én elé. Itt kezdődik már most az én szabadságának célszerű alkalmazkodása. Az én ugyanis az ösztönkötést saját kötöttségében érzi, s a meddig e primár kötés meg nem szűnik, maga nyugtalanul lebeg a hiány és pótlék között és felett. E nyugtalan-ság megszüntetését célozza a kapcsolat végleges végrehajtása. Minthogy azonban ezen kapcsolat az öntet reális hiányának megszüntetését célozza, azért az öntudat választó tevékenysége is ezen cél uralma alatt áll s az egész processust alkotó mindkét felének működése a célszerűség jellemvonását mutatja.

A gondolkodásnak ezért formái sem lehetnek mások, mint az öntudat tevékenységének formái; mert hiszen nem a kapcsolatokban s az azok tartalmát képező ösztönökben rejlik a gondolkodás jellemzője, hanem öntudatosságában, melylyel az én az öntet céljait magáévá teszi s azokat a saját kielégítése formájában megvalósítja. A gondolkodás formái tehát mindig az ítélet és a következtetés. Amabban magával szemben állítja az én az ösztönkötést s részeire boncolja az öntet összekapcsolása által eredt önkénytelen synthesiseket (egységes képeket), kifejezván, hogy az *S*-ben ezen vagy azon *P*-k tartalmazzanak vagy hogy *S*-nek ezen vagy azon pótléka kell, hogy az öntet megnyugodjék. Emebben pedig egy ilyen kapcsolati sort szeme előtt eléptetvén, a kezdetet (*S*) és a véget (*P*), a közbeeső momentumok (*M*-ek) elhagyásával, összefoglalja s mint gondolkodási eredményt szabad tettével maga elé állítja. Minthogy pedig az ítélet és következtetés az ösztönök szabad kapcsolata azaz az öntudat céljainak megfelelő synthetikus művelet, az öntudat céljai pedig az öntet céljai, a mennyiben maga számára lesz az, a mi

eddig csak magában volt, azért a gondolkodásnak természete is célszerű, még pedig célja első sorban az én s ennek kapcsán másod- de végsorban az öntet megmaradása.

És itt helyén van ezen „conatus perseverandi in se”-nek, mint Spinoza nevezte, gondosabb kifejtése. A mennyiben arról van szó, hogy az öntet megtartása a gondolkodás fő-célja, azzal nincs az állítva, hogy az öntet egyes részei vagy az öntet izolált valóságában volna a fentartás célja. Ily isolait öntet egyáltalában nem valóság, hanem az abstractió mester-séges alkotása, melynek csak addig van létjoga, a meddig ily abstractió formájában szemléli az öntudat. Az öntet önfentartása azt jelenti, hogy annak minden ösztöne egészben s részeiben, továbbá az ösztönök összes vonatkozásai valósuljanak, eZ eZ öntudat előtt fellépve ennek hatása alatt harmonikus egységben kifejlődjenek. Az önmegvalósítás tehát az önzéssel csak formailag azonosítható; tartalmilag az önmegvalósítás az észszerű megfontolás alapján a lemondás alakjában is eszközölhető s a mennyiben az öntet szervezetében ilyen ösztönök is találhatóznak (a melyek mindenesetre a jelentő ösztön keretébe fognak tartozni) annyiban ezeknek megvalósítása, ha a dignitásban alacsonyabb ösztönök lefékezésével is, az öntet harmonikus önfentartásának feladatául tűzendő ki (v. ö. 26. §.).

3. A gondolkodás harmadik tulajdonsága az általánosság. Az általánosság jelzőjét a gondolkodás nem az öntudattól, hanem az általa kapcsolt képektől s azok viszonyaitól nyeri. Ezen képek ugyanis nem a pusztá, hanem a jelentő képek, a melyeknek értelmét a 20. és 35. §§-ban megadtuk. A pusztá képek kapcsolata, a mennyiben ilyen előfordul, a reflex szerűség jellemével bír; pl. légy ül az orromra, e bőradat kellemetlenül hat az énrre s az én elkergeti egy kézmozdulattal a legyet. Ez magában véve teljes Syllogismus; gondolattá azonban csak az által válik, ha először a bőradat jelentését, azután az öntudat érzését és végre a mozdulat jelentését megállapítjuk. Ekképen előbb három pusztá képnek viszonyát az öntettel kell megállapítanom, azaz az érzéki vonásoktól megtisztítva azoknak az öntetben levő mindenkori azaz épen állandó s így általános jelentését kifejtennem. — Ekképen a

gondolatok azon alaphangok, melyek minden érzéki alakban hallhatók (a mennyiben a 34. §. szerint a jelentés az érzéki síkba is átsugárzik); de az öntudatos gondolkodás eltekint (abstractio) az érzékitől s pusztán az öntet egységére való örök vonatkozásukat emeli ki. Minden általánosságnak ez az értelme; idegenszerűt vegyítünk beléje, ha az általánosságot a reális külső világ valami segmentumára való kiterjedésében keressük (mint a formai logika a fogalmaknál teszi). A gondolat általános azért, mert az érzékinek leplében azon magot rejtegeti, mely annak jelentőségét az öntet egészére nézve képezi.

És itt már most teljesen érthető azon kérdés is, melyre a 20. §-ban a választ megadtuk, t. i. azon kérdés: miképen értjük mi a gondolatot? Mert ha a gondolat a jelentő ösztön részszerű kötése (a mennyiben t. i. kép), akkor még csak obiectiv jelentés (milyen lenne pl. a piros szín az opticusban. ha senki sem látná), — de az öntudatra nézve még nem lenne jelentés. Hogyan lesz tehát, ez a kérdés, az obiectiv jelentés subiective is jelentő képpé? A folyamat nyilván nem egyszerű, sem pedig olyan, hogy kézzel foghatólag feltüntethetnők; de ismeretelméleti előzményeinkből legalább valószínűvé tehetjük (mielőtt a logikában részletesen igazolnók) az egész lefolyást. A jelentő kép mindig öntudatos kép, — ez az első; az öntudat van hivatva e jelentést megállapítani. Maga az öntudat azonban a jelentést nem teremtheti, csak elismerheti valóságában. Az öntudat azonban ez elismerést csak az által eszközölheti, hogy saját azonosságát a jelentő; képpel szemben teljesen visszanyeri. Emlékezzünk már most, hogy az egyes jelentés a jelentő ösztön részszerű kötése; e részszerű kötés ellen a jelentő ösztön egysége visszahat. E visszahatásban megragadja az egység az ő alkotó részét s ezzel magához tartozónak elismeri (nemtudatosan). Ámde az én az öntettel közvetlen kapcsolatban áll, mint annak egyik alkotó fele. Az öntudat azért azon pillanatban, melyben a jelentő ösztön az egyes jelentést egységébe visszaragadja, ennek hatásától megszabadul s a jelentő ösztön kielégedésével maga is kielégszik. Ezen actusban az én az egyes jelen-_rtésnek az egységes ösztönhöz való tartozását megállapítja,

elismeri, azon Ítéletet hozván, hogy S tartozik P -hez, s mivel a P előtte közvetlenül (bár előttünk nem analizálhatólag) ismeretes, onnan az S jelentése az öntetre nézve is ismeretessé válik előtte. Így pl. egy érzéki ábra azt jelenti, hogy háromszög. Ámde a Δ az öntudat terének különös alakulása; az öntudat, ismervén a tér jelentőségét, a Δ jelentését ezen összeesés alapján megérti. És így tovább.

Nyilvánvaló, hogy az öntudat előtt ezen általánosság nemcsak az egyes jelentésekre, hanem azok viszonyaira is ki fog terjedni. A viszonyfogalmak azért ép úgy általánosak, talán még nagyobb terjedelemben, mint az egyes jelentések, így keletkeznek az egyes csoportok kategóriái, milyenek pl. a nyelvnel főnév, melléknév, ige stb., a logikánál alany, állítmány, ítézés, kapcsolat, következtetés, a számfunkciók, a geometriai definitiók, melyeknek lényegök a viszony, mely nélkül értelmük megszűnik. Ezzel azonban az elvont gondolkodás végtelenségébe lépünk, melyet ezerszeres szálaiban kísérni a tudomány összességének feladata.

És most térjünk vissza kiindulásunk pontjához. A gondolkodás ezen fejtegetések alapján csodaszerűségében mégis rendkívül egyszerű tevékenység. A mi jellemzi, az a szabadság, a célszerűség és az általánosság; a mi alkotja, az az én, a jelentő ösztön s azok közös egysége, az öntet. Célszerűsége miatt az öntet szolgálatába van utalva; általánossága kiemeli a pillanat kényszeréből s örökkévalóvá teszi; szabadsága pedig a pillanaton túl az örök célok szolgálatára képesíti. Célszerűség nélkül üres játék, általánosság nélkül a pillanatban való buta elmerülés, szabadság nélkül kényszerűen lepergő gépies munka lenne. Csakis ezen három jellemzője által lesz a gondolkodás az öntet oly hatalmas önfentartási eszközévé, hogy az ösztön kötöttségének (állati formában előforduló) rabságát elvetve, anticipált örömmel enurává lesz sorsának az ember. Fölötte állva ösztöneinek mégis bennök él az öntudat s szegző képességével úgy megválogatja a hiányokhoz a pótlékokat, hogy maga kielégedését célozva az egésznek kielégítését eszközli az én. Ily módon az énnel kezébe van letéve sorsa, melyet tetszés szerint vezérelhet s tönkre is tehet, s várakozó állásában, mely az általános képek kap-

csolatait idézi elő, elnyeri az ember minden élő lényektől megkülönböztető azon hatalmát, — az előrelátást. Az ember prudens, mint a római nevezte, mivel providens. Mindezeknek azonban eszköze ezen complex functio, melyet a gondolkodásban ismerni tanultunk, s melynek teleológiája felülmúl mindent, a mit különben az élő lények szövevényes célszerűségében tapasztalni lehet.

51. A gondolkodás ezen célszerűségében egy iránytűt találunk, mely az öntudat tevékenységét az elérhető és el-érendő irányában hajtja s neki a mértéket nyújtja, melyen az elérést megítélheti, — ezen iránytűje azon közvetlenül ismert functio, melyet *é r z é s n e k* nevezünk.

Ezen közvetlenül ismeretes volta mellett azonban az érzés (talán épen ezért) a leghomályosabb, azaz a legkétesebb magyarázatokra okot szolgáltató, lelki tünemény. A közvetlenség ugyanis csak a *δύ* -ra szól (hogy Aristotelessel beszéljünk), már a *δίωτι* azaz az érzés ezen ténylegességének magyarázata, az eredeti forrása utáni kérdés, viszonya a képpel, az öntudattal s a mozdulatokkal, továbbá fajainak csoportosítása s összefüggésük szálainak legalább általánosságban kifejtése”, Kant ideje óta, valóságos keresztzé tették az érzés problémáját. Ezen szövevénynek felfejtése részletekben nem tartozik ugyan ezen általános lélektani rendszer keretébe; mind a mellett sok későbbi (kivált erkölcstani) kérdés megértése szükségessé teszi e helyen is tüzetesebb megvitatását. Nehogy pedig a megfejtés logikai rendjében fenakadást szenvedjünk, legcélszerűbbnek találjuk a kérdéseket a következő sorrendben felállítani: 1. az érzés ténylegességének leírása adandó; 2. azon viszony kifejtendő, mely van érzés és kép, érzés és öntudat között; 3. kutatandó azon forrás, amelyből ennek folytán az érzést fakadónak kell tekintenünk; 4. következnek bár csak általánosságban az érzés oekonomiai szerepe és lehetséges főirányai.

1. Az első teendő tehát az *é r z é s t é n y l e g e s s é g é -* nek megállapítása.

Az érzés jellemzője először is az ellentétessége, melynél fogva kellemes (kedvézneteket) és kellemetlen érzelmeket különböztetünk meg (a mit rövidség okából élv és kín sza-

vaival lehetne jelezni). A kellemes és kellemetlen vonás elvitathatatlan tény, — akármi módon próbáljuk is annak magyarázatát, a mi nem tartozik ide. Az érzésnek egész lényege ki van merítve az élv és a kin közvetlenül ismeretes adataiban; a mi azon kívül hozzátapad, az mind külső az érzésre nézve. Azonban ezen tudattényt is sokan másképen állapítják meg. Elismerik ugyan, hogy az érzésre nézve jellemző az élv és kin ellentéte, hanem azért elméletük kedvéért színtelen érzékleteket is ismernek s az élv és kin egymásba való átmenését egy 0 pont közvetítésével tanítják¹⁾. Minthogy pedig az érzés tárgyilag nem fixírozható, azért helyesen jegyzi meg Ladd²⁾ ezen vitás pontnál, hogy itt csak az öntudat dönt. — ennek pedig tanúbizonysága homályos és kétes levén, egyelőre más akár kísérleti, akár észbeli okokból kell a döntést e tárgyra nézve keresnünk.

Ezen ellentétessége az érzésnek í2-szor karöltve jár annak alanyi és egyéni voltával. Az érzés ezen alanyiságát, tudtunkkal, leelőször határozottan formulázta Weber H. B.³⁾ mondván, hogy minden érzet önérzet; mely tételt ugyan már J. H. Abicht előkészített, mikor azt tanítá, hogy az érzés „eine eigene Gattung der Modification des Bewusstseins”⁴⁾; de ily határozott fogalmazásban először Webernél lép fel. Az érzésben ennél fogva az öntet maga magáról értesül valami módon s azért az érzés soha öntudatlan nem lehet, különben lényegességét elveszítené. Ezen alanyisága okozza, hogy e g y é n i e k (subjectiv) látszik, a miben azonban méltán kételkedhetünk, ba valaki az „egyéni” vonást úgy értelmezné, hogy egyesek szerint különböző. Mert ellenkezőleg épen alanyisága folytán az érzés nem egyéni, hanem egyetemes formákban, minden egyesnél egyféle alakban fellépő tünetmény. A mennyiben ugyanis öntudatos, annyiban az ének funkciója, s a mennyiben az én mindenütt (én = én), annyiban

¹⁾ Wundt Phys. Psych. II. 465. Így tanítják Reid és Bain is.

²⁾ Ladd. Phys. Psych. Chapter IX. §. 11. „can only be answered by an appeal to consciousness; and this answer, . . . is likely to contain dubious and conflicting elements.”

³⁾ Weber H. B. Selbstgefühl und Mitgeföhle. Heidelberg 1807.

⁴⁾ Abicht J. H. Metaphysik des Vergnügens, p. 50.

mindenütt azonos s így az én módosulatai, ha az érzést ilyenül tekintené valaki, nem az egy-éh, hanem az összes ének egyforma módosulatai s az élv és kín ugyanazon természetű mindenhol.

2. A közvetlen ismeretes tudattény tehát az, hogy az érzést az élv és kín ellentéte, továbbá öntudatossága és alanyisága jellemzi. Kidomborítja e képet azon körülmény, hogy a kép és érzés között állandó funkciói viszony áll fenn, melyből a kép és érzés különváltságára s viszonylagos önállóságára következtetünk.

Már a közönséges tapasztalat előtt feltűnik ezen viszony. Az öntudat ugyanis a képet s a maga állapotát külön szegzi s csak viszonyt, de nem azonosságot állít köztük. Pl. az étel képe és a kellemes érzés, a barát képe s a viszontlátás öröme, a veszélyes állat képe és a rettegés, az ellenség és a gyűlölet, a művészeti alkotás és a tetszés, a sértés és boszúság egymástól eléggé világosan és határozottan válnak el s lényeges természetük nem engedi, hogy az öntudat azokat egységbe foglalja, mint egy tényezőnek funkcióit. Ezen tapasztalatot a tudományos megfigyelések s legújabbban a kísérlet is igazolják s kétségen kívülé teszik.

A megfigyelések azon kérdésre felelnek: vajjon érzéklet és érzés (kivált kín) egyszerre állanak-e elő? és ugyanazon végkészülékhez vannak-e kötve? A tabes dorsalis egyes eseteiben tapasztalták, hogy a beteg, ha túvel megszárták, rögtön érzi az érintést, de a fájdalmat csak 1-2 másodperczzel később.¹⁾ Ezen időbeli különbségen kívül tapasztaltatott, hogy az érzékletek megmaradása karöltve járhat az érzés tökéletes megszűntével (Analgesie [Beau], Analgie [Lotze]) pl. bőradataknál (ólommérgezés esetén, Beau²⁾). 'Mert ha a csekély nyomást észreveszszük, hogy van az, hogy az erős támadást, melynek kifejezése a fájdalom, nem vesszük észre, ha ugyanazon végkészülék és vezető pálya felelne meg az érzékletnek és az érzésnek? Ugyanerre látszanak mutatni Goldscheider megfigyelései a temperatura felfogására vonatkozólag, melyek-

¹⁾ *Osthoff* tapasztalatai; továbbá *Funke* (Hermann. Handbuch der Physiol. III. 2. p. 297). — *Ladd*, Phys. Psych. 511. 1.

²⁾ *Ladd*. Phys. Psych. 511. 1.

ből bizonyos, hogy a bőrben „hideg” és „meleg” foltok vannak s hogy a hőmérsék, nyomás és fájdalom különböző bőrhelyeken található. Ezen adatokból valószínűnek látszik Ladd szerint, hogy érzéklet és érzés számára külön végkészülékek, külön polyák és agyközéppontok léteznek (ellentétben Lotzeval, ki némileg homályosan azt tanította,¹⁾ hogy a két tünetény ugyanazon idegelemek különböző processusformájának felel meg).

Nézetem szerint ezen megfigyelések az általunk keresett eldöntést nem tartalmazzák. A két tünetény különbségét ugyanis a következőkre alapítják: 1. az időbeli különözetre és 2. arra, hogy az egyik a másik nélkül is előállhat. Ebből az elsőből azonban csak az következik, hogy a fájdalom adata később lép fel az öntudatban, mint az érzéklet, a mi nem bizonyít a mellett, hogy két pálya, két végkészülékből vezet. Annyi azonban bizonyos ezen tapasztalatok alapján, hogy kép és érzés egymástól elválasztva léphetnek fel az öntudatban. A többi physiologiai adatokból azonban az anatómiai felvét nem folyik szükségképen; a fájdalom hiánya ugyanazon idegszál elváltozott állományára, de nem külön végkészülékre utal. Valószínű azonban itt is, hogy a kép és az érzés különböző tünetények, melyek egymástól függetlenül is felléphetnek.

Különben az érzés alanyiséga ellentétben áll Ladd hitével, mintha ezen tünetény számára valaha is külön végkészüléket találni lehetne. Ha végkészüléke volna, akkor volna vonatkozása is a végre, vagyis a külső tárgyra; emez pedig hiányzik belőle. Hanem abban az esetben is, hogy ugyanazon idegszálnak tevékenysége lenne érzéklet és érzés, figyelmen kívül hagyni soha sem szabad, hogy akkor mindketten objectiv folyamatok volnának; s ha az érzés csak az érzéklet színezete (tonus) azaz valami tulajdonsága volna, soha nem szabad arról megfélekezni, hogy ezen tulajdonságokat valakinek fel kell fognia, hogy különbözőkül állíthatók legyenek. Akkor is az ént kell oda gondolnunk az egész folyamathoz, mely a kettőt egymástól elszakítja, s ha az érzés a képnek

¹⁾ Lotze. Medic. Psychol. 245. s k. 1.

tulajdonsága volna, épen ezen tulajdonság voltánál fogva megszűnnék alanyinak s így érzésnek lenni. Mert a mit az én szegez, az rá nézve más: az érzésben pedig az én leginkább van magánál.

A kép azonban ezen különváltak közül mégis az alap. a járulék az érzés; mert soha az érzés magában nem lép fel, mindig valami képhez csatlakozik, ellenben az érzéklet (pl. az ólommérgezésnél) megállhat magában is teljes analgia mellett. Ennek oka nyilván abban rejlik, hogy az érzés a kép után azaz általa okozva lép fel. a mire későbben rátérünk; mert akár tulajdonsága (tonus), akár kísérője, mindig a kép a principale, a mi értékük felett semmi ítéletet s becslést nem tartalmaz. Ezen kölcsönös függés, de egyúttal különváltság is, Scripture kísérleteiből is nyeri támaszát.¹⁾ Ezen kísérletek arra fordultak: vájjon érzés és kép külön fordulhatnak-e elő? Az eredmény pedig az volt, hogy 1. egy szín látása után rendesen érzés állott elő (pl. ibolya ... titokzatos, piros . . . kellemes); 2. egy szín valami képet is hozhatott elő (pl. sárga. . . alma); 3. egy szín érzést, emez pedig képet hozott elő (pl. zöld . . . félelem ... rémlátások) Ezen váltakozás érzéklet és érzés között tetszés szerint tovább is halad: kép, érzés, kép, érzés stb. sorában.

Mindezen adatok tehát a mellett, szólnak, hogy kép és érzés egymástól különböző folyamatok, melyek ugyan többnyire karöltve járnak, de a melyek (nevezetesen a kép az érzéstől) függetlenül is látszanak felléphetni. Ezen tények azonban semmit sem mondanak még az érzés eredetét illetőleg; sőt, mint Ladd helyesen látta, tényleg ellenkezésben állanak azon tapasztalattal, hogy az érzéklet, mely eleinte érzés nélkül tűnt fel, az inger fokozásával fájdalomba mehet át, melyeknek hatása alatt az érzéklet egészen elveszhet s csak a fájdalom tódul előtérbe. Ezen tény pedig ép oly kevésbé tagadható, mint nem tagadható a kép és érzés különbsége; sőt ebben a tényben benne van már a kép és érzés különbsége is. Mert ha közönyös kép fokozott inger mellett fájdalomba mehet át (a mi az élv irányában kétes), akkor ez csak

¹⁾ E. W. Scripture. Vorstellung und Gefühl. *Philos. Studien.* VI. k. 536-542. 1.

a kép és érzés különbségét bizonyítja; arról, hogy e kettő egy folyamat vagy épen egy centralis tünemény volnának (mint Wundt véli), ezen tényekben semmi sincs. Az érzés megfejtése tehát csak akkor teljes, ha egyfelől a kép és érzés különbségét elismeri, másfelől az érzés átmenetét a 0 foktól kezdve a fájdalom vagy élv irányában magyarázhatja. Ezt kívánjuk a következő pontokban kifejteni.

52. A kérdés, melyre ezennel felelni kívánunk, az érzés lényegének legfőbb kérdése s azon harmadik pont, melyre jelen általános fejtegetésünkben rá kell térnünk. Határozottan felállítva így hangzik: *m i n e k a f u n c t i ó j a a z é r z é s ?*

Az érzés történelmi felfogásainak útvesztőjéből kivergődni valóban bajos lenne s egy külön monographia tárgyát képezhetné. Ezen kritikai munkát most mellőzve, teljesen elegendő a mi felfogásunk kifejtésére annak megvitatása, vajjon az általunk felismert és rendszeresen kifejtett lelki tényezők melyikéből lehet az érzést megérteni? Tudjuk pedig, hogy az emberi öntet tényleg két félből áll, melyeknek egyike az én_T másika a nemén. E nemént az öntet céljaihoz képest tagoltnak találtuk, úgy hogy van éltető, mozgató, érzéki, jelentő ösztön, melyeknek állandó vonatkozásait egymásra és az énré a megelőző szakaszokban kifejtettük. Ezen tényezők egyikéből sem lehet az érzést levezetni; az egyes ösztönök és az érzés között tartalmi azaz minőségi s így lényeges különbség áll fen, melyet nem szükség részletezni. Az emésztés és lélekzés, a mozgás es latas, a szó és gondolat teljesen más, mint az érzés s ezt a különbséget közvetlenül tudjuk. Amazok mindenkör az én tárgyai s e nélkül értelemmel, sőt léttel sem bírnak; csak a mit az én állít, az van. S épen az érzésnek azon absolut subiectivitása, melynél fogva magánkívül semmit sem jelent, minden egyéb tevékenységtől választja el; az én úgy van, a hogy ma g á t érzi.¹⁾ Ezen tényállás magyarázza

¹⁾ Ezen egyszerű dolognak félreismerése még az erkölcsi megítélésbe is zavart hoz. *Höfding* pl. (Ethik, p. 145. 1888) azt mondja, hogy az öngyilkosság azon okkal sem igazolható, hogy az élet x-re elviselhetlenné vált; mert „miként tudhatja az egyén, hogy ereje határait elérte, s minden eszközt elhasznált?” Azt hiszem, erre a felelet épen az öngyilkosság; ránk nézve, igaz, illusio x-nek állapota; x-re azonban nem illusio, hanem egyedüli valóság.

azon sikertelenséget, mely minden levezetésnek jutott eddig osztályrészü, valahányszor a tényezők egyikéből az érzést mint accidenst megérteni próbálták.

Mert miről van itt voltaképen szó? Arról-e, hogy mit jelent pl. a mozgás általában? Erre a jelentő ösztön felel; itt arról van szó, hogy mit ér s ζ á m ómra a mozgás? Vagy: a könyv képe miként lehetne érzés? Nyilván nem azért, hogy betűit, papirosát vagy a benne foglalt gondolatokat vesszük szemügyre; mindezek ugyan csak rám nézve vannak, de ezek tőlem különbözők, külsők, idegenek. Csak az az érzés, hogy én miképen vagyok magamban, mikor ezen könyvet magammal szembesítem. Es a könyvnek bármilyen viszonya más könyvekkel vagy más tárgyakkal, azaz a képnek bármely viszonya más képekkel a/ énre nézve soha sem lesz egyéb, mint viszony azaz obiectiv állapot, melyben az ösztönök egymás között vagy egyes ösztön képei maguk között állanak. Mindezek azonban magokban véve csak obiectumok, az énre nézve külsők, idegenek; a könyv rongyai csak rongyok, az én fájdalom a könyvtől és rongyaitól teljesen különbözik. Nincsen semmi imód. hogy ezen obiectumból, a nemémből valaki ugrás nélkül az érzést kihozza.

Ezen kizárólag alanyi vonás kivált abban nyilvánul, hogy az érzésben mindig az én lételem, de bizonyos határozottsággal állítatik. Ha pl. valamely képet nézek (teszem a régi egyiptomi görög arczképeket), akkor ezen szövevényes lelki állapotot a következő elemekre lehet felbontani: 1. maga a festett kép, mint érzéki kép: 2. azon személy lelki caractere, melyet ábrázol (mint pl. az öreg férfi derűtsége, okossága, figyelmes tekintete stb.); 3. az akkori társadalmi viszonyok, melyekre e képek emlékeztetnek; 4. az érzés, melyet e képek bennem felidéznek, s mely tetszés alakjában lép fel; δ . azon tudat, hogy ezen érzés az enyém, én vagyok az, kinek a kép tetszik s ki ezen tetszését a tárgyi képre vonatkoztatja. Nyilvánvaló, hogy a három első képcsoport nem vagyok én: azok az én képeim, enyéim ugyan, de én más vagyok, mint ők, — ha nem akarok figyelni szépségükre, hanem pl. a temperafestést óhajtom tanulmányozni, akkor a 4. alatti érzés nem fog bennem támadni. Azonban ezen érzés sem vagyok

én; ez az én érzésem, az én állapotom, birtokom, sajátom, de én más vagyok mint ő; én magamra vonatkoztatom az érzést, de tőle szabadon is megállhatok; ha elejtem, megszűnt lenni, én azonban megmaradok tovább is. Ebből látható, hogy az érzés nem vagyok én, de nélkülem sem lehet az érzés: azaz az érzésben az én befoglalatik valami módon, de ezen módot, ezen módosult ént az én magával szembesítheti; keletkezését ugyan meg nem akadályozhatja, hanem fenmaradását igenis elnyomhatja; elejtheti az érzést.

Az érzés tehát nem az ösztönöknek, a neménnek állapota, — mert azok mindig idegenek, tárgyiak s az én tőlük teljesen felszabadulhat (a mit Schopenhauer tévesen az intellectusnak tulajdonít, mely pedig nagyrészt nem egyéb, mint épen ezen ösztönök képeinek sajátos csoportosítása). Ellenben az érzéstől, a meddig fennáll, az én meg nem szabadulhat; az érzésben az én van érdekelve s ha magával szembesíti is, akkor is magát állítja szembe magával, de nem mint azonos, hanem mint módosult ént. Ezen módosulásban az én mégis magát fogja fel. Nehogy pedig valaki azt mondhasssa, hogy itt két különböző actust összeavartunk, egész határozottan kijelentjük, hogy az érzést és az érzés tudatát egész világosan megkülönböztetjük; még pedig az érzést, mint azon actust, a melyben az én a maga módosultságát érzi azaz melyben az én magát módosultnak tudja, — ellenben az érzés tudatát, mint azon actust értjük, melyben az azonoságát visszanyert én magát a módosulatára vonatkoztatja. Csakhogy ebben nem két önálló funkciót, hanem ugyanazon funciónak két phasisát ismerjük fel.

Ezen, végső elemeiben oly nehezen átérthető, processust tehát kizárólag csakis az én módosulásából lehet megérteni. S ha az énnel önállósága mellett (a többi ösztönökkel szemben) döntő bizonyíték kívántatnék, akkor épen az érzés ezen önös természetében találhatnók. Az érzésben magát érzi az én, s ezen önállóság, a mely minden képviszonytól különbözik, egyenesen priusa minden további képviszonynak; ha az én nincsen, akkor csak képek vannak, melyek egymással mérkőzhetnek, küzdhetnek, egymást ki- és leszoríthatják, őrülködésről semmit sem tudnak. A társadalmi erők között ádáz

tusák folyhatnak; arra nézve, ki *procul negotiis* él, ezen tragikomoedia nem létezik. Így az érzés is csak arra nézve áll fen, a ki magáról tud s a kit gondolatai ilyen vagy olyan helyzetbe sodornak, — az én.

Ezen szükséges óvások után forduljunk már most annak megértéséhez: miként ered az érzés az énből? és azután: mit jelent az énre nézve?

Az érzés eredetére nézve osztjuk azon írók nézetét, kik azt kedélyállapotaink „egyszerű, tovább fel nem bontható” elemének tekintik. Így mondja Wundt: „es ist das einfache, nicht weiter aufzulösende, ebendarum aber auch nicht zu defmirende Element aller Gemütszustände”¹⁾; épügy Ladd: „the nature of feeling is not capable of being defined; it must be felt.”²⁾ Ezzel azonban semmi, az érzésre kizárólagosan vonatkozó dolgot nem mondottunk; ezen definiálhatlanság minden ösztön jellemzője; látni, hallani, szagolni stb. kell, ha ezen ösztönöket érteni akarjuk. Csak annyit vallunk be tehát ezen állításban, hogy az érzés *sui generis* állapot, melyet másból lehozni nem lehet s egyelőre ezzel is beérjük. Ha azonban ezen látszólagos határozhatatlanság fen is állana (a mint tényleg nem áll fen, mert lehet meghatározni), ez még nem mentene fel azon kötelezettségünk alól, hogy az érzésnek viszonyát azon tényezővel vizsgáljuk, a melyből jelleme egyedül megérthető. Ezen tényező pedig a való én, lelkünk oly reális tevékenysége, mint a milyen bármely más ösztöni tényezője. Elismerve tehát, hogy az érzés közvetlenül ismeretes s másképp nem érthető, — s bebizonyítottnak téve fel, hogy az érzés lényegileg más, mint a képek bármelyike, — feltéve ezeknél fogva, hogy az érzés az ennek funkciója, azon kérdés áll előttünk: minő funkciója az énnak az érzés?

Ezen kérdésre érdemileg csak ismereteink határai között adhatunk feleletet. A mennyiben az én funkcióját csak az énalany és éntárgy megválásában, vagy tüzetesebben az éntárgy állításában találtuk, annyiban az érzés is csak ezek egyikében lelheti alapját. Minthogy pedig az érzés az élv és

¹⁾ Wundt. Philoa. Studien 1890. VI. k. 359. 1.

²⁾ Ladd. Phys. Psychol. 499. 1.

kin szélsőség közt ide-oda lebeg, azért az érzés az én tiszta önállításától különbözni fog. Ezen különbözés nem vonatkozhatik az én nyugodt egységére, hanem csak önállító tevékenységére; az érzés ennél fogva az én önállításának módosulata. Minthogy pedig ezen önállítás fogalmilag azzal ki van merítve, hogy az én — én egységéből szétvetődik és újra összecsukódik, annyiban és azért az érzés ezen szétvetődés és összecsukódás módosulatában fog rejleni. Az önállítás már most, a neménnel való összefüggés folytán, vagy sikerül vagy megakad. Első esetben az én magát nyeri meg s ez állapotban egyszerű öntudat; a mennyiben ezzel együtt az ösztön is kielégszik, annyiban az én ön visszanyerése az öntet kifejlésével jár együtt s ezen állapot az énnel élve; a mennyiben azonban az én a maga azonosságát vissza nem nyerte, annyiban s addig az én saját lételeben zavartatok s ha és a mennyiben ezzel karöltve az objectiv ösztönnek megakasztása is jár, az én ezen állapota kinnak nevezetik. Az én önállítása ennek folytán vagy egyszerű önösszefoglalás, mely- „I y el semmit sem nyert, — az öntudat; vagy sikeres önkifejtést az egész öntetben, — az élv; vagy megakasztott önkifejlés az énbén és az öntetben egyaránt, — a kin. Mind a háromnak forrása az én, oka az én önállítása, indokai pedig az énnel szervesen összefüggő nemén szerves mozzanatai.

53. Az érzés ezen természete, ha helyesen sikerülj megállapítanunk, mindazon kérdéseket elegendő megfejtetni, melyek az érzéshez fűződnek. A következő fejtegetéseknek célja, röviden e megoldás csapását jelezni.

1. Világos ezen meghatározásból mindenek előtt az érzés viszonya az $\epsilon \eta \eta e 1$, a $k \acute{e} p p e 1$ és a ζ öntettel. Minthogy az érzés az én önállításának módosulata, azért az érzés, mindig öntudatos és mindig önérzet. Minthogy továbbá az érzés a kép által okoztatik az énbén, azért külön tevékenységekből kell a kettőnek erednie; amaz az én önállításából, emez valamely ösztön részszerű kötéséből. Az érzés tehát nem a képnek mikéntje? (Nahlovsky), sem nem tulajdonsága (Wundt), — hanem a képpel szemben teljesen önálló functio.

És a mennyiben az ösztönök csak képek alakjában lépnek fel az öntudatban, annyiban az érzés az öntettől is, mint annak egyik alkotó momentuma, különbözik.

2. Ezen viszonyból következik már most az érzés színezete (hangulata, tonus), — a melynek megfejtését a megelőző §-ban jeleztük. Az én ugyanis önkényességénél fogva mindig állítja magát s visszakapja az állítást eredeti egységébe; ebben találtuk az öntudatnak lényeges vonását, mely az (én = én) egységében leli kifejezését. Az én mindig bírja magamagát, azt el nem veszítheti; ez egyszerű azonosságát sem élvnek, sem kínnak nevezni nem szabad, ez az egyszerű létnek tudata vagy önbírás. Nevezték ugyan ezt is érzésnek („a magam homályos érzetének” stb. néven), hanem ebből nyilván hiányzik az érzés determinációja azaz színezete, s azért ezen név reá nem illik. Az érzésben az én módosul, még pedig, mint fentebb jeleztük, az önállítása módosul, a mennyiben sikeresen, azaz közvetítés nélkül, vagy sikertelenül, akadályokkal közvetítve, végbemegy. Ezen pontot, mint az érzés természetére legfontosabbat, tüzetesen kell kifejtenuünk.

Tehát az én önkénytesen állítja magát s ez az én tudata, vagyis az öntudat. Az érzés azonban több, mint önállítás; az érzés módosított, határozott önállítás, mely vagy élv vagy kin alakjában lép fel a szemlélő én előtt. Ennek okozója maga az én nem lehet; ezen módosítást az én tevékenységén csak más tényező végezheti. Mert az én csak én, semmi más. Más pedig az énen kívül az öntet másik fele, a nemén. Az én módosul tehát a nemén ráhatása alatt. Ámde a nemén csak két alakban léphet fel az én előtt: kötött vagy oldott állapotban, mint pusztá kép. A pusztá kép pedig az ösztön részszerű kötése, Azért az én módosítását az ösztön részszerű kötése hozza létre. Az ösztön ezen részszerű kötése az ént megköti, azaz önállítását megakasztja s legalább ideiglenesen feltartóztathatja. Az én ezen lekötése az önösszefoglalás lehetetlensége. Az önösszefoglalásának lehetetlensége pedig a fájdalom vagy a kin, melynek a legcsekélyebb kedvetlenségtől a legfőbb fokú gyötrelmig különböző erőfokai lehetnek.

Ebből világos, hogy az érzés alapformája a fájdalom¹⁾, az én azonosságának megzavarása, önösszefoglalásának megakasztása. Minden pusztá kép az ösztön megkötése: minden énes reactio e megkötéssel szemben az én lekötése; minden ily lekötés az én megbontása, ha csak ideiglenesen is; minden ily megbontás pedig az én fájdalma. A tárgyak tudata tehát az éntre nézve fájdalmas, habár oly csekély mérvű is, hogy fájdalomnak, mint magas fokú megkötésnek nem is szoktuk nevezni. A tapasztalat és a kísérlet azonban a mellett szólnak, hogy a kép (azaz az ösztön részszerű kötése) erejének emelkedésével az érzés, mint fájdalom, is növekszik²⁾. Erős fényinger, minél inkább fokozzuk, annál magasabb fokú fájdalmakat idéz elő. Ennek magyarázatát mi abban véljük találhatni, hogy a csekély inger az ént is kevésbé akadályozza önösszefoglalásában; ellenben a nagy inger magára vonja az én figyelmét s ha sikerül is magát megragadnia, egy részével mindig a képnek le van kötelezve és attól meg nem szabadul. Ebből érthető a rögzött képek fájdalma, kelletlensége; ebből azon fáradság, mely a figyelem megfeszítését kíséri, mert mindezen esetekben az én kivetített, de magába visszakapása megakasztott. S ha van valami közönyös pont (Indifferenzpunkt, Wundt), mely körül élv és kin ingadoznak, akkor ez nem az érzés közönyössége, hanem az öntudat legcsekélyebb kötöttségének pontja, a melynél a kin kezdődik. Fokozatos átmenet élvből a kinba egy ily közönyös ponton keresztül tapasztalatilag nincs megfigyelve, hanem csak Wundt elméleti feltevése.³⁾

Mikor azonban azt állítjuk, hogy az érzésnek első, eredeti alakja a fájdalom, azaz a hiány, akkor nem azt kívántuk vele jelezni, hogy a fájdalom az állandó érzés. A fájdalom

¹⁾ így Kant Anthropol. 58. §. „Also muss vor jedem Vergnügen der Schmerz vorhergehen; der Schmerz ist immer das Erste.”

²⁾ Wundt. Phys. Psych. I. 467. 1. „Schmerz ist ein Unlustgefühl, welches mit der Intensität der Empfindung bis zu einer Maximalgrenze zunimmt”.

³⁾ Wundt. Phys. Psych. I. 465. 1. „Lust u. Unlust sind Zustände, welche durch einen Indifferenzpunkt in einander übergehen”. Ezen tévedést már Ladd kiigazította Phys. Psych. Ch. 1. §. 11. 1. Így Lotze és James Sully (Outlines of psychol. p. 449.).

az én oldalán ugyanaz, a mi az ösztön oldalán a hiány vagy kötés. Az ösztönre nézve azonban más fejtési mód nincs, mint a részszerű kötés elleni reakció; az öntetire nézve tehát a fájdalom nem a halálnak jelzője, hanem a fejlődésnek formája. Minthogy ugyanis az öntet csak a részszerű kötések alapján fejlődhetik, a fejlődés pedig azon cél felé halad, hogy az öntet nemtudatos bányája az öntudat elé, annak fényébe szállítsa tartalmát, — azért a fájdalom, mint az én kötöttsége, mindenkor múltékony és ideiglenes, legyőzése pedig azon állandó cél, melyre az öntet egész szervezete utal. A mikor ezen győzelem nem sikerül, akkor az öntet meghal; a meddig egészséges, fájdalom árán és útján fejt ki lényegét. Ámde a fájdalom megszüntetése nem az én kényétől függ; valamint végzetszerűen belesodortatik a fájdalomba, úgy végzetszerűen, azaz az öntet tagoltsága által, fel is szabadul belőle. E felszabadulást egyedül az ösztönök kapcsolódása képes meghozni; semmi reális fájdalomcsillapító nincsen, ha csak nem a reális pótlékban, melyet az ösztönök egymásnak kölcsönöznek.

Ezen levezetést a tapasztalat példái igazolják. Az éhség mindenesetre kínos; de az öntudat e kint meg nem szüntetheti, a meddig az éltető ösztön kötöttsége tart; mindaddig végtelen réműlettel kopogtat az én kapujára s zavarja nyugalmát. A zavar csak akkor szűnik meg, mikor az érzéki és mozgató ösztön az éhséget reális pótlékkal eltünteti. Akkor a hiány megszűnik s az én önmagába térhet vissza; az éhség lecsillapulta után az én felszabadul, hogy más irányban leköttesék. Épen olyanok az én egyéb reális fájdalmai; az ideális kínok, miket képeink helytelen elrendezkedése okoznak, szintén megszűnnek, ha a helyesebb elrendezkedés beáll. De mindenkor magából az öntetből kell fakadnia a pótlék; az én, épen kopasz szegénysége miatt, melynek birtoka csak ő maga, reális pótlékot nem nyújt.

Ebből érthető mármint az élv vagy gyönyör természete. Magában az öntudatban az élv forrása nem lehet; mert az öntudat absolute szegény s ha sikerül is magát megkapnia s így magával összecsukódnia, — még sem nyert többet, mint magát. Az öntudat közönyös állapot;

csak kitérése, kibillenése lehet élv vagy kin. A kin, mint láttuk, az öntudat direct megkötése; mert azonosságának megtámadása. De az öntudat tisztasága még nem gyönyör; az öntudat csak a létezésnek csupasz valósága; hogy köntöse legyen, máshová kell folyamodnunk. A gyönyör tehát az öntudatban csak indirecte foglalhat helyet. Ha a kint és a gyönyört összehasonlítjuk, akkor a kin egyenes állapot, a gyönyör azonban nem egyenes, másban bírja igazi alapját.

Ezen más csak a nemén lehet. Még pedig két módon. Minthogy ugyanis a nemén csak részszerű kötés útján jut tudatunkba, ezen ösztönkötés pedig az én kötését, azaz a fájdalmat okozza, azért a gyönyörnek első forrása a fájdalom megszűnése. Ezt lehet üres élvnek (álgyönyör, illusio) nevezni. Valaki pl. vízbe esik, kihúzzák; e feletti gyönyöre üres; semmit sem nyert, csak annyija van, mint ha a vízbe bele nem esett volna, sőt kevesebbje van, mert kifáradt izomzata, megázott a ruhája. Gyönyöreink nagyrésze ilyen üresség; a veszteségből csak énünket mentjük meg, az pedig mindenkor bírja magát. Van azonban egy másik módja is: tartalmaz élv vagy a való gyönyör. Ezen gyönyör az öntet fejlettségében bírja alapját s teljességgel kárpótol azon fájdalmakért, melyeket szenvednünk kellett.

A való gyönyör forrása az ösztönök kifejlése és így megvalósulása. Míg a fájdalom ideiglenes, azaz átmeneti, addig ezen gyönyör állandó és végleges. Már azon esetekben is, a hol valamely ösztön kötését a kellő pótlék megszünteti, az öntet kifejlik, tért szerez ott, a hol még nem uralgott, hat, a hova azelőtt nem terjedt volt, A mozgó ösztön ezen kifejlése az önérzet gyönyöre; ilyen a nemi ösztön önmegvalósítása gyermekekben, az értelmi tevékenységé örökké való művekben. E művek, e gyermekek az enyéim; bennök élek s ők én bennem, mint általam megvalósult képek. Ezekben tehát az öntet maga valóságát kivetítette s az ennek állapota ezen új valóságokkal szemben, melyekben az öntet saját maga lényeges kincseire ismer, a való öröm. Mert azonkívül, hogy magát bírja, magát többül bírja, mint azelőtt; azelőtt megvolt ugyan a lehetőség, most azonban van a valóság. Ezen

complementum által az öntet magát fej tettebb alakban bírja azaz az évre nézve tényleg gyarapodott; s e gyarapodás felismerése az én gyönyöre.

Nem nézzük jelenleg, vajjon az ösztönöknek minden ilyen kifejlése tényleg állandó és értékes nyereség-e? annyi azonban tény, hogy az évre nézve e kifejlés szegzése hatalmának gyarapodásával azonos. Oly viszonyokra sikerült neki fényt vetnie, miket azelőtt még az ő szeme számára is homály borított; az ő szabadsága az öntettel szemben folyton erősödik, mindinkább sikerül az obiectiv szemlélő állaspontjára helyezkednie s kénye szerint a maga világát megalkotnia. S azért az ilyen gyönyör nem csalódás, hanem az egész öntetre nézve valóságos nyereség jelzője. Mert ha az ösztönök egymás hiányait pótolják s e pótlás által az öntet teljes tartalmát megvalósítják, akkor az én, mint ez öntet fele, tényleg önmagának gyarapodását észleli. Az öregség ez ellen nem képez instantiát. Az öregségben az ösztönök hiányai mindinkább csökkennek, a mi máris nagy nyereség; az öregnek azonkívül, ha életét vakságban nem töltötte, sikerült énjét oly hatalomra emelnie, hogy az ösztönök azonos nyugalomból többé ki nem üthetik. Az öreg annál fogva, szép múltja után, szép jelenre virradt: magát bírja zavartalanul azaz ideális valóságban, mint szellemi organismust, a nélkül, hogy az ösztönök fájdalmaitól többé zaklattatnék. Hanem szép öregnek kell lennie; nem kiaszott, kiégett lélek, hanem olyan, a ki életében azon volt, hogy magát tényleg kialakítsa, vagy, mint köznyelven mondjuk, kiművelje.

Vessünk már most ezen álláspontról egy pillantást azon meghatározások egyikére, melyben az érzés ezen két nyilvánulását rögzíteni igyekeztek. Igen régi azon meghatározás, mely szerint az öröm vagy gyönyör (Lust) az élet előmozdításának, a fájdalom akadályozásának érzete.¹⁾ Ezen meghatározás,

¹⁾ Kant. Anthropol. 58. §. „Vergnügen ist das Gefühl der Beförderung, Schmerz das einer Hinderniss des Lebens.” így már Leibnitz és utána Wolff: „cognitio intuitiva perfectionis cuiuscunque sive verae sive apparentis” (Psych. empir. §. 511.) — így már Arist., de anima III. 7. állítás-tagadás. Igen szépen kifejezi a fájdalom gyengeségvoltát a görög nyelv, mikor ἀδυσία-nak nevezi a kedvetlenséget, Thukyd. III. 15. ἀνοστιά τον στραζέβειν.

a mint látjuk, teljesen megfelel a levezetésünknek s a valószínűségnek is. Annál csodálatosabb, ha valaki (Wundt) azt veti ellenére, hogy a meghatározhatlant meghatározni akarja s hogy az „adott tényeket fictiókkal és magyarázatokkal összehozzavarják.”¹⁾ Mert hiszen az érzés sajátosságát mi sem akarjuk levezetni; az érzést érezni kell, hogy felismerjük. De ezen meghatározás először nem is az érzésre, hanem annak színezetére szól; másodsor pedig, meghagyva az érzés különlegességét, ennek jelentését az öntetre nézve akarja szigorúan megállapítani. Az érzés tehát nem előmozdítás, azt jól tudjuk; de az érzés jelent előmozdítást, jelzi az öntet kiállítását s így az ilyen meghatározás épen nem megvetendő, hanem ellenkezőleg azon pusztán ténynek kiegészítője, melyet az érzés neve alatt mindenki ismer, de a melynek jelentőségét a legkevésbé értik. Csak azon félreértéstől kell óvakodnunk, mintha a gyönyör az én gyarapodását jelentené; az én nem gyarapodhatik, mert az (én=én) mindörökké; magában tehát nem lehet az énné, mint énné, gyönyörűsége. A meddig magát bírja, addig semmi gyarapodást nem bír felmutatni; kínja azonban első sorban benne ered, mert már az, hogy ketté szakad s önkénye megakad, rá nézve önvésztség, azaz fájdalom. A fájdalom tehát az én erejének és tevékenységének megakasztása; ellenben a gyönyör plusa, mely azt az öntudat egyszerű, állapota fölé emeli, az öntetből ered. S így Kant és sok másnak fenti meghatározását azzal toldjuk meg, hogy a gyönyör az öntet fejlődésének érzete (a nyereség tehát az öntet egységére szól) (v. ö. a szeretet 59. §.); ellenben a fájdalom az én kötetése, melylyel párhuzamosan, mint indítója, az öntet valamely leszorítása, ösztöneinek valami kötése halad. Tüzetesebben szólunk erről az indulatoknál (v. ö. 56. §.).

54. Az eddigiekben kimutattuk, hogy az érzés az én önállóságának módosulata, melynek indoka valamely ösztön állapota. A szerint, a mint az én magát önállítása által egyszerűen visszanyeri, vagy ezen önállítása megakad vagy pedig az önállítás végbementével az ösztön kielégedése is jár, az ön-

¹⁾ Ezen kifogásokat az úgynevezett intellectualistikus elmélet ellen teszi Wundt (*Philos. Studien*. VI. k. 345. S. k. és már *Phys. Psych.* I. 497. Wolff ellen).

állításnál három alakot észlelünk: egyszerű önérték (– öntudat), kin és élv (52. §.). Ezen három alak közül az alapérték a kín, mennyiben az öntudat minden ingerlés folytán azonoságában zavartatik s így az öntudat fejlődésének ez a szükségképen! előzménye; az élv első sorban ennek a kinnak megszűnése s csak a plus, mely az ösztön hozzájáruló Melegedéséből fakad, adja meg neki azon vonást, mely a gyönyört, mint pozitív gyarapodásnak kifejezését, különösen megilleti. Az ingerek természetével jár, hogy némelyek directe kellemesek, mások kellemetlenek; mert az inger közvetlenül nem az énré hat, hanem az egyes ösztönre, az ösztön természete pedig határoz a felett, vajjon valamely ingerlés neki megfelelő-e vagy nem? S éppen ezen oknál fogva állítjuk Wundt ellenében, hogy az élv és kin az egyes ingerek minőségétől is, nemcsak erőfokától függ.¹⁾

Mínt hogy az én önállításában ezen formai változáson kívül egyéb semmisen található, azért az érzés soha egyebet nem jelenthet, mint kint vagy élvét. Az érzelmek azonban ezen közös vonásokon kívül minőségileg határozott különbséget is látszanak mutatni; ennek magyarázatát azért az énről kívül, más tényezőkben kell keresnünk. Mínt hogy ugyanis az én tartalma csakis az (én = én) azonossága, azért az én összes tevékenysége nem terjedhet továbbra, mint vagy egyszerű önmegragadásra vagy megakadásra vagy az énről kívül terjedő kifejlésre. Minden megfigyelés és logikai következtetés ellenére való dolog volna, ha az én-ben ezen egyszerű önállításon kívül egyebet keresnénk, ha abban morális érzéket, lelkiismeretet, szeretet, gyűlölet s egyéb indulatok csiráit, mint az én organismusának tényezőit, állítanók. Ez által az én közvetlen egysége felbomlanék s annyiféle csirát kellene benne feltenni, hogy az öntudat egyszerű önállításának megértése lehetlenné válnék. Ennélfogva az *affectusok* vagyis az érzelmek concret alakjai nem lehetnek egyszerű állapotok, hanem több tényező synthetikus összehatását kell bennök

¹⁾ *Wundt* azon tételét, hogy „nincs érzékleti minőség, mely absolut kellemes vagy kellemetlen lenne, hanem mindeniknél az érzés az intenzitás funkciója” (*Phys. Psych.* I. 470. 1.) Ladd alapos fejtegetései alapján (*Elements of Phys. Psychol.* Ch. IX.) elejthetőnek találtam.

keresni. Egy pillantás az érzelmek ezen concret fajaira meggyőzhet állításunk valóságáról.

Ha, a szokásos felosztás szerint, érzéki és értelmi érzelmeket különböztetünk meg s az utóbbiakat újra aesthetikai, ethikai és logikai érzelmekre felszakaszoljuk, akkor azt találjuk, hogy mindezen érzelmekben közös vonás az élv és kín disjunctiója. Amaz a szép, jó és igaz, emez a rut, rossz és téves eszmék irányában áll elő. Maga a minőségi különbség azonban nem az élv és kín oldalán van, hanem az inger, illetőleg indok (motívum) részén. Az érzéki érzelmeket egyes puszta képek idézik elő, az értelmieket az ezen képekkel kapcsolatos jelentések; miként okoznak ezen képek érzelmeket? az majd alább lesz megvizsgálandó, annyi azonban biztos, hogy a minőségi különbség nem az énből, hanem az indokból ered.¹⁾

Azt hiszem, hogy a rendesen úgynevezett érzelmeknél a tényt vitatni vagy tagadni senki sem fogja; más tárgyak okoznak aesthetikai, más képek ethikai stb. érzelmeket. Hogy azonban némelyek nemcsak az indokokban, hanem az érzelmekben magokban keresik a minőségi különbözést, az igen könnyen érthető tévedés, melyet azonban csekély figyelmezzéssel ki lehet kerülni. Emlékezzünk ugyanis arra, hogy a kép (akármilyen legyen) mindig az ösztönkötés és öntudat reactionjának egysége (v. ö. 18. §.). Az ösztön ugyanis saját magából és az én erejéből nyeri a pótlékot, melylyel a végleti kötést megszünteti. Első sorban tehát az öntudat azonosságából kibillen, a mi kellemetlenség; hanem már a következő pillanatban az ösztön maga restituálódik s az öntudat ezzel a saját zavarodásától megszabadul. Az öntudat tehát nemcsak magát vetíti ki, hanem a máris restituált ösztönt is s ez egy-egyben, a mennyire első sorban magára ügyel, élv vagy kín állapotában leli magát, melyhez az okozó ösztönkötés elválaszthatlanul fűződik. Ezen elemi synthesisben, melyből az én, önkénye folytán, magát mindig visszavetheti, az érzés és

¹⁾ Ezen tényállás átértése vitt engem arra, hogy „Tapasztalati Lélektan”-omban úgy az egyszerű érzelmeket, mint az indulatokat az okozó indokok szerint csoportosítottam, — a mi, legalább didaktikai szempontból, helyesnek bizonyult. V. ö. Tap. Lél. 27-32. §§-at.

indoka összefolyának s innen származik az érzelem minőségi színezete.

Ezen synthesis az én és a nemén elemeiből mindenkor ismétlődik, bármilyen kép is lépjen fel az öntudat előtt, s azért az érzelem mindig minőségileg határolt, azaz determinált: mert az érzés önigenlés s mint ilyent fel is fogjuk, hanem ez önigenlés a determinatio értelmében külön determináns hozzájárultával lesz concretebbé (úgy azonban, hogy e synthesisből kényünk szerint bármikor elvonatkozhatunk s magunkba szállhatunk, a szó eredeti értelmében). Még szorosabb lesz ezen synthesis ott, a hol az ösztönök heves megtámadtatásáról vagy izgalmáról értesülünk; itt az én (a kapcsolatoknál kifejtett tan szerint) a folyamatba együttlészenvedő tényező gyanánt lép be s annyiban kötöttségéből megszabadulni nem képes azaz az ösztön bizonyos fokig leköti az ént. Már pedig épen ezek azon tulajdonságok, melyeket közmegegyezéssel az *i n d u l a t o k n á l* (a f f e c t u s) tapasztalunk. Ennélfogva az indulatokban complexumot. az én és ösztön synthesisét kell látnunk s az analysisnek nincs egyéb teendője, mint ezen elemek határozott feltüntetése.

Nincs itt helye a különböző felfogások és magyarázatok bírálatának; hanem azt világosan meg kell határoznunk, mely lelki állapotot kívánunk érzésnek, melyet viszont indulatnak elnevezni? S azért első sorban elutasítjuk G. Lange véleményét, mely szerint az indulatok egyszerű lelki állapotok volnának, milyen pl. az ijedtség, düh, öröm, míg az érzelmek complex kedélyállapotok, mint pl. irigység, szeretet, csodálat.¹⁾ Felfogásunk szerint egyszerű állapot csak a kín és élv abstractiója; a valóságban azonban minden kín és minden élv minőségi vonást tartalmaz, melyet az *o k o z ó t e r m é s z e t é b ől* merit. Épen azért az ijedtség, öröm és düh sem lehetnek feltétlenül egyszerűek, — egyszerűségük csak viszonylagos (pl. a szeretetnek nagyon szövedékes alkatával szemben) s így kritériumul nem használható. Az érzelmi állapotok indulatokká válnak, véleményünk szerint, l. egyéni jólétünkre való vonat-

¹⁾ C. Lange. Über Gemüthsbewegungen. Deutsch v. H. Kurella. Leipzig. 1887.

kozásuk által, 2. erő fokuk által, melylyel a reactio az indok ellenében történik.

E szerint az indulat nevével az én önállításának módosulatát (azaz érzést) fogjuk érteni, melyet azonban az öntet jóllétére való szorosabb vonatkozás, éppen azért hevéssége s így az előmlése (diffusio) nagyobb mérve különböztet meg a kin és élv egyszerű állapotaitól. Ezt szem előtt tartva vizsgálat alá vegyük az indulatnál: I. az indulat okozóját 1. az indulat előmlését és 3. az indulat synthetikus alkotó részeit.

1. Az indulat okozója mindenesetre valamely ösztön megkötése, mert más utón az énhez férni nem lehet. Kérdés: minden ösztön kivétel nélkül bír-e indulatot kelteni? Úgy látszik, igenis; csakhogy az indulatok kísérői az egyes ösztönök szerint különbözők lesznek. Az éltető ösztön specifikus indulatának látszik az utálat, mely a többi ösztönök-nél csak indirect utón ered. Utálatos mindaz, a mi az éltető ösztön kerületi kialakulását oly módon köti, hogy csak a kilökés mozdulatában nyerheti pótlékát; tehát utálatos ételek, italok, melyek által különben a szag és iz érzékei is kötöttek. A mozgató ösztön specifikus indulatának látszik a harag, mint hirtelen reactio ezen ösztön megkötése ellen. Specifikus indulata a nemi ösztönnek a szerelem; az érzékek és a gondolkodás, sajátos kapcsolatainknál fogva, sajátos természetű indulatoknak is forrásai. És így, ha az indulatok okozóját az ösztönökben találjuk, bizvást mondhatjuk, hogy minden ösztön képes indulatot kelteni.

2. Azonban, ha azon alkotó részeket tekintjük, melyek minden indulatban találhatók, akkor azonnal észreveszszük, hogy valamennyi indulatban az, a mi a complexus jellemzőjét adja, az én reactiójában keresendő. Az én reactiója nélkül csak ösztönkötésekkel volna dolgunk, a melyek az öntudat előtt feltűnnek; de az öntudat indulatba nem jönne. Mi okozza tehát az öntudatnak ezen felindulását? Nem lehet más, mint azon nagy erő, melylyel valamely inger az ösztön épsége (integritása) ellen tör s mely az egész önlét épségét veszélyezteti. Az én ennél fogva azért indul fel, mert valamely ösztöne épségében meg van lámadva s mert ezen megtáma-

dás az énről s így az öntet mindkét tagjára kiterjed. A leghevesebb indulatokat azért akkor tapasztaljuk, mikor az ösztön létélében van fenyegetve. Az utálaios tárgy vagy az éltető ösztönbe vagy az ízlelő, szagló és tapintó érzékekbe létükei fenyegető elemként ékelődik be s az ösztön centralis reactiója, valamint az én együttszenvedése adják azon indulatot, melyet utalásnak nevezünk.

Az indulat ennél fogva a leghevesebb önfentartási nyilatkozat, melyet mind az képes előidézni, a mi az ösztön épségét veszélyeztet. S éppen azért a direct kötés ép úgy, mint a tultengésből eredő kötöttség okoz indulatokat s annál hevesebbeket, mennél inkább karöltve jár a két momentum. Azaz: ha valamely ösztönt túltengése (pléthore) állapotában valami inger létélében veszélyeztet, akkor annak reactiója s így az indulat is igen erős fokban fog jelentkezni.

3. Az indulat ezen lényeges vonásain t. i. az én és az ösztön reactióján kívül még kísérő momentumokul ott találjuk az esetleges ösztönkötéseket, melyek, mint az indulat concret felidézői, azzal egységbe olvadnak és vele egy lelki actust alkotnak. Így pl. a haragot okozó tárgy képe, mindazzal együtt, a mi vele a képkapcsolat törvényei szerint összefügg.

Ezek után állíthatjuk, hogy az indulat nem egyszerű lelki actus, hanem áll 1- az én erős reactiójából 2. az ösztönnek a kötés elleni reactójából és 3. az ösztön concret kötéséből, mely ellen az ösztön és az én épségüket fentartani igyekeznek. Az indulat erőfoka pedig azon veszély nagyságából ítélendő meg, mely az öntetet az ösztönkötés folytán éri; ugyaninnen értendő a diffusio is, melynek egyfelől az én visszahatásában (és a mozdulatok könnyítő szerepében v. ö. 37. §.), másfelől az ösztöncentrumok reactiójában kell a forrását keresni.

55. Ezeket szem előtt tartva, most már talán sikerülni fog az indulatok végtelennek látszó tömegében könnyebben tájékozódni, mint az eddigi, többnyire félszeg és felületes összeállításokban történhetett. Mert ha ezeket tekintetbe vesszük, azonnal látható a kellő átdolgozás hiánya. Bain Sándor¹⁾

¹⁾ *Alex. Bain. The Emotions and the Will. 3-d ed. London 1875. Longmans and Co.*

leíró módszeréhez híven, a következő sorrendben tárgyalja az érzelmekkel összevegyített indulatokat: 1. a viszonylagosság indulatai (emotions of relativity: újság, bámulat, szabadság); 2. a félelem (emotions of terror); 3. gyengéd érzelmek (tende remotions: szeretet, hála, könnyörület, szomorúság, tisztelet); 4. az ön érzelmei (emotions of self); 5. az erő indulatai (emotions of power): tekintély, megvetés, nagyravágyás, féltékenység; 6. a harag (irascible emotion); 7. a tevékenység indulatai (emotions of action-pursuit); 8. értelmi indulatok (logikai érzelmek); 9. a sympathia: 10. ideális indulatok (ideal emotions: remény); 11. esztétikai érzelmek. Ezen áttekintésben alig maradt ki az indulatok és érzelmek egyik faja is, a tények tömegében azonban hiába keresünk vezérfonalat; nem is volt szándéka Bainnek, ilyennel olvasóinak szolgálni. Csoportosításában érzelmek és indulatok vegyesen lépnek fel és sem az egyikben, sem a másikban összefoglaló szempont érvényre nem jutott. Descartes híres tanában¹⁾ a következő „szenvedélyeket” találjuk: csodálat, szeretet, gyűlölet, kívánság, öröm, bánat, — szemmel tartva ezeknek alfajait is. Spinoza tana, melylyel „Ethikájában” találkozunk, egyike a leggondosabb és legbehatóbb tárgyalásoknak, hanem az affectusnak helytelen definitiójával („corporis affection es, quibus ipsius corporis agencli potentia augetur vei minuitur, iuvatur vei coercetur, et simul hanem affection ideas ¹⁾ Eth. III. def. 3.) maga lehetlenné tette magának azok gyökerének feltárását. Mindezen és egyéb csoportosításokat a szíves olvasó maga fogja megítélhetni, ha ezen fejtegetésünket figyelmére végig méltatja, s azért művem pozitív, nem polemikus, természetét megőrzendő, egyúttal a rendelkezésemre álló térrel gazdálkodva, bírálatba nem bocsátkozom.

Az indulatok táblázatának megszerkesztésénél először azzal kell tisztába jönni: vájjon az indulat természete kín-e vagy élv? azután pedig azzal, vájjon vannak-e spécifice különböző indulatok, melyek a reductiót egy közös csírára tiltják? vagy valamennyi indulat közös gyökből sarjadzik-e? s ha

¹⁾ Descartes. „Traité des passions.”

igen, akkor módunkban lesz, ezen gyökeret felmutatva, annak elágazásait a lélek talajában feltárni.

1. Az indulatnak alapgyökere a kín vagy az élv irányában keresendő-e? ez volna tehát az első kérdés. Az indulatok élvértékét két utón lehetne megállapítani: *a)* empirice átvizsgálva az egyes indulatok élvértékét és *b)* az indulat természetét feltárva s ebből lényeges alkatára következtetve.

a) Empirice átvizsgálva az indulatokat, a fájdalom oldalára tartozókul találjuk a következőket (Descartes tábláját tartván szem előtt): csodálkozás, imádás, alázatosság, gyűlölet, kíváncsiság, dicsvágy, boszúvágy, félelem és válfajai, szomorúság, szégyen, irigység, unalom, utálat, szánakozás, harag, a mit Spinoza táblázatából még jócskán ki lehetne egészíteni. Ellenben az öröm oldalára esik: a gőg, szeretet (ragaszkodás stb.), remény, vígság, gúny és lenézés; a kegyetlenséget már Spinozából teszem hozzá, úgyszintén Bainból a szabadság, hatalom és tevékenység indulatait, valamint az értelmi és aesthetikai élvezeteket. Tekintve már most az öröm affectusainak csekély számát (mindössze a sokszor csalódó önszeretet, a szerelem és remény indulatai képezhetnek figyelembe vehető törzsöt), — s összevetve ezzel a fájdalom affectusait, melyek a csodálkozástól fel a rémületig, a türelmetlen haragtól a dühig, az önmagával elégedetlenségtől a kétségbeesésig, a szánakozástól a kaján irigységig annyiféle gyötrelmekkel árasztják el az emberi életet, — ezt a két tételt összevetve, nem fogunk habozni annak kijelentésével, hogy az affectusok túlnyomó számmal a fájdalom irányába utalnak. Azonban ezzel semmi döntés nem történik magának az affectusnak élvértéke iránt; lehet, hogy némely embernek egy csepp öröm vagy szeretet nagyobb hatásúnak látszik, mint tengernyi bánat s így a döntés az affectus lényege felett igen kétségesnek marad. Különb is lehet, hogy a csekélyebb számú élvindulat az emberi életben nagyobb öszszeget képvisel, mint a még oly sokágazatú kínindulatok rengetege.

b) Az affectusok ezen statistikája különben egyéb, itt nem fejtegethető okoknál fogva sem ad felvilágosítást azok

két alapágazatának primátusa felől. A legfőbb ok abban rejlik, hogy az ilyen empirikus szemle csak az eredményre vonatkozhatik; az affectus pedig oly transformation mehet végbe, hogy a végeredmény a kezdettől tökéletesen különböző élvértéket tüntet fel s így azon kérdésben: vajjon a kín- vagy az élvffectusokban kell-e az eredeti gyökeret látnunk, csak az affectus eredetének megvizsgálása dönthet.

Már pedig, ha az affectust érzésnek, az érzést pedig az önállítás módosulatának tekintjük, akkor nem sok nehézségbe kerül annak kimutatása, hogy az affectusnak gyökere a kínban keresendő. Az én egyszerű önállítása ugyanis a pusztá öntudat; érzéssé csak akkor válik, a mikor ez önállítási actus valami módosulást, azaz megakasztást szenved. A megakasztás azonban az én tevékenységének korlátozása, azaz kín; s épen azért az én minden nagymérvű megindulása, a melyet épen affectusnak nevezünk, első alakban nem lehet más, mint kellemetlen s így az őszindulat, színezete szerint, csakis a kínindulat lehet. Ha egy kis phantasiát veszünk igénybe, könnyen rájöhethünk, hogy már a pete megtermékenyítésének is fájdalomnak kell lennie; mert ezen actus folytán az öntetben először lép fel a szakadás s így az én megzavarása, mely ezentúl állandó sorsát képezi. Minden további ingerlés, a mely a fejlődés megelőzője, fájdalmas; és a mikor az újszülött a hideg levegőre lép s kiáltással üdvözli új hazáját, akkor ezen kiáltást helyesen fogta fel már Kant, mikor indignatióból s haragból magyarázta eredetét. Ugyanilyen megítélés alá kerül a gyermek ösztöneinek további fejlődése is, a mint azt kivált a tanulás általánosan ellenszenves volta bizonyítja. Az én nem szeret zavartatni; ez az ő tétlenségi törvénye; már pedig minden fejlődés csak zavartatás árán haladhat előre.

Hogy az őszindulat csakis kíntermészetű lehet, azt annak concret esetekben való keletkezése még világosabban tanúsítja. Az indulatnak oka ugyanis az ösztön olynemű megkötése, mely annak természeti megállását veszélyezteti. Lehet ezen támadás többféle; lehet 1. külső, idegen elem, mely a test érzékeire bénítólag hat, mint tapadás, erős hang, erős fény, kellemetleri -izek és szagok; lehet 2. belső, az ösztönnek hiánya; pl. éhségben, szerelemben stb. vagy a jelentés terén

is pl. a lelkesedés. Bármilyen legyen azonban az ösztönkötés, mindannyiszor eredménye: az én visszaszorítása, megzavarása s az ősaffectus ennél fogva sohasem lehet más, mint e visszaszorítás kínja elleni reactio. A kín megszűnése átvezet azután az élv nyugalmába; hanem előbb a tenger hullámain kell hányattatnunk, hogy a nyugodt révbe bevezehessünk. Ezen körülmény azonban arra figyelmeztet, hogy minden affectusnak, valamint már az érzésnek is, kettős képe van: egyikkel a hiány felé fordul s ez a kín, a másikkal a pótlás felé tekint s ez az élv vonása az affectusban. Világos ennél fogva, hogy az affectusnak két phasisa van mindenkor, melyek egymást felváltják (habár ezen váltakozás sokszor hosszú időközökre is van beosztva), s innen érthetővé lesz az affectusoknak azon eddig nem eléggé méltatott tulajdonsága, melynek értelmében bizonyos körülmények között egymásba átalakulnak. Az affectusok ezen átalakulása (transfiguratio), mely annak folyománya, hogy az affectusban rejlő két oldal felváltva lép előtérbe, igen nevezetes felvilágosításokra fog majd vezetni. Ezek után kétségtelen, hogy az indulat, keletkezését tekintve, eredetileg csakis kintermészetű lehet s hogy az élv-indulatok csak az ennek, előbbi határain túl való, kiterjeszkedéséből származhatnak. Azonban minden indulatban két phasis van, a megszorulás és kitágulás phasisa, s csak a megszorulás tartama dönt a felett, vájjon inkább a kín mint az élv elemei válnak-e benne uralkodókká? Az indulatok megértésénél tehát a phasisok tartamának figyelembe vétele elmellőzhetetlen tekintet. Maga az indulat az én önállításának erős formája s így a forrását az én systoléja és diastoléja képezi, valamint a vérkeringésnél a szív összehúzódása és kitágulása, képezi azon okot*, mely az Organismus táplálkozását megindítja;

2. A második kérdést illetőleg.: vannak-e specifikus azaz egy ösztönkötéshez kizárólagosan kötött indulatok? — rövid pillantás az indulatok táblázatára megadja a feleletet. A félelem és bátorság, a harag és utálat, a remény és vígság, a szeretet és gyűlölet, a könyörület, irigység, és káröröm, tehát az indulatok legtöbbje külön ösztönhöz kötöttnek nem látszik lenni. Igaz azonban, hogy

mindezek a jelentő ösztön által előidézhetők, vagy legalább az emlékezet emlőin nagyra növeszthetők s így az indulatok nagy része a jelentő ösztönhöz kötöttnek látszik. Azonban ha tekintetbe vesszük, hogy a jelentés, bármily távolról is, az érzéki képeket kíséri s azokkal összefügg, akkor meg fogjuk engedni, hogy az indulatok legtöbbször oly módon eredt, hogy az ösztönök hirtelen és mély megrendítése az ént is együttrezgésbe hozta s így eredetileg a jelentő ösztönhöz kötve nem vala. Két indulatnál azonban ezen specifikus ösztönhöz való kötöttség akkor is megmarad, a mikor már a pusztá jelentés kapcsán is feltűnnek: az utálat és szerelem indulatainál. Az utálat ugyanis határozottan az éltető ösztön kötetéseire utal (a mint physiologiai hatása: az émelygés, gyomorreactiók és hányás tanúsítják) s így kétségtelenül specifikus indulatot képvisel. A szerelem indulata pedig specifikus voltát tapasztalatilag azzal látszik tanúsítani, hogy a gyermeki lélekben, az organikus alap fejletlensége miatt, nem észlelhető¹⁾ s csak azon időben érzeti magát, mikor az ivarszervek relatív fejlettségre szert tettek. Azonban az utálat határozott kínérzés, melynek csak kísérő hangja az éltető ösztön megtámadtatásából; ered; s annyiban benne az, a mi az indulatot alkotja, nem specifikus, hanem csak kísérője (v. ö. 54. §. 3.). A szerelmet pedig, nemi vonatkozásában, tanácsosabbnak látszik az indulatok sorából kivenni s a kívánságok csoportjába sorolni. Egyébként itt is az indulat veleje, mint kin és élv, a többiekkel közös s csak a kísérő ösztön adja neki sajátos színezetét, mely a szeretet indulatától lényegesen megkülönbözteti. Mert a szeretet tiszta élvindulat; a szerelem pedig az ösztön periodicitása miatt rendszeren közönybe, utálatba és gyűlöletbe megy át, a mint az ösztön önszabályozása természetesnek sejteti. A többi indulatban azonban az ösztöni határozottság, mely eredetileg hozzájuk tapadt, letörlődött s a jelentés általánosságának adott helyet.

Lényeges természete szerint tehát minden indulat kezdőphasisa a kin, melynek tartama az indulat élvértéke felett határoz. De a kin hamar átmegy élvbe s az indulatok ezen trans-

¹⁾ *ihaudsley* tapasztalatait 1. e inü 37. §. a nemi ösztönről.

figuratiója nevezetes figyelmeztetés azok megértésére. Ezen természetüknél fogva az indulatok mind a kínindulatokon alapulnak s a specifikus vonást az ösztön kísérő kötetéseiből merítik. Az utálat és szerelem az egyedüli formák, melyekben az egyes ösztön határozottsága az indulat sajátjára befolyik, — ezek azonban inkább kívánságokul, mint indulatokul fogandók fel.

56. Most pedig hozzáfoghatunk az indulatok táblájának s vonatkozásainak összeállításához, minél vezetőkül a gyermeki lélekben feltalálható indulatok ajánlkoznak,¹⁾ valamint felvilágosítást nyújtanak azon reakciók is, melyeket az elömlés neve alatt a többi testi szerveken észlelünk.

Saját gyermekeimen tett s pontosan jegyzett észleleteim, valamint Perez és Preyer jeles megfigyelései alapján a gyermeki lélekben az első indulatok a következők: a megdöbbenés (melyet Preyer már az első héten észlelt, magam is már a 3-ik napon), mely az összerezenés reflexmozdulatából következethető, kivált nagyerejű hangoknál; a félelem (magam a 19-ik napon észleltem, Perez már az anyaméhben is sejti (i. mii 70. l.), Preyer a 9-ik hónapban); a harag (Perez 2 hónaposnál, a mi körülbelül megfelel, ámbár a türelmetlenkedés, mint a harag csirája, bizonyosan előbb jelentkezik, talán már a 3-ik hétben); a csoda l k o ç á s (magam a 4-ik hóban, Preyer a 22-ik hétben); az irigység (Perez a 3-ik hóban); a hiúság (Perez a 8-ik hóban); a sympathya állatok és emberek ránt (Perez a 10-ik hóban). Tapasztható még a vá r a k o z á s (8-ik hó) s vele a k í v á n c s i s á g, mely inkább vágy.

Az említett affectusok fellépési idejének meghatározása, a mint ezekből látható, ingadozik; Preyer pl. azt mondja, hogy az elbámulás „kétségtelenül” megelőzi a félelmet (Die Seele des Kindes 128. l.), míg Perez már a születés előtti időszakban is vél reá következethetni. Ezen eltérést azonban csak a terminusok különböző értelmezése okozta; ha félelem alatt a physiologiai megrezenéssel járó affectust értjük (s így teszi Perez és Mosso is), akkor bizonyosan az embryonalis

¹⁾ Perez, *Bernh.* Les trois premières années de l'enfant 4-ème ed. 1888. — W. Preyer. Die Seele des Kindes. Leipzig 1884. 2-te Aufl.

időszakban is lép fel. Ellenben ha a félelem a jövő báj képelete által előidézett indulat, akkor „kétségtelenül” Preyernek van igaza. Egyébiránt ezen chronologiai pontosság, a milyen kétséges az egyes idegrendszerek különböző ingerlékenysége mellett, ép oly kevésbé szükséges a mi célunkra. Tény az, hogy a gyermeki lélek affectustörzsét a megdöbbenés képezi, mely az elbámulás, félelem, várakozás, türelmetlenség és harag alakzataival együtt az alap törzsöt teszi, melyből az önzést sarjadni látjuk, az irigység, tetszelgés és szeretet alakjaiban. Vagyis az őszindulatok a félelem és a harag, a mennyire a gyermeki lélekből tanulhatjuk; ellenben nincsen a gyermeki lélekben eredetileg sem a szeretet (v. ö. ennek közelebbi értelmét az 59. §-ban), sem a gyűlölet, sem hála, sem könnyörület, sem dicsvágy — egyáltalában nincsenek azon felsőbb indulatok, melyek az ember társas életére a legnagyobb mérvben hatnak. Ezen eredmény annál meglepőbb, minél alaposabban állíthatjuk, hogy a gyermek szellemi valója csupa affectus; az átmenet élvből kínba, örömből fájdalomba sehol sem gyorsabb, mint gyermekeknél és gyenge idegzetűeknél; s minden, a mihez a gyermek fog, az indulatosság bélyegét viseli magán elannyira, hogy nyugalmas érzelmekről a gyermeknél beszélni is alig lehet. Az egész lelki élet szélsőségekben mozog, a mi épen az indulat egyik nevezetes vonása.

Ennek alapján elméletünknek egyelőre nincsen más teendője, mint ezen őszindulatoknak keletkezését az én természetéből megmagyarázni. Az én természete az önállitás, ennek módosulása az érzés. Valamely ösztön hirtelen megkötése ennél fogva oly hatással van magára az ösztönre és az öntudatra is, hogy önmegtartása céljából hirtelen visszahatni kénytelen. Azonban ezen visszahatásnál a hirtelen bekövetkezett megrendítés még tart, úgy hogy a visszahatás dacára az én zavartalan önállítása nincs elérve, hanem az én leszorítás és kitégülés rendetlen váltakozásának van kitéve. Ezen hintázás (oscillatio) a m e g d ö b b e n é s n e k jellemzője, mely tapasztalatilag kivált erős fény- és hangingereknél nyilvánul s reflexmozdulatokban (hirtelen összerезzenés) nyer kifejezést. A megdöbbenésben tehát a visszaszorítás túlsúlyban van, hanem

a kitágulás az ingerelt ösztön és az öntudat részéről megindul; s azért a megdöbbenés a kínaffectusok közé tartozik s bármely inger által (eltekintve jelentésétől) okozható. Ily értelemben a megdöbbenésben lehet keresni azon rugdalózás okát is némely esetekben, melyet embrióknál a 4-ik hónaptól kezdve észlelünk.

A megdöbbenésnek indifferens hintázásából fejlődik, a kihatás túlsúlyával, a türelmetlenkedés reactionalis indulata. Az én a hirtelen kötés ellen visszahatásával védekezik; ha ezen kötés tovább is tart, akkor az én folytatólagos visszahatásával önjelét kimerülni, önállítást minduntalan meg hiúsulni érzi s ezen érzés fokozódása, mely párhuzamos az ingerlés tartósságával, a türelmetlenség. Így türelmetlenkedünk az erős fényben, a hallást nyugtalanító hosszantartó hangoknál; türelmetlenkedik a gyermek, ha hosszabb ideig nedvesen hagyjuk vagy éhesen; türelmetlenkednek a felnőttek, ha állandó nagy melegnek vannak kitéve (a nyári forróságok hatása ez oldalról a forradalmaknál, valamint az elmebetegek nyugtalanságában tapasztalható) vagy nagy hidegnek (mielőtt a zsibbadtság és dermedés fokára emelkednének) s ugyanezen hatása van a szél folytonos fúvásának, valamint erős terhek nyomásának is. A türelmetlenkedés ezen reactionalis és kitágító hatása felsőbb fokon abban észlelhető, hogy az elgyötört elme bármihez kap, ha csak szabadulással kecsegteti, a miből a meggondolatlan, bűnös, sokszor véres cselekedetek légiója nyeri magyarázatát. (V. ö. az álpótlékok tanát 37. §.).

A megdöbbenés viszonylagos indifferenciájából ¹⁾ származik, a lezorulás túlsúlyra vergődésével, az elbámulás. Maga a megdöbbenés nem egyéb, mint az én meghatottsága, s annyiban még nem indulat, hanem annak csak kiindulási pontja. Hanem valamint az én reakciója türelmetlenkedésben tör ki, ép úgy a lezorulása, ha határozottan megállapodik, az elbámulás affectusává fejlődik. Türelmetlenkedés és elbámulás ennél fogva egyformán kínos állapotok. Hanem az én

¹⁾ Ha jól értjük, ezt tekinti *Wundt* ősaffectusnak „Überraschung” címén (*Philos. Studien*. VI. k. 360.). Tudtommal határozottan már *Aristoteles* beszél így a ἄναυαί.ω-χό\ és *Descartes* az „admiratió”-ról. A többi tanok mind összetettebb kiindulási formákat vesznek fel.

ereje mindkettőben még jórészt szabad; az én e szabad erő-részlettel kinjából visszaveszi magát s figyelmesen fordul az indulat okozója felé, mely állapotot vá r a k o z á s n a k nevezünk (mely ennél fogva nem affectus, hanem a flgyelem tevékenysége).

Az elbámulásból keletkezik a megszeppen és, a türelmetlenkedésből a harag. Amabban az én depressiója világosabban lép fel, mint a még mindig indifferens (barátságos vagy ellenséges tárgy által egyformán okozható) elbámulásban; a harag pedig a türelmetlenkedésnek azzal vet véget, hogy egyik izomcsoportba veti magát s reakcióját külsőleg is kifejti.

A megszeppenésből kifejlik a csüggedés, a haragból a bátorság. Amaz az én türelmes depressiója, emez az én határozott önállítása haragos és heves mozdulatokban. Habitusnak egyiknek sem kell lennie; amaz egyszerűen a szomorúság jeleit mutatja, emezen a vig reakciónak symptomái észlelhetők. Férfiaknál ezek a félnkség és vitézség jelentőséges formáit öltik; gyermekeknél azonban sokszor indokolatlan szomorúság és sugárzó vigság képében egész tisztán észlelhetők, a nélkül, hogy az egyik a félelemmel, a másik a vitézséggel volna összetéveszthető. Ez utóbbiak az előbbiekből csak fejlődnek, valamint viszont ezek az egyéniség centruma kisebb-nagyobb merevségének akaratlan jelzői. A csüggedés azon virághoz hasonlít, melynek gyökerén féreg rágódik s melynek kelyhe lekonyul, szirmai lecsüngnek; a bátorság az erőteljes virág bimbaja, mely a nap sugarait szomjazza s fejlődéséhez a talaj nedveit felszívja. Amaz az erőtlenségnek, emez a törhetetlen erőnek a tudaia. Mint ilyenek azért nem az indulatok, hanem az állapotok közé tartoznak, melyeket állítmányokul az énhez csatolunk, a szerint, a mint inkább a depressio vagy az explosio irányai jutnak érvényre életében.

A megszorulás és kitörés irányjaival, azt hisszük, semmi képlegességet nem mondottunk s ha valaki eddig úgy értette, akkor helyén van, őt eme tévedéséből felráznunk. Mi az érzés meghatározását is, mely szerint az élv a gyarapodás, a kin pedig a csökkenés kifejezője (53 §.), egészen helyesnek talál-

tuk s az indulatok eddigi formái ottani állításunknak az utolsó alapot adják meg. A megszorítás tényleg és valóban megszorítás, térbeli veszteség; valamint a kitörés tényleg kitágulás, térbeli nyereség is. Bizonyítja ezt az indulatoknak tulajdonított hatás a testi szervezetre, mely tapasztalat szerint a megszorításnál sorvasztó, a kitörésnél edző és erősítő. Mi ugyan megfordítva állítjuk fel az ok viszonyt, s azt hisszük, hogy az ösztönök sorvadása és erősödése oka a megfelelő indulatoknak is, a mint az tanunkból, mely az indulatot okozóját az ösztön kötetésében keresi, önkényt következik. Akármint állítsuk azonban az okviszony serpenyőit, minden esetben tény, hogy a megszorítás indulatainak a sorvadás, a kitörésnek erősödés (ha csak ideig is) felel meg. Ennek a végső oka pedig az öntet céljában rejlik. Az öntet, mely realiter semmit sem vehet át mástól és mindent csak maga erejéből meríteni kénytelen, — egész életcélját azzal valósítja meg, hogy belső tagoltságát kifejti s nemtudatos tartalmát öntudatos birtokává magasztosítja. Ilyen valóságnak indulatai pedig természetesen nem jelenthetnek egyebet, mint fejlődést (kitörést) vagy gátlást (megszorítást). E szerint az indulatok nem is lehetnek többfélék, mint csak e két iránybeliek. Erednek pedig első sorban az én hirtelen, azaz nagyfokú kizökkenéséből, mely ha soká tart, kinná, ha visszahatással segít magán, fokozatosan élvvé jellemződik. Az első lökés (choc) az első indulat s ez a megszorítás tudata: a megdöbbenés, mely bámulássá, megszeppenéssé s csüggedtséggé változik; az első visszalökés a türelmetlenkedés, mely egy ideig a várakozásban megállapodik, aztán fékevesztett haraggá érlelődik s a bátorság bélyegét nyomja az éne s karakterére.

57. Hogy ezen indulatok ugyanazon gyökérből származnak, azt három körülmény tapasztalatilag is bizonyítja. Nevezetesen: 1. az ugyanazon csirából fakadók ugyanazon külső nyilvánulással bírnak, 2. egymásba átalakulnak és 3. egymáshoz hasonulnak. Ezen tünetmények közül az elsőt már experimentális utón is kezdik megfigyelni; a másik kettőnél azonban még mindig a tapogatózás stádiumában vagyunk és így szükségesnek látszik, legalább a megfigyelésüknél szemmel tartandó irányelveket, világosan megállapítani.

1. Az affectusoknak úgynevezett p h y s i o l o g i a i hatását illetőleg igen sokat írtak (Bain, Lange, Wundt, Mosso, Darwin, Spencer s mások), de módszeresen nyert eredményekkel igen kevéssel dicsekedhetünk. Az általunk taglalt indulatokra vonatkozólag legbiztosabb megfigyelőül Darwin tekintendő s annak észleletei az adott levezetést nemcsak biztosítják, hanem úgy találjuk, hogy Darwin a depressio indulatainál ugyanazon sorozatot is tapasztalta, melyet ekkép fejez ki:¹⁾ „Ha a figyelem hirtelen felkeltetik, és ha erős, akkor lassan meglepetésbe megy át, ebből pedig elbámulás s ebből végre fejvesztett rémület ered. Ez utóbbi lelki állapot az ijedtséggel nagyon közlőről rokon.” E szerint a meglepetésnek jellemző kísérői a szemöldök felhúzása, a szem és száj kinyílása, a szem kifejezéstelensége; ezen vonások észlelhetők az elbámulásnál is.²⁾ A félelem kifejezése ezen alapokon nyugszik, csakhogy több kísérő reflexmozdulattal; Darwin jól látta, hogy „a félelmet sokszor elbámulás előzi meg.”³⁾ A szomorúságnak s összes változatainak kifejezése egyező. Ellenben a türelmetlenkedés, várakozás és harag kifejezései a tevékenység emelkedését mutatják. „A szív tevékenysége emelkedett, a szín pirosodik, a szem fényes; a respiratio gyorsabb, ... az orr szárnyai kissé felhúzódnak ... a száj összeszorul, a homlokot ránczok borítják. A fej felegyenesedik, a mell emelkedik, a láb erősen tapossa a földet. Néha az ököl összeszorul.” A rokon indulatok pl. boszankodás, dac és gúny kifejezésénél érdekes jellemző a tépő fogak egyikének felfedése.⁴⁾ A türelmetlenkedés, várakozás és harag csak fokban, nem lényegben, eltérő mozdulatokban nyernek kifejezést.

Lange, ki az indulatban csak beidegzési zavarodásokat lát (Innervationsstörungen), melyek az önkényes izmokban, a vérédények és belek izomkészülékében nyilvánulnak, nem oly képtelenséget mondott, milyennek Wundt fel akarja tüntetni,

¹⁾ Ch. Darwin. Der Ausdruck der Gemüthsbevegungen bei dem Menschen und den Thieren. Ném. Carus. 1872. p. 285.

²⁾ Prey er. Die Seele des Kindes. 126 l. „mit offenem Munde (herabgesunkenem Unterkiefer), mit weit offenen, unbewegten Augen . . . das typische Bild des Erstaunens.”

³⁾ Darwin i. m. 297. l.

⁴⁾ Ugyanaz 251. s k. l.

midőn az öröm és harag affectusait azonosítja; mert egyfelől mindkettőben az önkényes beidegzés erősödik s a véredények kitágulnak, másfelől mindkettő explosiv természetű is. A harag és öröm csakugyan ugyanazon gyökér sarjai, az explosionalis phasisban.¹⁾ Ugyancsak Lange szerint a csalódás, bánat és ijedtség rokonsága abból világos, hogy valamennyiben az önkényes innervatio gyengül; csakhogy a csalódásnál pusztán ez a jellemző, míg a bánatnál még az edények összehúzódása, az ijedtségben az organikus izmok feszülése is hozzájárul. Ugyanoda számítja a zavarodást (Verlegenheit), csakhogy a véredények összeszorulása és a spasmus hiányoznak, ellenben az önkényes mozdulatok gyengülnek. Ezen alapon Lange hét affectust különböztet meg: csalódás, bánat, ijedtség, zavarodás, várakozás (Spannung), öröm és harag.

Messzire elvezetne egyenes utunktól azon reakciók jelzése, melyek az egyes indulatokból a test egyéb részeire áttérjednek, kivált a szívre s így a vérkeringésre. Mindezeket igen elmésen és alaposan eszközölte a félelmet illetőleg Mosso.²⁾ Elégséges annak egyszerű feljegyzése, hogy a depressio őszindulatai egyező, zsibbasztó hatással bírnak, míg az explosionalis formák az erő kifejlést előmozdítják. Onnan ered már az indulatoknak Kantféle felosztása is: sthenikus és asthenikus indulatokra. Ha tehát a kifejezés valamit jelent, akkor az egyező kifejezésből egyező okokra szabad következtetni.

2. Az indulatok physiologiai hatása, mint Wundt helyesen megjegyezte Lange ellen,³⁾ a lényegileg psychikus tünetmenynek csak egyik oldala s azért ennek vizsgálásánál határozottabb azon módszer, a mely az indulatok belső elváltozásait észlelve, azok közti lényeges egyezésre következtet. Hogy az őszindulatok mind egy közös forrásból erednek, azt két körülmény bizonyítja: *a)* az egyik indulat az ellenkező phasis indulatába mehet át (átalakulás, transfiguratio, metamorphosis) és *b)* az egyik indulatból ugyanazon phasis bármelyik más indulata állítható elő (rokonulás, configuratio, symmorphosis).

¹⁾ Lange. Über Gernüthsbewegungen. 39. β k. 1.

²⁾ Mosso A. La peur. Francziára Félix Hément. Paris 1886. Félix Alcan.

³⁾ Philos. Studien VI. 356. I.

Ezen tétel, melyre már az 55. §-ban utaltunk, nem egyéb, mint az indulat Janusfejének váltakozó leleplezése s kivált a felsőbb fokú indulatoknál érvényesül teljes fontosságában, azonban tisztán észlelhető már az őszindulatoknál is.

a) Az indulatok *átalakulása* (transfigurációja) abban jelentkezik, hogy az egyik phasis a másikba vagy hirtelen vagy lassanként átsap. Ennek magyarázatát csak az öntudat önálló erővoltában kereshetni. A megszorítással szemben az ének többször említett merevsége más segítséget nem talál, mint merev centrumából fokozott erővel az önállítást megkísérlem. Azért a megdöbbenés pillanatnyi állapota türelmetlenséggé alakul át, a csudálkozás és elbámulás a megszeppenésbe, emez pedig, ha nagyobb fokú megszorítás, haragba csap át. Ezen átsapás bizonyos határnál áll be, melyet a depressio lassanként vagy hirtelen érhet el; azért a megdöbbenést rögtön felváltja a türelmetlenkedés, mint explosio, az elbámulás türelmetlenséget szül hosszabb ránehezedés folytán, míg a megszeppenés és a haragos visszapattanás közé alig észlelhető mesgye szorul közbe.

h) Az őszindulatok *rokonulása* (configurációja) is megjegyzésre méltó tulajdonság. A rokon-indulatok egymásba mehetnek át; nem állanak meg ugyan egyszerre az öntudatban, mert ha valahol, akkor az indulatoknál határoz az öntudat szűk volta (Enge des Bewusstseins), hanem enyhe hintázással egyik állapotból a másikba kerül az én, a mint azt világosabban pl. a szeretet, alázat, könyörülés, háladatosság állapotai mutatják. Így rokonulnak a megdöbbenés, elbámulás, megszeppenés indulatai, valamint másfelől szó lehet türelmetlen, sőt haragos várakozásról és haragos türelmetlenségről is.

Ezen viszonyokat, melyek az indulat visszaszorításából, *visszavetéséből* (rejectio) erednek, tüzetesen ki fogjuk mutatni az összetett indulatoknál, melyeknek rajzolására ezennel áttérünk.

58. Az őszindulatokban az öntudat önkénytelen reakcióit ismertük fel, melyekbe az illető ingerek erőszakosan sodorják. Annyiban *reflexszerű természetük* kétségtelen s ezen önkénytelenség és kényszerültség az indulatok további bonyolultabb alakjaiban is uralkodik. Csakhogy ezeknél a hirtelen-

séget egy természetes momentum enyhíti, t. i. azon megakasztás, melyet az ingerelt ösztön ereje az által szenved, hogy előbb a jelentés ösztönébe kényszerül áterjedni. Az indulatok további alakjai ugyanis az által keletkeznek, hogy az eredeti ösztönkötéshez a jelentő ösztön változásai is hozzájárulnak. Ezen megkötések pedig az ének az öntet fenállásának veszélyeztetését vagy elősegítését jelzik s e jövőbeli kín vagy élv az, a mi az öntudatot megrendíti s vagy a depressio vagy az explosio állapotába helyezi.

Ezen reakcióknak első formáját az aggodás és a remény szolgáltatja; amaz az elbámulásból és megszeppenessből, emez a türelmetlenkedésből és sokszor haragból fakad a jelentés hozzájárultával. Mindkettőt a jövőre vonatkozás jellemzi, a minek lélektani jelentését a vágnál kifejtjük (v. ö. 62. §.). Az egyiket a csüggedtség, a másikat a bátorság tulajdonsága előzi meg, melyekben az én a felől győződik meg, hogy természete s ösztönei állapota vagy az elbámulás, vagy a türelmetlenkedés irányára hajlandóbb. Az aggodásnak tehát termő talaja a csüggedtség, a reményé a bátorság; az aggodás a csüggedtség kivillanása, valamint a bátorságé a remény. Mindkettő azonban az ösztönkötés jelentéséből azaz magyarázásából ered; melynek beálltával a félelem ép úgy megszűnhetik, mint a remény, az ének mely rögtöni kiüresedését a kellemes és kellemetlen meglepetés érzelmei elzik. Azért én sem Pereznek, sem Mossonak nem helyeselhetem analysisét, mikor amaz az anyaméhbeli meghökkenést, emez pedig bármely inger folytán eredő megdöbbenést már is félelemnek bélyegzik. A félelem hirtelen ingerlés folytán eredő formája, az ijedtség, még mindig a megdöbbenés közelében tartja magát; a félelem a mint rendesen értjük, csak a tárgy jelentésének megállapításával állhat elő s így bizonyos mérvű tapasztalatot tesz fel. Azért a gyermek hirtelen megijedhet (pl. nagy hang, fény, szokatlan azaz egész képcsarnokát megzavaró tárgyak hatására), de félelmet a gyermekben a 4-ik hónap előtt senki sem tapasztalt.

A hirtelen fellépő tárgy az öntudatot megdöbbeníti; ez elbámul rajta s azután lép fel az eszmélés (azaz bizonyos

ideig tartó remissio, mely a várakozással azonos); az eszmélés eredménye az, hogy a tárgy jelentése az öntudat előtt kidomborodik. Ezen jelentés pedig nem az okjelentés, hanem a tárgy céljelentése. Tudnia kell az énnak a múlt tapasztalataiból, hogy a feltűnt tárgy vagy érzéki, vagy éltető vagy mozgató vagy gondolkodó ösztönünket vagy ez utóbbinak valami helyes irányulását megszorítani képes; ezen ideális megszorítás előre deprimálja az ént s e depressio érzete épen az indulat, melyet a g g ó d á s n a k nevezünk. Az aggodás ennél fogva ránehezedik az énnre, odatapad lábunkhoz, karunkhoz, s lehúzó, lenyom egész a földig. Az aggodás az elbámulás magvának megnyilvánulása, valamint emez a megdöbbenés; ha az alany a tárgy természetéről ellenkezőleg van értesülve, akkor a nyomás ellen türelmetlenkedni, haragudni kezd s a harag a félelem gyilkosa.

Az aggodás explosiv ellenképe a remény. Míg amaz az elbámulás után azért származik, mivel a kötés természete ismeretlen, addig emez a türelmetlenkedésből fakad s a hiányképre való várakozást jelenti. Az aggodás várja a bekövetkezendő kötetést, a remény várja a bekövetkezendő felszabadulást és pótlékot; hanem sem egyik, sem másik nem látja világosan a kötő vagy pótló képet, mely még csak homályos körvonalakban jelentkezik a jövőben. A jövőre való ezen határozatlan utalás épen az, a mi a várakozásból átmegy az aggodásba és reménybe. Ennél fogva a remény transfigurációja az aggodás, valamint emezé viszont a remény; az aggodásban felcsillan a remény sugara, a remény fényét pedig sokszor elborítja az aggodás felhője. Az én aggodás és remény között hintázik. Ott, a hol a fejlődés igen gyors, pl. a gyermekeknél, a remény túlnyomó affectus; a hol pedig a fejlődés lassú vagy megállott, pl. öregeknél, ott az aggodás óvatossága lassító súly gyanánt ragad az én akaratahoz. A remény és aggodás symmorphosisai is bizonyítják ezen eredetet. A reményben rejlik a várakozás suspensiója, ezzel a türelmetlenség és fokozottan a harag; az aggodásban a jellemvonás a csüggedtségi alapját láthatni az elbámulásban, mely az én reakcióját lassítja s innen a megdöbbenés csirájára vettünk vissza.

A most „elért fokozaton a tárgyalt affectusok rejectiója ekképen megy végbe. A remény csökkenésével előáll a boszankodás (mint csalódás), azután a türelmetlenkedés, melynek visszaszorultával az öntudat megdöbben s a depressio phasisában lassanként az elbámulás s végre az aggódás áll elő. Viszont az aggódás csökkenésével az elbámulás, azután az egyszerű megdöbbenés (azaz tárgyaltan felrázatás) áll elő, mire a kitágulás iránya kezd érvényre jutni: a türelmetlenség, várakozás és remény 4 fokozatáig. A rejectió oly gyorsan mehet végbe, hogy az öntudat észre sem veszi s akkor az aggódásról azt mondjuk, hogy a reménnyel váltakozik. Az én continuitása azonban ily rögtöni ugrást feltenni nem enged s a lassan haladó elváltozásokban lépésről-lépésre fel-tárul előttünk a fokozatos átmenet.

Az aggódás valósága a félelem, a reményé a vitéz-ség (emotion of power, férfiaság, virtus, *ardaeia*).

A félelem a depressionalis indulatok valósága. A félelem a megdöbbenésből származik, melyet az elbámulás, az aggódás rövid stádiuma felváltanak, míg a veszély nyilvánvalósága a félelmet megvalósítja. Az aggódástól, mely egész ködös kapkodás, váltakozó jövő bajok azaz kötések képei által okozott depressio, — a félelmet a veszély valósága különbözteti meg. Én aggodom a jövőmért, ha bizonytalan; de félek tőle, ha szerencsétlensége kétségtelen. A félelemben ennél fogva concret alakot nyer a veszélyes tárgy s még csak egy lépés kell neki a teljes valósághoz, az érzéki kivetítés. Ennél fogva a félelem tárgya vagy okozója egészen concret jelentésű; tudom, hogy ezen tárgynak, ha actióba lép, hatása én reám csakis káros és romboló lehet. Ezen rombolást fájdalom követi s. így a félelmet voltaképen a képzelte vagyis érzékileg még nem kivetített fájdalom okozza. A félelem tehát magában már fájdalomból ered s, e fájdalomnak depressiv hatása az öntudat jelen állapotára.; a félelem oka, pl. az esést rendesen fájdalom, az ösztönök sérülése követi. Az esés képe magában nem okoz félelmet (pl. szabad esés); de ha az eséssel az ösztönök emlékezeti sérülése s ezzel az öntudat ideális fájdalma fellép, akkor az öntudatnak ezen ideális fájdalom elleni védekezése: ez a félelem. A félelem

tehát nem egyszerű megdöbbenés, a mely reflexiv természetű; más mint az elbámulás, a mely a tárgynak jelentését nem ismeri; más, mint az aggodás, mely a tárgy jelentését még csak homályosan sejtí. A félelem a megdöbbenésnek érzékileg és jelentésileg teljesen indokolt betetőzése. A tárgy, melytől félek, öntudatomban céljelentésével és érzéki általános vonásaival lép fel; ezen kép kint okoz a tudatnak, a múlt tapasztalatok alapján, s e kín megvalósulásától való aggodásból válik a félelem. Configurációi azért: az aggodás, elbámulás és megdöbbenés; sajátága az ösztön jelentésszerű köttetése s azon igyekezet, hogy ezen kötés meg ne valósuljon. A félelem azért mozdulatokra és tettekre ösztönöz, melyek a bekövetkezendő bajt elháríthatnák. A félelem tehát még mindig a várakozás természetét mutatja; mert a suspensio megszűnése a félelemből vagy direct élvezetet varázsol vagy az ének teljes megtörését eredményezi. A vágy csirája a félelemben mind világosabban lép fel. Mert az én a félelmet szegezheti azaz a félelemből is visszaveheti magát; ezen önvisszafoglalás a félelem gyöngítése s az öntet szervezete folytán abban végződik, hogy a le nem kötött énerő más irányba menekül s az ösztönök további köttetési által az ideális kín megelőzését eszközli. Azért a félelemben mindig van egy csepp reménység is.

A félelem ellenképe a vitézség. Míg amaz a concret veszély előtti megrendülés, visszahúzódás és így gyengeség, addig ez utóbbi a concret akadálylyal szemben való megállás, azaz önmegtartás. Ezen vitézség nem a férfiaság vagy állhatatosság erénye, hanem az ének csak egyszerű visszapattanása, olyan, milyet Nausikaa tanúsított, mikor a mezitlen Odysseust meglátta (Hom. Od. VI.). Az ember erkölcsi értékét azért a félelem nem csökkenti, a vitézség nem emeli, amaz a legvitézebb embernél is előfordulhat, emez félénk természeteknél is nyilvánulhat s a szenvedések türelmes elbírására képesíti (a nők között ép annyi vitéz van, mint a férfiak között). Valamint az aggodás mindig csak partialis, míg a meg nem kötött énerő a reménységnek, ha csekély fokában is kitör, ép úgy a félelem is csak partialis, a félelemtől meg nem bénított én plusa a vitézségnek csiráját tartalmazza.

Épen azért a vitézség a türelmetlenséggel közösen bírja azon vonást, hogy a támadás ellen védekezik, kitörései a haraghoz hasonlóak, bár nyugodtabbak s a vitézség védekezésén a reménység sugara villan át. A míg a félelem okozója egy jövő fájdalom (voltaképen a megsemmisülés anticipált fájdalma, miért is minden félelem a haláltól való félelemnek nyilvánulása, és ennek helytelenségében való belátásával együtt meg is szűnik), addig a vitézségre ugyanezen fájdalom képe késztet, hanem azon reménységben, hogy elhárítása nem lesz sikertelen.

A két indulat ezen megfelelésségük folytán, a rejectio útján egymásba átalakul. A félelem nagy fokán nem ritka a vitéz cselekedet végrehajtása. Mert a félelem folytán megdöbben az én s a mennyiben* a félelem csak partialis, az én plusa türelmetlenségbe, haragba, reménybe és vitézségbe változik át. Hogy a vitézség pedig az explosio affectusok sorozatában előbbre haladt, mint a többiek, azt bizonyítja azon körülmény, hogy a vitézség a többieket magába zárja s hogy az előzők bizonyos erősödés alapján az énből bármikor előállhatnak. Csak az én merevsége fokától függ, vajjon ezen rejectio folytán bír-e új actióra felvergődni vagy pedig tompa megadásban magára engedi nehezedni az ösztönök fájdalmát.

Ez utóbbi esetben előállanak a félelem és vitézség betetőzől, egyfelől: a rémület és kétségbeesés, másfelől a dacz, merészség és vakmerőség. A rémület a félelem azon foka, melyen az én mindenfelől le van kötve s a reactio az elkerülhetetlen irtózatosságnak képével összeforr; a remény olajcseppe elfogyott s az ösztönök irtóztató kötöttsége az egész öntetet megdermeszti;¹⁾ az utálat affectusa és a delirium tremens szörnyű látományai, valamint a szívgagály is ide esnek. A teljes kétségbeesés az én absolut megkötése, melyből menekülése nincsen; s minthogy menekülést nem lát, öngyilkos kézzel létezését szünteti meg. Az öngyilkosságban az én egész fejlettségi körét áldozza fel, minden ösztönével együtt, hogy magát megmentse. Igaz, hogy ez az énré nézve

¹⁾ Lásd a rémület megrendítő photographiáját *Darwin* említett művében.

voltaképen tévedés, mert maga ösztöneitől ezzel nem szabadul: de valóságban mégis önmentés és önségély, mert ösztönei kötöttségétől tényleg megszabadul épen azzal, hogy fejlettségüket tagadja — s annyiban az öngyilkosság az énnnek önvisszavétele.

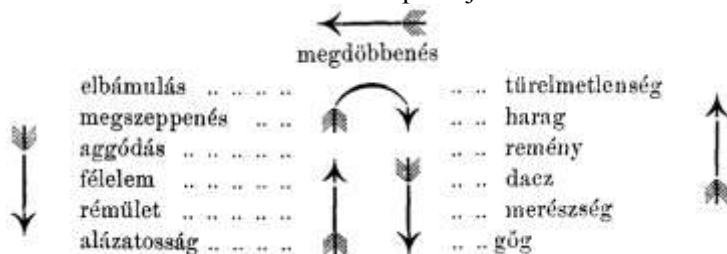
Másfelől a vitézségből ered az énnnek önérzete, erejének tudata. E tudat az ént a veszélylyel s fenyegetéssel szemben hajthatatlanná, rendíthetetlené teszi, — mely rendíthetetlenség az erős lélek dacos elszántsága s az önerő túltengéséből eredő vakmerőség, mely a veszélyt nemcsak nem kerüli, hanem a reménytől hizlalva, fel is keresi.

Nagyon tanulságosak ezen indulatok elváltozásai. A commutatio alapján a türelmetlenséget reménybe, haragba, vitézségbe, dacza, merészségbe és vakmerőségbe látjuk átmenni; a rejectio alapján a vakmerőség, erős támadás alapján, mely ezen túltengéstől lassanként a symmorph indulatokat elszedi, megdöbbenéssé válik s ebből elbámulás, aggódás, félelem s végre rémület keletkezhetik. Ezen transfiguratio egy csapással is mehet végbe, mikor a kalandor karakter hirtelen rémület actusaiba tör ki (a Bramarbas a megfordított képe); vagy pedig lassú s folytonos nyesegetés útján szelídül meg az egykori enfant terrible. Az éhhalál s általában a csúf halál a legnagyobb emberfalókból is csinálhat szájalomra méltó hitvány figurákat. S ép úgy a kétségbeesés vakmerőségbe csaphat át vagy lassú nyesegetés vagy hirtelen megdöbbenés útján. Amaz irány, a *οεντερος πλονς*, a kétségbeesett existenciákból Catilinákat képes alakítani s tudvalevő dolog, hogy épen a gyávaság képes a legkegyetlenebb cselekedetekre (pl. a gyáva habitussal bíró asszonyok és gyermekek). A félelem hirtelen rejectiója a megdöbbenés neutrális határán az én tartalékerejét költheti fel, mely azután türelmetlen hévvel a reménytől biztatva, hirtelen vagy fokonként a dacz és vakmerőség formáiba változik át. Mindezen transfiguratio knál csak az én merevségi foka határoz s azért ha valahol, épen ennek egyéni gradatiójában kell az egyéniség legbensőbb sajátosságát találnunk.

A szégyen és alázat formái, melyeknek az explosio oldalán az orczátlan g ő g és dölyfös megvetés felelnek meg.

egyfelől a félelem, másfelől a vitézség formái. A szégyen és szemérem indulata a félelem bénító hatásait közösen bírja vele: az alázatosság a félelem praeventív álcája, azért alázatos, mert fél s azért alázatos, hogy félnie ne kelljen. Az alázatosság azért mindig a reménységgel karöltve jár, mi g a szégyen, ha jövőre irányul, aggódóvá, bizalmatlanná és gyanakodóvá teszi az embert. A gőg az önérzet brutális kiterjeszkedése s vakmerő erőszaktól vissza nem riad; a megvetés egyfelől innen, ha indokolatlan, másfelől, ha indokolt, a haragból és vitézségből fakad. A fokozatok megfelelése mellett tanúskodik ezeknek az indulatoknak rejectióia. A gőg rejectiója folytán keletkezik a megdöbbenés s a patkón végig futva az alázatosságnál állapodik meg; semmi sem gyakoribb, mint a gőgös embert a hatalom előtt térdre csúszva látni, s az alázatosságnak ikertestvére a lakajok erénye: a dölyfös lenézés. A gőg mindazon commutatiókat mutatja, melyek megelőzik; türelmetlen, haragos, reménykedő, szívtelen, vakmerő. Az alázatosság az ellenkező sornak befejezője. Az alázatosság fél és kétségbeesik ura szájszegletének elgörbülésétől, aggódik folytonosan a popularis aurae arbitriumán, bámulatra hajlandó a kényúr köhögési méltósága felett s ha orra útik, türelmetlen haragból vakmerő gonoszra vetemedve, megöli urát, megrabolja gyermekeit s kegydíjat képes kitűzni egykori életadója utódainak. A parvenuk életviseletében egész múltjuk aljassága szokott felsőbb egységbe összefoglalódní. Méltó tárgya a kutatásnak volna azon kérdés: vajjon hány gramm ész jár egyik vagy másik indulat primátusával; hanem úgyis kiáradó fejtegetésünket illő medrében kell megtartanunk.

Az indulatok patkója:

Az őszindulatok ezen felsorolt alakzatokkal ki vannak merítve; lesznek még alfajok és változatok találhatóak, hanem őszformatiókul azokat nem lehet tekinteni. Oka ennek s egyúttal tételünk biznysága a következőkben lelhető.

1. Az affectus, okozóit tekintve, elérte a teljességét. Mert teljes realitásban az affectus csak úgy valósulhat meg, ha okozója érzéki alakot öltött, a mennyiben az indítást épen egy ősztön reális kötésében találtuk. Ezen feltételt úgy a félelem, mint a vitézség fajtaiban megvalósulva találjuk; való tárgy, azaz a való világ connexusa okozza a félelmet és a vitézséget egyaránt. Azonban a teljes szellemi valóságban az érzékin kívül a jelentés is foglal helyet; szellemi birtokká csak az válhatik, a mihez az öntetből a jelentés csatlakozott. Ezen tekintetben is a jelzett indulatok megfelelnek. A félelem és vitézség nem oktalan megdöbbenés vagy céltalan vergődés, mint pl. az elbámulás és a türelmetlenkedés; hanem a tárgy céljelentése által okozott felindulás. Annak a tárgynak megértjük egyéni káros vagy hasznos voltát s ennek megértése okozza az indulatot, nem mint a pusztá elbámulásnál érzéki ereje vagy homályossága. Minthogy tehát a félelem és vitézség érzéki alakban fellépő jelentés által idéztetnek elő, azért bennök az őszindulatok concret igazságát és valóságát látjuk; mely alakban az őszindulat formális megszorulása és kitégúlása tartalmi teljességet nyert.

2. A másik ok-, mely miatt a félelem és vitézség formáit az őszindulat végső fokául tekintjük, abban van, hogy a nevezett indulatokban az önállitás két szélsősége el van érve. A kétségbeesés tehetetlenségében az önállitás végső gyengesége vagyis a depressio végső foka van elérve; ellenben a vakmerőségben az önállitás legfőbb ereje tör ki vagyis az explosio szélső határáig jut el. Amabban, a latin szó szerint, teljesen legörnyed (succumbit), emebben határtalanul kitégúl s így féktelenül állítja magát az én. Tovább nem mehet az én önállitása; marad ugyan a kétségbeesésben is bizonyos minimalis igyekezet az önállításra, a kibontakozásra, valamint a szélső vakmerőség sem ment a gyengeség minimalis fokától. Ezen minimumok különösen ott észlelhetők, a mikor a kétségbeesés és a vakmerőség önmaguk tudatára ébrednek s tervezgetésbe

bocsátkoznak; ekkor az indulat serpenyőjéhez tapadó súlyocskaként leszorítani igyekeznek az óvatos körültekintés formájában. Hanem azon pillanatban, mikor tetőpontjukon állanak, a minimumok befolyása psychophysikai törvény szerint nem érvényesülhet.

Ezen minimum meglételét elméletileg is kell követelnünk azért, mert az indulatok az én önállításának kifejezői. Az én teljes leszorítása az én halálát jelentené; a halál azonban az énré a nemléttel azonos s mint ilyen a lét fogalmával, illetőleg az oktörvénynyel, egyenesen ellenkezik. A legnagyobb megszorítás tehát szintén túl nem mehet ezen maximális fokon az én merevsége miatt, mely, valamint a gázok compressiója, csak bizonyos határig terjedhető repressiót enged meg. Ezen szabad erőérzésletben rejlik a restitúciónak lehetősége, a melyet az affectusok transfigurációjánál oly kivétel nélküli rendességgel észlelünk; s a melyben maga helyén a vágy csiráját fogjuk feltalálni (62. §.). Ennek alapját a rejectióban kell keresni, okát pedig az én merevségében. Az indulat ugyanis, mely az öntudatot eltölti, a visszavetés folytán a patkó ellenkező sarkáig haladhat visszafelé, végleges vagy teljes rejectio; vagy pedig a visszavetés a patkó egyik fokán állapodik meg, a rendes részleges rejectio. Mindakettő pedig hirtelen támadás vagy lassú, mintegy, nyesegetés által idézhető elő. Így cseppeteti Jago az őszinte és vitéz Othello Jelkébe a gyanú méregcseppjét, mely a szeretetet gyűlöletbe változtatja (bár nem oly rohamosan, mint a milyen módon Shakespearenél találjuk); s így lesz a legelbizakodottabból hirtelen veszteség által csüggedt világgyűlölő, akár kedveseinek halála, akár vagyonának romjai csaptak össze elbizakodottságának fellegvárai fellett.

Ezen processus csak abból érthető, hogy az én ereje véglegesen soha le nem köthető; valamint az alvóban mindig van képesség a felébredésre, úgy az énben mindig van a restitúciónak lehetősége. Ezért a kitörő indulat leszorulása sohasem végleges, a depressio stádiumaiban mindig van csekély erőérzéslet, mely kellő körülmények között újra kipattan: valamint a nagyfokú kitörésben mindig van egy, bármi csekély inger által is okozott depressio, mely a kitörés

csillapultával túlsúlyra vergődik s az öntudat előtt érezhető erővel fellép; Ki ne ismerné a tomboló öröm Katzenjammer-jét? Vagy ki ne észlelte volna a harag kitörése után beállott nagyfokú remissiót, mely a haragos embert lágygyá és engedékenynyé szokta tenni a bocsánatkérő szózat iránt? A le nem szorított vagy ki nem tört énerő részlete az, mely a csúcson (*ézuú-η*) érvényesül.

Ezen visszavetésből érthetők az őszindulatok transzfigurációi és commutációi is, úgy hogy az uralkodó indulat ellen-csirájában a vágy fészket és szülő méhét kell felismerni. A vakmerőség, ha orrára ütnek, megmarad ugyan, hanem mellette tudatba lép az elbámulás; a szentelen tolakodó arcán a visszautasítás után ezen elszégyenkezés a vakmerőség kifejezésével együtt igen mulatságos vegyületet okoz. Az erős ellenhatás tehát bármely fokozatról a patkó túlsó sarkáig vetheti vissza az indulatot; hanem mindig a megdöbbenésen át kell mennie, ha az ellensarkig eljutni kivan. Gyakoribb eset, az ellenhatás csekélyebb ereje miatt, az, hogy a rejectio nem futja meg az egész patkót. Ekkor állanak elő a visszaszoruló indulat csekélyebb fokai és az ellenszira fejledezéséből vegyes formái, melyeknél az uralkodó erejű indulat adja meg a jellemző vonást. A megcsappant vakmerőségből lassanként lesz dac, ellenállási viszketeg, remény (a határpont, melynél a túlsó sark kezd érvényesülni), harag, türelmetlenség; hanem párhuzamosan fejlődik a megdöbbenésen túl az elbámulás, az aggodás, a félelem s így a vakmerőség fogyása túlsúlyra emeli természetes fokozódással a félelmet. Az egyfokú indulatok kivált a kezdő stádiumban együttesen lépnek fel; a türelmetlenkedés elbámul az ellenállás szívósságán, a harag utálja az okozóját, a reménybe belevegyül az aggodás tervünk meghíúsulta felett, az ellenállásban rejlik a félelem csirája, míg a dac és rémület, a vakmerőség és kétségbeesés egymást szélsőségük miatt kizárják, csak minimális fokon vegyülve egymásba. A rejectiónál tehát törvényül állítható, hogy az indulat fokozatos gyengülésével az ellenszira fejlődése jár, azaz a két phasis fordított arányban érvényesül.

59. A szellemi élet egyik legbonyolultabb öntudatos

nyilvánulása az, a melyet szeretet neve alatt mindenki ismerni vél. Ezen szó hallatára ugyanis mindenki bizonyos összetett kedélyállapotot képzel, melyet szeretetnek nyilvánít; hanem a mikor ezen állapotnak analysisét kérjük, nemcsak a közember, hanem maga a lélektan is zavarba jöhet. Annyi mindenfélét szeretünk, hogy ezen nevezetes lelki állapot mindenkiben más színezettel, ha szabad mondanom: mellékízzel lép fel; s azért, mielőtt taglalásába bocsátkoznánk, a szeretet körét egész határozottan meg kell vonni, nehogy oda nem tartozó részleteket is belekeverjünk.

A szeretet köréből mindenekelőtt a nemi szerelem sajátságos complexusát ki kell zárni. Mint külön végkészülékkel és idegpályával bíró hatalom a nemi ösztön az emberi szervezet fundamentális alkotó tényezői között foglal helyet s a mit nemi szerelemnek nevezünk, nem egyéb, mint ezen ösztön hiánya és kielégítése közt hintázó állapot, melyet a vágyak és szenvedélyek csoportjába kell beosztani. A mennyiben pedig szeretet, annyiban csak specialis esete egy sokkal tágabb körű tüneménynek, melyben az étel-ital, mozgás, látás stb. szeretete egyenrangú állapotokként szerepelnek.

Hasonlóképen óvakodni kell attól, hogy a szeretetet a vágyással és epedéssel összezavarjuk, a mint a közönséges életben igen gyakran történik. Az állat szereti az ételt, a mozgást, a gyermek szereti pl. a tejet, az ifjú az ábrándozást; szeretünk inni, enni, sétálni, olvasni. Mindezekben az van implicite mondva, hogy ezekre vágyunk, a gyermek a tej, az ifjú az ideál, a férfi a pénz, az öreg a hatalom és nyugalom után. Mindaz azonban, a mi a vágy körébe tartozik, a szeretettől gondosan elkülönítendő; a szeretet nem tartozik a vágy és akarat körébe, bár vágyra és akaratra, készletni képes, ha t. i. a szeretett tárgy hiánya lép öntudatunkba. Még keskenyebb azon mesgye, mely az indulatokat és a szeretetet egymástól elválasztja. Rendesen¹⁾ az indulatok közé számítják, s a kielégítetlen szerelem hevessége ezen osztályozást bizonyos fokig indokoltnak láttatja, habár a heves lázaságban már nem a szeretet, hanem a vágy éhessége játszsza

¹⁾ Magam is teszem (Lélektan 32. §.), hanem pusztán didaktikai szükségéből.

a főszerepet. S mégis ezen tünemények lényeges vonásokban különböznek. Az indulatban ugyanis mindig vagy a depressio vagy az explosio phasisa észlelhető; a szeretetben azonban sem depressio, sem explosio nincsen; a szeretet a juste milieu, az egyensúly kifejezése, ¹⁾ mely átvezethet ugyan félelembe és vitézségbe is, hanem maga sem az egyikké, sem a másikká át nem alakulhat. Épen ezen önelégedettség, a mely a szeretetnek boldogságai alkotja, képezi azon válaszfalat, mely a szeretet és vágy között is emelkedik; mert míg a vágnak jellemzője a magától elkíváncozás, addig a szeretet jellemzője a positiv önelégedettség, a megnyugvás, a békesség aranyfénye — elannyira, hogy a békeszeretet merő pleonasmus, lévén a szeretet mindig a békének szeretete, a béke igenlése és boldogsága.

A szeretet ennél fogva nem ösztön, nem indulat, nem vágy, nem akarat, hanem érzés. A mennyiben pedig az érzés az önállóság módosulása (v. ö. 52. §.), annyiban a szeretet vagy a kínok vagy az élvek, vagy az öntudat közönyös tüneményei közé tartozhatnék. Ámde a szeretet sem a kínokhoz, sem a közönyös állapotokhoz nem tartozik; a meghatározottabban ki van benne fejlődve az élv vonása, annyira, hogy „boldogtalan szerelemről” szólhatunk ugyan (mert ezen „szerelem” az ösztön kinszenvedésével ki van merítve), de „boldogtalan szeretetről” szólani ellenmondás, lévén a szeretet a boldogság permanentiája. Épen azért a szeretet az élv *κατ' ἐξοχήν* és direct élv a szereteten kívül nem is létezik. Mert az élv nemcsak az én egyszerű önvisszaszerzése — a mi az egyszerű öntudat lényege, — hanem az öntet tényleges gyarapodása is (53. §.); s épen ezen tényleges gyarapodásra és szaporulatra utaltatunk, mikor a szeretet csiráját keressük.

¹⁾ *Aequa mens, Hör. Spinoza. Eth. V. prop. 36.* sehöl, így nyilatkozik: *ex his clare intelligimus, qua iure salus nostra seu beatitudo seu libertas consistit, nempe in constanti et aeterno erga Deum amore, sive in amore Dei erga homines (mert nála «amor Dei erga homines et mentis erga Deum amor intellectualis unum eadem sunt» u. o. prop. 36. coroll.)*

A lélektani elemzés ennél fogva egészen más irányba mutat, mint a melyben a közember a szeretetet keresi. A szeretet nem tartozik az ösztönök és indulatok köréhez: ott csak a kínos hiánynak és az önmegfeledkező élvnek van helye. Minthogy azonban a szeretet élvérzet, az élv pedig az én és az öntet gyarapodásának tudata, — azért a szeretet magyarázatát is ezen előzményekből kell meríteni. Már pedig az élvnek első forrása a kielégedés, mely az ösztön hiányának megszűntével áll elő s az ösztön tényleges gyarapodását jelenti. A szeretet csiráját azért a kielégedésben kell keresnünk.

A kielégedésnek azonban (mint a 17. §-ban fejtegettük) két oldala van; az objectiv, ösztöni, és a subjectiv, öntudatos, kielégedés. A szeretetben is mindkettőnek kell előfordulnia: az ösztönnek úgy, mint az öntudatnak, ki kell elégednie s egymásba összeolvadnia, hogy a szeretet egyensúlya előállhasson. Mert a hiány az én megszorítását s annyiban a szeretet nyugalmanak fogyását okozza. Az ösztön kielégedése tehát a szeretet előfeltétele; ha amaz nincs meg, a szeretet vágygá vagy indulattá fajul, de szeretetül többé nem marad.

Ezt tartván szem előtt, könnyen belátható, hogy a szeretet nem kész affectus, sem pedig külön természeti adomány, hanem fokról-fokra növekedő, tökéletesedő, erősödő s bel- és külterjedelmileg terjeszkedő lelki állapot. A szeretet ezen természetét semmi sem képes teljesebb világításba helyezni, mint a szeretet genesisének ismerete s fejlődésének fokenkénti követése. Művünk terjedelme és iránya nem engedi, hogy itt oly munkát végezzünk, a mely alapos monographiának nehéz teendője. Azonban a fővonásokban csekély terünkre is összeszorítható ezen, mindenki előtt különben is ismeretes, fejlődés veleje.

A gyermeki lélek egyik fogyatékoságát abban jeleztük (56. §.), hogy szeretet benne nincsen. *Perez* ezen általa is észlelt hiányt azzal magyarázza, hogy a gyermeknek nincsenek szenvedélyei,¹⁾ miből világos, hogy ő a szeretetet szenvedélynek (passion) veszi, mely, nézete szerint, csak a felnőttekben észlelhető. Ha azonban már a 10 hónaposban is el kell

¹⁾ *Perez P.* Les trois premières années de l'enfant. 90. 1.

ismernie a „sympathie humaine” jeleit, akkor világos, hogy a szeretet fogalmát másként érti, mint mi s azért azt ezen korban nem is lelheti. A gyermekben csakugyan a szeretetnek azon foka nem észlelhető, melyet mint öntudatos ragaszkodást, szabad csatlakozást és a jótétemények hálás viszonzását ismerjük; hanem a sympathia tényei, melyek kivált reflexmozdulatokban (a nevető szem kifejezésteljes pillantása, a kezecke felénk nyújtása, víg kapálózás stb.) nyerne kifejezést, valamint egyéb észleletek kétségtelenné teszik, hogy törmelékes és kezdetleges alakban a szeretet már a kisdedekben is előfordul. A gyermek ugyanis bizonyos tevékenységgel kívánságait kielégítheti, azaz magát érvényesítheti, állíthatja; s a mennyi irányban érvényesül, annyiban sugárzik szét szeretete, mint az önállítás öntudatos élve. E szerint a gyermek szereti a puha, száraz, meleg fekvőhelyet, melyben bőrérzéke kielégszik; szereti a tejet, mely éhségét csillapítja; a szelíd hangokat, melyek hallását kellemesen foglalkoztatják a mérsékelt fényt és élénk színeket; szereti játékszerait, melyekkel kivált mozgató ösztöne kielégszik; szereti az állatokat (*Perez*), melyek jelentő ösztönét s kíváncsiságát felköltik; szereti az embereket, kiknek puha, meleg tapintása, mosolya, lágyan enyelgő hangja érzékeit kielégítő munkásságra készítetik. Szóval a gyermek sokfélét szeret, a miben vágyai Melegedést talál; hanem szeretetének egy nagy hiánya van: szeszélyes, megfontolatlan, az ösztönöktől függő; nem annyira az ének nyugalma ez, mint inkább az ösztönök élvezete. És mégis, minden fogyatkozásai mellett, a szeretet ezen primitív formáiban kell azon csirát látnunk, melyből idővel a szeretet tekintélyes koronája kifejlődik. Ugyanis mit jelent a gyermek lelkében ezen szeretet? A gyermek ösztöneinek gyors fejlődése és épen oly gyors restitúciója miatt szeretete mindig a vágnak jellegével bír, nyugtalan és szeszélyes, hirtelen változó s tárgyait folyton cserélő. De azért valamennyi változásaiban egy vonás állandóan megmarad: az ének nyugalma, melyel alkotásaiba elmélyed, azaz az én terjeszkedése az ösztönök rendszerébe. Ezen akadálytalan beleterjeszkedésnek élve az, a mi a gyermekeknél szeretetnek nevezhető. Az ösztönök objectív kielégésébe való ezen gyanútlan bele-

merülés, még akkor is, a mikor ezen elmélyedés folytán határozott szenvedések érik, ez teszi a gyermeki szeretetet oly megindítóvá és gyanútlanlansága miatt őszintévé. Az őszinte, önmegfelelő és gyanútlan nyugalom, melylyel élvezeteinek él, — ezen önelégedettség a gyermek szeretete, melyet még semmi utógondolat, fenytés vágy dicséret legyen bár, nem zavar. A gyermek tehát ott és akkor szeret, a mikor fennakadás nélkül élvezettel, azaz ösztöni gyarapodással, érvényesítheti magát, önállítása erejét.

A gyermek fejlődésével szeretetének terjedelme is változáson megy át. Igaz, hogy még mindig az éltető és mozgató ösztönökre esik a fősúly: evés és mozgás legkedvesebb foglalkozásai. De e mellett az érzéki ösztönök működése is tökéletesedik s ezek indítása folytán a jelentő ösztön is kezdi adalékait szolgáltatni öntudatos életéhez. A gyermek négy éves korától fogva, a tárgyak jelentéseit kezdi kapcsolni; bár fogalmi körének korlátoltsága miatt gondolatai világában is kivált a mozgás (az utazás fajtái, vasutak, hajók, továbbá vadászat, katonásdi s több ilyen) és az étkezés köréhez tartozó gondolatok állanak előtérben. Hanem ezen körön belől a legönkényesebb kapcsolatokat is létesíti, a minek tanúbizonyossága azon áhítat, melylyel phantasiája a mesék honában szeret vándorolgatni; miért is a gyermeki lélek teljes félreértésére vall némely „moderneknak” azon követelése, hogy a gyermeket a reális világba minél előbb kellene bevezetni. Hagyjátok a gyermekeknek képzelt egük boldogságát! semmi földi öröm ezzel fel nem ér s kegyetlenség volna apró embertársaink iránt, ha a földi élet nyomorúságának valóságába ideje előtt ridegen betaszítanók. A szeretet nélkül felnőtt árvák igen korán tudják meg, mit jelent voltaképen az emberi élet állítólagos boldogsága!

A szeretet további fejlődése ezentúl két ösztön folytonos erősödésétől függ. Az egyik a serdülés korában, meg nem értett nyugtalanságával, homályos vágyakozásra ragadja, s rajongó epedéssel töltve el a fiatal lélek öntudatát, alter ego keresésére készíti. Innen erednek a fiúk közötti barátságok, melyek ép oly hamar köttetnek, mint felbomlanak, valamint a tavaszi eső hirtelen felszárad; innen azon szerelmes kábult-

ságok is, melyek a serdülő fiukban és leányokban, a jelentőség tudata nélkül, támadnak, s egyiket is, másikat is naiv ügyetlenségekre készítetik. Hanem ezen homályos epedés mellett, mely lehetetlen ideálok megalkotására ösztönöz, párhuzamosan halad (kivált a fiuknál) a jelentő ösztönnek fejlődése vagy az értetemennek megerősödése. A személyi ideálok mellett a dolgok örök önjelentése is kezd kidomborodni, s habár tagadhatatlan, hogy a fent jelzett nyugtalan epedés az ifjakban mélyre ható változásokat idéz elő, ép oly tagadhatatlan, - hogy normális fejlődés és kivált észszerű nevelés mellett amaz éretlen sexualis sóvárgás háttérbe szorul s (a fiuknál) előtérbe lép a művészet és tudomány boldogító szeretete. A nagykorúak társasága által idő előtt meg nem érlelt ifjakban ily módon a szeretetnek egy nemesebb alakja foglal helyet, mely a köznapi hajsza utálatos alacsonyosságából kiemeli s neki minden körülmények között refugiumul szolgálni alkalmas, — a művészet és tudomány magasztos ideáljai iránti lelkesedés, a melynek élni örömmel, melyekért fáradni dicsőségnek, melyekért szenvedni martyrszerű kéjnek tekinti a romlatlan lelkületű ifjú. Ebben találja örömét, megnyugvását, — ezt szereti igazán, míg a többi után csak epedés és vágyik, a többiért szenved és, sokszor irigykedve az általa boldogabbaknak véltekre, gyötri magát. Jaj annak az ifjúnak, kinek ezen soha el nem hervadó, örök ifjú, teljesen soha át nem érhető, titokteljes szeretője nincsen! élte viharos napjaiban nem lesz neki azon kikötője, hol megnyugodhatnék s vágyai rabjaként lép a férfikorba, hol szerencsétlen sóvárgása folytonos csalódások és kínok martalékává teszi.

A férfiúnál a szeretet jellege újra változik. Összes ösztönei teljes fejlettségének alapján megalkotja a világot s gondolkodásával felismerte azon jelentést, melylyel személyére nézve a világ tárgyai bírnak. Élete most két hiányban fejlődik tovább: egyfelől a világi tárgyak közti összefüggést kutatja, másfelől az összefüggő lánczolatot maga céljaira felhasználni vagyis e lánczolatba a maga akaratát okozó tagul beilleszteni iparkodik. Az ifjú feltalálhat ugyan új jelentéseket elméjének élénksége alapján, hanem csak a férfi higgadt megfontolása dönt a felett, e jelentések közül melyiket illeti meg a fősze-

rep? A kik mint vágyak és szenvedélyek martalékai léptek át a férfikor küszöbén, azok az ösztönkielégítés eszközei után kapnak: asszony, pénz, dicsőség, hatalom után, melyek mind csak folyton megújuló vágyak és szenvedélyek lecsillapítására szolgálnak. Hány ilyen szerencsétlennel találkozunk a mi korunk családi ziláltságában, midőn sokszor oly emberek nevelnek fel gyermekeket, kiknek sem physikai, sem morális önmegtartóztatásuk nincsen, hogy a jövő reményét az élet ádáz küzdelmeire kellően felszerelhessék! Korunk e szeretet nélküli vakokat, kik szerencsétlenségre, mert folytonos elégedetlenségre s kapaszkodásra, vannak praedestinálva, (az idegen „Streber” név alatt), sajnos, bőségesen ismerheti.¹⁾ Céljuk nincsen, s mégis és éppen azért mindent eszköznek tekintenek; nem önzők ők, a szó nemes értelmében, hanem aljas önzők, kiknek a pillanatnyi hiány arra szolgál ingerül, hogy jellemtelen reflexmozdulatokkal nemcsak a maguk, hanem még a jövő nemzedék nyugalalmát és boldogságát is megrontsák. Mert van nemes önzés is; azon önzés, mely az egyén lényegét és célját eszmei tartalmában keresi s ennek állításában magát mint öntudatos öntetet állítja. Hanem az utóbbit átlengi a szeretet; az előbbit át a vágy és a gyűlölet szenvedélyes láza. A megelégedettségben rejlik a jellemnek súlypontja. Az önmagában megállapodottság pedig a szeretet jellemzője; s lia az erkölcsi jellemben ilyen állandó magot feltételezünk és követelünk, akkor az másban nem kereshető, mint éppen azon complexusban, melybe az öntet, mint természetes pótlékába, belemerül, s melynek állításában ennél fogva teljes elégedettségét nyeri. Az egyénnek állandó pótlékaiiba való ezen elmélyedését, a nyugalmat, mely ezzel karöltve jár, ezt nevezzük a férfiú szeretetének. Távolság van az a pillanatnyi szeszély sugalmazásától, távolság van az ösztön vadságától is; mint a felhőtlen

¹⁾ Ezekre vonatkozik a Pátaliputtrai zsinat ezen mondása „Semmi tűz nem hasonlít a kívánsághoz, semmi fogság nem egyenlő a gyűlölettel, semmi tör a szenvedélylyel, semmi folyam a vágygyal. A tompa egykedvűséggel élők érzéki kéje úgy nő, mint a mályva; és ide-oda ssaladnak, gyümölcsöt keresve, mint a majom az erdőben. Ellenben a ki a világon a mérges kívánságot legyőzi, annak fájdalmait elhullának, mint az esőcseppek a lotosvirágról. (*Koppen Fr. Die Religion des Buddha*).

égről a nap sugarai, úgy terjed el a szeretet nyugodt fényáradata a férfiú összes gondolatain és tettein.

Az öreg kor, mely alkotásokra tekinthet vissza, a szeretet természetes örököse. Az okos öreg, tevékenysége határán elérkezve, keveset kíván, mert keveset remélhet s jelentő ösztönének fejlettsége alapján legjobban és legbiztosabban képes megítélni, hogy a jelenségek rá és másokra miféle eredményekkel lehetnek. Azért tevékenysége, ámbár súlypontja kizárólag egyéniségébe esik, — minthogy a jelentő ösztön objectiv természete praedominál, önzetlenséggé magasztosul. Hanem a l k o t á s o k r a kell visszatekinthetnie, nem r o m b o l á s o k r a. Tiberius császár, kinek egész férfikora elmúlt, a nélkül, hogy valamit alkotott volna, vén korában lett kegyetlen zsarnokká, mert a depressio tovább tartott, semhogy explosiója lassú lehetett volna. Ép oly szerencsétlen öregek lettek volna Nero és Caligula, valamint a Claudtusok családjának egyéb megháborodott tagjai, ha a kegyelmes sors őket s embertársaikat szörnyű éltük folytatásától meg nem kímélte volna. Mily ellentétben áll ezzel az öreg Sokrates, Platon, Aristoteles derűtsége, Kant, Spinoza, Goethe, Darwin olymposi nyugalma, melylyel, sine ira et studio, az élet összekuszált szálaít türelmesen szétszedni s harmonikus bogba összefogni igyekeztek!

Ha tehát a szeretetnek, az emberi korok szerint különböző, alakjain végig tekintünk, akkor az észlelhető nagy különbözőségben¹⁾ még sem kerüli el figyelmünket a meg-egyezés közös vonása. Világos ugyanis, hogy a szeretet jelleme az egyéniség fejlődésével együtt változik; az érzéki egyes képtől kezdve azon legfenségesebb gondolatig, mely a világ széthulló részleteibe egységet s egyensúlyt hozni képes, — végtelen sok tárgya lehet a szeretetnek. Hanem minden fokozaton a szeretet jellemzője azon nyugodt megalégedés, melylyel az én tárgyaiba elmélyed s azok vonatkozásait kutatva és megállapítva magát megéli. S minél tökéletesebb és biztosabb azon egyensúly, mely az én és világa közti viszonyban nyilvánul, annál magasabb a szeretet tökéletességének a foka.

¹⁾ Már *Horatius* szépen fejtette ki *De arte poetica* 158-178. v.

Mohammed, a kit ösztönei hevessége még öreg korában is kegyetlen indulatosságra ragad, sokkal mélyebb fokán áll a szeretetnek, mint Mózes, kiben a zsidó nép consolidatioja, mint főleg az ő műve, a megelégedettség nagy fokát okozhatta. A szelíd lelkű Buddha még mindig a fájdalom súlya alatt görnyed, melyet érző szívében az élő lények szerencsétlensége ébresztett s más menekülést az egyén számára nem ismer, mint az öngyilkossággal egyértelmű lemondást és a Nirvánát. Utólérhetetlen magasságban áll mindnyájuk felett Jézus, kinek egész lelke szeretet, nyugalom, boldogság és megelégedés volt, mely a legnehezebb megpróbáltatások perceiben sem homályosult el. Az ő lelke annál fogva teljes joggal követelhetette mindenkitől, ki tanítványa lenni óhajtott, a szeretetet, s az apostol méltán „a legfőbb parancsnak” (*ἡ πρώτη γ,αίμεγάλη εντολή* Máté. 22, 28.) nevezi a szeretetet (*αγαπή*).

Hanem épen azon körülmény, hogy a szeretet „parancs”, helyes utalást tartalmaz a szeretet természetét illetőleg. Az evést és ivást, a mozgást és gondolkodást, a félelmet és haragot, — nem lehet sem parancsolni, sem tiltani. Megteremnek azok önkényt s minden korlátokon át is törnek. Hogy a szeretetet parancsolhatjuk, az azt jelenti, hogy a szeretet: feladat, megközelítendő s megvalósítandó ideál, vagyis legfőbb alakjában nem természeti adomány, hanem harczban kivívandó állapot (*έξις*) s mint ilyen, erény.

És épen azért, mert parancs, létesítése a mi önkényünk közreműködésétől is függ. Kezdetleges formái már a gyermekben található; minél bőségesebb tapasztalatokra teszünk szert, annál biztosabban tudjuk, hogy bizonyos cselekedetek szellemi szervezetünk egyensúlyát felbomlasztják s az én önkényessége arra fog igyekezni, hogy ezen bomlasztó tényezőket elejtse, keretéből kizárja, vagyis, hogy a megállapodottság benne minél magasabb fokú legyen. Ekképen a szeretet felé, mint ideálja felé, az emberi szellemet már természete is hajtja; benne látja ugyanis azon állapotot kifejezve, melyben az öntet összes tartalma harmonikus egységgé kialakult, s ezen fejlett egységet teljes öntudatossággal élvezzi. Nyilván való, hogy az öntudat, ezen legfőbb jót felismerve, azt önkényes tevékenysége számára czélul tüzi ki, ideálul, melyet földi életében

legalább megközelíteni iparkodik. Ily értelemben a szeretet parancs ugyan, de nem idegen parancs, hanem saját szervezetünk ösztönzése tökéletességünk anticipált képe felé, melyet akaratumk szabad elhatározással tartalmává s így életcéllá tesz. A szeretet tehát mint ideál az akarat szabadságát követeli s mondhatni, hogy az akarat csak is a szeretet által lesz igazán szabadá.

Azonban a szeretet fejlődésében nem szabad elnéznünk a második tényezőt sem, mely alakulását létesíti, az ösztönök kielégítését; mert az öntudat állapota az ösztön állapotától függ s a meddig a hiány uralkodik, a megelégedés hiányzik. Minthogy azonban ösztöneink kielégedése többnyire körfolyamatos, azaz a vesztes ösztön saját erejéből nem eszközölhető, azért a szeretet előállításához a hiányok pótlékainak szolgáltatása is kívántatik. Hogy azonban e pótlékokat elnyerhessük, szükséges, hogy az akadályok legyőzhetetlenek ne legyenek; ily legyőzhetetlen akadályok azonban jelenleg a társadalom gazdasági viszonyaiban állanak az egyessel szemben. Kell tehát, hogy a gazdasági viszonyok úgy alakuljanak, hogy az egyes ember az ösztönök szükséges pótlékát, munkával ugyan, de biztosan megszerezhesse. Az alamiznaosztogatás azért erkölcstelen palliativum; szeretetre nem vezet. A szeretet csak azon emberben verhet gyökeret, kinek lehetségessé vált, ösztönei számára biztos pótlékokra szert tenni; a meddig az éhség dühöng, a szeretet szunnyad, mert inter arma silent musae. A keresztyénység legfőbb parancsa tehát csak okszerűen megalkotott és szabályozott gazdasági viszonyok között teljesíthető; a meddig milliók a baromi szükségleteket sem bírják kielégíteni, addig szívtelen szemfényvesztés, a szeretet parancsát csak a szegények és nyomorultak részéről, kik rá képtelenek, sürgetni. Nem lehet szeretni, ha az ember vadállat módjára hajszoltatik. A szeretetet tehát nem kell csengő szavakkal ajánlani, hanem megváltó tettekben gyakorolni; szeretet tettek nélkül üres szó s ha a gazdagok a szegényekben a szeretetet csak ilyen szavakkal kívánják felköltöni, akkor még nagyon távol van tőlünk az „isten országa”.

60. A szeretetnek, mint az öntet tökéletes önbirtoklásának, megvalósulásában az ösztönök közül a legfontosabb sze-

repet a jelentő ösztön játzsza. A tárgyak jelentésének megértésétől függ azok értékének megbecsülése s így az öntudat megnyugvása és boldogsága. A meddig a gondolkodás a tárgyi képek jelentését, ok és cél tekintetében, meg nem állapította, addig az ösztönök pillanatnyi változásai és fájdalmai magukkal ragadják az öntudatot s az én sokszor oly tettekben keres kínjától szabadulást, melyek még nagyobb kínokra vezetik. Csak a mikor a gondolkodás a jelentések közti összefüggést megtalálta, akkor áll az én hatalmában, a kielégedés felett határozni s akkor függ önkényétől az irány megválasztása, mely az öntet teljességének kielégedésére vezet. A tökéletes szeretetet a vallás azért a tökéletes ismerethez köti s valamint az istenben a tiszta szeretetet tanítja, úgy tanítja benne a mindentudást és mindenhatóságot is, mely minden hiányt és fogyatkozást magából kizár.

A görögök etikája azért nem hiába oly nagy súlyt fektet a bölcsességre (*σοφία*); mert a bölcs, azaz a dolgok lényeges összefüggését ismerő, egyúttal szabad is, felette áll az ösztön tévedéseinek s belátása szerint választ az ösztönök pótlékai között, azon becsük alapján, mely az önlét szervezetében megilleti. A szeretet tehát a bölcsességben bírja alapját s viszont az igazi szabadságnak szülője; a bölcsesség a szeretet objectiv megfelelője. Betetőzését azonban a bölcsesség csak a szeretetben nyerheti; a míg a szeretet, mint e bölcsesség öntudata, szíves melegével hozzá nem járul, a bölcsesség csak a gondolatnak ellenmondás nélküli kifejelettségét jelenti, de magára az öntudatra nézve értéktelen objectivitas.¹⁾

A szeretet, ily értelemben felfogva, soha sem nyert oly mélyreható kifejezést, mint azon vallásban, mely a szeretetet

¹⁾ Ezen fogalmak fejtegetése az erkölcsstanba tartozik. Nem mulaszthatom el azonban *Sckofenkauer*-nek mély betekintésről tanúskodó egyik mondását előzetesen is ide tenni. „Weisheit scheint mir nicht blos theoretische, sondern auch praktische Vollkommenheit zu bezeichnen. Ich würde sie definiren als die vollendete, richtige Erkenntniss der Dinge, im Ganzen und Allgemeinen, die den Menschen so völlig durchdrungen hat, dass sie nun auch in seinem Handeln hervortritt, indem sie sein Thun Überall leitet.” *Parerga u. Paralipomena*. i. m. V. 635, ed. Grisebach. — Ugyanazon gondolat képezi Spinoza „amor dei intellectualis”-ának is a magvát (Eth. V. prop. 32).

az isten trónjára emelte s imádat tárgyává tette. Jézus erkölcstana a szeretet explicatiója; élete (egy, talán csak tanítványai által félremagyarázott, eseteket kivéve) örökké való tanúság a mellett, hogy az igaz és tökéletes szeretettől átlengelt szellem mily csodálatos áldozatokra képes. Az apostol azért el nem mulaszt egy alkalmat sem, hogy pogány bivei előtt a keresztyénség ezen egészen új tanát, mint erkölcstana sarkkövét, összes tulajdonságaiban világossá tegye. Az *αγαπή*, a mint ő a görög *έρως* szenvedélyességével szemben (v. ö. Platon „Symposion”) nevezte, a teljes megelégedtség fogalmával összeesik s azért mindazon jelzőkkel ruházza fel, melyeket csak a megelégedettség állapota mutathat. A Koïnthosiakhoz írott I. levelében (13. fej.) adott analysis szerint a szeretet 1. nem indulatos; nem irigykedik (*ον ζηλοῖ*), nem dőlyfös (*ον φονσιονται*), nem cselekszik álnokul (*οῶ περπερευεται*); 2. mindeneket elfedez [*πάντα στερει*], mert a régi sérelmek felelevenítése új sérelmeket s fájdalmakat szül; s azért hosszútűrő (*μωιροῦνμει*); 3. „soha el nem fogy” (*οῦοε7Γοτε εκπίπτει*), mert a mire valóban szert tettünk, a mit magunk alkatába felvettünk, az elidegenithetlen. A szeretet 4. nem keresi a magáét, inert önelég és boldog s így maga részéről semmire sem szorul; 5. őszinte és gyanútlan (*ον λογιζεται το v.av.ον* szereti az igazságot, melyben gyökeredzik (*συγχαίρει τῆ αληθεία*); nem örül az igazságtalanságnak (*ον χαίρει επί*); s épen azért kegyes és nemes (*χρηστευεται*). Röviden: az ideális szeretet minden indulaton felül áll; visszariad a fájdalomtól s azért másokat nyomorúságukban tettekkel támogat; nem fogy el soha, mert önmagát örökké bírja, mint örök öntetet, — ő az öntet örökké való harmóniájának élvezete. A mit a szenvedélytől megittasodott szem idegennek tekint, azt a szeretet saját maga momentumául tudja, s azért minden ellenkezést saját magának nyugalomában megbékíteni iparkodik, félelem, harag és gyűlölet nélkül. A szeretet ezen idealismusa egyszóval az öntet fejlődésének befejező eredménye (*σοφία*) az élet „absolut nyeresége.”^{a)}

¹⁾ Hegel *Thukydidés* művét nevezte el a peloponnesusi háború „absolut nyereségének.”

Ilyen ideális tökéletességben a szeretet fájdalom! a valóságban nem fordul elő; hogy is lehetne a fejlődés küzdelmében a lelki egyensúly azon magasztosságát találni, mely csak a küzdelem végén ékesíti méltó díj gyanánt a kitartó vitéz homlokát? A valóságban nyugalmmunkat a hiányok és szenvedélyek lázas kitörése hasítja át, valamint az egymásra tornyosuló felhők között vészvilágok cikáznak; hanem öntudatunkban él a hatalom, melylyel a szenvedélyeket megtörhetjük s keblünkéből nyúlik ki a kéz, mely a villámokat elhárítja. A szeretet ideális nyugalmaival szemben tehát a valóság az indulatok folytonos tombolását mutatja s a kérdés, melyre ezen körülmények közt felelnünk kell, az: milyen viszony van a szeretet és az indulatok között? Erkölcsstani fontossága miatt e kérdés tisztázása elkerülhetetlen.

A lélektan ezen kérdést, tudtommal legalább, tüzetes taglalás tárgyává még nem tette; hanem in abstracto a megfejtés a következő irányokban haladhat. Lehet 1. a szeretetet is az indulatok közé sorolni vagy 2. a szeretetben a törzstől látni, melynek hajtásai az egyes indulatok vagy 3. a szeretetet lehet eredményül, resultánsul, felfogni s az indulatokban ennek kibillenéseit látni. Nézetem szerint az első feltevés tarthatatlan. Ha ugyanis a szeretetet indulatnak vennők más indulatok mellett, akkor az öntudatban, az indulatok különbözősége szerint, külön csirát kellene az egyes affectus-alakok számára feltenni vagy pedig a szeretetnek oly transfigurációját kellene tanítanunk, melynek alapján minden egyéb indulat belőle keletkezhetnék. Ámde az indulatok öntudatossága miatt a külön csirákat az émben kellene elhelyezni, amit az én egyszerűsége miatt már az 54. §-ban visszaütöttünk. Az indulatok számára külön csirákat feltételezni annyi volna, mint az émben különféle „érzékeket” statuálni, a mit tettek is pl. a „moral sense”-szel (Shaftesbury és utána Hutcheson), hanem az öntudat közvetlen ténye ezzel a leghatározottabban ellenkezik. Közös forrásból sem lehet a szeretetet és a többi indulatokat levezetni; mert akkor a szeretetből rejectio útján minden indulatot kellene kihozhatni, származnék tehát belőle a vakmerőség, harag, remény, aggodás, félelem, rémület és gyűlölet, miként ezek egymásból

rejectio útján csakugyan keletkezhetnek is. Azonban a szeretet mindezen indulatok mellett megtartja magát s zavartalanul megőrzi önállóságát. A szerető szerethet félve, vakmerően, haragosan, de azért szeretőnek marad; boldogságának nyugalma ezek mellett megmarad s „a kit én szeretek, meg van az szeretve”, mondja a népdal mély bölcseséggel. Ha pedig a szeretetet, mint önszeretetet, minden indulat alapjának állítanók, akkor ezen felfogás ellen újra a transfiguratio lehetlensége tiltakoznék; a szeretet csakis egy változatba mehet át: a gyűlöletbe, a szeretet az egészség, a gyűlölet a betegség. Különben is az önszeretet addig, a míg öntudatos formát nem ölt, pusztán az önfentartás ténye s mint ilyen még nem érdemli a szeretet nevét.¹⁾

Nem marad tehát, véleményünk szerint, más megértési mód hátra, mint az, hogy a szeretet állapotában a consolidatio különböző fokait elfogadva, az egyes indulatokat mint e consolidatio zavartatásának tudatát és érzelmeit vagyis a szeretet ingadozásait felfogjuk.

Minthogy ugyanis a szeretet nem kész állapot, hanem folytonosan haladó fejlődés, melynek legfőbb foka az én önkényes, szabad megnyugvása kifejlett alakjában, azért természetesen, 1. hogy a meddig a szeretet kezdetleges és a consolidatio csekély, az indulatok annál sűrűbben és hevesebben fognak jelentkezni, mint az én egyensúlyának megzavarodásai; 2. mikor a szeretet állapota terjedelmessé s tartalmilag gazdaggá lett, akkor annál kevesebb alkalom nyílik az öntudat megzavarására s így indulatokra, hanem annál állandóbb és derültebb lesz a szeretet boldogsága s hatá-

¹⁾ Az indulatok (passions) fejtegetésénél a szeretetet alapindulatul vette *Malebranche* (Kecherche de la vérité. V. cap. 7.). A kiindulási pontot nála is (úgy mint Cartesiusnál) a megdöbbenés képezi, mint „tökéletlen szenvedély”; az anyaindulatok pedig: a szeretet és ellenszenv, melyekből három indulat: vágy, öröm és szomorúság, származik. A szeretet *Malebranche* szerint transcendent természetű, a mennyiben Isten plántálta belénk s három ága nagyon élénken emlékeztet a scholastikára, úgymint *a*) szeretet isten iránt, melyből a kíváncsiság ered, *b*) szeretet magunk iránt (élv-vágy) és *c*) szeretet embertársaink iránt. A szeretetnek általam vázolt genesisét ezen theologiai fejtegetéssel senki sem fogja összezavarni. V. ö. különben *Waddington* *Die Seele des Menschen* 349-370. II. Ném. Moesch. Leipz. 1880.

rozottabb az ellentállás, melyet a zavaró tényezőkkel szemben kifejt. Ennek folytán a gyermek szeretete sokkal inkább át van szöve az indulatok szálaival, mint a férfiúé, valamint tartalmilag szegényebb is, minthogy értelmisége fejletlenebb. A gyermeknél az ösztönök hiányai sokkal nagyobbak s azért öntudata inkább a vágyak és indulatok, mint a szeretet jellemét mutatja; ellenben a férfiú, ösztönei fejlettsége miatt, inkább a status quo megőrzésére, mint új szerzésre fog törekedni s azért szeretete is kevésbé indulatos, vágyai is, normális körülmények között, határozottabbak és lefolyásukban enyhébbek.

Minthogy pedig az ösztönök fejlődésével párhuzamosan az értelem fejlődése halad, azért bátran azt állíthatjuk, hogy a szeretet az értelmi erő fejlődésével együtt fejlődik¹⁾ s míg egyfelől az öntudat önkényessége erősödik, másfelől a szeretet tartalma is kibővül és magasztosul. A legelső fokon a szeretet a pillanatnyi hiány pótlásából ered s épen ezen pótlékkal való élvviszonyban áll; a legfőbb fokon a szeretet mindenben lát pótlékot az öntet számára s nyugodtsága az összes világi tényezőkre terjed ki, mint a melyek mind az öntet consolidait fejlettségét fentartani alkalmasak.

Ezen tételek igazságát a szeretet genesisére vetett pillanattással lehet átlátni. A gyermek szeretete felületes és tűnő, szegény és hervatag; két hét lefolytával még három éves gyermekek is elfelejtik anyjokat, ki szíve összes szálaival rajtok csüngött. Ösztönei fejletlensége miatt szeretete tartalmilag szegény, fejlődésük gyorsasága miatt pedig változó és ingatag; neki még minden tárgy alkalmas ösztönző s onnan az egyiknek elvételét hamar pótolja egy másiknak szerzése, melyhez ép oly könnyen ragaszkodik, mint az elsőhöz, ha ösztöni vágyainak kielégedésére alkalmas. Ezen első stadiumban tehát a tárgyak azért szerettetnek, mert a gyermek egyes ösztöneinek kielégítésére alkalmasak; neki még nincs tudomása arról, hogy a szeretett tárgynak önélete is van, rá nézve minden csak annyiban bír értékkel, mennyiben hiányainak pótléka lehet. Ezen stádiumban a tárgy képének pusztán

¹⁾ Ezen viszonyon épül azon, Platónnál igen sok helyen (Menón) fejtegetett kérdés: tanítható-e az erény?

czéljelentése lép fel, ez is csak a pillanatnyi hiány pótlása szempontjából; ilyen fokon áll az állatok szeretete is idegen tárgyak iránt (a fiak szeretetében már magasabb motívumok is észlelhetők, a mint azt a majmokról Duvaucel tapasztalatai kétségtelenné tették).¹⁾ Épen azért ezen a fokon a folytonos hiány folytonos vágyakat kelt s a pótlék elvétele vagy hiánya az ösindulatok egész sorozatát hozza játékba minduntalan.

Magasabbra száll a szeretet akkor, a mikor a tárgyak önjelentése is kezd derengni. A gyermeket érdekelni kezd az ásványok, növények és állatok alakja és kivált ez utóbbiak mozgatai; azaz ezen tárgyak képei a jelentő ösztönt kezdik foglalkoztatni s mint idegen tárgyakat szereti, de értéküket még mindig az egyéni kíváncsiság és szeszélyes vágy szerint határozza meg. Ez utóbbi nyilvánvaló abból, hogy a gyermek a tárgyat meg nem becsüli, hanem szétszedi, átalakítja, szétrombolja; de felsőbb jelentősége abban rejlik, hogy többé nem az éltető és pusztán érzéki ösztön hiányainak pótlására fordul, hanem a jelentés is köti magához szálaival a tárgyakat.

A szeretet legmagasabb fokán a tárgyat teljes jelentőségében fogjuk fel s annak változásait egy benne rejlő középpontra vonatkoztatjuk. Ezen centralis pont kihelyezése folytán az öntet a maga lényegét megkettőzve találja; a tárgyak többé nemcsak czéljelentésükben állanak előtte, hanem maguk is oly öntétekül tűnnek fel, melyek valamit tesznek, ezt megérik s ennek alapján környezetükre öntudatosan is kihatnak. Ezen önálló lények, mennyiben érzéssel is felruházzuk, az embernek a saját képét sugározzák vissza s annyiban az öntél szála mind sűrűbben húzódnak feléjük s mind szorosabban kapcsolják magukhoz. Az értelmileg fejlett emberek ennél fogva gazdagabb képpel bírnak a külsőről, mert saját centrumuk sugárzik onnan vissza rájuk s ezen esetben támadnak azon érzelmek, melyek az élő lényeket egymáshoz fűzik: a sympathikus érzelmek. Hanem épen azon körülmény, hogy a tárgyakat önjelentésükben s mint öncélt fogjuk fel, magasabbá teszi öntudatunk viszonyát is irántuk; most nem csak

^{*)} L. ö. Mosso. La peur. 43. s. k. 1.

a saját ösztöni hiányaink pótlásáról van szó, hanem kívülünk levő tárgyakkal hiányait is saját magunk hiányai gyanánt érezzük s szeretetünk, mely eredetileg önző, csak saját ösztöneink kielégedésében nyugalmat kereső val a, most látszólag önzetlenné változik, a mennyiben másnak hiányait és örömeit magunkéi gyanánt fogjuk fel. Ez utóbbi azonban csak csalódás. Idegen bajokat és örömeiket mi csak a saját bajaink és örömeink gyanánt ismerhetjük, a külső tárgy csak a mi képünk, annak összes változásai csak ezen mi képünknek változásai s csakis mint ilyen, valónkhoz tartozó, képnek változásai hathatnak öntudatunkra. A legfőbb szeretet azért csak ott állhat elő, a hol mindent a mi alkotásunknak tekintünk, melynek megakadása a mi megakadásunk, fejlődése a mi fejlődésünk. Idegen bajok és örömek tehát csak azért indítanak bennünket, mert nem idegenek, hanem saját magunknak bajai.

A szeretet megértéséhez ezen oknál fogva régóta az egyéniségek kölcsönös egymásba mélyedését követelték. Ezen elmélyedés azonban reális öntetek között teljes lehetetlenség; az öntetek merevsége nem enged ilyen összeolvadást s azért az idegenség a legbensőbb viszonyokban is, legyen bár csak egy pillanatra is, mégis előállhat (mint pl. fiatal házastársaknál igen sokszor nagy gyorsan bekövetkezik a kiábrándulás és kijózanodás). Az elmélyedés csak annyiban bír értelemmel, hogy az egyik öntet magában a másik öntetnek teljes képét kialakította s így a kettő között bizonyos hatásfonatok állottak elő, melyek gyengéd szálakként ide-oda húzódnak s az egyik öntet gyökerét a másikhoz kötik. Ezen viszonyok tüzetesebb kifejtése az erkölcstannak feladata; akármiként fogalmazzuk azonban, azon tény tagadni nem lehet, hogy a szerető lények egymásba fonódása valóság, nem trópus; s azért a szeretett tárgy elvesztése nem képleges, hanem valóságos kit epése szívünkéből. A szeretett tárgy a mi szellemünknek kiegészítő részévé lett; ezer szálak kötik minden ösztönünkhöz, a mennyiben a tárgyat jelentése ilyen vonatkozásokra alkalmassá teszi (pl. hitvestársak, gyermekek jelentő képei) s azért elvesztése annyi hiányt hagy kielégítetlenül, a mennyit életében pótolni volt képes. E hiányok helyein vérzik a szív és sebeit sokszor teljes lehetetlenség behegeszteni; folyik a

fájdalom patakja, mint az elbűvölt fáknek vére a jeruzsálemi erdőben.¹⁾

A szeretet ingadozásainak természete tehát a szeretet állapotának fejlettségétől függ, emez pedig viszont az öntet fejlettségi fokára utal minket. Az öntet fejletlenségével a szeretetnek, vagyis a consolidate tudatának gyengesége, s így az indulatok és vágyak túluralma jár; ellenben a fejlett öntetet összes ösztöneinek fejlettsége, az ének elmélyedése kialakult világába s az én önkényének uralma világa felett jellemzik. A szeretet kibillenése ennél fogva természetszerűen az indulat és a vágy irányába vezet s minél gyengébb az öntudat és hiányosabb az öntet fejlettsége, annál erősebbek a kibillenések vagyis egyfelől az indulatok, másfelől a vágyak, a mint a gyermekek és vagy értelmileg vagy énileg fejletlen (féktelen) emberek viselkedése bizonyítja. A processus lélektani szálai pedig a következők. Az én a kifejlett ösztönöket (minden irányban) birtokába vette, ebben nyugalma talála s annyiban, beléjük elmélyedve, magát mint öntetet élvezi. Ezen állapot a szeretet. A mint már most ezen harmónia én és nemén között lazul, vagy változik vagy megszűnik, az én állapota is változik; még pedig a pótlék elvesztése első sorban a depressio irányában hat s keletkeznek az indulatok patkójában észlelhető ösindulati fokozatok, melyekben egyfelől az indulat, másfelől a vágy formái tűnnek szemünkbe. Ezen ösindulatok azonban a kis erő okokkal együtt lépven az öntudat elé, az ösindulatok sajátos színezetű, complex indulatok képét mutatják, a melyeket mint socialis és sympathikus indulatokat ismerünk. A szeretet ingadozásait azért formai és tartalmi tekintetben kell levezetnünk, hogy eddigi tanunk igazsága részletekben is megbizonyosuljon.

Ennek eszközlése céljából először is meg kell különböztetnünk azon ingadozásokat, melyeket a szeretett tárgy maga okoz, azoktól, melyek a szeretett tárgy változásait okozó más tárgy képével szemben énünkben keletkeznek. Másodszor pedig az indulatok tartalmi színezetén kívül azok formai lefolyását is kell szemügyre vennünk fejtegetésünkben. Ha például gyermekünkben változásokat veszünk észre,

¹⁾ *Torquato Tasso*. Jeruzsálem felszabadítása. XIII. 40.

akkor ezen változások minket már magukban is örömmel vagy bánattal tölthetnek el, még pedig bizonyos fokozatossággal, melyet az őszindulatok patkóján megjelöltünk. Ámde a mi öntudatunk tovább is kiterjesztheti figyelmét s keresheti azon embert, a ki gyermekünkben ilyen elváltozást létesített; ez esetben öntudatunk új állapotba kerül, mely alaposan különbözik azon érzelmektől, mikkel elváltozott gyermekünk iránt viselkedünk, habár formailag ugyanazon patkó fokain haladhat is el, melyet az indulatoknál általában tapasztalunk. Ezen viszonyok fejtegetéséből világossá válik a szeretet ingadozásainak értelme.

1. A szeretett tárgy öntetünk alkotó részévé lett s épen öntetünkre való ezen vonatkozása okozza az én belemélyedését vagyis szeretetét iránta. Minden változása ennél fogva a mi valóságunk harmóniájának változása s a mennyiben ez vagy gyarapodást vagy birtokunk veszélyeztetését jelenti, annyiban vagy élv vagy kín alakjában lép fel. A szeretett tárgy ezen változása pedig lehet vagy a) viszonyának lazulása irányunkban vagy b) gyarapodása vagy c) romlása. Mindezen esetekben a szeretet ingadozása a változás észrevételét követi; ez észrevét az én megdöbbenése, vagy „a szív megdobbanása” s a kísérő indulat a változás jelentésétől nyeri azután kín- vagy élvszínezetét. A folyamat teljes átértése a formai és tartalmi oldal elkülönítését tanácsolja.

a) Formailag tehát, azaz azon módot tekintve, melylyel az én a szeretett tárgy változását fogadja, az én először megdöbben. A változás maga lehet lassú vagy hirtelen, részleges vagy teljes, s a szeretett tárgy vagy tud ezen saját elváltozásáról és akarja, vagy nem tud és nem szándékolja, mindezen esetekben a változás észrevétele megdöbentő s jelentésének teljes kivilágolásával állanak elő az indulat tartalmi jellemzői. Ezen elváltozások kivált élő lényeknél okoznak határozott kísérő kibillenéseket; a szerető sejtí, mit jelent szerelme tárgyának elhidegülése vagy ellenszenve vagy elégedetlensége, azt t. i. hogy nyugalmas életét vész fenyegeti, mert a pótlék, melyet szerzett s melybe kialakult, megszűnni készül s az öntet teljes alakja megrongálódik. Ezen processust legvilágosabban a szerelem mutatja s a haladást itt a k i-

ábrándulás patkójának nevezhetjük, melyet épen praegnans formája miatt az egész lefolyás példányképeül fogunk kifejteni.

A szerető én tehát észreveszi a szeretett tárgy változását. A szív megdobban és a változás újdonságán elbámul; — ezzel az elbámulással a kapocs én és tárgya között lazul, habár a tárgy gondolata még mindig kellemes s élvezetes a birtoka. A szerelmeseknél ezen első lépés abban áll, hogy egymás hibáira figyelmesekké lesznek. Az elbámulás visszacsapása a türelmetlenség; hány szerelmi kapocs pattant szét ezen szerencsétlen indulat miatt, melyet ha az én szabad erőérzlete megfékezett volna, kimondhatatlan szenvedésektől megkímélték volna egymást a szerelmesek! Azonban nem csak hogy a tényben meg nem nyugosznak, hanem most már ott is követelnek egyezést és összeolvadást, a hol előbb sem volt, a minek észrevéte vágyat idéz elő az után, a minek nemléte eddig nem zavarta. Ha ezen elváltozás tovább halad, akkor az én megszeppen, s a régi viszony visszaállítását kezdi követelni haraggal. A megszeppenésből lesz aggodás és félelem; de váltakozik vele abbéli reménye, hogy mindent még jóvá lehet tenni. Ekkép ingadozik a szeretet az elszakadás véglegességétől való félelem és a helyreállásra való remény között. Végre a tárgy elváltozása véglegesnek derül ki s a szerető szív megrémül; de ezen rémületében mint forró vágy felébred a régi viszony helyreállításának reményéből a vitézség, mely az ellenálló akadályokat legyőzni óhajtja. Ha ezen igyekezet csalódik, akkor beáll a kétségbeesés és lemondás vagy pedig a vakmerő rombolás, mint a szeretett tárgynak meggyilkolása.

Az emberiség legnagyobb részének élete végig futja ezen patkót, habár a családi viszonyok szent elzárkózottsága miatt a fényekbe ritkán nyílik bepillantás. Többsnyire hirtelen szenvedély szokta a szerelmeseket összehozni, minek folytán a tényleges dissonantiák eleinte elfedtetnek. Hanem a szenvedély lelohadása természeti szükségességgel rávezet a fent elsorolt lépésekre. A végső phasis természete felett az egyéniség merevségi foka határoz; az egyik (a gyengébb) megtörik és lemond, — a másik visszapattan, tombol és gyilkol. Ezen

végső fokon az egykor szeretett tárgy idegen önteként áll a kiábrándult szerető előtt s kezdődik képének kiszorítása vagy csak a jelentő ösztön kapcsolatai közül vagy pedig az érzéki síkból, az az a valóságból is, a más élet kioltásával. Ezen teljesen ellentétes képpel szemben a szerető szív viszonya a gyűlölet színezetét öltheti, — ámbár ilyené csak azon esetre szokott válni, ha a változás folytán a szeretett tárgyban gonosz, létünk ellen forduló szándékos roszakaratot találunk.

Az indulatoknak most jelzett váltakozása azonban nem csak a szeretett s z e m é l y i s é g, hanem bármely más tárgy változása folytán is állhat elő. Vagyonunk részszerű vagy teljes elveszése, céljaink teljes vagy ideiglenes megghiúsulása egyformán okozhatja az öntudat ezen visszavetését s így a szeretet kibillenését. Általában az ember életében addig, míg az észszerű megfontolás uralomra nem vergődött, az indulatok a vezérlők, bennök nyilvánul az öntet önfentartása; mert az én csak vagy ily hirtelen reakciókkal vagy pedig megfontolt cselekedetekkel segíthet magán. A míg a bölcseségből fakadó szeretet nem foglalt helyet a szellemben, addig annál fogva mindig ezen indulatok fognak jelentkezni. Mert a szeretet a teljes consolidatio, a gyűlölet a teljes dissipatio; e kettő köze kerülnek a többi indulatok, mint a szeretet és gyűlölet, a consolidatio és dissipatio küzdelme egymással.

A szeretett tárgy hirtelen elváltozása a haladást a kiábrándulás patkóján gyorsítja. A szeretett tárgy érdemetlenségébe való hirtelen bepillantás egy nyomással vethet vissza a kétségbeesés fokára s onnan az explosio irányában a féktelen pusztításra. Ily hirtelen elváltozást a szeretett tárgy pl. a halál folytán szenved. Ekkor a szerető szív megdermed, stuporba esik, — mely évekig, sőt csekélyebb merevségű egyéniségeknél életfogytiglan is eltarthat, mint mikor erős nyomás alatt az aczél elveszíti rugalmasságát. Ekkor bekövetkezik a megadás fájdalmas állapota s az én más irányban kereshet pótlékot. Hanem a merev egyéniségeknél ilyen esetekben igen gyakran megadás helyett a vakmerő dacz és elkeseredés eseteivel találkozunk (pl. a haldokló Julianus Apostatánál) s az istenkáromlás épen a sírok tátongó szélén

nem ritka tünemény. Ezen szélsőségektől csak azon philosophiai meggyőződés ment meg, hogy „minden mulandó”, vagy a hit, mely a veszteséget véglegesnek nem képzelhetve, a remény nefelejts virágát fakasztja a kebelben. Mind a kettő azonban csak a megadás egy formája, mely annál fogva minden egyénre nézve egyformán kötelező erkölcsi panaszul nem szolgálhat.

δ) A szeretet összes ingadozásai ezen formaiságban lépnek fel, legyen a szeretet tárgya bármilyen s így tartalma is akármilyen fejlettségű; hiszen az emberek kedveseik pusztulása miatt ép úgy megtörnek, mint vagyonuk romlása miatt. Hanem a szeretet ingadozásának különös jellemet ad a tárgy jelentése, melyre irányult s ennek vizsgálása a további teendő.

Ugyanis egészen más módon inog meg szeretetünk, ha a tárgy csak eszköze volt kielégedésünknek s máskép, ha a tárgy öntudatos, kin- és élvérzetekre képes egyéniség. Ez utóbbi esetben a tárgy öröme a mi öntetünkben is örömet okoz, fájdalma pedig fájdalmat; mert hiszen a szeretett tárgy a mi lényegünk alkotó részévé lett s úgy vele együtt mi magunk is elváltozunk.

e) Ha a szeretett tárgy fájdalmat szenved, akkor a mi énünk is a fájdalomtól ért ösztönben kötést szenved s míg a szeretett tárgynak fájdalmát érezve, rajta k ö n y ö r ü l e t r e gerjedünk és s z á n a l o m r a, saját magunk nyugalma kedvéért oly reactiókat végzünk, a melyekkel a fájdalmat megszüntetni szokás. A könnyörület azért igen hatalmas ösztönzés a segélyezésre és Schopenhauer csak annyiban tévedt, hogy a könnyörületességet az erkölctan élére állította, holott a szánalom csak a szeretet kibillenése s így erkölcsi törvény nem a szánalom, hanem csak a szeretet lehet.

β) Ha a szeretett tárgy élvez, akkor magunk beleterjeszkedünk élvezeteibe s annyiban e g y ü t t ö r v e n d e z é s, támogató előzékenység, gyengédség és kedvezés (kegyelés) azon reactio, melylyel élvezeteivel szemben viseltetünk. Gyermekünk minden öröme, a mennyiben való lényegöket elősegíti, boldog visszhangot kelt saját keblünkben.

Ellenben minden fájdalom, mely a szeretett tárgyat úgy éri, hogy lényegének önálló kifejtését maga után vonja, az

okos szeretetet meg nem ingathatja (azért fenyítjük gyermekeinket); valamint minden élv, mely a szeretett tárgyat úgy megváltoztatja, hogy saját boldogságát s a mi szeretetünket veszélyezteti (pl. mulatságok, melyek kötelességeinktől elvonnak — társaságok, melyek gyermekeinket tőlünk elidegenítik s elveinkkel ellenkező viseletre terelik), — az okos szeretetnek fájdalmat okoznak s providentiája egyszerű Syllogismus útján a kárt megelőzni vagy legalább gyengíteni kö t e l e s .

2. Ha a szeretett tárgy elváltozásainak o k á t is tekintetbe vesszük, akkor a szeretet átvitele (metaphora) áll be a szeretett tárgyról változásainak okozójára. Itt is a kiindulási pontot azon gondolat képezi, hogy a szeretet = az én és más egységének nyugodt élvezete, azaz a kettő egysége felett lebegő élvérzet. Ennek alapján.

a) a szeretett tárgy minden elősegítőjét is szeretni fogjuk. Gyermekeink barátai, nevelői, még játéktárgyai is (oh! a meghalt gyermekek játékszerei igen fájdalmas ékesenszólással hozzák ezt tudatunkba!) — mind, ezen kegyelésben részesülnek.

β) Ellenben a szeretett tárgy minden megrontója az 1. alatt felhozott indulatokat gerjeszti fel bennünk. Alkalmatlan embereket visszautasítunk, türelmetlenül, haragosan, daczosan, vakmerően, ha kell: törrel is kezünkben; mert a szeretett tárgy a mi alkatunknak kiegészítő része s a meddig önkényt tőlünk el nem szakad, addig vele közösen visszaverjük az ellenség támadásait. A mi szeretetünk és az ellenség képe két serpenyőbe van elhelyezve; minél magasabbra száll az ellenségé, annál nyugodtabb lehet szeretetünk. Épen azért mindaz, a mi az ellenség erejét gyengíti, énünket felszabadítja, s megfordítva, a mi az ellenséget erősíti, mint hozzáadott súly, ránehezedik szeretetünkre s serpenyőjét mind magasabbra huzza, míg az ellenfél súlya lelkünkön lidércnyomásként nehezedik. Ezen viszonyok tarka változatosságából a főbbeket kiemeljük, hogy felfogásunk helyessége mellett tanúságot tegyenek.

Ellenségünket gyűlöljük, — ez a természet törvénye. Mert az öntet célja magát megvalósítani, — ez fogalmi követelmény, mely nélkül az öntetnek értelme nincsen. A gyűlölt tárgy ezen megvalósítás akadálya; ereje a mi

gyengeségünk, gyengesége a mi erőnk, — s azért fájdalma a mi örömünk, öröme a mi fájdalmunk. Ezek természetes reakciók, melyeken semmi szenteskedés változtatni nem fog. Természetes tehát, hogy az ellenség öröme a mi fájdalmunk levén, az ő öröme bennünk irigységet fog okozni, mely a gyűlöletnek egy formája (félelem és harag vegyülete) s a szeretetből absolute ki van zárva.¹⁾ Viszont, az ő fájdalma a mi felszabadulásunk levén, fájdalma felett örömet fogunk érezni, a mit kárörömnék nevezünk. Ha már most a szeretett tárgyban az ellenféltől elhintett magvak gyökeret vernek, akkor a szeretett tárgyért való aggodásunk az ellenség iránti irigységgel párosul s származik a féltékenység (jalousie) indulata, melyet már a gyermeki lélekben is látunk önkénytelenül keletkezni (Perez szerint már az 5-ik hónapban). Ellenben, ha az ellenség ármányai kudarcot vallanak, akkor a szeretet önbizalma visszatér s előáll a kárörömből és haragból egybekevert vegyes érzélem, a mely a féltékenységnek párhuzamosa, s habár a nyelv külön szót számára nem alkotott, mégis igen jól ismerjük a kosárban fekvő Falstaff s a kelepczébe került Don Juan consternaliója feletti vigsággént; mintha rókát látnánk, lábával a fogóba beszorítva.

61. Ha az eddigi fejtegetéseket összefoglaljuk, akkor a szellem következő képét nyerjük. A neménnel és ösztöneivel, melyeknek természete a kifelé való törekvés és így fejlődés, szemben áll az öntudat, mint az öntet másik egyenrangú fele. Az én jellemzőjéül már most az önkénytelenséget találtuk, melynél fogva magát állítani s magába visszafoglalni képes (44 45. §§-ok). Az érzés ez önállítás módosulásának a tudata (52. §.). Ha az önállítás megakad, akkor a kín keletkezik, mint az önállítás megakadásának tudata; — ha sikerül, akkor vagy az egyszerű öntudat közönyös állapota, vagy, ha az ösztön fejlődésével együtt jár, az élv áll elő (53. §.). Az énnel áll magát ezen módosulásából visszafoglalni s e visszafoglalt azonossággal szemben megakadásának vagy hala-

¹⁾ A közönyös emberek jólléte folytán támadt irigység az öntetek természetes idegenségének s így kölcsönös bizalmatlanságnak nyilvánulása. A káröröm ugyanezen viszonyok között érzelmi vastagbőrűségnek s butaságnak kifolyása.

dásának közvetlen tudata: a kín — vagy élvérzet. Az én ezen megrendülése hirtelen vagy lassú folytonosságban mehet végbe. Hirtelen megrendülései az indulatok, melyeknek lényege a Kínérzet (55. §.) s formailag első alakja a megdöbbenés, melyben az én magára visszavetetik (56. §.). A megdöbbenés után az én depressiója vagy explosiója állhat elő s annyiban az indulatok mindegyikében ezen két különböző phasist kell találnunk. Még pedig, minthogy az én soha egészen le nem köthető, a két phasis fordított arányban nyer erőt és kifejezést az énben (58. §.). Az én ezen állapotát az indulatok visszavetésében, megtörésében vagyis rejectiójában egész világosan észleltük.

Az indulatok tehát az én önállításának azaz önfentartásának hirtelen, reflexszerű nyilvánulásai. A célt ért öntetből azért az indulatok mind jobban kiszorulnak s beáll a szeretetnek nyugodt állandósága, melyben az én teljesen magát bírja; ellentétében, a gyűlöletben az én teljes erővel visszavonul a tárgytól s tőle minden áron szabadulni, magától azt ellökni iparkodik. Amaz a nyugalom, emez a küzdelem; amaz a boldogság, emez a boldogtalanság állapota. A kettő közé kerül az indulatok egész sorozata, melyeket annál fogva bizonyos tekintetben az önszeretet módosulatainak mondhatjunk, ha t. i. az én önállításában az önszeretetet mintegy csirájában szabad keresnünk.

Az indulatok ezen reflexiv kihatásában oly elemre akadunk, mely az énnel egyik új jelenségének magját képezi, t. i. a vágyat. Az indulat maga nem vágy; mert az indulat csak reactio. Az érzés sem az, mert az csak a tudatosságnak egyik formája. S mégis, ha valahol, akkor ezen indulati csoportban kell a vágnak forrását és jellemét találnunk. Szükséges ennél fogva először a vágy viszonyát egyéb lelki tevékenységeinkkel felderítenünk, s azután a szellem azon pontjára rámutatnunk, melyből a vágy s annak tökéletessége, az akarat, fakadnak.

Az érzést a vágygyal összetéveszteni alig lehet. Az érzés ugyanis pusztán az önállítás mikénti lefolyásának tudata; s ha a kín reakcióra késztet is s az élv permanentiában maradni törekszik, természetéhez híven, — még sincs a kínban vagy

az élvben semmi nyoma a váagnak. A kín egy nyilatkozat, az élv a másik; sem az egyik, sem a másik többet nem tartalmaz, mint az önállítás sikerét vagy sikertelenségét.

Fogalmilag tekintve, az indulatok is a vágytól különböznek (v. ö. 59. §.). Minden indulat egy-egy önfentartási actus, melyet az én minden megfontolás nélkül végez. A türelmetlen harag és az aggódó félelem, — csak az én mindenkori állapotának kifejezései. A szeretet nyugalma a vágyat kizárja; a gyűlölet lázassága pedig nem egyéb, mint a haragvó öntetnek erőszakos reakciója, melyben a megfontolásnak, úgy látszik, nincsen helye.

És mégis az érzésben úgy, mint az indulatban, van egy elem, mely a vágyat kikölti. Az öröm és élv ugyan nem mutatja, mert ennek nyugodalma épen az én elmerülésében bírja alapját; hanem annál erősebben mutatja a kín és az indulatok mindenike. Az én ugyanis, mint az 58. §-ban láttuk, véglegesen soha le nem köthető, mert ez megsemmisülését jelentené, ez pedig a létre nézve értelmetlen gondolat. És azért az indulat bármely alakjában az ellenkező indulat csirája is rejlik, csakhogy megfordított erőviszonyban; ha ezen ellensira kifejlik, akkor az uralkodó indulat megsemmisül vagy leszorul, a mennyiben ellentétes indulatpárok egymást teljesen paralizálják. mint a mellékelt áttekintésből láthatni:

elbámulás + türelmetlenség	= 0
megszeppenés+ harag	= 0
aggódás+ remény	= 0
félelem + vitézség	= 0
szégyenkezés + gög	= 0
kétségbeesés + vakmerőség	= 0
lemondás+ ölés	= 0
gyűlölet + szeretet	= 0

A mikor ennélfogva az indulat az egyik phasisban áll, akkor a megfelelő ellentétes phasis minimális fokai még mindig fennállanak. A türelmetlenségben van kis fogékonyság az elbámulásra, a haragban a megszeppenésre, a gögben a szégyenkezésre, az ölési szándékban a lemondásra. Sokszor érthetetlen következetlenségnek véljük, ha az indulat egy ilyen *αχμή*-n helyt ad ellenkezőjének; pedig ha az egyéniség cent-

ralis merevségi fokát közvetlenül ismernők, semmi feltűnőt az ilyen átcsapásokban nem látnánk. Különösen a depressio állapotában levő részlet küzd ezen természetellenes szorultsága ellen, míg az explosiv formák már fogalmilag és tényleg magukban bírják a kifelé törekvést.

Mit jelent már most az énerő ezen le nem szorított részlete a szellem életében? Sokkal többet, mint a mennyit igénytelenségétől elvárnánk; — ezen csekély részlet az öntudatos restitúciónak archimedesi pontja, melyről nem egy hajótörött élet új célt és hivatást s benne boldogságot lelt. E z e n s z a b a d é n e r ő a v á g y n a k s e z z e l a z a k a r a t n a k a c s i r á j a.

Mert nézzük csak közelebbről ezen csekély erőrészletet, még pedig világosság kedvéért concret esetben. A félelemben az én önállítása a depressio állapotában van; a szeretett tárgy elvesztése leszorította az ént arról a nyugodt magaslatról, melyre a szeretet boldogsága emelte. Azonban az én ezen leszorulása csak részszerű; egyik része szabad s miután az én minden részében homogen, ezen szabad részszel az én magát összefoglalhatja s kötöttségében részszerűen szabadnak érezheti. E szabad részből indul ki a reactio; beleveti magát azon irányba, melyben a pótléket, félelme ellensúlyozását, találhatja s az én ezen kitódulása, kiterjeszkedése, hasonlóan az infusorium nyúlványaihoz, a conatus perseverandi in se, m e l y n e k t u d a t a é p e n a v á g y. Az én annál fogva fájdalomában is örülhet valaminek, a mennyiben ereje teljesen nincs lekötve, és öröme keresztül rezeghet a fájdalom nyilalása, ha az öröm a kábulatig nincs fokozva. A fájdalomban vágyik az öröme, örömeiben vágyik a fájdalom kikerülésére, azaz: a fájdalmat kerülni, az örömet megtartani törekszik. Hasonlóképen az elbámulást lerázni türelmetlenkedik, az aggódás antidotonját a reményben leli, a bátorságban fél a változástól.¹⁾ Ekképen az én, indulatainak bármely phasisában is, megőrzi lényeges tehetségét az önvisszafoglalásra s a mennyiben erre képessége is van, oda fordul, a honnan pótlékait meríteni szokta, — s ezen fájdalmas figyelés a pótlék

¹⁾ Horatius Od. II. io. Sperat intestis, metuit secundis Alteram sortéin bene praeparatum Pectus.

irányában az, a mit vágyunk (a szeretetnél „epedésnek”) nevezünk.

A vágy ezen eredete mellett első sorban azon viszony tanúskodik, a mely az érzés-indulat és a vágy erőfoka között fennáll. Rendesen ugyanis azt vélik, hogy a vágy annál erősebb, minél erősebb az érzés vagy az indulat. Ezen hiedelem azonban nyilvános illusio; tényleg a vágy annál gyöngébb, minél erősebb az indulat. Így pl. a remény annál csekélyebb, minél erősebb az aggodalom! Már pedig a remény az aggodással szemben a vágy sarjadéka, mert abból az erőforrásból táplálkozik, melyet az aggodalom nem birt felemészteni; ép úgy vagyunk a félelemmel, ha a vitézségre tekintünk, a lemondással, ha szembe állítjuk a haragot, reményt s a többieket. Minél inkább köt le az indulat, annál kevesebb tere marad ugyanazon pillanatban a vágynak. A vágy tehát mindig az indulat elleni önfentartás jele azaz az én reakciója. Ezen felfogás ellen nem szól azon tapasztalat, hogy a szeretetben vagy a reményben vagy a haragban a vágy is ennek erejéhez idomul. Mert a szeretetben nincs is vágy, hanem csak az ének ismételt és folyton sikerülő önállítása; a haragban pedig a vágy épen a harag erősítése azaz összeesik vele. vagyis az én a szabad részszel is hozzásegődik önkényt a haragban nyilatkozó, lekötött énerőhöz.

Tanúskodik továbbá a vágy ezen levezetése mellett mindaz, a mi a vágy tulajdonságai közül ismeretes. A vágy ugyanis első sorban arra irányul, a mi nincs, azaz a jelenből a j ö v ő r e vágyunk. Ezen vágyakozás kétféle alakot ölthet. A mennyiben ugyanis a vágy a szabad énerő önállítási törekvése, annyiban egyfelől az önállítást igenli s így erősíti, másfelől az önleszorulást tagadja s így gyengíti. Amaz a conatusperseverandi önludatos állítása, emez a conatus perseverandi érvényesítése a kötéssel szemben. Az első esetben a k a r j u k (azaz igenljük, Spinoza, Herbart) a jelent a jövőre is kiterjeszteni, a mi egyszerű folytatása a jelennek; a másíkbán vágyunk az ellenségtől szabadulni, a mi a jelennek egy képzelt jövővé való átalakítása. Bármilyen legyen azonban az irány, a vágy mindig a jövőre irányul.

Ennek azonban a „jövő” fogalma szerint egészen határozott jelentése van. Ha csak a szorosán vett vágyat tekintjük, akkor a következő lelki bonyodalom előtt állunk. A vágy valami hiányból eredt; ennél fogva reactio a fennálló hiány ellen s ezt megváltoztatni s pótolni törekszük. A szabad énerő azért a pótlékot ragadja meg, mely a hiányt megszünteti. A megszüntetés azonban csak úgy sikerül, ha a pótlék a vesztés ösztönbe áthelyeztetik. A vágy tehát ez áthelyezésre fordul. Ámde ezen áthelyezés nem egyéb, mint síkváltozás. A vágy tehát, a mikor a jövőre irányul, a síkáthelyezést célozza s e síkáthelyezéssel célját éri. Ha annál fogva a vágy a nemlevőre, tehát a jövőre irányul, akkor kielégedés a célja; ez pedig annyit jelent, hogy a vágy a pótlék síkváltozására igyekszik. A vágy tehát a jelentést az érzéki síkba, emezt a jelentőébe, az ételt az érzéki síkból az éltetőébe, a jelentést a beszéd síkjába helyezni iparkodik. Minthogy pedig ezekben az öntet megvalósulását tanultuk megismerni, azért a vágy végső instantiában az öntet megvalósulására igyekszik.

Minden síkáthelyezés pedig mozdulat. Mozdulatban nyilvánul tehát már az első hiány is, mely az öntetet éri (v. ö. 26. §.), mozdulatokban tör ki a vágy s céltudatos mozdulatokban valósul meg az akarat. Ezen mozdulatok eleinte csak az én felszabadulását célozzák s így egészen reflexiv természetűek (v. ö. az álpótlékok tanát 37. §.); később azonban az én indulataim felülemelkedik (épen a vágyó, azaz le nem szorított részletben, mely azért az én csonkítatlan önkényességét megőrzi) s felette állva a pótlék és a közbeeső eszköz képei felett (a következtetésben) a hiány érzetét és a pótléknak ezt megszüntető erejét összemérve (vagyis az esetleges élvét anticipálva) szabad önelhatározással beleveti magát azon körfolyamatba, mely a hiányt pótolni legalkalmasabb. Ezen önkényes beleszállást a pótlás körfolyamatába a k a r a t n a k nevezzük.

62. Az akarat nevével annyi visszaélés történt már (különösen Böhme után Schelling és Schelling után Schopenhauer-Hartmann tanaiban), hogy e szót legtanácsosabb volna a philosophiai terminusok közül egy ideig kiküszöbölni, míg a köztudat megint tiszta képet nem nyer ezen processusról

s a philosophia ki nem ábrándul eme szégyenletes phantasirozásából. Minthogy azonban, kivált erkölcsi és életkérdésekben, az „akarat” létjogot nyert, azért legalább világosan kell meghatározni az értelmet, melyben ezen szerencsétlen szót használni akarjuk, nehogy a féktelen képzelgés e fogalomnak való magvát is hitelétől megfoszssa.

Mindenek előtt tehát le kell mondani azon babonáról, hogy az akarat külön lelki erő a többiek mellett. A régi lélektan az abstract tulajdonságokat állandó lényegekké változtatta, lényegesítette (hypostasis) s entitásokat nyert a való erők helyett. Így kaptuk elődeinktől az érzékiség, értelem, ítélő tehetség, érző tehetség s akaró képesség elnevezéseit, melyek voltaképen jelzői azon folyamatoknak, melyek a szellemben valóban végbemennek, — a nélkül, hogy maguk e tünetenyektől különálló létet igényelhetnének. Mert az érzékiség, közelebről megtekintve, eloszlik az egyes érzékekre és a beléjük szolgáló érző idegek specifikus tevékenységeire; az értelem az általános képeknek jelentésül nyilvánul, az ítézés bonyolódott önfentartási nyilatkozattá válik, mely legfőbb formáját a következtetésben bírja. Az érzés abstractumából kibontakozik a kín és élv valósága, ezekből az indulatok tarka serege s a vágy, és az akarat szintén ki nem kerülheti ezen sorsát, mihelyest csak kissé figyelmesebben kezdjük boncolni.

Mert ha az akarat valóban önálló erő volna, ösztön az ösztönök mellett, akkor önálló tartalommal kellene bírnia. A látásnak tartalma a fény és szín, a hallásé a hang, az értelemé az általános jelentés, az érzésé az én önállítása, — az akaratnak azonban tartalma nincsen. „in der That gehört Abwesenheit alles Zieles, aller Grenzen, zum Wesen des Willens an sich, der ein endloses Streben ist,” mondja Schopenhauer.¹⁾ És Hartmann: „Als leere Form kann das Wollen erst wirklich existentiell werden, wenn es seine Erfüllung erlangt hat; diese Erfüllung kann es aber an sich selbst nicht finden, weil es eben nur Form und weiter nichts ist.”²⁾ Ám ha az akarat üres forma, vagy céltalan és „végtelen törekvés”, akkor v a l a m i n e k a formája és törekvése, azaz nem az akarat az

¹⁾ Schopenhauer. Welt als Wille und Vorst. I. 195. 1.

²⁾ Hartmann. Philos. des Unbew. 697. 1. (2. kiadás.)

önálló, hanem az, a mi akar. Minthogy ilyen tartalom nélküli valóság nem gondolható, azért az akarat oda fog kerülni, a hova az emlékezetet soroztuk (40. §.), a praedicabiliák vagyis a viszonylagos állítmányok közé.

Ezen dolog oly világos, hogy meg sem állunk tüzetesebb fejtegetésénél, legfeljebb csodálkozásunknak adunk kifejezést a felett, hogy ezen abstract természete mellett oly soká hihettek valóság voltában. Azonban, ha az akaratot tulajdonságnak nevezzük, akkor azon kötelesség hárul reánk, hogy 1. azon valóságot jelezzük, melynek tulajdonsága és 2. a tulajdonságnak értelmét, összes bonyodalmaiban, megállapítsuk.

1. Mely valóságnak tulajdonsága tehát az akarat? E kérdésre igen könnyű a felelet; már Schopenhauer adta meg. Az akarat a létnek általában tulajdonsága s azért, in abstracto, bátran elnevezhette az egész létet akaratnak; semmi tartalmasat azaz jelentőt ezzel nem mondott. Mi is ekkép fogtuk fel a valóságot, melyet- ösztöninek neveztünk, mondván: „az ösztön tehát egy létező, mely sajátos tartalommal (azaz jelentéssel bír) s mely ki fej lésre törekszik”.¹⁾ A conatus annálfogva a létnek általános tulajdonsága; szorítva van a többi létező által, de ha ezen létezők ingerlik, akkor erejéhez képest, merevségi fokának megfelelőleg, állítja magát, még pedig azért, mert a lét természete a kifejlés és hatás (vagyis cselekvés, a mint az I. rész kimutatta). Az ember, mint öntét, ennélfogva csupa akarat; látni, hallani, ítélni, érezni sőt vágyani is akar, mert természeténél fogva minden lét azért lét, hogy hat, hatni pedig csak úgy tud, ha kifelé törekszik. Ezen kifelé törekvés a lét önállítása s azért minden lelki tünemény akarat tünemény, ha az akarat alatt ezen kihatást érteni kívánjuk.

°2. Azonban, ha már most azt kérjük: mit jelent ezen tulajdonság? akkor nyilván feleletünkben nagyon óvatosaknak kell lennünk. A kő esni akar, a növény táplálkozni s nőni, az állat érezni s mozogni, az ember mindezeket és gondolkodni is. Nyilvánvaló, hogy itt az akarat különböző célokra irányul, hogy annálfogva az akaratban különböző fokokat is meg kell különböztetni, a mint azt Schopenhauer

¹⁾ Böhm K. „Aç ember és világa” I. llész. 225. 1.

egyik szép művében ¹⁾ részletesen kifejtette. Ha pedig ezeket egybevetjük, akkor azt találjuk, hogy a kőnek vak esése és az ember céltudatos akarata között lényeges különbség van, pusztán a nyilvánulás térbeli formája, a létnek állítása, az egyező; ez pedig csak elvont jelző, melyet a létezőknek a gondolkodás tulajdonít, tartalmi jelentésüktől külön tekintve ezen formai oldalukat. Sőt azt is láthatja mindenki, hogy az elnevezésnek csakis az embernél van teljes értelme, még az állatnál is leszállított értéke levén a törekvésnek, mely az embernél a vágyból az akarat fokáig felmagasztosul. Ekkép voltaképpen az akarat csak az emberre vonatkozik s metaphora (a potiori fit denominatio) alapján átvitetett a szellem alkotásaira is, milyenek a kővek és a növények. Mi ugyanis csak azt értjük s csak annyira értjük, a mit és a mennyire arravalóságainkkal utánképezhetjük. A mennyiben már most a követ önállósítjuk, benne is a cselekvés magvát helyezük el s mivel magunkban a cselekvést törekvésnek tapasztaljuk, azért a kőben is (nem épen átvitt, hanem bizonyos fokig való értelemben) az akarást is állíthatjuk. Csakhogy ezen törekvés bennünk egészen más, olyan formában nyilvánul, milyent a kőbe soha sem sikerül átvarázsolnunk. Épen azért, mindig zavaró, ha ilyen létezőkben akaratról beszélünk; mert az akarat alatt az emberben az öntetnek legfőbb nyilvánulását értjük s ennek gazdagsága a kő hitvány szegénységében soha sem férhet el.

Az emberben ugyanis mind akar; csupa ösztön lévén az ember, csupa akaratról szólhatnánk. A nyelv azonban ezen sokféle akaratok közül csak egy formát szeret akaratnak nevezni: az öntudatos akarást. A meddig ezen fokra nem emelkedünk, addig vágyról, ösztönről, impulsusról beszélünk, de akarás nincsen benne. Az akarás végre is egy oly fogalomra ideálizálódik, a mely a közönséges nyilvánulásokban csak töredékesen észlelhető: a szabad akarattá, mely az öntetre nézve ugyanaz, a mi a szeretet, azaz cél, mely felé összes törekvéseit irányozza. Kutatásaink végét érjük el, ha ezen öntudatos állapotokat összefüggésükben a szellem többi nyilvánulásaival felmutatnunk sikerül.

¹⁾ Schopenhauer. „Über den Willen in der Natnr“.

Az öntetnek szervezetét tehát abban állapítottuk meg, hogy ösztönök csoportozata vagyis rendszere, melyben az egyik oldalra az én, a másik oldalra a nemén változatossága kerül. Ezeknek természetes tulajdonsága a fejlődés vagyis a rejlő tartalomnak különödése s kibontakozása a homályos egység folytonosságából. Ezen fejlődés az öntet természetes törekvése, melyet benne az inger kelt életre. A mennyiben ugyanis az inger az ösztönt visszaszorítja, annyiban az ösztön potentialis léte actussá, lehetősége és indifferenciája valósággá válik s az ösztön az inger okozta hiányt vagy a saját vagy más ösztönök erejével pótolni, megszüntetni iparkodik. Ez iparkodás pusztán reactio, a belsőnek kifelé való törekvése, melyet akaratnak csak átvitt értelemben nevezhetünk; s annyiban a kapcsolódás, mint a hiány pótlékának fellépése máris az öntet törekvése, azonban mechanikus kényszerűsége kívül benne egyebet nem találhatunk.

Más színezete van ezen processusnak, ha az ösztönök költetése az énré is áterjed s abban is tért foglal. Az én ez által természetében szintén korlátoltatik s minthogy az ő lényege csak az önállóság, az én az ösztönök kötöttsége által szintén lekötöttetik. Ezen kötöttség az én érzelmeinek indoka; az én saját változásai fölé emelkedik s ezen felülemelkedésben tudomása lesz saját érzelmeiről, melyeknek egyike a kín, másika az élv irányában halad. Oly kötés, mely akár folytonossága, akár hirtelensége által az én önállóságát a merevségi határon túl hajtja, indulatnak neveztetik. Az ösztönök megkötése ennél fogva akár tartóssága, akár hirtelensége által az én reactióit kelti, melyekkel a kötéssel szemben magát megtartani törekszik. Az egyik irányban az én visszaállítása bizonyos fokig sikerül, habár a kötöttség meg nem szűnik; a másikkban az én önállósága leszorul s a kötöttség szintén tovább tart. Amaz az explosiv, emez a depressiv indulatok iránya.

Azonban az én csak az aléltság stádiumában (s akkor is kétséges!) szorul le teljesen; mindaddig a leszorulással párhuzamosan halad az én erejének bizonyos fokú kötötlen-sége, szabadsága, melylyel az én magát a lekötő ingerekkel szemben is állítani s megtartani iparkodik. A haragban marad

egy lekötött önrészlet, melyben a visszahatás lehetősége van s maga a harag az ének egy önálló visszahatása; a félelemben, minden depressio mellett is, van az ének egy szabad erőérészlete, melylyel az én a félelemről értesül s annak megszüntetését épen a harag irányában próbálja elérni. Ezen erőérészletben az én magáról tud, mert benne magát állíthatja; de tud szorultságáról is, mely az ő hiánya s az e hiányt megszüntető pótlékot keresi s szerezni iparkodik. Az én ezen reakciója, melylyel a hiányt önállítással s a pótlékkal megszüntetni iparkodik, a vágy. A vágyban ennél fogva van 1. az én önállítása, mint szabad önösszefoglalás; van 2. az én kötöttségének közvetlen tudata is, mint fájdalom és van 3. a kötöképnek tudata, melylyel szemben a szabad énrészlet a pótképet alkotja (30. §.). A vágy felette áll a kötés fájdalma és a kötő meg pótló kép felett. Az én tudja a hiányt, melyből részszerű kötöttsége eredt, látja a pótló képet is, mely azt megszünteti. Ezen lebegő állapot, melyben a szabad én a hiány és pótléka felett áll, a vágy. A vágyban összemérem a hiányt a pótlékkal s anticipálva az örömet, mely a pótléknak a vesztes ösztönbe való áthelyezéséből származik, ingadozom a felett, vajjon a pótképet a veszteség helyébe tegyem-e s miként tehetem? hogy nyugalمامat visszanyerjem. A vágy ennél fogva a várakozás öntudatos és szándékos meghosszabbítása. Ha a pótlék a hiányt teljesen lepi, akkor az én önkénytelen beleveti magát a pótlék irányába s azon mozdulatokat indítja meg, melyekkel a síkathelyezés végbemehet. Ebben az esetben a vágyból akarás lesz; kihelyezem magamat apótlék irányába, állítom a végrehajtó mozdul a Sokat azaz megeresztem a mozgató ösztönt s irányítom, a merre legbiztosabban célt érhetek vagyis a pusztá vágyból való akarás keletkezik. Az akarás tehát a vágy beteljesülése, a mennyiben az akarásban magamat állítom, állítom a pótlékot, mint hiányom megszüntetőjét s állítom azaz valósulni engedem a mozdulatokat, melyekkel a pótlékot a vesztes ösztönbe a hiány helyébe áthelyezhetem. Az akarat tehát az én le nem kötött erőérészletéből ered s nemcsak ennek önkénytelen önállítása, hanem a pótléknak és az áthelyező mozdulatoknak is állítása, vagyis megvalósítása. Az akarat ezek után öntudatos és szándékos

állítás, tehát affirmatio ugyan, hanem más értelmű, mint a milyenben azt Spinoza tanította.¹⁾

A vágy tehát kiáltás az öntet mélyeiből; a teremtés nyomorúságának jajszava, epedése a szabadulás után; sorvadás, mely ha kielégedésre, segélyre nem talál, az öntetet elsorvasztja térbeli kifejltségében. Az akarat a nyomorult teremtés önmegszabadítása, melylyel szorultságából kibontakozik. Az akarat az én önállításának elhatározása; a többi mind eszköz, melylyel az én ez elhatározását megvalósítja. Eszköz neki tehát az explosiv indulat, mely az ellenfelet visszariasztja; eszköz a pótlék, melyet a vesztség megszüntetésére alkalmaznak talál: eszköz a mozdulat, melylyel a pótló képet a vesztés ősi ön síkjába áthelyezi. Az akarat azonban csakis ama szabad énrészlet önelhatározása, mely a tétovázó vágyból szilárd irányba merül, melyben a hiányt pótolni bírja. Az akaratnak forrása azért a vágy, indító oka a hiány, célja a hiány és vágy megszüntetése, azzal maga fejlettségének újra visszafoglalása vagy tovaterjeszkedése s ennek tudata: a szeretet. Az akarat annál fogva maga helyén mindent akarhat, mert minden lehet eszköz, azaz pótlék valami hiány számára; akarunk tehát táplálkozni, mennyiben ez eszköz az öntet kifejtésére; mozogni, látni, gondolkodni stb. akarunk, mert mind ez az öntet kifejléséhez szükséges.

Az akaratban az öntet maga nyugalmit teljes kifejltségében állítja célul; nyugtalansága (azaz hiányai) ösztönzi fájdalmával ezen cél felé. A mikor az én ösztönei felett úgy uralkodik, hogy az ő akarata, azaz elhatározása dönt az ösztönök kielégedése vagy ki nem elégedése, s e kielégedés határai és módjai felett, akkor az öntet maga felett öntudatosan uralkodik, magával rendelkezik s így öntudatos birtokává lesz mindaz, a mi benne nem tudatosan rejlett. A mikor az öntet ezen magaslatra emelkedett, akkor zavartalan nyugalomban trónol ösztönei felett; nem haragszik, nem türelmetlenkedik, nem aggódik s nem fél; nem remél és nem esik kétségbe,

¹⁾ *Spinoza*. Eth. II. prop. 48. me per voluntatem affirmandi et negandi facultatem, non autem cupiditatem intelligere. Ezt értetöbör teszi Eth. II. 49. coroll. voluntas et intellectus imum et idem sunt'.

hanem boldog nyugalomban élvezi önmagát teljes isteni tartalmával

Az öntet ezen állapotát azonban szeretetnek nevezzük. Nem az amor dei intellectualis az, melyre törekszik, hanem azon szerény szeretet, mely a maga alkotta világának élvezetében találja boldogságát. Minthogy tehát a szeretet az öntet teljes megalégedése, az akarat pedig az öntet teljes megalégedésének állítása s igenlése; azért az akarat főcélja nem lehet egyéb, mint a szeretet s a szeretet eszközlője a szabad akarat. Ekkép az öntet minden törekvése két irányban fejlik ki: önmagát tudatosan megélni és boldogságot élvezni. Amaz az öntet önelhatározása, emez az öntet teljes kifejlése. Az öntet előtt tehát, fejlődési menetéből következtetve, két cél lebeg: szabadság és szeretet. A szabadság célja és tartalma a szeretet; a szeretet tökéletes formája a szabad akarat.

Ezen két ideálra irányul az öntet egész szervezete s általuk nyer jelentést és értelmet. Azért az emberiség egész eddigi fejlődésének a célja: a béke, azaz szeretet, eszköze pedig a szabad önelhatározás volt. Amazt a vallásos lelkesedés két legtökéletesebb formája, a buddhizmus és a kereszténység, mindig törvényül állította követői elé („a szeretet a legfőbb”); emezt elnyerjük, ha amazt megvalósítottuk, ha a szeretet tény, nemcsak szó és óhaj lesz az emberek közösségében.